

**HARBETSUVAN TEPESİ OBSİDİYEN ALETLERİN TİPOLOJİK VE
TEKNOLOJİK ANALİZLERİ**

Hazırlayan: Züleyha ŞEN

Danışman: Prof. Dr. Bahattin ÇELİK

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

PREHİSTORYA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

İĞDIR/2022

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HARBETSUVAN TEPESİ OBSİDİYEN ALETLERİN TİPOLOJİK VE
TEKNOLOJİK ANALİZLERİ**

Züleyha ŞEN

**ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
PREHİSTORYA BİLİM DALI**

IĞDIR/2022

TAAHHÜTNAME

Tez içerisinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Züleyha ŞEN

Bu tez Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP) tarafından FEF0221Y03 numaralı tez projesi olarak desteklenmiştir.

Yapmış olduğum bu çalışmayı bana bir kadının her zaman kendi ayakları üzerinde durması gerektiğini ve kendi gücünün farkına varması gerektiğini çok küçük yaşlarda öğreten. Beni var eden dünyaya getiren 04.06.2006 yılında kaybettiğim sevgili annem Leyla şEN'e ve hayatta bilmemiz gereken en önemli şeyin bilgi ve ilim olduğunu anlatan, bu kural üzerine yetiştiren. Bana küçük yaşlarda tarih, bilim sevgisi aşılayan ve belki şu an burda olmamı sağlayan 03.09.2021 yılında kaybettiğim sevgili babam Ahmet şEN'e ithaf ediyorum.

ÖZET

HARBETSUVAN TEPESİ OBSİDİYEN ALETLERİN TİPOLOJİK VE TEKNOLOJİK ANALİZLERİ

ŞEN, Züleyha

Yüksek Lisans Tezi

Arkeoloji Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bahattin ÇELİK

Haziran 2022, 232 Sayfa

Yaptığım bu çalışmada Şanlıurfa İli'nin, Eyyübiye İlçesinde bulunan Harbetsuvan Tepesinde ele geçmiş obsidiyen aletler değerlendirilmiştir. Çalışmada buluntular değerlendirilmeden önce Anadolu'da obsidiyen hammadde kaynakları genel olarak ele alınmış, ardından obsidiyen aletlerin kullanım amaçlarına değinilerek obsidiyen hakkında genel bilgi verilmiştir. Bunun akabinde bölgedeki bulunan benzer yerleşmeler hakkında genel bilgi verildi. Şanlıurfa'nın tarihi ve coğrafyası anlatılarak asıl konumuz olan Harbetsuvan Tepesine geçilmiştir. Obsidiyen aletlere geçmeden önce yerleşim yerinin coğrafi konumu, kazı ve araştırma tarihçesi ve açmalar hakkında bilgi verilmiştir.

Daha sonra yerleşim alanında ele geçmiş 1778 adet obsidiyen alet incelenmiştir. Bu aletlerin bir grubu ayrılarak teknolojik, tipolojik ve xrf (Mineralojik) analizleri yapılmış ve aletler incelenmiştir. İncelenen aletler kendi içerisinde gruplara ayrılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirilen bu aletler renk, tipolojik, teknolojik ve analize göre tabloları, grafikleri ve katalogları oluşturularak konu desteklenmiştir. Bu bağlamda değinilen bölgeler arası ilişkiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Harbetsuvan Tepesinde bulunan benzer buluntulara yerleşimin bulunduğu alanda ve Levant bölgesinde de rastlanmıştır. Elde edilen veriler ışığında incelemiş olduğumuz eserler Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi (PPNB)'ne tarihlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Harbetsuvan Tepesi, PPNB Dönemi, Obsidiyen.

ABSTRACT

TYOPOLOGICAL AND TECHNOLOGICAL ANALYSIS OF HARBETSUVAN HILL OBSIDIAN INSTRUMENTS

ŞEN, Züleyha

Master's Thesis

Archaeology Department

Supervisor: Prof. Dr. Bahattin ÇELİK

June, 2022 232 Pages

In this study, obsidian tools found on Harbetsuvan Hill in Eyyübiye District of Şanlıurfa Province were evaluated. In the study, before the finds were evaluated, the sources of obsidian raw materials in Anatolia were discussed in general, then general information about obsidian was given by referring to the purpose of use of obsidian tools. Following this, general information was given about similar settlements in the region. By explaining the history and geography of Şanlıurfa, our main topic, the Harbetsuvan Hill, was passed. Before moving on to obsidian tools, information was given about the geographical location of the settlement, the history of excavation and research, and the trenches.

Then, 1778 obsidian tools found in the settlement area were examined. Technological, typological and xrf (mineralogical) analyzes were made by separating a group of these tools and the tools were examined. The examined instruments were evaluated by dividing them into groups. The subject was supported by creating tables, graphics and catalogs of These evaluated tools according to color, typological, technological and analysis. In this context, it has been tried to determine the interregional relations mentioned. Similar finds found on Harbetsuvan Hill were also found in the area where the settlement is located and in the Levant region. The artifacts that we examined in the light of the data obtained were dated to the Pre-Pottery Neolithic Period (PPNB).

Key Words: Harbetsuvan Hill, PPNB Period, Obsidian.

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapılan bilimsel arkeolojik çalışmalar neticesinde çalışılan birçok yerleşim yerlerinden bir olan Harbetsuvan Tepesi, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (PPNB) hakkında bilgi veren Taş Tepelerden biridir. Tez konumuzu oluşturan “Harbetsuvan Tepesi Obsidiyen Aletler” hem bölgenin obsidiyen alet tipolojisini hem de obsidiyen hammaddelerin nereden geldiği üzere yeni bilgiler sunarak bilime katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmanın araştırmasında ve yürütülmesinde büyük katkıları bulunan bilgi tecrübeleri ile bizi aydınlatan, tezimi bilimsel temeller ışığında şekillendiren saygı değer danışman hocam Prof. Dr. Bahattin ÇELİK’e, lisans eğitim boyunca olduğu kadar her zaman danışabildiğim sevgili lisans hocalarım Prof. Dr. Mehmet ÖNAL, Dr. Öğr. Üyesi Seçil ÇOKOĞULLU, Arş. Gör. Muharrem ORAL’a, Arş. Gör. Özgür MARANGOZ’a, Arş. Gör. S. İrem MUTLUY’a, Öğr. Gör. Semih MUTLUY’a çok teşekkür ederim. Analiz sonuçlarımı değerlendirmeme yardım eden saygı değer Prof. Dr. Mehmet İrfan YEŞİLNACAR’a, obsidiyen verileri hakkında yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Berkay DİNÇER’e, Bingöl obsidiyen kaynakları hakkında bilgi paylaşımı yapan Doç. Dr. Sırrı TİRYAKİ’ye, Bingöl/Solhan bölgesinde hammadde kaynaklarını araştırmada bana yardımcı olan Arkeolog Oktay OK’a ve Bingöl Üniversitesi Öğr. Gör. İlhan BİNGÖL’e yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim. Manevi olarak hep desteklerini gördüğüm Arkeolog arkadaşlarım Baran İRİM, M. Eyyüb DALAR’A, Pınar KAPLAN, Mahbube SÜZEN, Zehra ALDENİZ İRİM, ve Mehmet AKARSLAN’a çok teşekkür ederim. Manevi olarak varlığını hep hissettiğim sevgili arkadaşım Şeyma AKPUL’A teşekkür ederim. Çalışmamın konusu olan kazı buluntularına çalışma izni veren Şanlıurfa Müze Müdürü Celal ULUDAĞ’a ve Uzman Arkeolog Oğuzhan YILDIRIM’a izin için teşekkür ederim. Projemize (FEF0221Y03) destek sağlayan Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi’ne teşekkür ederim ve hayatım boyunca hep yanımda olan yardımlarını esirgemeyen maddi ve manevi olarak hep yanımda hissettiğim sevgili aileme çok teşekkür ederim.

Züleyha ŞEN
IĞDIR/ 2022,

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	viii
TABLolar DİZİNİ	x
HARİTA DİZİNİ.....	xi
GRAFİKLER DİZİNİ	xii
RESİM DİZİNİ	xiii
ÇİZİM DİZİNİ	xvi
LEVHALAR DİZİNİ.....	xviii
1. GİRİŞ	1
2. KAYNAK ÖZETLERİ	5
3. MATERYAL VE METOD.....	8
3.1. Materyal.....	8
3.2. Metod.....	8
3.3. Terminoloji	8
4. BULGULAR VE TARTIŞMA	25
4.1. Neolitik Dönem	25
4.1.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem	26
4.1.1.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (PPNA).....	26
4.1.1.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (PPNB)	28
4.2. Obsidiyenin Tanımı ve Gelişimi	29
4.2.1. Obsidiyenin Kullanım Alanları.....	31
4.2.2. Obsidiyenin Ticari Önemi ve Yayılımı	34
4.3. Anadoludaki Obsidyen Yatakları	37
4.3.1. Batı Anadolu Obsidiyenleri	37
4.3.2. Orta Anadolu Obsidiyenleri.....	37

4.3.2.1. Nenezi Dağ	40
4.3.2.2. Hasan Dağı.....	40
4.3.3. Doğu Anadolu Kaynakları.....	41
4.3.3.1. Bingöl-B.....	42
4.3.3.2. Bingöl A.....	43
4.3.3.3. Sarı Başak ve Kulan Mezraları	44
4.3.3.4. Efendi Deresi	45
4.3.3.5. Alatepe	45
4.3.3.6. Bingöl-Solhan İlçesi	46
4.3.3.7. Muş	47
4.3.3.8. Nemrut Dağı	48
4.4. Şanlıurfa	50
4.4.1. Coğrafi Konumu ve Topoğrafyası	50
4.4.2. İklim, Bitki Örtüsü ve Jeolojik Yapısı	51
4.4.3. Tarihçesi	52
4.4.4. Şanlıurfa'da Neolitik Dönem.....	53
5. ŞANLIURFA ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM MERKEZLER ...	56
5.1. Nevali Çori	56
5.1.1. Konumu	56
5.1.2. Kazı ve Araştırma Tarihçesi	57
5.1.3. Tarihlendirme	57
5.1.4. Obsidiyen Aletler.....	58
5.2. Göbekli Tepe	59
5.2.1. Konumu	59
5.2.2. Kazı ve Araştırma Tarihçesi	59
5.2.3. Tarihlendirme	60
5.2.4. Obsidiyen Aletler.....	61
5.3. Şanlıurfa Yeni-Mahalle	61
5.3.1. Konumu	61
5.3.2. Araştırma ve Kazı Tarihçesi	62

5.3.3. Tarihlendirme	63
5.3.4. Obsidiyen Aletler.....	64
5.4. Gürcütepe	65
5.4.1. Konumu	65
5.4.2. Kazı ve Araştırma Tarihçesi	66
5.4.3. Tarihlendirme	67
5.4.4. Obsidiyen Aletler.....	68
5.5. Hamzan Tepe.....	69
5.5.1. Konumu	69
5.5.2. Araştırma Tarihçesi	70
5.5.3. Tarihlendirme	70
5.5.4. Obsidiyen Aletler.....	71
5.6. Mezra Teleilat.....	71
5.6.1. Konumu	71
5.6.2. Kazı ve Araştırma Tarihçesi	72
5.6.3. Obsidiyen Aletler.....	73
5.7. Karahan Tepe	77
5.7.1. Konumu	77
5.7.2. Araştırma ve Kazı Tarihçesi	78
5.7.3. Tarihlendirme	79
5.7.4. Obsidiyen Aletler.....	80
5.8. Akarçay Tepe	82
5.8.1. Konumu	82
5.8.2. Araştırma Tarihçesi	82
5.8.3. Tarihlendirme	83
5.8.4. Obsidiyen Aletler.....	84
5.9. Sefer Tepe.....	87
5.9.1. Konumu	87
5.9.2. Kazı ve Araştırma Tarihçesi	87
5.9.3. Tarihlendirme	88

5.9.4. Obsidiyen Aletler.....	89
5.10. Kurt Tepesi (KUÇA GURA).....	90
5.10.1. Konumu	90
5.10.2. Araştırma Tarihçesi	91
5.10.3. Tarihlendirme	91
5.10.4. Buluntular	91
5.11. Taşlı Tepe	92
5.11.1. Konumu	92
5.11.2. Araştırma Tarihçesi	92
5.11.3. Tarihlendirme	93
5.11.4. Buluntular	93
5.12. Ayanalar Höyük (GRE HUT).....	94
5.12.1. Konumu	94
5.12.2. Araştırma Tarihçesi	94
5.12.3. Tarihlendirme	96
5.12.4. Buluntular	97
6. Harbetsuvan Tepesi	98
6.1. Konumu	98
6.2. Araştırma ve Kazı Tarihçesi	99
6.3. Tarihlendirme	100
6.4. Açmalar	101
6.4.1. K-1 Açması.....	102
6.4.2. K-3 Açması.....	102
6.4.3. K-4 Açması.....	103
6.4.4. K-5 Açması.....	104
6.4.5. K-7 Açması.....	105
6.4.6. K-8 Açması.....	106
6.4.7. K-9 Açması.....	107
6.4.8. K-10 Açması.....	107
6.4.9. K-11 Açması.....	108

6.4.10. K-12 Açması.....	109
6.4.11. Batı Yamaç Sondaj Alanı/1	110
6.4.12. Kuzey Yamaç Sondaj Alanı/2	110
6.4.13. Güneybatı Tepesi Sondaj Alanı/3	111
6.5. Yontmataş Aletler.....	112
6.5.1. Teknoloji ve Tipoloji	113
6.5.2. Çekirdekler	114
6.5.3. Yongalar	115
6.5.4. Üretim Artıkları	115
6.5.5. Uçlar	115
6.5.6. Byblos Tipi Ok Uçları	116
6.5.7. Dilgiler	118
6.5.8. Tanımlanamayanlar	120
6.6. Major Element (XRF) Analiz Sonuçları	120
7. DEĞERLENDİRME	124
8. SONUÇ.....	131
KATALOGLAR.....	135
KAYNAKÇA	162
HARİTALAR	182
GRAFİKLER	186
RESİMLER	192
ÇİZİMLER.....	204
LEVHALAR.....	214
ÖZGEÇMİŞ.....	234

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Age	Adı Geçen Eser
C14	Karbon 14
cm	Santimetre
Çiz	Çizim
Env. No	Envanter No
Fig.	Figür
Fot	Fotoğraf
H.s.T	Harbetsuvan Tepesi
K	Kazı
Kat. No	Katalog No
km	Kilometre
Lev	Levha
Loc	Locus
m	Metre
M.Ö	Milattan Önce
Mev	Mevcut
PPN	Pre-Pottery Neolithic (Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem)
PPNA	Pre-Pottery Neolithic A (Çanak Çömleksiz Neolitik A)
PPNB	Pre-Pottery Neolithic B (Çanak Çömleksiz Neolitik B)
PPNC	Pre-Pottery Neolithic C (Çanak Çömlkesiz Neolitik C)
Res	Resim
ss	Sayfa Sayısı
Şek	Şekil
Tab.	Tabaka
Vb.	ve benzeri
Vd.	ve diğerleri
XRF	Mineralojik Analiz

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa No

Tablo 1: Yeni-Mahalle Obsidiyen Alet Dağılımı (Çelik, 2005; 205)	65
Tablo 2. Mezra Teleilat: Obsidiyen Renk Türlerinin Evrelere Göre Dağılımı (Çoşkuner, 2007; 37, Tablo1).....	75
Tablo 3: Karahan Tepe Obsidiyen Alet Dağılımı (Çelik, 2005 ss. 167).....	80
Tablo 4. Sefer Tepe Obsidiyen Alet Değerleri (Çelik, 2005 ss.188).	89
Tablo 5. Harbetsuvan Tepesi Major Element sonuçları	121

HARİTA DİZİNİ

Sayfa No

Harita 1: Anadolu'da bulunan obsidiyen yatakları haritası (Beyaz 2010; 18, Şekil 1.4)	182
Harita 2: Şanlıurfa haritası (https://www.google.com/).	182
Harita 3: Urfa Bölgesinde Tespit Edilen Neolitik Yerleşimler ve T-şekilli Sütunlara sahip yerleşimler (Çelik, 2015a; fig. 1, ss.10).....	183
Harita 4: Mezra Teleialat Konumu (Çoşkuner, 2007a; 36 Fig.1).....	184
Harita 5: Harbetsuvan Tepesi 2017 (kırmızı), 2018 (mavi) ve 2019 (siyah) yıllarında kazı çalışmaları yapılan alanlar (2019 Yılı Kazı Raporu).....	184
Harita 6: Harbetsuvan Tepesine Obsidiyen Hammadde Getirilen Kaynak Alanları...185	

GRAFİKLER DİZİNİ

Sayfa No

Grafik 1: Harbetsuvan Tepesi Genel Yontmataş Alet Dağılımı.	186
Grafik 2: Harbetsuvan Tepesi Genel Obsidiyen Buluntu Dağılımı.	187
Grafik 3: Harbetsuvan Tepesi Obsidiyenlerin genel renk dağılımı.	187
Grafik 4: Harbetsuvan Tepesi Obsidiyen Buluntuların Genel Dağılımı.	187
Grafik 5: Çekirdek tablası ve çekirdek parçalarının renk dağılımı.	188
Grafik 6: Tepeli dilgi ve tek taraflı tepeli dilgi renk dağılımı.	188
Grafik 7: Üretim artıkları genel renk dağılımı.	189
Grafik 8: Ele geçen ok ve mızrak ucu renk dağılımı.	189
Grafik 9: Harbetsuvan Tepesiyle SiO ₂ , MgO ve CaO değerleri üzerinden hammadde gelen kaynaklar.	190
Grafik 10: Harbetsuvan Tepesi SiO ₂ , MgO ve CaO elementlerinin hammadde kaynaklarının geldiği yerler ile karşılaştırılması.	190

RESİM DİZİNİ

Sayfa No

Resim 1: Aşıklı'da bulunan bilezik parçasının bilgisayarda elde edilen görüntü (http://www.uralakbulut.com.tr/wpcontent/uploads/2016/03/).....	191
Resim 2: Buz Adam Ötzinin vücudundaki dövmeler ve canlandırma (https://arkeofili.com/tarihoncesi-insanlar-dovme-yapmak-icin-obsidyen-kullanmis/).	191
Resim3: Dövme yapmak için kullanılan obsidiyen aletler (https://arkeofili.com/tarihoncesi-insanlar-dovme-yapmak-icin-obsidyen-kullanmis/).	191
Resim 4: Sarı Başak ve Kulan Mezralarını Sınırında Bulunan Obsidiyen Yatakları (Tiryaki 2020, ss. 10).	192
Resim 5: Dağınık Vaziyete ve Farklı Kümeler Şeklindeki Obsidiyen Buluntular, Yasin Harabesi olarak tanımlanan tepelik alanda bulunan obsidiyen yoğunluğu (Tiryaki 2020, ss. 10-11).	192
Resim 6: Efendi Deresi Obsidiyen Kaynak alanı ve obsidiyen kaynak alanında bulunan kurumuş dere yatağı (Tiryaki 2020, ss. 12).	192
Resim 7: Alatepe Yaylasında Fırın Deresi obsidiyen yatağı ve burada bulunan parlak siyah renk obsidiyenler (Tiryaki 2020, ss. 12-13).	193
Resim 8: Muş-Bingöl Karayolunun sağında bulunan obsidiyen hammadde alanı (Z. Şen, 2020)	193
Resim 9: Muş Bingöl Karayolunun solunda bulunan Obsidiyen hammadde alanı (Z. Şen, 2020)	193
Resim 10: Sarı Başak-Kulan Sınırındaki Yenidal Mevki Obsidiyen hammadde alanı (Z. Şen, 2020)	194
Resim 11: Sarı Başak-Kulan sınırındaki Yenidal Mevki Obsidiyen hammadde alanı (Z. Şen, 2020)	194
Resim 12: Yenidal Sarı Başak Mezrası Tepede bulunan Obsidiyen Hammadde Kaynak Alanı (Z. Şen, 2020).	194
Resim 13: Cemalanı (Taşoluk) bulunan obsidiyen hammaddeler (Z. Şen, 2020).	195
Resim 14: Şeref Meydanında bulunan obsidiyen hammadde akıntısı (Z. Şen, 2020) .	195
Resim 15: Nevali Çori II ve III nolü Kült Yapıları (Hauptmann 2007, ss.121-122). ..	195
Resim 16: Göbekli Tepe, Güney Yamaçtaki Ana Kazı Alanı (Schmidt 2010, ss. 241).	196
Resim 17: Göbekli Tepe, İşlenmiş Disk Biçimli Obsidiyen (Göbekli Tepe Envanter Listesi).	196

Resim 18: Yeni-Mahallede ele geçen Byblos tipi ok ucu sap parçası resmi (Çelik 2005, Resim 28a-b).....	196
Resim 19: Hamzan Tepe ve Çöplük alanı (Çelik; 2010, 258).....	197
Resim 20: Ayanlar Höyük'te ele geçen buluntular (Çelik, 2017a; 366 Fig. 6).....	197
Resim 21: Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması yapılan K-1 açması hava fotoğrafı (sol); Harbetsuvan Tepesi K-1 Açması 2018-2019 yılı çalışmaları sonucunda ortaya çıkan mimari unsurlar (sağ) (2018-2019 yılı kazı raporu).....	198
Resim 22: Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması yapılan K-3 açması hava fotoğrafı (2018 yılı kazı raporu).....	198
Resim 23: Harbetsuvan Tepesi 2017 yılı kazı çalışması yapılan K-4 açması fotoğrafı (2017 yılı kazı raporu).....	198
Resim 24: Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması yapılan K-5 açması fotoğrafı (sol); Harbetsuvan Tepesi K-5 Açması 2019 yılı genişletilen alan (sağ) (2018-2019 yılı kazı raporu)	199
Resim 25: Harbetsuvan Tepesi 2017 yılı kazı çalışması yapılan K-7 açması fotoğrafı (sol); Harbetsuvan Tepesi K-7 açması 2019 yılında genişletilen alan (sağ) (2017-2019 yılı kazı raporu).....	199
Resim 26: Harbetsuvan Tepesi 2019 yılında kazısı yapılan K-8 açmasının hava fotoğrafı (2019 yılı kazı raporu).....	199
Resim 27: Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması yapılan K-9 açması fotoğrafı (2018 yılı kazı raporu).....	200
Resim 28: Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması yapılan K-10 açması güneyden fotoğrafı (2018 yılı kazı raporu).....	200
Resim 29: Harbetsuvan Tepesi 2017 yılı kazı çalışması yapılan K-11 açması fotoğrafı (2017 yılı kazı raporu).....	200
Resim 30: Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması yapılan K-12 açması hava fotoğrafı (2018 yılı kazı raporu).....	201
Resim 31: Harbetsuvan Tepesi 2019 yılında çalışma yapılan Batı Yamaç Sondaj Alanı/1 (2019 kazı raporu).....	201
Resim 32: Harbetsuvan Tepesi 2019 Kuzey Yamaç Sondaj 2 (2019 kazı raporu)	201
Resim 33: Harbetsuvan Tepesi 2019 Güneybatı Tepesi Sondaj 3 (2019 kazı raporu).202	

ÇİZİM DİZİNİ

Sayfa No

Çizim 1: Yeni-Mahalle Obsidiyen dilgi Parçaları (Çelik 2005, Levha 46a-g).....	203
Çizim 2: Yeni-Mahallede ele geçen Byblos tipi ok ucu sap parçası çizimi (Çelik 2005, Resim 28a-b).....	203
Çizim 3: Yeni-Mahalle Obsidiyen dilgi ve yonga parçası (Çelik 2005, Levha 47d,e).....	203
Çizim 4: Yeni-Mahallede bulunan Balıklıgöl heykelinin gözleri olarak bulunan obsidiyen parçalar (Çelik 2005, Levha 46h-47a-b).....	204
Çizim 5: Gürcütepe II, en yeni yapı ve yüzey buluntularından litik buluntular 1-2 (Beile Bohn vd.; 1998, 41).....	204
Çizim 6: Gürcütepe II, en yeni yapı ve yüzey buluntularından litik buluntular 3-4 (Beile Bohn vd.; 1998, 41).....	204
Çizim 7: Gürcütepe II, en yeni yapı ve yüzey buluntularından litik buluntular 5, 6, 7 (Beile Bohn vd.; 1998, 41).....	205
Çizim 8: Hamzan Tepede ele geçen 2 adet dilgi parçası (Çelik, 2010; 264)	205
Çizim 9: Mezra Teleilat tüm Neolitik Dönemlere ait obsidiyen buluntular(1, 2, 3 dilgi; 4 tek kutuplu dilgi; 5-11 tek taraflı dilgi; 6-7 tepeli dilgi; 8,9,14,15 atık parçalar, 10 ok ucu; 12-13 yonga (Çoşkunsu, 2007a; 39, Fig.2)	206
Çizim 10: Karahan Tepe yüzey araştırmasında ele geçen tek obsidyen ön kazıyıcı (Çelik, 2005; Levha 82h)	206
Çizim 11: Karahan Tepe yüzey Bulunularında elde edilen obsidiyen dilgi parçaları(Çelik, 2005; Levha 82 a-f).....	207
Çizim 12: Karahan Tepe omuzlu dilgi parçası (Çelik, 2005; Levha 82e).....	207
Çizim 13: Akarçay Tepe Kama Biçiminde Çekirdekler (Maeda, 2009; 173 Figure 5.6)	208
Çizim 14: Akarçay Tepe Kama Biçiminde Çekirdekler (Maeda, 2009; 174 Figure 5.7)	208
Çizim 15: Akarçay Tepe tek yönlü dilgiler ve diğer buluntu çeşitleri (Maeda, 2009; 175 Figure 5.8)	208
Çizim 16: Akarçay Tepe; 3 kama biçimli çekirdek, 4-5 tepeli dilgi parçası, 6-13 dalmalı dilgi parçaları (Maeda, 2009; 177 Figure 5.10)	209
Çizim 17: Akarçay Tepe Tek yönlü yan dilgiler (Maeda, 2009; 178 Figure 5.11)	209
Çizim 18: Akarçay Tepe köşeli dilgiler (Maeda, 2009; 184 Figure 5.15)	210
Çizim 19: Akarçay Tepesi düzeltili ve düzeltisiz tek yönlü dilgiler (Maeda, 2009; 190 Figure 5.20)	210

Çizim 20: Akarçay Tepesi Fırlatma uçları (Maeda, 2009; 193 Figure 5.23)	211
Çizim 21: Sefer Tepe; b ön kazıyıcı, d düzeltili dilgi, a1 tepeli dilgi ve c, e-f, a-e dilgi parçaları (Çelik, 2005; Levha 97a-f, 98a-e)	212
Çizim 22: Taşlı Tepede Bulunan Taş Aletler ve Buluntular (Güler vd., 2013; 300 fig. 4)	212

LEVHALAR DİZİNİ

	Sayfa No
Levha1a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tek kutuplu çekirdek tablası.	210
Levha1b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tek kutuplu çekirdek tablası.	210
Levha2a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tek kutuplu çekirdek tablası.	211
Levha2b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tek kutuplu çekirdek tablası.	211
Levha 2c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tek kutuplu çekirdek tablası.	211
Levha3a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tepeli dilgi.	212
Levha3b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tepeli dilgi.	212
Levha3c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tepeli dilgi parçası.	212
Levha3d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tepeli dilgi parçası.	212
Levha4a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tek taraflı tepeli dilgi.	213
Levha 4b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tek taraflı tepeli dilgi.	213
Levha4c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tek taraflı tepeli dilgi.	213
Levha 5a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan sağlam yonga.	214
Levha5b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan sağlam küçük boyutlu yonga.	214
Levha 6a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan Byblos ok ucu.	215
Levha6b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan Byblos ok ucu.	215
Levha6c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan Byblos ok ucu sap parçası.	215
Levha 6d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan Byblos ok ucu sap parçası.	215
Levha6e: Harbetsuvan Tepesinde bulunan Byblos mızrak ucu sap parçası.	215
Levha7a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi.	216
Levha7b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi.	216
Levha8a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi.	217
Levha8b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan nokta topuğa sahip dilgi.	217
Levha 8c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgi.	217
Levha8d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgi.	217
Levha8e: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düz topuğa sahip dilgi.	217
Levha9a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi.	218
Levha9b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi.	218
Levha9c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan çizgi topuğa sahip dilgi.	218
Levha9d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgi.	218

Levha10a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan çizgi topuğa sahip düzeltili dilgi parçası.	219
Levha10b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düzeltili dilgi parçası.	219
Levha10c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düzeltili dilgi parçası.	219
Levha10d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düzeltili dilgi parçası.	219
Levha10e: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düzeltili dilgi parçası.	219
Levha10f: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip düzeltili dilgi parçası.	219
Levha11a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düzeltili dilgi parçası.	220
Levha 11b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düzeltili dilgi parçası.	220
Levha11c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düzeltili dilgi parçası.	220
Levha 11d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip düzeltili dilgi parçası.	220
Levha12a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düzeltili dilgi parçası.	221
Levha12b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düzeltili dilgi parçası.	221
Levha12c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip düzeltili dilgi parçası.	221
Levha12d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip düzeltili dilgi parçası.	221
Levha12e: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düzeltili dilgi parçası.	221
Levha13a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düzeltili dilgi parçası.	222
Levha13b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgi parçası.	222
Levha13c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgi parçası.	222
Levha14a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi parçası.	223
Levha14b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi parçası.	223
Levha14c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgi parçası.	223
Levha15a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi parçası.	224
Levha 15b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan çizgi topuğa sahip dilgi parçası.	224
Levha15c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi parçası.	224
Levha 15d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgi parçası.	224
Levha16a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi parçası.	225
Levha16b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi parçası.	225

Levha16c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgi parçası.	225
Levha16d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi parçası.	225
Levha17a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgi parçası.	226
Levha 17b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi parçası.	226
Levha17c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip dilgi parçası.	226
Levha17d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgi parçası.	226
Levha18a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan çizgi topuğa sahip dilgi parçası.	227
Levha18b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan çizgi topuğa sahip dilgi parçası.	227
Levha18c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan çizgi topuğa sahip dilgi parçası.	227
Levha18d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan çizgi topuğa sahip dilgi parçası.	227
Levha18e: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgi parçası.	227
Levha 18f: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgi parçası.	227
Levha19a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgicik.	228
Levha19b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgicik.	228
Levha19c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgicik parçası.	228
Levha19d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan düz topuğa sahip dilgicik.	228
Levha19e: Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgicik parçası.	228
Levha 20a: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip Upsilon dilgi parçası	229
Levha20b: Harbetsuvan Tepesinde bulunan façetalı topuğa sahip Upsilon dilgi parçası.	229
Levha20c: Harbetsuvan Tepesinde bulunan ön kazıyıcı.	229
Levha20d: Harbetsuvan Tepesinde bulunan tıkaç, tutamak veya küçük boyutlu havaneli olacağı düşünülen nesne.	229

1. GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en eski yerleşim yerlerinden biri olan Şanlıurfa İli'nin verimli arazileri, ovaları ve zengin su kaynağına olan Fırat Nehrine sahip olmasıyla, yüzyıllardır “Bereketli Hilal” olarak adlandırılan bu bölgeyi beslemektedir. Bölgeyi besleyen bu suyun etrafında yaşayan insanların uzun yolculuklarına, savaşlarına ev sahipliği yapan bu zengin coğrafik topraklar stratejik bir öneme sahiptir. Şanlıurfa, tarih boyunca birçok medeniyete ve uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca ticaret yolları üzerinde bulunmasıyla birçok kültürden etkilendiği gibi birçok medeniyeti de etkilemiştir. Bu kadar zengin bir kültüre sahip olan Şanlıurfa’da yapılan arkeolojik araştırmalarda bu bölgenin 12 binyıllık bir geçmişe sahip olduğunu gösterir. Şanlıurfa içerisinde bulunan Paleolitik, Neolitik, Tunç Çağı ve İslami Dönem eserlerinin her biri kendi içinde önemli kanıtlar sunarak geçmiş hakkında günümüze ışık tutmaktadır. Neolitik dönem önemli merkezlerinden olan Göbekli Tepe ve benzeri 12 tepe arasında bulunan Harbetsuvan Tepesi’de Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ışık tutan yerleşimlerden biridir. Yapılan bu çalışmayla, “Taş Tepeler” olarak adlandırılan Neolitik Dönem tepelerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

Harbetsuvan Tepesi, Şanlıurfa ilinin Eyyübiye ilçesi sınırları içinde Şanlıurfa’nın 55 km doğusunda yer alır. İlk kez 2014 yılında Iğdır Üniversitesinden Prof. Dr. Bahattin Çelik tarafından yürütülen “Şanlıurfa İli, Merkez İlçesi Sınırları İçerisinde Kalan Kırsal Alanlardaki Neolitik Dönem ve Öncesi Çağlara Ait Yapılan Yüzey Araştırmaları” kapsamında keşfedilmiştir. Harbetsuvan Tepesinde yapılan yüzey araştırmasında, yüzeyde ana kayaya oyulmuş havuzlar, “T” şeklinde olduğu düşünülen dikilitaş parçaları, çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılmış alet parçaları, Neolitik dönemi yansıtan boncuklar tespit edilmiştir. Ele geçen buluntular sayesinde buranın (PPNB) Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen küçük bir kült merkezi olarak kurulduğu anlaşılmıştır.

Harbetsuvan Tepesinin üzerinde bulunan “T” şeklindeki dikilitaşlar Nevalı Çori, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Karahan Tepe ve Göbekli Tepe’den bilinen “T” şeklindeki dikilitaşlara benzediği görülmektedir. Alanda yapılan yüzey araştırması sonucunda kaçak kazıcılar, tarafından kazılmış bir alanda ortaya çıkartılmış “T” şeklindeki

dikilitaşın üzerinde parmak kabartmaları tespit edilmiştir. Harbetsuvan tepesindeki kaçak kazı sonucu ortaya çıkan tahribatın engellenmesi ve burada ele geçen bulguların değerlendirilmesi amacıyla 2017 yılında Şanlıurfa Müzesi Başkanlığında ve Prof. Dr. Bahattin Çelik'in bilimsel danışmanlığında kurtarma kazıları başlamıştır. Üç sezon boyunca kazılar (2017-2018 ve 2019) devam etmiştir. Harbetsuvan Tepesinde çalışmalar boyunca ele geçen eserlere bakıldığında; kült yapısı niteliğinde mimari yapılar, falluslu heykel parçası, kol ve parmak kabartmalı dikilitaş, çakmaktaşıdan Byblos uçları, kazıyıcılar, dilgiler, obsidiyenden dilgiler, ok ucu, yassı baltalar, bazalt taşından havanelleri, ezgi taşları gibi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem özgü buluntular sayılmaktadır.

Bu tez çalışmasında, Harbetsuvan Tepesinde 2017, 2018 ve 2019 yılında yapılan kazı çalışmaları sonucunda ele geçmiş obsidiyen buluntuların incelenmesi amaçlanmıştır. Tez çalışmamızın öncelikli amaçlarından biri genel hatlarıyla Neolitik dönem hakkında bilgi sahibi olup, daha sonra Anadolu'daki obsidiyen dağılımına değinilerek kısaca obsidiyen yatakları ele alınmıştır. Bunun akabinde Güneydoğu Anadolu'da bulunan Şanlıurfa ilinin konumu-coğrafyası ve Neolitik dönem özelliklerine değinilmiştir. Ayrıca bölgede bulunan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (PPNB) merkezleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları daha iyi görmek için diğer merkezlerdeki obsidiyen buluntular da ele alınarak değerlendirilmiştir.

Harbetsuvan Tepesinde ele geçen obsidiyen alet endüstrisine bakıldığında bölgede obsidiyen kaynağına rastlanmamıştır. Obsidiyenin buraya nereden geldiği ve ne şekilde buraya geldiği bilinmemektedir. Çalışmamızda bu konulara değinilerek, Harbetsuvan Tepesinin hangi bölgelerle iletişimde olduğunu, ticaret ağını, obsidiyenin hammadde olarak geldiğini ve burada mı işlendiğine değinilecektir. Daha sonra ele geçen obsidiyen aletlerin teknolojik ve tipolojik analizleri yapılarak, kimyasal analiz sonuçları ile birlikte alt başlıklar altında detaylı bir şekilde çalışılmıştır. Gerekli yerlerde bilgiler grafik, tablo, resim, çizim ve kataloglarla desteklenerek verilmiştir.

Çalışmanın sonucunda Harbetsuvan Tepesinde bulunan buluntular, mimari ve dikilitaşlar açısından bulunduğu konum ve yakın çevre merkezlerle değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda Harbetsuvan Tepesi, buluntuların teknolojik açıdan etkilendiği ve etkilediği yerleşimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın

sonucunda Harbetsuvan Tepesinde elde edilecek bilgilerin başta Şanlıurfa PPNB merkezleri olmak üzere tüm PPNB dönemi obsidiyen aletleri için yeni katkılar sağlayacaktır.

Tez çalışmamız 5 ana bölümden oluşur. Çalışmanın **I. Bölümünü** giriş oluşturmaktadır. Bu bölümde öncelikli olarak konuyla ilgili kısa bilgiler verilmiş olup tez çalışmamızın amacı ve önemi üzerinde durulmuştur. Daha sonra “Kaynak Özetleri” başlığı altında tezimizle bağlantılı olan ve çalışmamıza katkı sağlayan bazı yayınlara kısaca değinilmiştir. Bu kaynaklar tezimizde daha çok yontmataş aletler ile ilgili bilgi vermektedir. Merkezlerin konumu, araştırma ve kazı tarihçesi ile ilgili bilgi veren kaynaklara bu bölümde fazla değinilmemiştir. “Materyal ve Metod” başlığı altında bulunan bölümde Harbetsuvan Tepesinde hangi türde, ne kadar obsidiyen yontmataş aletlerin ele geçirildiği ve bunların fotoğraflanma, çizim ve estamplajları üzerinde durulmuştur. Çalışmada hangi tür yöntemlerin uygulanacağı da bu başlık altında ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde “Terminoloji” başlığı altında çalışma içerisinde geçen ve yontmataş alet endüstrisinde kullanılan terimlere değinilerek bilgi verilmiştir.

II. Bölüm; “Bulgular ve Araştırma” olarak adlandırılmıştır. Bu ana başlık altında birinci başlık olarak “Neolitik Döneme” değinilmiş ve bu dönem alt başlıklar altında anlatılmıştır. İkinci alt başlık olarak “Anadolu’daki Obsidiyen Kaynakları”na değinilerek hammadde ana kaynakları ele alınarak açıklanmıştır. Üçüncü alt başlık olarak “Şanlıurfa” ele alınarak coğrafyası, genel özellikleri ve Neolitik Dönemi kısaca anlatılmaya çalışılmıştır.

III: Bölüm; “Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Merkezler” olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde Şanlıurfa bölgesinde bulunan benzer yerleşmeler alt başlıklar altında ele alınarak değinilmiştir.

IV. Bölüm; “Harbetsuvan Tepesi” olarak adlandırılmıştır. Bu başlık altında ana konuya giriş yapılarak konumu, araştırma tarihçesi ve obsidiyen buluntuları hakkında bilgi verilmiştir. Harbetsuvan Tepesinde çalışma yapılan açmalara kısaca değinilmiştir. Ayrıca bu bölümde obsidiyen aletlerin teknolojik ve tipolojik özelliklerine değinildikten sonra, kimyasal analiz sonuçları üzerine değerlendirilerek hangi bölgeden gelmiş olabileceği üzerine görüş bildirilmiştir.

V. Bölüm; “Değerlendirme ve Sonuç” olarak ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bu bölümde tespit edilen bulgular ve yapılan tartışmalar ışığında incelemiş olduğumuz Harbetsuvan Tepesi obsidiyen aletler başta olmak üzere ele alınan konulardan kısa bir değerlendirme ve sonuç ile konu anlatılmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmamızın sonunda konuya ilişkin katalog, haritalar, grafikler, tablolar, çizimler ve fotoğraflar verilmiştir.

2. KAYNAK ÖZETLERİ

Harbetsuvan Tepesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisinde, Şanlıurfa ili'nin Eyyübiye ilçesinde bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi “Mezopotamya veya Bereketli Hilal” olarak bilinen bölge içerisinde bulunmaktadır. Coğrafik konumu nedeniyle en eski dönemlerden itibaren yerleşim yeri olarak kullanılan alanlardandır. Kültürel, kutsal ve tarihsel açıdan zengin bir geçmişi bulunan Güneydoğu Anadolu Bölgesin’de, bilimsel arkeolojik kazı araştırmaları geçmişte başlayıp günümüzde de devam eden ve ileri dönemlerde de devam edileceği düşünülen bir kazı alanıdır. Şanlıurfa, şu ana kadar Orta Anadolu Neolitiği ile bilinen, Neolitik Döneme farklı bir yorum getiren, alışılmış ezberleri bozan bir Neolitik Dönem bölgesidir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin en erken safhalarının ele geçmesiyle devrim niteliğinde yankılar uyandırarak yeni bilgiler sunmuştur. Bu bilgilerin yanında birçok soru işareti de getirmiştir. Şu an yapılan çalışmalar ve gelecekte yapılacak olan çalışmaların sonucunda oluşan soru işaretleri netleşerek Neolitik insanların yaşamı, dini ve kültürleri daha iyi anlaşılacaktır. Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme (PPNB) yön veren; Nevalı Çori, Göbekli Tepe, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe ve Kurt Tepesi gibi yerlerin keşfedilmesi ve bu yerlere benzer yerlerin halen keşfedilmeyi beklemesi, bu bölgenin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Tez çalışması kapsamında ele aldığımız Harbetsuvan Tepesi, Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Harbetsuvan Tepesiyle ilgili bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar daha çok alan ve alan içerisinde bulunan dikilitaşlar üzerinden yapılmıştır. Şu ana kadar Harbetsuvan Tepesinde ele geçirilen obsidiyen aletler üzerine herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Harbetsuvan Tepesinde ele geçirilen obsidiyen aletler ilk kez tez çalışmamız kapsamında değerlendirilecektir. Bu değerlendirme ile birlikte Harbetsuvan Tepesinin obsidiyen alet endüstrisi teknolojik ve tipolojik olarak incelenerek, benzer neolitik dönem merkezleri ile arasındaki bağlantılar ele alınacaktır. Ayrıca benzer yerleşimler de incelenerek Harbetsuvan Tepesiyle ilgili destekleyici bilgiler verilecektir. Söz konusu bölgeyle ilgili yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Harbetsuvan Tepesi ile ilgili ilk çalışma Çelik (2014)’dan, burada yerleşme ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu çalışmada; Harbetsuvan Tepesi’nin konumu ve “T”

şeklinde dikilitaşları hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca Harbetsuvan Tepesi dışında “T” şeklinde dikilitaş bulunan, bölgedeki benzer yerleşmelerin konumu ve içerisinde bulunan “T” şeklinde dikilitaşlarla ilgili bilgi vermiştir. Harbetsuvan Tepesinde yapılmış olan arkeolojik kazılarla ilgi genel bilgilerin verildiği çalışmalar sırasıyla; Çelik (2019a)’in Harbetsuvan Tepesi 2017 kazı çalışması, Çelik ve Tosyagülü Çelik (2020a)’in Harbetsuvan Tepesi 2018 kazı çalışması, Çelik ve Tosyagülü Çelik (2020b)’in Harbetsuvan Tepesi 2019 kazı çalışması olarak ayrı yayınlar şeklindedir. Bu çalışmalarda Harbetsuvan Tepesinin konumu, yerleşimin özellikleri, yapılan kazı çalışmaları, mimarisi, dikilitaşları ve buluntular hakkında bilgi verilerek bölgedeki diğer merkezler ile karşılaştırılması yapılmıştır.

Bingöl (2018)’ün, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Dikilitaşlar ile ilgili yaptığı çalışmada, bölgede bulunan bazı Çanak Çömleksiz Neolitik dönem merkezlere değinilmiştir. Değinildiği bu merkezler arasında bulunan Harbetsuvan Tepesinin, 2017 kazı sezonunda tespit edilmiş dikilitaşlarını ele almıştır.

Çelik (2005)’in, Şanlıurfa Bölgesinden; Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin konumu, araştırma ve kazı tarihçesi ile birlikte bu merkezlerdeki yontmataş endüstrisi hakkında bilgiler vermektedir. Bu çalışma Şanlıurfa ilindeki, Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait çakmaktaşı ve obsidiyen buluntular üzerinde genel değerlendirme yapan tek kaynak olduğu için oldukça önem arz etmektedir. Bu merkezlerin konumu, araştırma ve kazı tarihçesi, tarihlendirme ve buluntulara değinilerek genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çelik (2003)’in, Yeni Mahalle yerleşmesinin detaylı bir şekilde anlatıldığı, buluntuların tasnif edildiği ve Yeni Mahalle yontmataş endüstrisi hakkında bilgiler veren bir kaynaktır. Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait bir merkezdeki yontmataş aletlerin detaylı bir şekilde çalışıldığı, genel değerlendirmenin yapıldığı ve bölgedeki diğer merkezlerle karşılaştırmalar yapmıştır.

Schmidt (1994)’in, Nevalı Çori yerleşiminin konumu ve yontmataş endüstrisi hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca yazar çevre kültür bölgeleri ile karşılaştırmalar da yapmıştır.

Beile-Bohn vd., (1998)’nin, Göbekli Tepe ve Gürcütepe merkezleri hakkında bilgi vererek bu merkezlerdeki yontmataş endüstrisi hakkında bilgiler vermektedir. Schmidt (2000a)’in, Göbekli Tepe yontmataş endüstrisi hakkında bilgiler vermektedir.

Yalnız Göbekli Tepe'nin yontmataş endüstrisi ile ilgili bilgiler oldukça eski ve çok kısıtlıdır.

Bu kaynaklar dışında özellikle tezimizde kullanılan terimlerle ilgili; Yalçınkaya (1989), Özdoğan (2019), Kartal'ın (2019) ve Shea (2019) kitaplarından yararlanılmıştır. Bununla birlikte; Çelik (2005), Yıldırım-Balcı (2007) ve Algül'ün (2008) doktora tezlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmamızda Harbetsuvan Tepesinin bulunduğu Şanlıurfa bölgesinde, bulunan benzer yerleşimlerdeki obsidiyen buluntularla benzerlikleri araştırılmıştır. Bu çalışmalar nezdinde ana konuya ışık tutularak çalışma yapılmıştır.

3. MATERİYAL VE METOD

3.1. Materyal

Tez çalışmamızda, Harbetsuvan Tepesinde yapılmış olan üç dönemlik kurtarma kazısında bulunmuş olan obsidiyen taş aletler incelenmiştir. Bu taş aletlere bakıldığında 207 adet üretim artığına, 1372 adet dilgi parça ve parçacıklarına, 67 adet çekirdek tablası ve çekirdek parçasına rastlanmıştır. 17 adet ok ucu, ok ucu parçaları ve mızrak ucu parçasına, 113 adet yonga parçalarına ve yongalara, tanımsız olarak nitelendirilen 1 kazıyıcı ve 1 nesne parçası ele geçirilmiştir. Toplam olarak üç dönem içinde yapılan araştırma sonucunda 1778 adet alet, alet parçaları ve artıkları toplanmıştır. Söz konusu bu taş aletler tezimizin materyal kısmını oluşturmakta olup çalışmamızda bunları teknolojik, tipolojik ve bir grup obsidiyeninde kimyasal (xrf) analizlerine göre değerlendirip, kataloğu yapılmıştır.

3.2. Metod

Tez çalışmamızda konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Anadolu'da obsidiyen çıkan yerleşimlere ait yayınlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Iğdır Üniversitesi başta olmak üzere İstanbul, Ankara İngiliz Enstitüsü, Bilkent, ODTÜ ve Boğaziçi, Üniversitelerinin kütüphanelerinde kaynak taramaları yapıp bunların arşivleri oluşturulmuştur. Ayrıca dijital ortamda bulunan yayınlar taranmış ve arşivlenmiştir. Literatür taramasının akabinde Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü'nden alınan izin çerçevesinde konumuz kapsamına giren eserlerin envanter bilgileri alınıp, fotoğrafları çekilmiş ve estampajları çizilmiştir. Yine fotoğrafı çekilen eserler manuel olarak çizimleri yapılmıştır. Tipoloji ve kataloğu oluşturulan eserlerin Excell programında istatistiksel değerlerini saptayabilmek için grafikleri yapılmıştır. Bütün bunların akabinde hem Anadolu hem de çevre bölgelerle olan ilişkilerini saptayabilmek için benzerleri bulunan yerleşimlere değinilmiştir. Çalışmamızda obsidiyen hammadde bulunan merkezler haritalarda gösterilmiştir.

3.3. Terminoloji

Çalışmada kullanılan terimlerin bir kısmı yeni olmakla beraber çoğunluğu İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Kürsüsünün seminer çalışmaları sırasında Prof. Dr. H. Çambel, Prof. Dr. G. Arsebük, eski asistanlardan S. Kantman, Uzman, S. Baykan ve Dr. F. Ertuğ tarafından oluşturulmuştur (Yıldırım-Balcı, 2007). Yeni terim çalışmaları ise

Yalçinkaya'nın 1989, Özdoğan'ın 2019, Shea'nın 2019 ve Kartal'ın 2019 yılındaki kitaplarından, bununla birlikte; Çelik'in 2005, Yıldırım-Balcı'nın 2007 ve Algül'ün 2008 doktora tezlerinden yararlanılmıştır.

Alet (tool): Belirli bir amaç için belirli ölçülere göre seçilmiş ya da biçimlendirilmiş her türlü kullanım maddesi alettir. (Özdoğan 2019,ss.40).

Alet Ekseni: Bir aletin ya da taşımaliğın distal kısmından proximal kısmına kadar gelen diklemesine olan eksene denir. (Özdoğan 2019, ss.40).

Almaşık Düzelti: Aletin aynı kenarı üzerinde sırasıyla bir alttan, bir üstten düzelti uygulanmasıdır (Yıldırım-Balcı 2007). Bu düzelti tipinde, alet üzerindeki düzelti taşımaliğın bir yüzünde bitişik ve aynı kenar üzerinde yer alırlar. Alet üzerindeki taşımaliğın her iki yüzünde ve bir kenarda yer alıyorsa doğru almaşık, her iki yüzün çapraz olarak farklı kenarlarında yer alıyorsa ters almaşık düzelti söz konusudur (Çelik 2005, ss. 13).

Almaşan Düzelti: Aletin karşılıklı kenarlarından birinde alt, diğerinde üst yüzeyde düzelti uygulanmasıdır (Yıldırım-Balcı 2007).

Alın: Kazıyıcı kenarı oluşturan düzeltilerin bulunduğu alan kazıyıcının alın kısmı olarak adlandırılmıştır (Yıldırım-Balcı 2007).

Alt Bölüm (Proximal): Yontmataş endüstrisinde, dilgi ve yongadan yapılmış aletlerin bölümlerinden biridir. Aletin proximal kısmı olarak da bilinir, genellikle vurma düzleminin yer aldığı kısımlardır. Ok uçlarındaki sap kısmına da bu ad verilmektedir (Çelik 2005, ss. 13). Parçanın (yonga/ dilgi/ dilgicik) topuk ve yumrusunu taşıyan kısımdır (Yıldırım-Balcı 2007).

Alt Yüz/ Alt Yüzey/ Kopuntu Yüzü: Parçanın (yonga/dilgi/dilgicik) çekirdekten kopan yüzüdür. Üzerinde parçanın çıkma yönünü gösteren şok dalgalarını (vurma halkalarını) taşır (Yıldırım-Balcı 2007).

Amuk (Amuq) Uç: Uzun ve ince dilgi/dilgicik taşımaliğlar üzerine yapılmış yaprak biçimli uçlardır. Ucun gövde ile sap arasındaki temas açısı genellikle 160°den fazladır. Sap kısmın dibi düz ya da dışbükey de olabilir. Bu kısımdaki düzelti her iki yüzeyden baskılama tekniği ile yapılan düzelti şeklindedir. Ucun gövde kenarları sıkça

düzenli ve yarı dik düzeltiler taşır. Amuq uçların uzunlukları genellikle 4-9/10 cm aralıklarındadır (Kartal 2019, ss. 6).

Ara Parça (splintered piece-pièce-pièce esquillée): İki veya dörtkenarından ağır ezilme izleri, yüzeyinde ise kopuk çatlaklar taşıyan yonga, dilgi, çekirdek gibi parçalardır. Kemik, ahşap gibi maddelerin yarılması için kullanıldığı düşünülmektedir (Algül 2008, ss. 14).

Arka Omurgayı Kesen Dilgiler: Obsidiyen bloğundan ön form oluşturulurken, bloğun arka kısmından çıkarılan yongaların negatiflerini üzerinde taşıyan yanal dilgilerdir (Yıldırım-Balcı 2007).

Arka Yan Omurgalı Dilgi Çekirdeği: İki vurma düzlemli bir çekirdek türüdür. Çekirdeğin arka-yan kısmına hazırlanmış bir omurgası bulunur (Yıldırım-Balcı 2007).

Az Büyütmeli Yaklaşım/ Makro İz Analizi: Aletin kullanılması sonucu meydana gelen, çıplak gözle de görülebilen kenar kopuntuları veya kenar yuvarlanmalarının az büyütmeli stereo mikroskop yardımıyla incelenmesine yönelik yaklaşım (Yıldırım-Balcı 2007).

Baskı Yöntemi (pressure flaking): Elde tutulan çekirdeğin üzerine tahta, kemik gibi bir aletle baskı uygulayarak yongaların çıkarılması ve işlenmesidir. Vurma yumrusunun şişkinliği olmadığı için ok ucu yapımına uygundur (Özdoğan 2019, ss. 65). Baskılama yöntemi taşımalık çıkarma tekniğine verilen isimdir. Baskılama ile elde edilen dilgiler dik ve ince olup dorsal yüzlerinde dik ayırtlar yer almaktadır. Bu teknik genellikle diğer tekniklerle elde edilen aletlerin son düzeltilerinin yapımında kullanılır (Çelik 2005, ss. 14).

Bıçak: Bir ya da iki kesme kenarına sahip olan alet tipidir. Başlıca kullanım alanı kesmeyle ilgilidir, bıçak olarak kullanılan dilgilerin kenarları üzerinde mikroskopla görülebilecek perdah izleri görülmektedir. Baskılama ile üretilmiş olan uzun paralel ve ince kenarlı dilgilerin kesim için kullanımlarında ince kenarların kolaylıkla kırılabilmesi sonucunda etin içine giren küçük parçalardan dolayı eti yiyen kişilerde sindirim bozukluklarına rastlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde kırılma riskini ortadan kaldırmak amacıyla kenarlar üzerine güçlendirmek amacıyla düzeltiler

yapılmıştır. Bu aletlere de “Kenar kazıyıcı” adı verilerek et kesiminde kullanılmıştır (*Çelik 2005, ss. 14*).

Budama: Genellikle taşımılığı dilgi olup, kısa kenarlarının biri veya her ikisi üzerinde düzeltileler olan parçalardır. Düzeltileler bazen uzun kenarlarda da bulunabilir (*Çelik 2005, ss. 14*).

Budanmış (truncated-pièce tronquée): Tek veya her iki bitimi sarp veya yarı sarp düzelti ile yapılmış, bir küt bitimi dilgi veya yongalardır (*Algül 2008, ss. 14*).

Buluntu Topluluğu: Bir buluntu yerinde ya da bir buluntu yerinin belirli bir tabakasında ele geçen alet topluluğunu belirleyen bir terimdir (*Algül 2008, ss. 14*).

Byblos Uç: Byblos uçları dilgi taşımaları üzerine yapılmış, dip kısmında iç ve dış yüzde nadiren dik fakat sıkça, yarı dik ya da baskılama tekniğiyle kaplayan düzeltileler sonucunda oluşturulan iki omuzlu uçlardır. Sap kısımları gövdeye oranla fazla dar olmayıp gövde kenarlarının devamı niteliğindedir. Sap kısmı bazı durumlarda sivri olabilir ve sap kısmını oluşturan omuz formu her zaman simetrik olamayabilir. Bu uçlar değişik formlarda sap ve gövde şekilleri gösterebilir, byblos uçların uzunlukları 3-9/10 cm arasında değişebilmektedir (*Kartal 2019, ss. 8*).

Çakmaktaşı (chert, silex, flint): Çakmaktaşı çökel bir kayaç olan bir silis birleşimidir. Çakmaktaşı deniz diplerinde ölmüş olan sünger ve kabuklu deniz canlılarının iskeletlerindeki silisin, suda eriyik olarak serbest kaldıktan sonra zamanla çökerek birikmesiyle oluştuğu doğal taş hammaddesidir (*Özdoğan 2019, ss. 65*).

Çekirdek (core-nucléus): Çekirdek üzerinden doğrudan ya da çeşitli tekniklerle herhangi bir işlevsel amaca veya kullanıma yönelik; yonga, dilgi, dilgicik koparılma suretiyle geriye kalan hammadde ya da artık ürünüdür (*Kartal 1992, ss. 20*). Biçimsel özelliklerine (naviform, iki vurma düzlemli, mermi, pramit biçimli gibi) ya da üzerinden çıkarılan yongalama ürünlerinin niteliğine göre (dilgi çekirdeği, yonga çekirdeği gibi) isimlendirilir. Alet hammaddeleri; çakmaktaşı, obsidiyen, bazalt, andezit, kalker veya radyolaritten yapılabilir (*Yalçınkaya 1989, ss. 22*).

Çekirdek Tablası: Çekirdek düzleminden çıkarılan yongaya verilen isimdir. Yeni bir vurma düzlemi yapmak ve vurma düzlemi ile çekirdek yüzü arasındaki açığı arttırmak için çekirdeğin kenarlarından çekirdek tablası çıkarılır (*Çelik 2005, ss. 16*).

Çekirdek Yenileme Tablası: Dilgi çekirdeklerinin bozulan vurma düzlemini yenilemek için bu vurma düzleminin çıkarılması gereklidir. Çekirdeğin dik eksenine yatay bir açıdan vurularak eski vurma düzlemi çıkarılır ve çıkan bu parçaya çekirdek yenileme tablası denilir. Bu daha önce çıkarılmış olan dilgilerin eksi vurma izlerinin bulunduğu çekirdeğin üst yüzeyini ve yan yüzlerinin bir kısmını alan kurs biçimli tablasal bir parçadır (Özdoğan 2019, ss. 67).

Çekirdek Yenileme Dilgisi/Parçası/Yongası (core revival piece): Çekirdeğin vurma düzleminin yalnızca bozulmuşsa, çekirdeğin dik eksenine yatay olarak vurulan bir darbeyle dilgi biçiminde çıkarılan bir parçadır. Bu parça diğer dilgilerden üst yüzeyinin 90 derecelik bir köşe yapmasıyla ayrılır (Özdoğan 2019, ss. 67). Kullanılmış bir yüzeyin yenilenmesi için çıkarılan parçadır. “Vurma düzlemini yenileme” ve “yongalama yüzeyini yenileme” olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır (Algül 2008, ss. 15).

Çıkarım İzi: Taşmalık üretimi sırasında yapılan yonga çıkarımları sonucunda taşmalık ve çekirdek üzerinde yer alan negatif izlere verilen ortak isimdir. Çıkarım yongaları, parçanın dorsal yüzünde bir ya da daha fazla vurma yumrusu negatifine sahip, genellikle de taşmalığın kendi kuvvet eksenine dik gelen açığa sahiptirler. Çıkarım izinin yönünden yola çıkarak taşmalığın tek kutuplu veya çift kutuplu çekirdekten çıkartılmış olduğu saptanabilir (Çelik 2005, ss. 16).

Çift Vurma Düzlemlili Çekirdekler: İki vurma düzleminde yararlanılarak yonga çıkarılmış çekirdeklerdir (Özdoğan 2019, ss. 68).

Çok Düzlemlili (Amorf) Çekirdekler: Küresel biçimli yumrulara bazen bir yonga çıkarıldıktan sonra çıkan yonganın eksi yüzeyi bir sonraki yonga için vurma düzlemi olarak kullanılır ve bu işlem ard arda taş döndürülerek yinelenir. Taş giderek köşeli bir küre biçimini alır (Özdoğan 2019, ss. 69).

Çok Büyütmeli Yaklaşım/Mikro İz Analizi: Kullanım sonucu alet yüzeyinde meydana gelen ve çıplak gözle görülemeyen mikro izlerin (kullanım çizikleri, parlaklıklar, doku değişiklikleri) çok büyütmeli metalürjik mikroskop yardımıyla incelenmesine yönelik yaklaşımdır (Yıldırım-Balcı 2007).

Çift Düzlemli Enine Silindirik Çekirdekler: Silindirik biçimli çift vurma düzlemli çekirdeklerde, eğer çekirdeğin biçimi uygunsa çıkarılmış olan bir dilginin eksi izi vurma düzlemi olarak kullanılarak çekirdek enine yongalanabilir (*Özdoğan 2019, ss. 71*).

Dalmalı Yonga (plunging flake): Menteşe kırılımlı yongada olduğu gibi ön ucu diğer yongalar gibi keskin değil, alt yüzeye kıvrılarak biten ve ön bitimi gövdesinden daha kalın olarak sonlanan yongalardır. Bunlar alet değil yapım hatasıdır (*Özdoğan 2019, ss. 72*).

Dalmalı Dilgi (plunging blade): Yongalama sırasında uygulanan güç fazlalığı nedeniyle hatalı olarak çıkan ve çekirdeğin alt kısmını üzerinde taşıyan yoğun içbükey görünümlü dilgilerdir (*Algül 2008, ss. 15*).

Delici/Delgi/Burgu: Herhangi bir nesneyi delemek ya da oyacak şekilde uç kısmı sivriltilmiş parçalardır. Deliciler, işlevlerine göre delici, burgu ve bız olarak adlandırılır, ancak bunları birbirinden ayırmak her zaman kolay değildir (perforator, borer, drill, piercer). Bu grupta değerlendirilen aletler, uçların ve aletlerin genel biçiminin yanı sıra, işlevlerine göre de çeşitlenir. Farklı sertlik ve nitelikteki malzeme üzerinde ve farklı boyutlarda delik ve oyukların açılması için kullanıldıkları, aletlerin kullanım ucu, büyüklüğü ve genel biçimleri değişiklik gösterir (*Özdoğan 2019, ss. 145-146*).

Dış yüz (Dorsal): Çakmaktaşı, obsidyen ve radyolarit gibi camsı özelliğe sahip taşların çekirdeklerinden daha önce alınan çıkarımların eksi izlerini ya da yumrunun ham yüzünü taşıyan yüze denir. Bu yüzeyler genellikle köşelidirler. Dorsal, üst yüz ve çıkarım yüzü olarak da adlandırılırlar (*Yalçınkaya 1989, ss. 24*).

Dilgi (Blade): Özel bir yongalama yöntemiyle çıkarılmış olan, iki kenarı birbirine koşut, düzgün biçimli yongalara denilir. Bir yonganın dilgi olabilmesi için parçanın uzunluğu genişliğinin en az iki katı olmalı ve birbirine koşut iki yan kenarı bulunmalıdır. Çekirdekten dilgi çıkarımı tam olarak gelişmeden önce dilgiye yakın şekilde kenarları birbirine tam koşut olmayan yongalar çıkarılmış bu yongalara dilgimsi denilmiştir (*Özdoğan 2019, ss. 74*). Genişliklerinin (enlerinin) en az iki katından daha uzun olan aletlerdir. Dilgiler, dörtgen veya uzun bir uçtan diğerine yatay kesit görünimleri üçgene benzeyen yongalanmış taş parçalarıdır. Üst bitim kısımları, yuvarımsı (veya küt), uçlu (sivri), kare veya yamuk olabilir. (*Shea 2019, ss.153*).

Dilgicikler: 50 mm'den daha uzun olmayan ve 10-15 mm genişliğe/enine sahip parçalardır. (Shea 2019, ss.153).

Distral Kısım (Üst Bölüm): Topuğun karşısında bulunan aletin uç kısmına verilen isimdir. Çakmaktaşı, radyolarit ve obsidyenden yapılan aletlerde parça veya yonganın alt bölümünün karşısında bulunan üst kısmın üçte birine distral (üst bölüm) denir. Ok ucu, delici, kazıyıcı, dilgi ve kalem benzeri aletlerin uç kısımları bu isimle adlandırılır (Çelik 2005, ss. 18).

Dişlemeli Aletler/Dişli Alet (Denticulated): Kenarları kullanım sonucu ya da bilinçli olarak düzelti yapılması ile testere dişi benzeri girinti ve çıkıntılara sahip olan dilgi ve yongalardır (Algül 2008, ss. 15). Dişlemeli kenarlara sahip olan kenar kazıyıcılar veya kullanım sonucu dişleme oluşan silikalı orak-dilgilerdir. Bu aletlerin ot ve çalılarının kesiminde kullanıldığı yapılan uygulamalı çalışmalarda görülmüştür. Silika parlaklığına sahip olan dişlemeli aletler tahıl biçilmesinde değil ot ve çalı biçiminde kullanılmıştır (Çelik 2005, ss. 18).

Doğrudan Vurma (direct percussion); Örs Yöntemi: Yontmataş yapımında kullanılan en eski yöntemdir. Çekirdek olarak kullanılan yumrunun elde tutularak, yerdeki sabit bir taş kütesine vurulmasıyla yonga çıkarılmasıdır. Bu yöntemde vurma açısı geniş açıdır, darbe şiddetli olduğundan vurma yumrusu çok şişkin ve geniştir (Özdoğan 2019, ss. 94).

Dolaylı Vurma (indirect percussion): Çekirdek ikinci bir kişi ya da ayak arasına sıkıştırılarak, vurma düzleminde istenilen noktaya istenen açıda sivri uçlu bir aracı alet yerleştirilir ve bunun üzerine istenen güçte darbe uygulanır. Vurma açısı, vurma yeri ve gücün dağılımı tam olarak denetlendiğinden düzgün yongalar elde edilir (Özdoğan 2019, ss. 94).

Dönümlü (Bükümlü) Dilgi: Çekirdek hazırlanma sırasında yongalanacak yüzden çıkarılan dilgilerin arka ekseninde bulunan üçgen formadaki dilgilere verilen isimdir (Çelik 2005, ss. 18).

Düzeltili (Retouch): Çakmaktaşı, obsidiyen veya radyolarit türü taşlardan alet haline getirilecek öncül parçanın baskı ya da vurma yoluyla işlenerek alet haline

dönüştürülmesi işleminde bilinçli olarak çıkarılan düzenli veya düzensiz küçük çıkarımlar bütünüdür (*Çelik 2005, ss. 18-19*).

Düzlem/Platform: Taşımalık çıkarımı için hazırlanmış olan yüzeyi tanımlamada kullanılır (*Çelik 2005, ss. 19*).

Düzeltilme: Aletin kenarını keskinleştirmek için küçük yonga parçaları çıkarımına verilen isimdir (*Çelik 2005, ss. 19*).

Düzeltili Dilgiler: Dilginin her iki lateral kenarında veya tek lateral kenarında düzelti (işlenti) izleri bulunursa bunlara düzeltili dilgi olarak adlandırılmaktadır (*Çelik 2005, ss. 19*).

Façetalı (Yüzcüklü) Topuk: Yonga çıkarımları ile meydana getirilen vurma düzleminin yonga üzerine taşınmış kısmıdır (*Özdoğan 2019, ss. 94*).

Gözyaşı Damlası Biçimli Yongacık (Çıtlak): İlk darbeye bazen vurma yumrusunun üzerinden minik bir ya da birkaç yongacık kopabilir. Bunlar vurma noktasına göre ışınal doğrultudadır ve her parçada bulunmaz (*Özdoğan 2019, ss. 96*).

Hazırlanmış Vurma Düzlemlili (Levallois Türü) Çekirdekler: Çeperden yongalanan yumruya kurs biçimli verilir. Çeperden merkeze doğru çıkarılan yongaların büyüklüğü üst yüzeyde üçgen biçimli yongayı kabartacak boyutlarda olacaktır. Bu şekilde olması için üst kısmı kubbe biçimi alacak şekilde olmalıdır. Sonra çekirdeğin çıkarılmak istenen yonganın arka kısmına gelen kısmı dikey olarak yongalanarak küçük yongacıklar çıkarılır. Elde edilen vurma düzlemi façeta adı verilen küçük yüzeylerden oluşur bu yüzden bunlara hazırlanmış vurma düzlemlili denilir. Dikey yongalamayla minik köşeleri belirgenleştirilen vurma düzleminin, çıkarılmak istenen yonganın orta eksenine rastlayan kısmına vurularak yonga çıkarılır (*Özdoğan 2019, ss. 98*).

İç Yüz (Ventral): Çakmaktaşı, obsidyen ve radyolarit gibi taşların çekirdekten en son koparılan yüzeylerine denir. Dış yüzün karşıt tarafında bulunan yonganın veya dilginin çekirdekten ayrıldığı anda oluşan kırılma yüzüdür. Ventral, kopma yüzü olarak da adlandırılır. Vurma halkalarının yer aldığı taşımaliğin arka yüzüne de erilen isimdir (*Yalçınkaya 1989, ss. 24*).

İki Yönlü Çıkarımlı Çekirdek (Bipolar Core): Karşılıklı iki vurma düzlemine sahip olan iki kutuplu çekirdeklerdir (*Algül 2008, ss. 16*).

İşlev Analizi/ Fonksiyon Analizi/Kullanım İzi Analizi: Mikroskop analizleriyle, aletlerin hangi tür malzeme üzerinde ve ne tür işlemlerde kullanıldığını anlamaya yönelik analizlerin tümüne verilen isimdir (*Yıldırım-Balcı 2007*).

Kabuk/Korteks: Çakmaktaşı, radyolarit ve obsidyen benzeri kayalar da hammadde bloğunun dış kısmında yer alan doğal dış yüzey tabakasıdır. Bu dış yüzey tabakasını yontma işlemi, çoğunlukla kabuğun yongalar şeklinde soyulmasıyla başlar. Bazen kabuk, yontulan yongada ham sırt olarak bırakılır (*Yalçınkaya 1989, ss. 29*).

Kalınlık: Bir taşımaliğin dorsal (ön) ve ventral (arka) yüzleri arasındaki mesafenin ölçüsüdür (*Yalçınkaya 1989, ss. 29*).

Kaplağ (Patina): Genellikle çakmaktaşı ve radyolarit benzeri taşların, su ve renk maddesini kaybetmesi sonucunda bazen yüzeyinin, çoğunlukla da tüm bünyesinin bozulmasına denir. Genellikle gri ve siyah çakmaktaşıları kaplağ ile örtüldükleri zaman krem ya da porselen rengine dönerler, bu durum düzelti olmayan bölümlerde çok daha fazla görülebilir (*Yalçınkaya 1989, ss. 29*).

Kazıyıcı (scraper): Kesme ya da kazıma için kullanmaya uygun biçimli bir parçanın, kopuntu yüzeyi kenarının belirli bir kısmı boyunca bu kenardan belirli bir açıyla çıkarılan kenar düzelteleri olan aletlerdir. Kazıyıcılar genel olarak kullanım kenarlarının alet eksenini üzerindeki konumuna göre sınıflandırılır. Aletin biçimine, üzerindeki düzeltelerin konum ve niteliğine göre sıyırma, kazıma, yontma, rendeleme gibi farklı işler için kullanılmış olabileceği öngörülmekte, kısmen de üzerindeki aşınma izlerinden bilinmektedir. Kazıyıcı olarak tanımlanan aletlerin biçim ve düzeltelerinden bunların bazılarının deri temizlemek gibi hafif işler, bazılarının da kemik sıyırmak, ok ya da mızrak sapı düzeltmek, tahta yontmak gibi işler için yapılmış oldukları anlaşılmaktadır (*Özdoğan 2019, ss. 123*).

Kenar Kazıyıcı: Bir ya da daha fazla kenarı düzeltilemlerle şekillendirilmiştir, yonga ya da dilgi üzerine yapılmış aletlerdir (*Özdoğan 2019, ss. 123*).

Kenar Kopuntusu: Alet kenarında kullanım sonucu meydana gelen ve küçük yongacıkların çıkması ile oluşan aşınımlardır (*Algül 2008, ss. 16*).

Kullanım Aşınması (Use Wear): Alet kenarında ya da yüzeyinde kullanım sonucu meydana gelen makroskopik (kenar yuvarlanması, kenar kopuntuları gibi) değişimlerdir (Algül 2008, ss. 16).

Kurs Biçimli Çekirdekler: Küresele yakın bir biçim verilmiş olan yumrunun çeperinin vurma düzlemi olarak kullanıldığı çekirdeklerdir. Çeperden merkeze doğru ışınsal bir düzende yongalar çıkarılır. Çekirdeğin tek yüzünden yonga çıkarıldığı gibi her iki yüzünden de çeperden merkeze doğru yongalar çıkarılabilir (Özdoğan 2019, ss. 94).

Lateral Düzeltiller: Bu tip düzeltiller, bir taşımalgın bir ya da iki kenarı üzerinde yarı dik düzeltiller şeklindedirler (Çelik 2005, ss. 22).

Lateral Kenarlar: Bir taşımalgın alet eksenine paralel olan kenarlarına verilen isimdir (Özdoğan 2019, ss. 94).

Mermi Biçimli Çekirdekler (bullet core): Dar bir vurma düzleminden dike yakın bir açıda çıkarılan dilgilere kabaca mermi biçimi alacak şekilde uçta sivrilen çekirdeklerdir. İnce uzun dilgilerin çıkarılmasında kullanılır (Özdoğan 2019, ss. 95).

Menteşe Kırımlı Yonga (hinge fracture): Ön ucu diğer yongalar gibi keskin bitmeyip, üst yüzeye kıvrılarak uç kısmı kapı menteşesi gibi yuvarlak olarak biten yongalara denilir. Bunlar alet değil yapım hatasıdır (Özdoğan 2019, ss. 96).

Menteşe Kırımlı Dilgi (hinged blade): Yongalama sırasında uygulanan gücün yetersiz olması nedeniyle beklenenden küçük çıkan ve alt bitime doğru yuvarlanma bulunan dilgilerdir (Algül 2008, ss. 17).

Merkezi Dilgi (central blades): Genellikle üretimde amaçlanan dilgiler için kullanılan bir terimdir. Üzerinde sadece daha önce çıkan dilgilerin izleri olan ve çekirdeğin hazırlama izlerini taşımayan dilgilerdir (Algül 2008, ss. 17).

Mızrak Ucu: Düzeltillerle üçgen ya da yan üçgen bir biçim verilmiş az çok sivri bir uçla biten aletlerdir. Bir sapa bağlanarak elle veya başka bir aletle atılmak üzere hazırlanmış parçalardır. Büyük ölçeklerde çakmaktaşı veya obsidyenden yapılır (15-20 cm uzunluğunda), saplı veya sapsız olabilirler (Çelik 2005, ss. 22).

Mikro Dilgiler: 50 mm ve 9 mm genişliğinde olan dilgilerdir. Bir dilginin boyut ölçüleri açısından herhangi bir üst limiti yoktur, ancak Üst Paleolitik döneme tarihlenen dilgilerin çok azı 20 cm'den daha uzundur (*Shea 2019, ss.153*).

Minik Atık (Chips): Yongalama da vurgacın kütleye teması sırasında uygulanan güce bağlı olarak kontrol dışı yongalama alanına saçılan minik yongalara (genellikle 2 cm'den küçüklerdir) denir (*Algül 2008, ss. 15*).

Nemrik Uç (Nemriq Uç): Dilgi ya da dilgicik olan, taşımaları üzerine daha çok asimetrik eşkenar dörtgen formu ve her iki ucu da sıklıkla iç yüzeyden ince ya da yarı dik düzeltilemlerle işlenmiş, dip (sap) kısmı hafifçe ovalimsi ya da sivrimsi olabilen küçük boyutlu uçlardır. Bu teknolojiye sahip uçlar yaprak biçimli tipolojide de görülebilir bunlar bazı yazarlarca ayrı kategoride değerlendirilir. Bunların uzunlukları 3-4 cm civarındadır ve nemrik uçlarının daha iri versiyonlarıdır (*Kartal 2019, ss. 34*).

Nevali Çori Uç: Dilgi taşımaları üzerine yapılmış düz ya da içbükey dipli uzun uçlardır. Dip kısmı genellikle her iki yüzeyden ince düzeltilemler taşır. Uç kısmı genellikle iç yüzden olmak üzere ancak bazen de dış yüzden ince ya da yarı dik düzeltilemlerle sivriltilmiştir. Uzunlukları genellikle 5-7 cm arasındadır (*Kartal 2019, ss. 35*).

Ok Ucu: Düzeltilemlerle üçgen ya da yan üçgen bir biçim verilmiş az çok sivri bir uçla biten mızrak uçlarına göre daha küçük boyutlu olan aletlerdir. Bir sapa bağlanarak yayla atılmak üzere hazırlanmış parçalardır, küçük ölçeklerde çakmaktaşı veya obsidyenden yapılır (3-10 cm uzunluğunda), saplı veya sapsız olabilirler (*Çelik 2005, ss. 22-23*).

Omurgalı (Naviform) Çekirdekler: Çekirdeğin vurma düzlemi, dilgilerin kopuntu yüzeyine yaklaşık 45 derece açı yapar. Dilgiler, vurma düzlemi çeperinin yalnızca ön kısmından çıkarılmış, çekirdeğin arka kısmı, her iki yanda dilgi kenarlarının düz olabilmesi için yatay olarak yongalanmış ve böylelikle çekirdeğin arka yüzeyinde üzeri hafif dalgalı olan keskin bir sırt oluşturur. Naviform çekirdekler tek vurma düzlemlili olduğu gibi ikinci bir vurma düzlemi de olabilir (*Özdoğan 2019, ss. 94*).

Omurgalı Dilgi (crested blade): Tek ya da iki taraftan minik yongaların çıkartılması ile oluşturulan dilgilerdir. Dilgi üretiminde yongalama yüzünün açılması için çekirdekten çıkartılan dilgidir (*Algül 2008, ss. 17*).

Omurgalı Kazıyıcı (keeledscraper): Aletin genel özelliği küt bitimli sarp bir kazıyıcı kenara sahip olmasıdır. Böylelikle kullanım kenarının kalın, aletin gövdesinin de elle güçlü bir biçimde desteklemeye uygun olması gerekir. Genellikle aletin ön kısmı hafif yelpaze gibi açılır, tipik örneklerde yan kenarlardaki düzeltiller, aletin kesmeden ele ya da sapa oturabilmesi için yapılmıştır. Bazı örneklerde kullanım kenarı dar ve hafif çıkıntılı olabilir, genellikle de kopuntu yüzeyi ön kısma doğru hafif eğimlidir (*Özdoğan 2019, ss. 125*).

Obsidiyen (Obsidian, Doğalcam, Cingitaş, Devegözü): Yerkabuğunun altındaki magma yanardağlarla yeryüzüne çıkarak zaman içerisinde soğumasıyla obsidiyen elde edilir. Yüzeye çıkan magmanın kimyasal yapısı minerallerin ve yanardağın özelliğine göre değişir. Asittik yapıdakiler granit ve obsidiyen gibi kayaları oluşturur, obsidiyen camsı kırılma özelliğine sahip sert bir kayadır (*Özdoğan 2019, ss. 97*).

Orta Parça (medial part): Tüm haldeki bir yonga veya dilgi üç eşit parçaya bölünür alt, orta ve üst olarak, aletin orta kısmına verilen adlandırmadır. Parçanın alt (vurma noktası) ve üst (vurma noktasının karşıt kısmı) kısmı arasında kalan bölümdür (*Algül 2008, ss. 17*).

Ön Kazıyıcı (grattoir/endscraper): Yonga ya da daha çok dilginin ön kısmında kazıyıcı düzeltisi olan parçalardır. İşlev yapan kenarları kısadır, aletin yan kenarları da kenar kütleştirmesi, keskinliği giderme, sapa geçmeyi kolaylaştırma gibi amaçlarla düzeltili olabilir. Kolaylıkla yan kazıyıcıyla karıştırılabilir ve bazen ön kısımdaki düzeltiller kısmen yan kenarlara da taşmış olabilirler (*Özdoğan 2019, ss. 123*).

Önform (preform): Amaçlanan yongalamayı uygulayabilmek için hazırlanmış iki yüzeylidir. Bir başka deyişle amaçlanan çekirdeğe yakın bir form elde edilmesidir (*Algül 2008, ss. 17*).

Piramit Biçimli Çekirdek (nucleuspramidal): Genel şekli bir piramit şeklinde olup dilgi ya da dilgicik şeklindedir. Dönümlü çıkarımlı köşeli yatay kesitli ve tek

vurma düzlemli bir çekirdek üzerinde, dilgisel çıkarımlar hafifçe içeriye doğru döndükleri ve çekirdeğin eksenine doğru yöneştikleri zaman parçaya çoğu kez “piramit biçimli çekirdek” denilmektedir (Kartal 1992, ss. 29).

Prizmatik Biçimli Çekirdek (nucleusprismatique): Uçlarından biri ya da ikisi üzerinde bir vurma düzlemi bulunan çok yüzlü kesit gösteren prizma biçimli, uzun dilgi ya da dilgicikli çekirdeklerdir. Prizmatik dilgi çekirdekleri üzerinden yongalanmış bir seri uzun dikdörtgenimsi veya uzun üçgenimsi yonga çıkarım izlerine/negatiflerine sahiptir. “Prizmatik” terimi bu teknikle yongalanarak üretilmiş dilgi ve çekirdekler üzerindeki uzun, düz yonga çıkarımlarını ifade eder, bu dilgiler birbirine bitişik şekilde yongalanmıştır (Shea 2019, ss.28-29).

Sırtlı (Omuzlu/Omurgalı/Tepeli) Dilgi ve Dilgicikler: Özellikle Naviform çekirdeklerde, çekirdeğin istenen biçimde dilgi çıkarılmaya uygun olmasını sağlamak amacıyla arka yüzeyde yatık yongaların çıkarılmasıyla dalgalı keskin bir sırt oluşturan kısma denir. Bazen prizmatik ve mermi biçimli çekirdeklerde de düzgün kenar elde etmek için yapılır (Özdoğan 2019, ss. 96). Sırtlı dilgilerin bir merkezde bulunması burada yaşayan insanların avcılık yapmış olduklarına kanıt oluşturur. Boyutlarının küçük olmasından dolayı sırtlı dilgicikler saplara takılarak ok ucu ya da kompozit alet olarak kullanılmış oldukları da düşünülür. Dilgi çekirdeklerinin oluşturulması sırasında çıkanlar çekirdek hazırlama parçalarıdır (Çelik 2005, ss. 24-25).

Silindirik Çekirdekler: Geniş bir vurma düzleminden dik açıyla çıkarılmış dilgilerle silindirik biçim almış çekirdeklerdir (Özdoğan 2019, ss. 95).

Taslak (roughout): Brüt hammadde bloğuna ilk şekil verme aşamasıdır. Taslak aşamasında genellikle sert vurgaç yardımı ile doğrudan vurma tekniği kullanılır ve bir önform uygulanabilecek form verilir (Algül 2008, ss. 17).

Taş Alet Endüstrisi: İnsanlığın başlangıcından beri kullanılan çakmaktaşı aletlerinin kullanım alanları, alet çeşitleri ve üretim teknikleri gibi kriterleri göz önüne alıp bunların analizi sonucu ortaya çıkan bilgilerin bütünüdür (Yalçınkaya 1989, ss. 7-11).

Taş Kalemler (Burin): Çakmaktaşı, obsidiyen veya radyolarit gibi taştan yapılan yonga veya dilgiden bir ya da daha çok kıymığın alınması sonucunda meydana

gelmiş, çoğunlukla bir çatı formu oluşturan aletlerdir. Taş kalemlerin keskin kenarları sıyırma, yarma ya da oyma resim yapmada kullanıldıkları düşünülmektedir. Ağız tiplerine göre; kazıma, kesme, keski gibi işlerde kullanıldıkları düşünülen kalemler yapım tekniğine göre basit, açılı, çok vurgulu kalem gibi isimler alırlar. Dilgilerin kısa kenarlarının her iki tarafına birer vuruş yapılarak oluşturulurlar (*Yalçınkaya 1989, ss. 46-47*).

Taşımalık (blank): Çakmaktaşı, obsidiyen ve radyolarit gibi taşlardan yapılan alet haline dönüştürülmemiş tüm parçalara verilen addır. Düzeltisiz dilgiler, yongalar, çekirdekler, çekirdek yenileme parçaları ve üretim artıkları gibi parçalar bu kategoride değerlendirilir (*Çelik 2005, ss. 25*).

Tek Vurma Düzlemlili Çekirdekler (unipolar core): Doğal bir yumrunun uygun bir yüzeyinden ya da kabaca yongalanmış bir vurma düzleminde yararlanarak yonga çıkarılmış çekirdeklerdir (*Özdoğan 2019, ss. 98*). Tek bir vurma düzlemine sahip olan (tek kutuplu) çekirdeklerdir (*Algül 2008, ss. 18*).

Tek Vurma Düzlemlili Prizmatik Çekirdekler: Geniş bir vurma düzleminde çeperin tümü ya da bir kısmından çıkarılan dilgilerle çekirdeğin sivri, konik bir biçim aldığı çekirdeklerdir (*Özdoğan 2019, ss. 98*).

Tipoloji (typology): Aletlerin biçimsel özelliklerine göre sınıflandırılmasıdır (*Algül 2008, ss. 18*).

Topuk: Çekirdek üzerine vurma düzleminin dilgi ya da yonga üzerine taşınmış bir parçasıdır. Biçimsel özelliklerine göre düz, ezik, nokta, façetalı vb. gibi isimler almaktadır (*Algül 2008, ss. 18*).

Uçlar: Simetrik ya da simetriğe yakın biçimlerdeki yonga ya da dilgilerin üzerinde biçimlendirilmiş olan aletlerdir. Uçlar, yayla fırlatılan ok uçları, elle ya da mızrak atıcıyla atılan mızrak uçları ya da elde taşınarak saplanan kargı uçları gibi türlere ayrılır. Uçların (Kargı, Mızrak ve Ok uçları) tümü bir sapa geçirilerek ya da bağlanarak kullanılmış aletlerdir (*Özdoğan 2019, ss. 130-131*).

Upsilon Dilgi/ “Y” Biçimli Dilgi: Naviform dilgi çekirdekleri üzerinden çıkan ve üst yüzeyinde daha önceden çıkmış olan dilgi sırtlarının “Y” biçiminde kesişiyor

olmasından bu şekilde adlandırılmıştır. Gerçek naviform çekirdekler dilgi üretiminde yongalama yüzünü düzeltmek için çıkartılmaktadır (*Yıldırım-Balcı 2007*).

Üretim Zinciri (chaîne opératoire): Herhangi bir teknolojik sistemin planlanmasının hammadde seçiminden, yongalanmasına, alet olarak kullanılmasına ve kullanım dışı bırakılmasına kadar olan tüm aşamalarının anlaşılmasına yönelik yaklaşımdır. Yani yürürlükte olan bir projedeki ihtiyacı karşılamak için gerçekleştirilen düşünsel planlama ve teknik davranışlar silsilesidir (*Algül 2008, ss. 18*).

Üst Bitim/Uç Bitim (distal end): Tüm halde bulunan bir yonga veya dilginin üç eşit parçaya alt, orta ve üst olarak ayrılır, üst kısmına yani genellikle ucu olan kısma verilen addır. Parçanın alt (vurma noktası) bitimine karşıt konumda olan kısımdır (*Algül 2008, ss. 18*).

Vurgaç: Bir taşımaliğin çekirdekten çıkarımında ve onun işlenmesinde kullanılan aletlere vurgaç adı verilmektedir. Vurgaçlar sert (taş) ve yumuşak (boynuz, kemik ve odun) olmak üzere genel anlamda iki sınıfa ayrılır (*Yalçınkaya 1989, ss. 17-18*).

Vurma Düzlemi (striking platform): Yonga çıkarmak için yumrunun üzerindeki uygun bir düzlük ya da yongalanarak elde edilen düz yüzeyin yonganın arka bitiminde, topuk kısmında korunmuş olan küçük kısımdır. Vurma düzlemi ile yonganın kopuntu yüzeyi arasındaki (angle of percussion) uygulanan gücün ya da darbenin yönünü öğrenmemizi sağlar. Bu açı doğrudan ve dolaylı vurmada genellikle 90 derece civarında iken, örs yönteminde 120 dereceyi geçebilir (*Özdoğan 2019, ss. 85*).

Vurma Tekniği: Bir vurgaç yardımıyla bir çekirdekten taşımalık çıkarma tekniğidir (*Çelik 2005, ss. 27*).

Vurma Yumrusu (bulb of percussion): Taşımaliğin (ventral) arka yüzeyinin proximal ucunda yer alan dışbükey kabartıdır. Yonganın kopuntu yüzeyinde vurma noktası merkezli yarım daire biçimli küresel bir çıkıntıdır, taşın darbeye gösterdiği direnç nedeniyle güç dalgalarının sıçramasıyla oluşur. Vurma yumrusunun şişkinliği ve genişliği uygulanan gücün şiddeti ve sertliğiyle doğru orantılıdır (*Özdoğan 2019, ss. 85*).

Vurma Yumrusu Eksi İzi: Uygulanan güce bağlı olarak yonganın kopuntu yüzeyinde oluşan vurma yumrusunun, çekirdek üzerinde oyuk şeklinde görülen eksi izidir. Yonganın kendisi bulunmamışsa da çekirdekteki izlerden yongalama yöntemi anlaşılmaktadır (Özdoğan 2019, ss. 97).

Vurma Çizikleri (fissions of percussion): Darbenin etkisiyle vurma yumrusu merkezli, ışınal açılımlı çizikler oluşmasıdır. Her parçada görülmezler (Özdoğan 2019, ss. 97).

Vurma Halkaları: Yonganın veya aletin üzerinde güç darbesinin oluşturduğu konik olarak yayılan halkalardır. Yonganın yüzeyindeki veya çekirdekteki eksi izlere bakarak çekirdek mi yongamı olduğu öğrenilebilir (Özdoğan 2019, ss. 98).

Yapım Artıkları (debris, debitage): Çekirdek hazırlanırken ya da çıkarılmış olan dilgi ya da yonganın kenarları düzeltilirken çıkarılmış olan ve alet özelliği taşımayan parçalardır (Özdoğan 2019, ss. 98).

Yan Kazıyıcı (racloir/side-scraper): Her ne kadar yan kazıyıcılarda yatık düzelti ve dışbükey kenar yaygınsa da yapması beklenen işleve göre farklı düzelti ve kenar eğimleri de uygulanmıştır. Kenarın kıvrımına göre değişik işlevleri vardır (Özdoğan 2019, ss. 123).

Yonga (flake): Dış güç uygulanarak ortaya çıkarılan herhangi bir taş parçasına verilen isimdir. Çekirdekten çıkarılan parçalara verilen orta isimdir. Bir parçanın yonga olarak kabul edilebilmesi için bir takım karakteristik özelliklerinin bulunması gerekir. Boyu eninin iki katından az olan parçalar genellikle yonga kabul edilir (Yalçınkaya 1989, ss. 24).

Yongalama (knapping): Hammadde kütlesinden (brüt veya çekirdek) yonga ve dilgi çıkarma işleminin tümüdür (Algül 2008, ss. 19).

Yontmataş Aletler (chipped tools): Belirli kırılma özelliklerine sahip kayaçların üzerinden darbeye ya da baskıyla parça çıkararak biçimlendirilen, yani “yonga” çıkarılarak yapılan aletlere “yontmataş aletler” denir. Çıkarılan parça kadar, üzerinden parça çıkarılan kütle de alet olarak kullanılabilir (Özdoğan 2019, ss. 61).

Yumru: Doğada serbest olarak ya da yataklar halinde bulunan genellikle iri, kaba ve çeşitli formlarda olan taş parçalarıdır (Çelik 2005, ss. 27).

Yumruya Taşla Vurma: Elde tutulan ya da kucakta desteklenen çekirdeğe vurgu taşı olarak adlandırılan başka bir taşla vurulmasıdır. Darbe daha kontrolü olduğundan yonganın biçimi daha düzenli vurma yumrusu şişkin ama geniş bir alana yayılmaz (Özdoğan 2019, ss. 99).

Yumruya Yumuşak Bir Nesneyle Vurma: Çekirdeğe yuvarlak kenarlı tahta, kemik gibi bir vurguyla vurularak yonga çıkarılmasıdır. Çekirdek el içinde tutulur ve yongalanacak yüzey parmaklarla bastırılarak desteklenir, böylece daha denetimli yongalar elde edilir. Vurma yumrusunun şişkinliği daha az, vurma düzlemi ve kopuntu yüzeyi arasındaki açı 90 derecedir (Özdoğan 2019, ss. 99).

Yumruyu Taşa Dayayıp Vurma: Yumru örs olarak kullanılan bir taşta istenen açıda yerleştirilir ve üstten başka bir nesneyle darbe uygulanır. Çok kullanışlı değildir, kopuntu yüzeyinin her iki ucunda vurma yumrusu olabiliyor (Özdoğan 2019, ss. 100).

Yuvarlak Kazıyıcı (convex/roundscraper): Genellikle yonga, ender olarak yuvarlak çekirdekler üzerinde biçimlendirilen kazıyıcılardır. Yuvarlak ya da yuvarlağa yakın biçimli parça üzerindeki düzelti aletin tüm çeperi boyunca ya da vurma yumrusunun olduğu kısmı dışında çeperin büyük bir bölümünde bulunur (Özdoğan 2019, ss. 126).

X-Işını Floresans Spektrometresi (XRF): Bu teknik, sadece yaklaşık 200 mikron nüfuz ettiği için numunenin yüzeyini değerlendirir. Bazen numuneler sadece yüzeyini değil, tüm numuneyi analiz etmek için toz haline getirilir. XRF taraması sırasında numune bir X-ışını ile ışınlanır, bu ışınlama elektronları yüksek bir seviyeye çıkarır. Bundan sonra elektronlar geri çekilir ve ikincil bir floresan X-ışınları yayar. Bu X-ışınları, farklı elementlerin karakteristik dalga boylarını verir. Farklı dalga boylarında X ışınlarını yoğunluğu ölçülürken, farklı alanlardaki nihayetinde değişen yüzey özellikleri dikkate alınarak numunedeki farklı elementlerin konsantrasyonunun değerlendirilmesi mümkündür (Güngördü 2010, ss. 15).

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Neolitik Dönem

Bilim dünyasında “Neolitik Çağ-Yeni Taş Devri” olarak adlandırılan ve okul kitaplarımızda “Cilalı Taş Devri” olarak geçen dönem başlangıç aşamasını tanıtmaktadır. Bu dönemi algılayabilmek için uygarlık tarihlerine bakıldığında, insanlığın yüzbinlerce hatta milyonlarca yılla ölçülen çok uzun bir geçmişi olduğu bilinir.¹ Çağımızın sosyal ve ekonomik düzeninin temelini oluşturan ve neos-yeni, lithos-taş sözcüklerinden türetilen Neolitik Çağ insanlığın kültürel gelişimindeki en önemli süreçtir. Neolitik dönem insanlık tarihinde besin toplayıcılığından üreticiliğine doğru çok büyük değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir.²

Neolitik dönemi bir “devrim” olarak nitelendiren Gordon Childe, bu dönemin yeni bir yaşama kapı araladığını düşünür. İnsanoğlu bu dönemde yiyeceği üretip ve depolamaya başlamasıyla daimi yerleşim alanları oluşturup daha kalabalık gruplar oluşturmaya başlamışlardır. Bu da daha fazla nüfus ve daha fazla bağlantıyı, ayrıca hızlı oranda icadı ve daha hızlı bir şekilde yayılmayı getirmiştir. Childe “devrim” düşüncesiyle vahşi bir değişimden ziyade, çiftçilikle gelişen ve insan hayatında radikal değişikliklere sebep olan bir değişimi ifade etmiştir.³

Neolitik Dönem insanların sosyal, siyasal hayatlarını etkilediği kadar düşüncelerini de değiştirerek yaşam biçimlerinde yeni bir dönümün başlamasını sağlamıştır. Üç milyon yıl boyunca avcı-toplayıcı ve göçebe yaşam süren neolitik insanı yerleşik yaşama geçerek sabit köylerin kurulmasına ve hayvanların, bitkilerin ehlileştirerek Neolitik Dönem olarak adlandırılan farklı aşamalardan geçerek 6 binyıl boyunca yayılmışlardır. M.Ö.10 binli yıllardan başlayan yerleşik yaşamda tarım ve hayvancılık dışında hala avcı-toplayıcı olarak da yaşamlarını sürdürmektedirler. Yaklaşık olarak M.Ö. 7 binyıldan itibaren neolitik insanının yaşamında önemli bir dönüm noktası olarak çanak çömlek ortaya çıkar ve hızla yaygınlaşır.

¹ Mehmet Özdoğan, “Neolitik Dönem: Günümüz Uygarlığının Temel Taşları”: *12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, (2007b) ,(Ed.) N. Başgelen, ss.10-11.

² Veli Sevin, “*Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*”, İstanbul, İletişim Yayınları, (2003), ss. 18.

³ Childe Gordon, “*Kendini Yaratan İnsan*”, İstanbul, Varlık Yayınları, (1992), ss. 54.

Neolitik dönem, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Çalışmamız kapsamında ele aldığımız dönem Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemdir.

4.1.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem

Bu dönemde tahıla dayalı bir yaşam biçiminin olması ve avcılığın-toplayıcılığın yerini alması zor olduğundan araştırmacılar öncelikli olarak kurak ve yarı kurak olan bölgeler olan Filistin, İsrail ve Güney Suriye’de araştırma yapmışlardır. İlk olarak özellikle Filistin’de yoğunlaşmışlar; Güney Filistin’de Natuf ve Kebaran gibi Neolitik Dönem öncülü olabilecek yerlere rastlamaları bu yerlerin önemini artırmış ve araştırmacıların uzun süre ilgisi Güney Levant bölgeleri olmuştur.⁴

Güney Levant bölgesinin gözde konumda olmasıyla 1952 yılında K.Kenyon tarafından kazılmakta olan Eriha (Jericho) kazılarında gerçek anlamıyla Neolitik yerleşimin bulunması araştırmacıların ilgisini buraya yönlendirmiştir. Eriha kazılarında görkemli büyük yapıların varlığı ve çanak çömleğin bilinmemesi, Neolitik Dönemi nasıl kendi içinde ayırıyorsa Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde ayrılmıştır. Çanak Çömleksiz A, Çanak Çömleksiz B ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem olarak ilk defa Eriha kazılarında bu ayırım yapılarak ortaya çıkmıştır. Kenyon daha sonra bu tabakaları; Pre-Pottery Neolithic (Çanak Çömleksiz Neolitik) olarak adlandırmıştır. Eski ve yeni Pre-Pottery Neolithic tabakaları, Pre-Pottery Neolithic A ve B olarak birbirinden ayırmıştır. PPNA (Çanak Çömleksiz Neolitik A) eski tabakaları ve PPNB (Çanak Çömleksiz Neolitik B) yeni tabakalar olarak Kenyon tarafından kısaltılmıştır, günümüzde de bu şekilde kullanılmaktadır.⁵

4.1.1.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (PPNA)

Neolitik Dönem ile ilgili olarak Filistin’deki Erken PPNA kültürlerin Natuf ile bağlantılı olduğunu ve ikisi arasında kültürel bir süreklilik olduğunu birçok araştırmacı vurgulasa da Yakındoğu Neolitik kültürlerin en eski aşamalarında temelde Natuf kültüründen ayrıldığı söylenir. Bu iki kültür arasındaki ileri sürülen benzerlik yontmataş alet endüstrisi üzerinedir. Natuf yerleşmelerinde görülen bazı sanat eserleri Yakındoğu Neolitik sanatının öncüleri sayılmıştır. Fakat Göbekli Tepe başta olmak üzere PPNA

⁴ Özdoğan, “*Neolitik Dönem: Günümüz Uygarlığının Temel Taşları*”, ss. 16.

⁵ Mehmet Özdoğan, “Çanak Çömleksiz Neolitik”, *Arkeoatlas Tarihöncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul, Doğan Burada Dergi Yayıncılık, (Ed.) N. Karul, (2011), ss.58.

yerleşmelerinin yansıttığı yaşam şekli, toplumsal örgütlenme modeli ve anıtsal eserleri Natuf kültürüyle açıklanamayacak kadar gelişkin bir düzeyi göstermektedir. Bu iki kültür arasındaki geçişi yansıtacak herhangi bir bulguda mevcut değildir. Güneydoğu Anadolu'daki ve Kuzey Suriye'deki görülen PPNA yerleşmelerinin yaşam biçimi, toplumsal kurguları, yerleşim düzenleri bize yeni bir gelişimin başlangıç aşamasını değil, uzun bir gelişim döneminden sonra kuralları oturmuş, gelişkin bir sistemi yansıtmaktadır.⁶

Bu bölgelerde görülen olgunluk düzeyini diğer bölgelerden tanıdığımız Proto-Neolitik kültürlerin hiçbirisiyle açıklanamamıştır. Bu durumda PPNA kültürünün gelişim sürecini tamamladığı farklı bir bölgede aramak durumdayız, şu ana kadar Anadolu Yarımadasında PPNA kültürünün öncüsü olacak herhangi bir buluntu yerine rastlanmamıştır.⁷ Erken Akeramik Neolitik evresinde mimari, yuvarlak ve oval planlı yapılardan oluşur. Yapılar birbirlerine yakın konumda yapılmışlardır. Oval yapıların birçoğu çukurlaştırılmış bir tabana oturtulmuş, taş temel üzerine yığma kerpiç duvarlar ile yükseltilmiş üst yapıları kil ya da çeşitli bitkisel malzemeler ile oluşturmuşlardır. Yapıların zeminleri ise kilden yapılmış ve üzeri hasırla kaplanmışlar, ısıtma ve yemek pişirme de kullandıkları ocakları genellikle konutların içine yapmışlardır.⁸

Ayrıca bu dönemde yuvarlak planlı yapıları kamusal yapılar olarak da kullanıldıkları bilinir. Bu dönemde sosyokültürel bir önem arz eden ölü gömme ritüelleri de görülmekte ve Erken Akeramik Neolitik dönemde avcı-toplayıcı yaşam şekli görülmeye devam etmektedir. Neolitik insanların yeme alışkanlıklarına bakıldığında iri taneli tahıllar (yabani), yemişler, ceylan, yabani eşek, koyun, keçi, domuz, yabani tavşan gibi çeşitli memelileri, sürüngenleri, balıkları ve çeşitli kuşları tükettikleri bilinmektedir. Göbekli Tepeden bildiğimiz devasa yapıları yapan bu insanların sanat eserleri genellikle kil ve taştan ağırlıklı olarak yaptıkları hayvan ve insan formundaki heykelciklerdir. İnsan figürini olarak ağırlıklı olarak kadın figürünü⁹

⁶ Mehmet Özdoğan, “Bazı Genellemeler-Öngörüler”, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı-Türkiye’de Neolitik Dönem-Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Ed.) M. Özdoğan ve N. Başgelen, (2007d), ss.446.

⁷ Özdoğan, “*Bazı Genellemeler-Öngörüler*”, ss. 446.

⁸ Günay Dinçer, *Güneydoğu Anadolu Akeramik Neolitik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri ve Sosyokültürel Yapı*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, (2018), ss.13.

⁹ Dinçer, *Güneydoğu Anadolu Akeramik Neolitik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri ve Sosyokültürel Yapı*, ss. 13.

yaptıkları bilinse de yeni yapılan kazılar neolitik insanların ağırlıklı olarak fallus ve erkek heykelciklerini daha ağırlıklı olarak yaptıkları düşünülmektedir.

4.1.1.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (PPNB)

PPNA evresini takip eden ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin ikinci gelişim evresi olan PPNB evresi, bazı yerleşimlerde PPNA döneminden sonra kesintiye uğramıştır veya kesintisiz devam etmişlerdir. PPNA döneminin bitimi ile yaklaşık olarak M.Ö. 9 binin ortalarında (Yaklaşık M.Ö. 8500) başlayan ve yaklaşık 2 bin seneyi aşan bu gelişkin kültür evresi kendi içinde değişimler gösterdiği için Erken (EPPNB), Orta (OPPNB) ve Geç (GPPNB) olarak üç evre altında ayrılmışlardır. Bu dönemler arasındaki değişiklikler özellikle yontmataş endüstrisinde belirginleşen değişimlere dayanarak belirlenmiştir.¹⁰ PPNB evresinde taş alet olarak bipolar çekirdek ve Byblos uçları en dikkat çeken taş aletlerdir.¹¹

PPNB Dönemine bakıldığında orta ve geç evreleri PPNA'nın kapsadığı alandan daha büyük olduğu görülmektedir. Özellikle Suriye ve Anadolu'da araştırılmamış alanlar göz önüne alındığında PPNB dönemi daha yoğun bir yerleşime sahne olduğu düşünülmektedir. PPNB'nin çekirdek alanı ne kadar tartışmalı olsa da birçok araştırmacı PPNB'nin birçok özelliğinin kronolojik ve coğrafi olarak kuzeyden güneye doğru yayıldığını kabul etmektedir. Bu dönemin öncü özellikleri Anadolu kökenli obsidiyen, einkorn buğdayı, bezelye (Anadolu kökenli), evcilleşen hayvan türleri (özellikle koyun, keçi ve yaban sığırdığı Anadolu ve Suriye kökenlidir). Yuvarlak köşeli dörtgen (Rectilinear) ve bölümlendirilmiş tam dörtgen mimarinin gelişimidir. Ayrıca kireç yakma teknolojisi ile elde edilen tabanlar ve seramiği önceleyen alçıdan yapılma "Vaissel Blanche" (Beyaz Mal) kapları örnek verilebilir.¹² Bunun yanında avcı-toplayıcılık pek yapılmasa da tamamen terk etmeyen gelişmiş bir topluluk bulunmaktadır.

¹⁰ Ali Umut Türkcan, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, (2006), ss. 10.

¹¹ Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, (2011), ss.13.

¹² Türkcan, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi*, ss. 10.

EPPNB bir geçiş evresi olarak özellikle yuvarlak planlı yapılardan dörtgen planlı ve çok mekânlı yapılara geişı gösteren yuvarlak köşeli uzun eliptik yapılar görülür.¹³ Bu yapıların ortaya çıkmasıyla malzemeler gelişim göstermiş ve Geç PPNB döneminde kült yapılarında bir gelişim görülmüştür.¹⁴ Bu evre yaklaşık olarak M.Ö. 8800’lerde başlayarak iki bin yıl kadar sürmüştür. Bu evrede ayrıca et tüketimi artarak avlanan et miktarını aştırmıştır. Statü eşyalarının miktarında da artış görülmektedir. Sosyokültürel hayatlarında l gmmme başta olarak inanç ve törensel uygulamalarına ait veriler daha belirginleştigi bir aşamadır.¹⁵

PPNA’da görülen özellikler daha da gelişerek devam etmiştir; nişli duvarlar, duvarlar boyu uzanan sekiler, üzeri bezemeli dikilitaşlar ve sönmüş kireç taşından oluşturulmuş tabanlar en belirgin özellikleridir. l kültürlerinde PPNA’ya göre PPNB içerisinde daha geliştiği, gm sekileri ve kafataslarıyla yapılan uygulamaların daha da çeşitlendiği ayrıca bu dönemde bırakılan l hediyelerin oranlarının artması toplum içindeki katman veya rolleri yansıtmaktadır.¹⁶

4.2. Obsidiyenin Tanımı ve Gelişimi

Tartışma: Obsidyen mi Obsidiyen mi?

Obsidiyen Fransızca kökenlidir. Bu konuda hem makale taramalarında hem de TDK ve MTA tariflerinde genel bir ortaklık olduğundan. Szluk.gov.tr’de yani TDK sözlüğünde obsidiyen olarak kabul edildiğinden ve bilimsel makalelerin bazılarında obsidyen olarak geçerken çoğunluğunda obsidiyen olarak kullanıldığı için bu çalışmada “Obsidiyen” olarak kullanmayı daha uygun gördüm.

Obsidiyen içerisinde çoğunlukla “H2O” yani su içeren volkanik bir kayaç türüdür. Volkanik patlama sonucu ergimiş halde bulunan asidik özellik taşıyan ve bol su içeren magmanın hemen soğumasıyla oluşan bir volkanik camdır. Çoğunlukla siyah, gri, kahverengi, kırmızı ve yeşil renklerde bulunur. Camsı parlaklıkta, keskindir ve kırılma yüzeyi midye kabuğı şeklindedir.

¹³Trkcan, *anak mleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi*, ss. 11.

¹⁴ Dinçer, *Gneydoğı Anadolu Akeramik Neolitik Dönem l Gmmme Gelenekleri ve Sosyokültürel Yapı*, ss. 14-15.

¹⁵ Dinçer, *Gneydoğı Anadolu Akeramik Neolitik Dönem l Gmmme Gelenekleri ve Sosyokültürel Yapı*, ss. 14.

¹⁶ Dinçer, *Gneydoğı Anadolu Akeramik Neolitik Dönem l Gmmme Gelenekleri ve Sosyokültürel Yapı*, ss. 15.

Obsidiyen terimi; Etiyopya’da yaşayan Roman Obsiud’dan adı gelmektedir. Cam olarak kategorilize edilen obsidiyen riylit ve granit ile ilişkili %70 silikon dioksit ve ayrıca bazı silisli olmayan maddelerden oluşmaktadır. Volkanik patlamada erimiş kaya yeterince soğumazsa kristaller ayrılır ve kaya cam kalitesini kaybeder. Obsidiyenin ana renkleri olan siyah ve yeşil renginin ortaya çıkmasında kimyasal elementlerin oksidasyon durumundan kaynaklanır. Örneğin manyetit varlığı siyah bir renge veya hematitin kırmızımsı bir renge, demir ise yeşil bir renge neden olur.¹⁷

Volkanik kökenli bir kayac türü olan obsidiyen, mohs ölçeğine göre 5-6 arası sertliğe sahip Concidal (midye kabuğu) şeklinde kırınım özelliğine sahip olduğu için işlenmesi oldukça zordur.¹⁸ Anadolu’nun IV. Jeolojik döneminde oluşan ve patlayan Tersiyer ve Kuvaterner yaşlı volkanizmaların pek çok yerde etkin olması nedeniyle zengin obsidiyen yatakları bulunmaktadır. Anadolu’da yaşlı volkanizmalar olduğu kadar genç oluşumlu volkanizmalarda bulunmaktadır.¹⁹ Anadolu’daki Obsidiyen dağılımını 4 ana grupta ayırılabilir. Batı Anadolu obsidiyenleri (Yağlar, Gündül, Sakaeli, Orta, Kütahya, Foça), Kapadokya obsidiyenleri (Acıgöl, Nenezi, Göllü Dağ, Hasan Dağ), Güney Doğu Anadolu obsidiyenleri (Muş, Bingöl, Nemrut, Tatvan, Süphan, Meydan, Tendürek, Ararat), Kuzey Doğu Anadolu obsidiyenleri (Rize İkizdere, Kars Sarıkamış, Erzurum Pasinler, Erzincan).²⁰

Dünya üzerinde önemli obsidiyen yataklarına bakıldığında küresel oluşumlu olarak Hawaii, Japonya, İzlanda, Macaristan, İtalya, Yunanistan, Türkiye, Ermenistan, Etiyopya, Meksika, Ekvator, Arizona ve New Mexico ile sınırlıdır.²¹ Anadolu kaynaklı obsidiyen yataklarının bilimsel anlamda belirlenmesi çalışmaları hala devam etmektedir. Fransa merkezli Doğu ve Akdeniz Eski Toplumlar Araştırma Federasyonu tarafından Database on Prehistoric Near East Obsidian-OBSİDATABASE adı ile Yakın

¹⁷ Nur Balkan-Atlı, *“Prehistoric Obsidian Mining in Göllü Dağ”* Ancient Mining in Turkey and the Eastern Mediterranean, Ankara, Atılım University, (Eds.) Ü. Yalçın, H. Özbal, A. G.Paşamehmetoğlu, (2008a), ss. 191; Whittaker, John C. *“Flint knapping: Making & Understanding Stone Tools”*, Amerika, Austin: University of Texas Press, (1994), ss. 69.

¹⁸ Mucip Demir, *“Sarıkamış Obsidiyen Kaynakları ve Değerlendirilmesi”*, Kars, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 19, (2017), ss. 120.

¹⁹ Ercan Tuncay, vd., *“Kuzeybatı Anadolu Obsidiyen Buluntularının Kaynak Belirleme Çalışmaları”*, “yrs.”, Jeoloji Mühendisliği, (1990), ss. 19-20.

²⁰ Deniz Badem, *“Anadolu Obsidiyen Yatakları, Kültür Rotaları Derneği”*, Kocaeli, Kocaeli Üniversitesi Jeofizik Mühendisliği, (2020), ss. 5.

²¹ Balkan-Atlı, *“Prehistoric Obsidian Mining in Göllü Dağ.”* ss. 191.

Doğu ve Kafkasya’da tarih öncesi obsidiyen kullanımına ilişkin bilgi toplayan güncel bir veri tabanı oluşturmaktadır.²²

4.2.1. Obsidiyenin Kullanım Alanları

Volkanik patlama sonucu magmanın kristalize olmaya zamanı olmadan çok çabuk soğumasıyla oluşan kırılğan camı özellikte bir volkan taşı olarak bilinen obsidiyen, dünya üzerinde çok yoğun bulunmayan bir taştır. Obsidiyen kullanımı ilk dönemlerde çok önemslenmemiş ve ilgi görmemiştir. Daha sonra tarihöncesi insanların çeşitli amaçlarda kullandığı ve ticareti yapılan kıymetli bir maden olmuştur ama zamanla tekrar önemini yitirmiştir. 1991 yılında beri Avrupa Konseyi tarafından “Dünya Doğal Mirası” olarak kabul edilen obsidiyenin günümüzde kullanım alanı neredeyse hiç yoktur. Koruma altın da olan bu hammadde turistik amaç dışında ve süs eşyaları yapımı dışında kullanım alanı yoktur.

Obsidiyen, tarihöncesi insanlar tarafından yerel bulunduğu zaman alet yapımında kullanılan bir hammaddedir özellikle Paleolitik Dönemde, bu da obsidiyen dağılımı hakkında az bilgi vermektedir. Paleolitik Dönemde deniz ve tatlı su kabuklarının veya mamut dişlerinin değiş tokuşu yapılırken obsidiyenin çok bilinmediği görülür. Üst Paleolitik Dönemde Kuzey Irak-Shanidar’da Van Gölü kökenli iki parça, Suriye-Yabrud’da bir kazıyıcı ve Antalya Bölgesi-Öküzini ve Karain’de bulunan birkaç parça aletin tesadüfi geldiğini düşünmektedirler.²³

Ancak günümüzden 12.000 yıl önceye kadar süren obsidiyen ile ilgili bilgi azlığı, bu tarihten başlayarak başta Neolitik Dönemde obsidiyen takas veya ticareti önem kazanan bir hammadde olmaktadır. Öncelikle dilgicikler halinde olan ürünler değiş/tokuş veya armağan olarak verilmeye başlar, ayrıca doğal bölgenin dışında insanlar tarafından tercih edilen hammadde olur. Hallan Çemi, Çayönü veya Cafer Höyük gibi yerleşmeler alet yapımında büyük oranda obsidiyeni seçerler. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile beraber obsidiyene artan ilgi ticaret ağında değişikliğin olduğunu gösterir. Yakın Doğuya özellikle Levant Bölgesine obsidiyen ihraç eden İç

²² <https://www.mom.fr/obsidienne/> (obsidatabase; 24.12.2021, 01:44).

²³ Marie-Claire Cauvin, ve Christine Chataigner, “Distribution de l’obsidienne dans les sites archéologiques du Proche et Moyen Orient”, *L’obsidienne au Proche et Moyen Orient, Du volcan a l’outil*, (Ed.) Cauvin, Gourgaud, Gratuze, Arnaud, Poupeau, Poidevin, Chataigner, BAR International Series 738, (1998), ss.327-328.

Anadolu ihracatı keser ve artık Doğu Anadolu obsidiyeni daha fazla yayılım alanı göstermektedir.²⁴

Neolitik sonrasında yerel olarak hammadde olarak bulunan yerler dışında obsidiyen kullanımı azalmakta ve buna yönelik olarak kullanım alanları da değişmektedir. Geç dönemlerde büyü ve tıpta kullanımından, hazine ve ticaret ürünü olarak bulunduğu söz edilmektedir. Özellikle obsidiyenin sembolik yönü öne çıkmakta, takı olarak, ilaç olarak, muska olarak sembolleştirerek kullanıldığı düşünülmektedir.²⁵ Neolitik Dönemde de göz ve bakışla ilişkilendirilen obsidiyen, figürinlerdeki göz boşluklarında bulunmuştur, buna en güzel örnek Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilen Şanlıurfa-Yeni Mahallede bulunan “Urfa Adamı’dır. Ve bu düşünce Roma Dönemine kadar devam eder.

Bazı araştırmacılara göre Mezopotamya’da bulunan bazı yerleşimlerde (Ninive, Oueili, Ur) “obsidiyen çivilerin” giysi iğnesi olarak kullanıldığı bazı araştırmacılara göre de “sürme kalem” olarak kullanıldığı kabul edilmektedir. Obsidiyenin diğer bir kullanım alanı vazolardır (Arpaciya, Gavra, Brak, Ur, Acemhöyük) görülen yerleşimlerde pek fazla önemsenmesi sonucunda vazolar hakkında bilgi sınırlıdır. Ama vazoların Anadolu kökenli obsidiyenlerden yapıldığı bilinir.²⁶ Hititler tarafından fazla önemsenmeyen obsidiyen Asur Koloni Çağında sanat ve ticarete önemli bir yer tutar, Kültepe’de (Karum Ib) bir tapınakla ilişkili bir odada iki tondan fazla obsidiyen bulunur.²⁷

Mezolitik Dönemden beri var olan obsidiyen Antik Çağ’da dekorasyon, tıp ve büyüde kullanılmaktadır. Çatalhöyük’te obsidiyenin bir yüzü parlatılarak M.Ö. 6000 yıl önce yapılan dünyanın en eski aynası bulunmuştur. Bulunan ayna dekoratif amaçlı olduğu kadar bakış yani gözü temsil ederken ayrıca geleceği okumak gibi de sembolize edilmektedir. Mikrop kapmama özelliğinden dolayı günümüzde Amerika Birleşik

²⁴ Nur Balkan-Atlı, *“Paleolitikten Günümüze Obsidiyen”*, İstanbul, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler (19), (Edt.) Alparslan, Meltem Doğan, (2005), ss.2.

²⁵ Eric Coqueugnot, *“L’obsidienne en Méditerranée Orientale”*, L’obsidienne au Proche et MoyenOrient. Du volcan a l’outil, BAR International Series 738: (Ed.) Cauvin, Gourgaud, Gratuze, Arnaud, Poupeau, Poidevin, Chataigner (1998), ss. 351-362.

²⁶ Coqueugnot, *“L’obsidienne en Méditerranée Orientale”*, ss. 351-362.

²⁷ Tahsin Özgüç, *“An obsidian storehouse close to the temples builtby Anitta, king of Nesa”*, Collectanea Orientalia-Histoire, arts de l’espace etindustrie de la Pierre, Etudes offertes en hommage a Agnes Spycket, CPOA 3, Neuchatel, Paris, (Ed.)Gasche, Hrouda (ed.), (1996), ss. 279-283.

Devletlerinde bazı göz ameliyatlarının obsidiyen dilgiciklerle yapılıyor olması halen obsidiyenin önemli olduğunu ve kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir.²⁸

Aşıklı Höyükte Ufuk Esin tarafından yönetilen kazılarda obsidiyenden bir bilezik parçası bulunmuştur. 2011 yılında Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Triboloji ve Sistem dinamikleri Laboratuvarı'nın araştırmacıları tarafından incelenmesi sonucunda, M.Ö. 7500 civarında yapılmış olan bileziğin kendi döneminde çok üstün bir teknikle yapıldığı görülmüştür (Res. 1). Anadolu'da dünyanın en eski obsidiyen objeleri bulunduğu gibi Anadolu'dan binlerce yıl boyunca çevre yerleşimlere işlenmiş obsidiyen ihraç edilmiştir. Mısır Piramitlerinde Anadolu'dan ithal edilmiş obsidiyen ameliyat bıçakları bulunmuştur.²⁹

Obsidiyen kullanımı yüzyıllar boyunca çeşitli alanlarda kullanıldığı görülmektedir ve yapılan çeşitli araştırmalarda yeni kullanım alanları da ortaya çıkmaktadır. Yapılan son araştırmalara göre Güney Pasifikteki Solomon Adalarında 3000 bin yıl öncesine tarihlenen obsidiyen aletler bulunmuş, bu aletlerin dövme yapmak için kullanıldığı düşünülmektedir. Alplerde bulunan 5000 bin yıllık Ötzi adı verilen mumya üzerinde yapılan araştırmalarda dövme izleri bulunmuştur (Res. 2). Bunun üzerine kesin bir bilgi verilemediğinden Robin Torrence dövme kültürünü araştırarak dövme yaparken kullanılan materyalleri araştırmıştır. Bu araştırmalar sonucunda Solomon Adalarındaki Nanggu arkeolojik sit alanında 15 adet obsidiyen taş alet incelenmiş bu aletlerin 3000 bin yıllık olduğu ve bu aletleri yapan insanların doğal şekilde bulunan yongaların hepsinin kenarında kısa ve sivri bir ucu olacak şekilde yeniden şekillendirildiği görülmüştür (Res. 3). Araştırmacılar etnoarkeolojik bağlamda bu aletlerin dövme yapmada kullanıldıklarını saptamak amacıyla 2015 yılında 4 ay boyunca domuz derisi üzerinde siyah kömür pigmenti ve kırmızı aşı boyası kullanarak 26 dövme deneyi yapmışlardır, Nanggu'da bulunan eserleri boyut ve şekil olarak taklit eden obsidiyen aletler kullanılmıştır. Deney sonucunda Nanggu'da buldukları arkeolojik aletleriyle karşılaştırdıkları benzer obsidiyen aletlerde benzer kullanım izleri ve aşınmalar olduğu görülmüştür. Bu izler mikroskobik boyuttaki yontma, kenarların yuvarlatılması, köreltilmesi ve ince çizgilerden oluşuyordu. Ayrıca Nanggu

²⁸ Balkan-Atlı, *"Paleolitikten Günümüze Obsidiyen"*, (19), ss. 3.

²⁹ Ural Akbulut, *"Obsidiyen: Anadolu'nun En Eski İhraç Ürünü"*, [http://www.uralakbulut.com.tr/wpcontent/uploads/2016/03/OBSİDYEN-ANADOLU-NUN-EN-ESKİ-İHRAÇ-ÜRÜNÜ-1,MART 2016.pdf](http://www.uralakbulut.com.tr/wpcontent/uploads/2016/03/OBSİDYEN-ANADOLU-NUN-EN-ESKİ-İHRAÇ-ÜRÜNÜ-1,MART%202016.pdf) (erişim tarihi: 14.01.2022). (2016), ss. 1.

obsidiyenlerinin üstünde kan, kömür ve aşı boyası kalıntıları tespit edilmiştir. Buda obsidiyen aletlerin dövme yapmada kullanıldığını kanıtlamaktadır. Ayrıca Torrence göre hacamat yapıldığında ve ritüellerde obsidiyenlerin kullanıldığını düşünmektedir.³⁰

4.2.2. Obsidiyenin Ticari Önemi ve Yayılımı

Obsidiyen, ticaret tarihi açısından sıra dışı bir hammadde örneğidir. Tarih öncesi dönemlere baktığımızda ticarete konu olan hammadde ve malların çoğunun kısa süreli dayanma kabiliyetine sahip olduğu ve bir süre sonra bozuldukları, arkeolojik malzeme özelliklerini yitirdikleri görülmektedir. Obsidiyen ise günümüze kadar ulaşabilen ve tarih öncesinde uzak mesafelere kadar aktarılabilen bir hammaddedir. Obsidiyen hem hammadde hem de işlenmiş ürün olarak fazla miktarlarda taşınabilmiş sayılı ürünlerdendir. Obsidiyen ticaretinde farklı görüşler vardır, ilk görüşe göre kullanıcının doğrudan kendisinin obsidiyeni temin ettiği şeklindedir. Ancak bu görüşte beslenme, barınma, konaklama ve güvenlik gibi hayati sorunların yanı sıra yükün taşınabilmesi gibi problemler göz ardı edilemez. Ayrıca birçok yerleşmede bulunan kanıtlar (Tell Aswad, Ha-Gosherim, Akarçay Tepe) obsidiyeni yontmak için kullanılan teknolojinin bu yerleşmelerde yabancı olduğunu göstermektedir. İkinci görüşe göre ise tarih öncesi dönemlerde uzak mesafeli ticaretin yapıldığı mevsimlerde gezici gruplar aracılığıyla obsidiyen ticareti yapılmıştır. Bunların dışında göçebe halkında obsidiyen dağıtmış olduğu varsayımı da bulunmakta, ayrıca obsidiyen yataklarına yakın merkezi yerleşim alanları da bu ticarete aktif olarak rol oynamışlardır.³¹

Obsidiyenin ilk takası Son Pleistosen'deki avcı ve toplayıcı gruplar tarafından yapılmıştır. M.Ö. 14.000'den 12.000'e kadar geçen dönemler boyunca Orta Anadolu'daki yataklardan az miktarda obsidiyen dönemin avcı ve toplayıcı grupları tarafından Toros Dağları aşılıp Kuzey Levanta ulaştırılmıştır.³² Tarihteki en eski takas malzemelerinden olan obsidiyen, prehistorik yerleşim yerlerinin birbirleri ile olan iletişimini belirlemede kullanıldığı gibi tarihöncesi dönemlerdeki sosyal yaşantının yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Obsidiyenin her bölgede bulunmaması bulunduğu

³⁰ <https://arkeofili.com/tarihoncesi-insanlar-dovme-yapmak-icin-obsidyen-kullanmis/> (Erişim tarihi: 15.01.2022).

³¹ İbrahim Beyaz Doğan, *“Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş”*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (2008), ss. 150-157.

³² Ural Akbulut, *“Obsidyen: Anadolu'nun En Eski İhraç Ürünü”*, <http://www.uralakbulut.com.tr/wpcontent/uploads/2016/03/OBSİDYEN-ANADOLU-NUN-EN-ESKİ-İHRAÇ-ÜRÜNÜ-1>, MART 2016.pdf (erişim tarihi: 15.01.2022).

yerler ile diğer yerleşimler arasındaki sosyal ağların kurulmasında önemli bir takas/ticaret malzemesi olduğu görülmektedir.³³

Takas veya ticaret ağlarının önemli olmasının nedeni yerleşimler ve topluluklar arasındaki sosyal ağların bağlantısını göstermesi açısından önemlidir. Yerleşim yerlerinden ele geçen buluntulardaki benzerlikler ve farklılıklar, gruplar ya da toplumlar arasındaki ilişkinin yoğunluğu hakkında bilgi vererek önemli bir bilgi kaynağını oluşturmaktadır. Obsidiyenin önemli bir takas/ticaret malzemesi olduğunu ilk kez Renfrew, Dixon ve Cann'ın yaptığı çalışmalarda ortaya konulmuştur. Obsidiyen bulunan yerler ve obsidiyen hammadde bulunan yerlerin tespit edilmesi buralar arasındaki mesafenin tespit edilmesi ile birlikte birbirleriyle takas sistemleri de belirlenmektedir. Obsidiyen dağılımı iklimsel, coğrafi ve ekolojik koşullar ile sınırlandırılmış olmasına rağmen aslında ekonomik ve sosyal temellere dayanmaktadır. Buna göre de her bir takas/ticaret sistemi farklı sosyal organizasyon formları ile ilişkilidir. Bu sosyal ağları belirlemede buluntu yerlerinin sosyal-ekonomik yapıların, yanı sıra hammadde kaynaklarının kullanımı, üretimi ve tüketim alışkanlıkları faktörleri de önem arz eder ve bunların incelenmesi gerekir.³⁴

Obsidiyen ticareti/takası sonucunda ödemesi veya karşılıklı takası ne ile yapılıyordu, karşılık olarak bir şey veriyorlar ve bir şey alıyorlardı. Bunun üzerine araştırma yapan araştırmacılar obsidiyenin ticareti yapılan tek madde olmadığını onun yanında başka malların da aynı yolla ticareti yapıldığını ileri sürmektedirler. Bu malların bozulabilir mallar olabileceği ve obsidiyenden daha büyük ölçekli, ekonomik olarak daha önemli oldukları düşünülür.³⁵ Karşılık olarak yalnız malla değil fikir olarak da aktarım saplanabildiği söylenir ayrıca birçok ödeme şekli bulunmaktadır. Bunlar arasında tamirat, yiyecek, içecek ve konaklama hizmetleri de sayılabilmektedir.³⁶

³³ Joan M. Gero, “*Assessing Social Information in Material Objects: How Well do Lithics Measure Up?*”, Time, Energy, and Stone Tools (Cambridge), (Ed.) R. Torrence, (1989), ss. 103; Nehir Kolankaya Bostancı, “*Orta Batı Anadolu Neolitik Çağ Obsidiyen Dağılımında Sosyal İletişim Ağlarının Rolü*”, Anadolu/Anatolia (46), 2020, ss. 216.

³⁴ Kolankaya Bostancı, “*Orta Batı Anadolu Neolitik Çağ Obsidiyen Dağılımında Sosyal İletişim Ağlarının Rolü*”, ss. 216-217.

³⁵ Dixon, J. E., Johnson R. Cann ve Colin Renfrew, “*Obsidian and the Origins of Trade*”, Scientific American 218, 1968, ss. 45.

³⁶ İnci Banu Doğan, “*Tarihöncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri ve Değiş Tokuş Modelleri*”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Prehistorya Anabilim Dalı, İstanbul, 2006, ss. 136.

Anadolu, obsidiyen dağılım alanının %30 veya daha fazlası aynı kaynaktan sağlayan yerleşmelerin bulunduğu bölge olarak tanımlanmaktadır. Yaklaşık olarak M.Ö.7.500-5.500 arasındaki dağılım levhası ile yaklaşık M.Ö. 5.000-3.000 arasındaki dağılım haritaları birbirlerinden farklıdır. İl dağılım haritasında İç Anadolu obsidiyen kaynakları Levant bölgesinde oldukça geniş bir dağılım gösterirken, Doğu Anadolu obsidiyenleri yer yer Levanta kadar uzanır, İç Anadolu obsidiyenleri ile aynı dağılım alanlarına dağıldığı görülür. Ancak 7.000’lerde obsidiyen dağılım düzeni değişir, İç Anadolu obsidiyenlerinin Levanta aktarımı azalır ve Doğu Anadolu obsidiyeni bu dönemde çok geniş alanlara yayılır. Artık İç Anadolu obsidiyeni dağılım alanından tamamen ayrı bir dağılım haritası gösterir. Neolitik dönem sonrasında ise obsidiyen kullanımı ve kullanıldığı alan azalmaktadır.³⁷

Obsidiyen bulunan ilk yerleşim Yakın Doğudaki Şanidar Mağarasının C tabakasında bulunmuştur. Burası yaklaşık olarak Üst Paleolitik dönemi verir elde edilen buluntular arasından iki örnek üzerinde analiz çalışmaları yapılmıştır. Obsidiyenlerden birinin Nemrut Dağından diğerinin ise Kars bölgesine ait olduğu anlaşılır, kaynaklara sırasıyla 300-500 km uzaklıkta oldukları tespit edilmiştir. Zarzi mağarasının B tabakasında ise daha geç dönemlere tarihlenen bir grup Nemrut obsidiyeni bulunmuştur. Kaynağa 350 km uzaklıktadır. Epipaleolitik Çağa ait iki arkeolojik alanda da obsidiyen buluntular bulunmuştur. Bunlar Şanlıurfa Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası, her iki yerleşimde sayıca az da olsa obsidiyen buluntular bulunmuştur. Buluntuların çoğunu küçük dilgiler oluşturur bunların en yakın hammadde yatağı kuş uçuşu 250 km uzakta Toros Dağlarının kuzeyidir. Neolitik Dönemde ise kazılan hemen her yerde obsidiyen buluntulara rastlanmıştır. Bu da obsidiyenin uzak mesafelere oldukça fazla şekilde taşınabildiğidir. Renfrew’e göre obsidiyen her yerleşimde görülmekle beraber belli bir dağılım göstererek geliştiği ve bu yüzden ilk defa gerçek anlamda bir ticaret dağılımından söz edilebilmektedir. Ayrıca Yakın Doğudaki obsidiyen ticaretinin dağılım detaylarından çok sistemli bir model kurulmuş olabileceğidir.³⁸

³⁷ Colin Renfrew, ve J. Dixon, “*Obsidian in western Asia: a review*”, *Problems in Economic and Social Archaeology*, (Ed.) G. de G. Sieveking, T. H. Longworth, K. E. Wilson, Liverpool, 1976, ss. 147; Nur Balkan-Atlı, “*Obsidien “Ticaret”i: Yeni Veriler, Yeni Modeller, Yeni Sorunlar–Bir Deneme*”, *Archaeological Essays in Honor of Homo amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar*, (Ed.) M. Özbaşaran, O. Tanındı, A. Boratav, İstanbul, Ege Yayınları, (2003a), ss. 9-18.

³⁸ Doğan, “*Tarihöncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri ve Değiş Tokuş Modelleri*”, ss. 135.

4.3. Anadoludaki Obsidiyen Yatakları

Anadolu'da bulunan hammadde kaynaklarına baktığımızda, ağırlıklı olarak volkanik dağ bulunan dağlık bölgelerde hammadde kaynaklarına daha fazla rastlanmaktadır. Anadolu'nun genç oluşumlu bir tabakalanmaya sahip olsa da, bize volkanik tabakalanmada en iyi hammadde kaynağı sunan iki bölge bulunur. Orta Anadolu ve Doğu Anadolu bölgesidir, Batı Anadolu'da yeni yapılan çalışmalarda hammadde alanlarına rastlanılsa da burada bulunan obsidiyenler pek tercih edilmemiştir (Hrt 1).

4.3.1. Batı Anadolu Obsidiyenleri

Batı Anadolu Obsidiyen yatakları genellikle Ankara, Bolu, Çankırı sınırları içerisinde dağılım göstermektedir. Ayrıca Yağlar, Gündül, Sakaeli, Orta, Kütahya ve Foça'da tespit edilmiştir. Özellikle Gerde ve Orta lokasyonlarında bulunan en yaşlı yataklar olduğu yapılan araştırmalarda tespit edilmiştir. Bu bölgedeki obsidiyenleri 16,2 my-29,1 my arasında değişen yaş aralığında tarihlendirilmiştir. Bu obsidiyen kaynaklarına ait buluntular Pendik, Fikirtepe ve Ilıpınar atölye ışıklarında tespit edilmişlerdir.³⁹

Eskişehir- Kütahya il sınırları içerisinde yer alan Kabalak vadisi ve İzmir Foça'da bulunan kaynaklar Paleolitik yerleşkelerde rastlanmamıştır. Bunun nedeni bu bölgedeki obsidiyenlerin alet yapımı ve kullanımı konusunda uygun nitelikli hammadde olmadığı yönünde görüşleri desteklemektedir (Hrt. 1).⁴⁰

4.3.2. Orta Anadolu Obsidiyenleri

Orta Anadolu Volkanik Bölgesi ya da Kapadokya Volkanik Alanı olarak isimlendirilen bölge Aksaray, Nevşehir, Kayseri, Niğde illeri ile Karapınar ilçesini içine alan kuzeydoğu-güney-batı yönlü bir ana eksen üzerinde volkanik çıkış merkezlerinin olduğu özel bir bölgedir. Orta Anadolu Bölgesinde Aksaray, Nevşehir ve Niğde arasında yer alan bölge Neojen ve Kuvaterner volkanizmasının geniş alanlar kapladığı ve ülkemizde en yaygın, farklı evrelerde değişik volkanik ürünler oluşturduğu bir bölgedir. Bu yöre Kapadokya bölgesi ismiyle de anılmakta, topoğrafik olarak kuzeye eğimli bir çöküntü şeklinde, güneyde Toros sıradağları tarafından, batıda Kuvaterner yaşlı Hasandağ stravalkanı, doğuda yine Kuvaterner yaşlı başka bir stravalkan olan

³⁹ Badem, “*Anadolu Obsidiyen Yatakları, Kültür Rotaları Derneği*”, ss. 8.

⁴⁰ Badem, “*Anadolu Obsidiyen Yatakları, Kültür Rotaları Derneği*”, ss. 8.

Erciyes tarafından sınırlandırılmaktadır. Bu çöküntü genellikle kapalı akarsu ve göl çökelleri, geç orojenik volkanik çökeller tarafından doldurulmuştur (Hrt. 1).⁴¹

Orta Anadolu olarak bilinen Kapadokya volkanik kompleksinde önemli obsidiyen yatakları ve işlik alanları bulunmaktadır. Bu alanlardan tespit edilen iki önemli volkanik araziden biri Çiftlik-Gölcük yolunun kuzeyinde yer alan Göllüdağ Masifi, diğeri de Nenezi Dağıdır. Bölgede bulunan Erciyes Dağ ve Hasan Dağda bulunan obsidiyenler yongalamaya elverişli olmadığından yerleşmede bulunmamışlardır. Kapadokya’da bulunan diğer obsidiyen yatakları Nevşehir Acıgöl’dür. Göllüdağ ve Acıgöl volkanik aktiviteleri Plesitosenden Alt Holosene kadar sürmüştür.⁴²

Göllüdağ’da farklı kimyasal yapıya sahip altı obsidiyen yatağı vardır. Bunlar Göllüdağ’ın doğusunda Kömürcü, Kayırlı ve Sırça Deresi, Göllüdağ’ın batısında Bozköy, Gösterli ve Kayırlı Köyü bulunur. Bulunan Kömürcü, Kayırlı (Bitlikeler, Ekinlik), Bozköy (İlbiz), Nenezi’de bu kaynakların yakınında Neolitik Dönemde kullanılmış işlikler tespit edilmiştir.⁴³ Kimyasal analizlere göre Göllü Dağ obsidiyenleri Göllü Dağ Doğu ve Göllü Dağ Batı olarak iki farklı gruba ayrılmaktadır (Hrt. 1). Ayrıca Nenezi Dağın batı kıyısında büyük bir obsidiyen akışı olan yüksek bir kubbe ve Hasan Dağda (Karakapı ve Tahtayayla) oldukça zengin, Baryumca da zengin obsidiyen kaynakları bulunmaktadır.⁴⁴

Doğu Göllü Dağda Kömürcü/Kaletepe, Kayırlı-Kabaktepe ve Sırça Deresi bulunmaktadır. Buradaki obsidiyenlere bakıldığında; hammaddenin yanında işlik alanlarının da bulunduğu görülmüştür. Kömürcü de işlik alanı bulunmuş burada Neolitik dönem aletlerine rastlanmıştır. İki vurma düzlemli çekirdekler, yongalar,

⁴¹ Gökhan Atıcı ve Ahmet Türkecan, “Anadolu’nun Volkanları”, *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü*, Ankara, (Edt.) Nuray Karapınar ve İlker Şengüler, 2017, ss.3.

⁴² Damase Mouralis, “*Les complexes volcaniques quaternaires de Cappadoce (Göllüdağ et Acıgöl)-Turquie: évolutions morphodynamiques et implications environnementales*”, (Doktora Tezi), Université Paris 12- Val de Marne, UFR des Letters et Sciences humaines- Département de Géographie, Laboratoire de Géographie Physique (UMR 8591 Paris, 2003.

⁴³ Nur Balkan-Atlı, vd., “*Rapport sur l’obsidienne Cappadocienne et sa diffusion: Campagne 1996*”, *Anatolia Antiqua- Eski Anadolu V*, (1997a), ss.293-299; Nur Balkan-Atlı, Didier Binder, Marie Claire Cauvin, (with Erkan Bıçakçı, G. Der Aprahamian, C. Kuzucuoğlu), “*Obsidian Sources Workshop and Trade in Central Anatolia*”, *Neolithic in Turkey*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Haz.) Mehmet Özdoğan, Nesih Başgelen, 1999, 135-136.

⁴⁴ Fevzi Volkan Güngördü, “*Obsidian and Its Significance For Cappadocian Pre-Pottery Neolithic*”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal Of Social Sciences* (3), 2014, ss. 105.

dilgiler, ayrıca alana özgü olan çekirdekler ve Kaletepe çekirdekleri olarak adlandırılan çekirdekler elde edilmiştir.⁴⁵ Kayırlı da yapılan araştırmalarda atölyeler bulunmuştur. Bulunan atölyede çeşitli tekniklerde çekirdekler, yongalar, dilgiler, ihraç amacıyla yapıldığı düşünülen ikiyüzlü tip verilmiş obsidiyen bloklar, naviform çekirdekler ele geçirilmiştir. Ayrıca bu atölyede farklı zamanlarda farklı ustaların kullandığı düşünülmektedir. Buradaki aletlerde Neolitik Döneme tarihlendirilmişler. Bu alana yakın yerler olan Deve Sırtı Mevkiinde Alt-Orta Paleolitik ve Neolitik Döneme ait aletler, Çatak Deresi Mevkiinde ise Orta Paleolitik ve Neolitik Dönem aletleri ele geçirilmiştir.⁴⁶

Göllü Dağ-Doğu bölgesinde bulunan Kayırlı'nın doğusunda akıntılar 70 m aşan kalınlıkta ve perlit-obsidiyen tabakasıyla oluşur. Kömürcü dolaylarında ise üç tabaka oluşum evresi görülmüştür. Bu bölgede günümüze kadar bulunabilmiş en bol, homojen ve kaliteli obsidiyenlerdir. Erken dönemden başlayıp Yakın Doğuya yayılmış; Mureybet (Orta Fırat), Levant kıyılarından gelen topluluklar tarafından 10.500 yıl önceki 400 km uzaklıktaki yerleşimlerine götürmüşlerdir. Göllü Dağ obsidiyeninin kuzeyde Fırat Vadisinden (Cheikh Hassan, Jerf-el Ahmar) güneybatıda Şam yöresine (Aswad) ve Ürdün Vadisi boyunca Ölü Denize (Jericho) kadar uzanan alanda etkileşimi olduğu görülmüştür.⁴⁷

Göllü Dağ-Batıda bulunan yerleşimlere bakıldığında Bozköy, Gösterli, Kayırlı Köyü olarak nitelendirilmektedirler. Bozköy, küçük riyolit bir domdur, parlak siyah ya da gri çizgili obsidiyen bulunur.⁴⁸ Çevresinde az sayıda işlik bulunur, bulunan işliklerden biri olan Münne'nin Yeri olan yatağın obsidiyeni iyi kalitededir. İşliklerdeki obsidiyenler Kalkolitik Dönemi gösterdiği düşünülmektedir.⁴⁹ Gösterli'de obsidiyen

⁴⁵ Nur Balkan-Atlı, ve Marie Claire Cauvin, "1995 Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidiyen Yüzey Araştırması", Ankara, *XIV Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, (1997b), ss. 294-295.

⁴⁶ Balkan-Atlı ve Cauvin, "1995 Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidiyen Yüzey Araştırması", ss. 297; Nur Balkan-Atlı, vd. "Niğde Ve Aksaray İlleri Yüzey Araştırması (Göllü Dağ Obsidiyen Araştırmaları) 2007", Ankara, *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı (3)*, 2008, ss. 336-338.

⁴⁷ Christine Chataigner, Jean-Louis Poidevin ve Nicolas O. Arnaud, "Turkish Occurrences of Obsidian and use by prehistoric peoples in the Near-East from 14000 to 6000 BP", Journal of Volcanology and Geothermal Research, 85, 1998, pp. 525.

⁴⁸ Nur Balkan-Atlı ve Marie Claire Cauvin, "1996 Yılı Aksaray, Nevşehir, Niğde, İlleri Obsidiyen Yüzey Araştırması", Ankara, *Araştırma Sonuçları Toplantısı XV*, 1998, ss. 220.

⁴⁹ Nur Balkan-Atlı, "Kapadokya Obsidiyen Araştırmaları ve Kömürcü/Kaletepe Obsidiyen Atölyesi Kazısı", Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), Ankara, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No:4242, 2000, ss. 34; Balkan-Atlı, ve Cauvin, "1995 Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidiyen Yüzey Araştırması", ss. 298.

dom tipte olup strombolien koniyle kaplı, riyoitlerin arasında küçük bloklar şeklinde bulunmuştur.⁵⁰ Kayırlı Köyü obsidiyenleri ise kahverengi siyah çizgilidir, bunlar var olan riyoitlik domun patlaması sonucu oluşmuştur.⁵¹

4.3.2.1. Nenezi Dağ

1995'te daha önce araştırma yapılan alanlar ziyaret edilmiştir. 2007-2008 yıllarında tekrardan ziyaret edilmiş ve 2010 yılında yapılan araştırmalar sonucunda buralarda gri ve yeşil renk obsidiyenlere rastlanılmıştır. Siyah renkli obsidiyenleri damarlar halinde bulmuşlar, dağın kuzeyinde ise kahverengi ve kahverengi kırmızı noktalı obsidiyenler ele geçirmişlerdir. Ayrıca yarı saydam kahverengi, turuncu kahverengi, kırmızı küçük kahverengi benekli, gri-yeşilimsi, opak ve benekli obsidiyenler bulmuşlardır. Hammaddeler oldukça kırılğan olduğundan, hammaddeler de radyal kırılmalar görülmüştür. Aletlere bakıldığında yongalar, çekirdekler, bıçaklar, bıçak çekirdekler, tek vurma düzlemlili dilgi çekirdekleri ve iki vurma düzlemlili dilgi çekirdekler ele geçirilmiştir. Bölgede Paleolitik dönem eserleri bulunmasına rağmen yoğun olarak Neolitik ve Kalkolitik dönem buluntuları bulunmuştur. Nenezi Dağının kuzey yamacında atölyeler bulunmuştur. Bu atölyelerde Neolitik/Kalkolitik dönem aletleri olarak yassı çekirdekler, yongalar ve işlenmemiş hammaddeler bulmuşlardır (Hrt. 1).⁵²

4.3.2.2. Hasan Dağı

Erciyes Dağından sonra Kapadokya'da etkin olmuş en büyük stravolkandır. Elipsoidali şekilli, kuzeybatı-güneydoğu yönlü ekseni 20 km üzerindedir. Büyük Hasan Dağı, Küçük Hasan Dağı ve Kurt Tepeden çeşitli evrelerle olup, andezitik-dasitik ve bazaltik birleşimde ürünler vermiş olup çift zirveli bir stravolkandır.⁵³ Burada yapılan K/Ar ve fizyon-izi yöntemleri ile sırasıyla 170 bin ve 390 bin yıl yaşında olduğu

⁵⁰ Marie Claire Cauvin, ve Nur Balkan-Atlı, "*Rapport sur les recherches sur l'obsidienne en Cappadoce, 1993-1995*", ss. 252.

⁵¹ Cauvin ve Balkan-Atlı, "*Rapport sur les recherches sur l'obsidienne en Cappadoce, 1993-1995*", ss. 264; Jean-louis Poidevin, "*Les gisements d'obsidienne de Turquie et du Transcaucasie: géologie, géochimie et chronométrie*", L'Obsidienne au Proche et Moyen Orient: du Volcan á l'Outil, Oxford-BAR, (Haz.) Marie Claire Cauvin, Christina Chataigner, A. Gourgaud, B.Gratuze, G. Poupeau, J.L. Poidevin, Tempus Reparatum, 1998, ss. 116.

⁵² Balkan-Atlı ve Cauvin, "*1995 Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidyen Yüzey Araştırması*", ss. 298-299.

⁵³ Erkan Aydar, *Etude volcano-structurale et magmatologique du strato-volcan Hasan Dağı (Anatolie Centrale-Turquie)*, (These de Doctorat), University Blaise Pascal, France, 1992, ss. 200; Klaus Axel Schmitt, vd., "*Identifying the Volcanic Eruption Depicted in a Neolithic Painting at Çatalhöyük*", Central Anatolia 9(1), Turkey, 2014.

saptanmıştır. Kafkaslar yöresinden bazı oluşuklar (Kojun Dağı-Gürcistan ve IIITsakhkunjats-Ermenistan kaynakları) ile yakın birleşimli olan bu obsidiyen, birleşimi açısından alet yapmaya elverişli değildir (Hrt. 1).⁵⁴

4.3.3. Doğu Anadolu Kaynakları

Doğu Anadolu'da jeolojik araştırmalar Kapadokya'dakinden daha az yapılmıştır. Bu bölgedeki siyasi istikrarsız durumdan kaynaklı, hem eski hem de yeni yapılan araştırmalar sonucunda bu alandaki obsidiyen kaynaklar altı coğrafi bölgeye ayrılmıştır. Bingöl, Muş, Nemrut Dağı, Süphan Dağı, Meydan Dağ (Ziyaret Dağ) ve Tendürek olarak adlandırılmaktadır.⁵⁵

Doğu Anadolu'da 1964 yılında Cann ve Renfrew tarafından yapılan çalışmalar ile obsidiyen yerleşim yerleri araştırması başlamış ve daha sonra araştırmaların sayısı artarak devam etmiştir.⁵⁶ Yapılan araştırmalarda ve birçok arkeolojik kazı alanlarında bulunan obsidiyen eserlerin Orta Anadolu'ya ve Kafkasya'daki volkanik alanlarla ilişkilendirilmesi sonucunda⁵⁷ obsidiyen aletlerin tam olarak kökenleri bilinmemektedir. GEOBS programı kapsamında Doğu Anadolu'da araştırmalar yapılarak volkanik alanlara ait obsidiyenlerin esas kaynak alanları belirlenerek haritalanmıştır. Farklı yöntemlerle arkeolojik eserlerin ve volkanik alanlardan toplanan obsidiyenlerin jeokimyasal analizleri yapılarak sistematik bir şekilde düzenlenmiştir.⁵⁸

Geobs programıyla yapılan araştırmada Doğu Anadolu'da 14 volkanik alan incelenmiştir. Bu alanlar içerisinde işlenmiş obsidiyen bulunan alanlar ve ikincil kaynak alanları da incelenmiştir.⁵⁹ Doğu Anadolu Bölgesinde 2013-2015 yıllarında yapılan arazi çalışmalarında öncelikle jeoloji haritalarında işaretlenmiş obsidiyen varlığı bilinen yerler lokalizasyonu alınmıştır. Ayrıca daha önce tespit edilmemiş yerler tespit edilerek

⁵⁴ Dursun Bayrak, *"Anadolu Obsidiyen Oluşuklarının Tarihöncesi Yakındoğu Topluluklarınca Kullanımı"*, Mavi Gezegen (3), 2000, ss. 38.

⁵⁵ Poidevin, *"Les gisements d'obsidienne de Turquie et de Transcaucasie: géologie, géochimie et chronométrie"*, ss.107.

⁵⁶ Marie Cleair Cauvin, vd., *"L'Obsidienne au Proche et Moyen Orient"*, BAR, Oxford: Archeopress, (Ed.) Christine Chataigner, 1988, ss. 388; Chataigner, Poidevin ve Arnaud, *"Turkish occurrences of obsidian and use by prehistoric peoples in the Near East from 14,000 to 6000 BP"*, ss. 530.

⁵⁷ M. Korhan Erturaç, vd., *"The Göllüdağ complex: genesis of volcanoes and prehistoric societies"*, Ières rencontres archéologiques de l'IFEA, Istanbul, novembre, 2010, ss. 15.

⁵⁸ Anne Kyria Robin, vd., *"Identification and characterization of two new obsidian subsources in the Nemrut volcano (Eastern Anatolia, Turkey): The Sicaksu and Kayacık obsidian"*, Journal of Archaeological Science: Reports, Volume 9, October, 2016, ss. 710.

⁵⁹ Ebru Akköprü, vd., *"Doğu Anadolu'daki Obsidiyen Kaynak Alanlarının Belirlenmesinde Jeomorfolojik ve Volkanolojik Göstergelerin Önemi"*, Türkiye Jeoloji Bülteni (60) 1, Ocak, 2017, ss. 51.

harita üzerinde işaretlenmiştir. Obsidiyen kaynak alanları araştırmalar sonucunda birincil ve ikincil kaynaklar olarak iki grupta incelenmiştir. Birincil kaynaklar obsidiyenlerin oluştuğu ve yüzeylendiği alanlardır. Bu alanlar volkan kompleksi içinde dayk, obsidiyen domu veya volkanik bir akış olabilir. İkincil kaynaklar ise işlenmiş obsidiyenlerin bulunduğu alanlardır. Buralar genellikle obsidiyenin dış etken ve süreçler ile aşınıp taşındığı ve biriktiği akarsu taraçaları, akarsu yatakları, vadiler veya arkeolojik kazı alanlarıdır.⁶⁰

Bingöl genelinde son dönemlerde yapılan çalışmalarda Bingöl ve çevresinde volkanik alanlar taranmıştır. Obsidiyenlerin oluşturduğu ve yüzeylendiği birincil kaynak alanları ile işlenmiş obsidiyenlerin yer aldığı ikincil kaynak alanları saptanmıştır. Yapılan bu yeni çalışmalarda Bingöl-Cemalan çevresinde yüzeyde tüm bir tepeye yayılmış ve işlenmiş halde obsidiyenlerin yanı sıra Solhan ve çevresinde akarsu taraçaları içerisinde de obsidiyenler bulunmuştur. Yapılan projeler kapsamında araştırmacıların kesin olmamakla beraber Cemalan ve Yukarı Çavuşlar'da birincil kaynakların yanında atölye olduğu düşünülen alanlara rastladıklarını söylemektedirler.⁶¹

4.3.3.1. Bingöl-B

Bingöl kalk-alkali obsidiyen yerleşimi olarak tanımlanan alanda Alatepe, Arcük, Çatak ve Çavuşlardır. Bölgedeki obsidiyen kaynaklar 1984-85 yıllarında M.-C. Cauvin tarafından düzenlenen yüzey araştırmalarında bulunmuştur (Hrt. 1).⁶² Alatepe küçük bir akış şeklinde veya döküm şeklinde bulunan bir alandır. Çatak, ikincil epiklastik birim alanı eski akarsu birikintileri ile ilişkili 30 cm çapa kadar yuvarlak bloklar oluşturur. Çavuşlar ise ikincil epiklastik birim alanda, Bingöl ilçesinin 26 km doğusunda, Murat'a 10 km mesafede vadi kenarında 10 ile 25 cm çapında küresel bloklara yuvarlanmış yamaçların aşınmasından ve onları oluşturan gruplarla yaklaşık 20 km'ye kadar dağılmıştır. Buradaki renklerine bakıldığında çeşitlilik göstermektedir. Çavuşlar, yeşil (bronz yeşili az çok zonlu, gri veya kahverengi yeşile meyilli), kahverengi (opak, yarı saydam veya zonlu) renklerde görülmektedir. Çatak genellikle kahverengi, koyu

⁶⁰ Akköprü, vd. *“Doğu Anadolu'daki Obsidiyen Kaynak Alanlarının Belirlenmesinde Jeomorfolojik ve Volkanolojik Göstergelerin Önemi”*, ss. 53-54.

⁶¹ Ayşegül Akın Aras, *“Bingöl İli Obsidiyen Kaynaklarının Yakın Doğu Ticaretindeki Yeri ve Önemi”*, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi, (Edt.) Mehmet Işıklı, vd. (4)2, 2018, ss. 107-108.

⁶² Poidevin, *“Les gisements d'obsidienne de Turquie et de Transcaucasie: géologie, géochimie et chronométrie”*, ss. 106.

kahverengi veya gri bombalar; çok nadir olarak yeşil renkler görülmektedir. Alatepe ise kahverengi, paslı kahverengi, koyu gri renkleri görülmektedir.⁶³

Bingöl kalk-alkali obsidiyenlerin jeokimyasal analiz sonuçlarına bakıldığında yüksek oranda Ba ve Zr içerikleri (300-400 ppm) bulunan homojen bir birleşim vermişlerdir. Ba, Zr'dan biraz daha yüksek oranda çıkmıştır. Bu özelliklere sahip birçok eser farklı kişiler tarafından farklı laboratuvarlarda incelenmiştir. Bunların sonucunda ikili diyagramlardaki (Ba-Zr, K/Nb-Zr/Nb, Fe₂O₃-Al₂O₃, vb.) elementlerle teyit edilen farklı gruplar arasındaki benzerlikler onları aynı kökene bağlar. Bingöl B yerleşimindeki alanların radyometrik/yaş tayinlerine bakıldığında; Çatak obsidiyeni fizyon izli plato yaşı; 6,06±0,44 My, Çatak obsidiyeni K/Ar yaşı; 4,4±0,2 My, Alatepe obsidiyeni K/Ar yaşı; 4,7±0,1 My olarak verilmiştir.⁶⁴

Obsidiyen alet bulunan yerleşimlere genel olarak bakıldığında obsidiyen yoğunluğu olarak Göllüdağ kaynağından sağlandığı gözlense de Bingöl B obsidiyeni (Mureybet, Cheikh-Hassan, Dja'de ve Halula yerleşimlerinde) ve Nemrut kaynak kökenli obsidiyenlere rastlanmıştır.⁶⁵ Orta Fırat Vadisi'nde yer alan diğer örneklerde, Abu Hureyra ve Sabi Abyad II yerleşimlerinde Bingöl B kaynağının yoğunluklu kullanıldığı görülmektedir. Bu yerleşimler arasından Mureybet ve Cheikh-Hassan'a yapılan çalışmalarda ele geçen yongalama ürünleri, artıkları ve kıymıkları obsidiyenin yerleşime brüt parçalar halinde geldiğini düşündürmüştür.⁶⁶

4.3.3.2. Bingöl A

Bingöl A peralkalin oluşuklarından oluşmaktadır. Bingöl A Orta Düz Akıntısında ve Çavuşlar yöresinde ikincil olarak saptanmıştır (Hrt. 1). Çavuşlar 20 km dağılmış 10 ile 20 cm çapında küresel bloklar yuvarlanmış bu nedenle ikincil kaynak olduğu düşünülür. Orta Düz ise Çavuşların 18 km doğusunda Bingöl'den Muş'a giden yol boyunca bir kesimde obsidiyen yatağı andezitik bazalt ile onun üzerinde yer alan

⁶³ <https://www.mom.fr/obsidienne/analyse.php> (Database On Prehistoric Near East Obsidian; 09.01.2022; 02.12.)

⁶⁴ Giulio Bigazzi, vd., "Provenance studies of obsidian artefacts in Anatolia using the fission-track dating method: an overview", L'Obsidienne au Proche et Moyen Orient, BAR. Oxford: Archeopress, In (Ed.) Marie Claire Cauvin et al., 1998, ss.69-89; Chataigner, Poidevin, Arnaud, "Turkish occurrences of obsidian and use by prehistoric peoples in the Near East from 14,000 to 6000 BP", ss. 530-531.

⁶⁵ Frédéric Abbés, "Nouvelles recherches sur l'Obsidienne de Cheikh Hassan (Vallée de l'Euphrate, Syrie) au néolithique: PPNA et PPNB Ancien", Tome (78), 2001, ss. 5-17; Ernst Pernicka, Jörg Keller ve Marie Claire Cauvin, "Obsidian from Anatolian Sources in the Neolithic of the Middle Euphrates Region (Syria)", Paleorient (23), 1997, ss. 113-122.

⁶⁶ Aras, "Bingöl İli Obsidiyen Kaynaklarının Yakın Doğu Ticaretindeki Yeri ve Önemi", ss. 107-108.

volkanik tuf arasında bulunmuş 1 m'den daha az kalınlıkta küçük bir akış yani birincil tortul kaynaktır. Çavuşlarda ağırlıklı olarak bülloz olamayan yeşil (bronz yeşili, gri veya kahverengi yeşile meyilli), kahverengi (opak, yarı saydam) renkler ele geçmiştir. Orta Düz alanda ise çoğunlukla çok kabarcıklı yeşil renk ele geçmiştir.⁶⁷

Bingöl A obsidiyenlerinin jeokimyasal analiz sonuçlarına bakıldığında Z, Y, Nb gibi Fe₂O₃ ve Na₂O gibi elementlerde uyumsuzlardır. Ayrıca Al₂O₃, Ba ve Sr'de bulunmaz. Bingöl A obsidiyenin jeokimyasal birleşimi 80 km uzaklığında bulunan Nemrut Dağına çok yakındır bu yüzden ikisinin ayrımını yapmak zorlaşmaktadır. Ancak belirli bir laboratuvarın sonuçları dikkatle incelendiğinde peralkalinit derecesindeki diyagram NK/A-NKC/A veya Al₂O₃ ve Fe₂O₃ içeriğindeki farklılıkları tespit edebilmektedir. Yaş tayinlerine bakıldığında Ar/Ar yöntemi ile Orta Düz oluşuğu için 4.2-0.1 My, Çavuşlar için ise 4.6-0.1 My yaşı verilmiştir.⁶⁸

4.3.3.3. Sarı Başak ve Kulan Mezraları

Yapılan araştırma çalışmalarında en önemli kısmını Solhan İlçesi Yenidal Köyüne bağlı Sarı Başak, Kulan ve Efendi Deresi Mezraları civarındaki obsidiyen yatakları oluşturmuştur (Res. 4). İlk kaynak Sarı Başak'tan Kulan mezarına doğru, batı yönünde devam eden köy yolunun kuzey-güney yönlerinde dağınık ve kümeler şeklinde görülmüştür. Dağınık şekilde görülmeleri obsidiyenlerin tek bir kaynak içerisinde olmadığını düşündürmüştür. Yolun kuzey kısmında obsidiyen güney kısmına göre daha yoğun olarak bulunmakta, tepenin zirve noktasında ise yamaçlara göre daha yoğun olarak obsidiyen görülmüştür. Yasin Harabesi olarak anılan tepelik alanda da yoğun obsidiyen bulunmuştur. Burada bulunan obsidiyenler çoğunlukla siyah renkte ve parlak, bir kısmı ise kırmızı ve mat şekilde bulunmuşlardır. Ayrıca camlaşmış özellik gösteren obsidiyenlere de rastlanmıştır (Res. 5). Kaynaktaki obsidiyenlerin alet yapmaya uygun olmadıkları ve genelde hammadde şeklinde oldukları görülmüştür. Bu obsidiyenlerin işlendiğine dair herhangi bir bulguya da rastlanmamışlardır. Ayrıca burada kalkerli kayalara da rastlanmıştır (Hrt. 1).⁶⁹

⁶⁷ <https://www.mom.fr/obsidienne/analyse.php> (Database On Prehistoric Near East Obsidian; 10.01.2022; 00.49).

⁶⁸ <https://www.mom.fr/obsidienne/analyse.php> (Database On Prehistoric Near East Obsidian; 10.01.2022; 00.49).

⁶⁹ Sırrı Tiryaki, "Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Bingöl Obsidiyen Kaynak Alanlarına Yönelik Yeni Değerlendirmeler", Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 30(2), 2020, ss. 3.

4.3.3.4. Efendi Deresi

Bingöl/Solhan ilçesinin çevresinde bulunan alan, S. Tiryakinin ikinci bir araştırma alanı olan Efendi Deresi, Yenidal Köyünün Sarı Başak Mezrasının yaklaşık 3 km kuzeyinde bulunmaktadır. Obsidiyen yatağı Efendi Deresi Mezrasının 2 km kuzeyinde bulunuyor. Obsidiyenler genellikle tepenin güney yamacında kurumuş bir dere yatağında bulunmuştur. Sarı Başak ve Kulan Mevkiinde bulunan obsidiyenler gibi büyük boyutlu olmadıkları daha mat renkte oldukları yapılan incelemelerde görülmüştür. Burada yapılan araştırmada alanda herhangi bir ışlık alanına rastlanmamıştır (Res. 6).⁷⁰

4.3.3.5. Alatepe

S. Tiryaki'nin ve ekibinin üçüncü araştırma alanı olan Alatepe, Bingöl il merkezine yaklaşık 35 km uzaklıktaki Alatepe Köyündeki obsidiyen yatakları ve köyün 8 km kuzeyinde bulunan yayladaki yataklar incelenmiştir. Obsidiyen yatakları stabilize yolun üzerinde irili ufaklı olarak serpiştirilmiş vaziyete bulunmuşlardır. Alanda yoğun obsidiyen bulunduğundan buraya “Fırın Deresi” olarak adlandırmaktadırlar. Obsidiyen kaynağı yoğun olarak tepenin batı yamacında bulunmuştur. Ayrıca tepe üzerinde bulunan obsidiyenlerin bir bölümü kuzey-güney yönünde bulunan kurumuş dere yatağında, sel ve yağmur sularının getirmesiyle buraya biriktiği görülmektedir. Bu yataktaki obsidiyenler parlak siyah renkte oldukları görülmektedir (Res. 7).⁷¹

Alatepe Yaylasından köye doğru inildiğinde 2 km sonrasında yayla yolunun doğu bitişiğinde, kısmen düz bir arazide ikinci bir obsidiyen yatağı tespit edilmiştir. Alandan güneye doğru yayılım gösteren obsidiyen kaynağı doğu-güney yönünde toplu şekilde obsidiyen kaynakları görülürken, kuzey-batı yönünde ise dağınık bir şekilde obsidiyen toplulukları bulunmuştur. Alatepe köyü sınırları içerisinde yapılan araştırma sonucunda yaklaşık 5000 m²'lik bir alan üzerinde obsidiyen yatakları tespit edilmiştir. Alatepe'den alınan örnek obsidiyenler üzerinde yapılan Ar/Ar yaşlandırma yöntemine

⁷⁰ Tiryaki, “*Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Bingöl Obsidiyen Kaynak Alanlarına Yönelik Yeni Değerlendirmeler*”, ss. 3.

⁷¹ Tiryaki, “*Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Bingöl Obsidiyen Kaynak Alanlarına Yönelik Yeni Değerlendirmeler*”, ss. 3.

göre 4.6-0.1 My önce oldukları bulunmuştur.⁷² Alatepe’de kahverengi, paslı kahverengi ya da koyu gri renklerde obsidiyenler bulunmuştur.⁷³

4.3.3.6. Bingöl-Solhan İlçesi

Bingöl bölgesinde bulunan obsidiyen hammadde kaynaklarının verilerine ulaşılamamıştır. Ulaşılan bilgiler oldukça eski ve eksiktir, burada yapılan ilk çalışma Bigazzi ve diğerleri 1998 ve Chataigner vd. 1998 yılında yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Ama bunlarda analiz sonuçları hakkında net bilgi vermemektedir. Geops projesi kapsamında Tiryaki ve ekibi 2020 yılında yayınlanan çalışmada da sadece araştırma yapılan üç alanın konumu belirtilmiş, analiz sonuçları daha netlik kazanmadığından yayını yapılmamıştır. Tüm bu nedenlerden dolayı kişisel olarak Solhan ilçesinde 2020 yılında yaptığım kısa süreli yüzey araştırmasında iki yerleşim alanı Tiryakinin ele aldığı Efendi Deresi, Sarı Başak ve Kulan Mezrası dışında ayrıca dört yerde de araştırma yapılmıştır. Ayrıca Nemrut karaterinden de hammadde toplayarak analize gönderilmiştir. Solhan bölgesinde ele aldığım diğer yerler;

Bingöl-Muş karayolu üzerinde bulunmaktadır. Yenidal mevkiye bağlıdır, karayolu üzerinde bulunan alanın sol ve sağ alanında bulunan alanlar üzerinde araştırma yapılmıştır. Dağınık halde küçük boyutlu hammaddeler bulunmuştur, alet veya işlik alanına rastlanmamıştır. Toplanan obsidiyenlerin renklerine bakıldığında genellikle siyah ve kahverengi renkler görülmüştür. Yolun her iki tarafında bulunan yerlerin koordinatları alınarak obsidiyen hammadde toplanmıştır (Res. 8-9).

Üçüncü ve dördüncü hammadde toplanan alan Sarı Başak-Kulan sınırında bulunan, Yenidal yakınında Kulan Köyü olarak adlandırılan köyün, 5 km kadar yukarısında yolun her iki tarafında dağınık olarak bulunmaktadır. Yolun sağ tarafına denk gelen kuzey kısmında obsidiyen daha fazla bulunmaktadır. Burada yapılan incelemede tamamen nitelendiremesekte çekirdek ve yongalara ratlanmıştır. Bu tepenin 3 km kadar aşağısında köyün 2 km kadar yukarısında bulunan diğer bir alanda da dağınık şekilde dereye doğru akmış hammadde kaynağı bulunmuştur. Genellikle köylüler burada hayvanlarını otlatmaktadırlar. Burada yapılan araştırmada alet tarzında

⁷² Tiryaki, “*Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Bingöl Obsidiyen Kaynak Alanlarına Yönelik Yeni Değerlendirmeler*”, ss. 3.

⁷³ Gülsün Çiler Algül, *Çanak Çömleksizden Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Geçiş Sürecinde Obsidiyen Teknolojisi, İstanbul*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Bilim Dalı, 2008, ss. 34.

işlem görmüş obsidiyen parçaları bulunmuştur (Res. 10-11). İkincil kaynak olduğu düşünülmektedir.

Beşinci alan olan Yenidal Sarı Başak Mezrası, Kulan köyünün 10 km yukarısında tepede bulunmaktadır. Buraya ulaşım sadece yaya şekilde gidilmektedir, yol tümüyle sık ormanlıktır. Yol boyunca dağınık şekilde obsidiyen parçaları bulunmakta, en üst tepeye ulaşıldığında tüm alana yayılmış dört beş koldan akan obsidiyen yatakları bulunmaktadır. Ana kaynak olan yerde yapılan incelemede buranın direk hammadde çıktığı alan olduğu ayrıca aletlere bakıldığında çekirdeklerle, yongalara rastlanmıştır. Bu alanın bir işlik alanı olarak veya burada hammaddelerin çekirdek ve yonga yapılarak diğer bölgelere dağıtıldığı düşünülmektedir. Cemalan olarak adlandırılan tepede bulunan hammadde kaynak alanında burasıdır. Bu tepeye Cemalanından da çıkılmaktadır, köyün 12 km kadar uzağındadır. Bu tepe Kulan Köyü ve Cemalan arasında bulunan bir ana kaynak alanıdır. Ana kaynaktan her iki köye ve diğer bölgelere akan kolları bulunmaktadır (Res. 12). Birincil ve ikincil hammadde alanı olduğu düşünülmektedir. Obsidiyenlerin rengi genellikle yeşil ve kahverengidir.

Altıncı yer olan Cemalan (Taşoluk) Yenidal Mevkine bağlıdır. Burada köy içerisinde yapılan araştırmada dağınık olarak çok az miktarda obsidiyen hammaddeye rastlanmıştır. İnceleme yapılan alanda alete rastlanmamıştır, sadece hammadde olarak birkaç parça toplanmıştır (Res. 13).

Yedinci ve son olarak inceleme yapılan alan Şeref Meydanı, burası Bingöl yolu üzerinde giderken sağ tarafta kuzeybatı yolunda. Bozkanat Mevkine doğru giden yoldan 15 km kadar gittikten sonra yol üzerinde bulunan akıntı alanlarında inceleme yapılmıştır. Burada dağınık şekilde seyrek olarak obsidiyen hammadde bulunmuştur. Alanda yapılan incelemede aletlere rastlanmamıştır, sadece hammadde bulunmuştur (Res. 14).

4.3.3.7. Muş

Muş kuzeyinde, Bingöl kaynağı ile Nemrut Dağı'na eşit uzaklıkta iki obsidiyen oluşuğu arasında obsidiyen bulunmuştur. Muş ve çevresindeki obsidiyen kaynakları hakkında bilgi çok azdır.⁷⁴ Muş yerleşmesinde iki alanda obsidiyenler üzerine çalışma yapılmıştır. Bunlar; Mercimekkale ve Ziyaret Tepe'dir, Ziyaret ve Anzar köyleri

⁷⁴ Bigazzi, vd., *“Provenance studies of obsidian artefacts in Anatolia using the fission-track dating method: an overview”*, ss. 69-89

üzerinde çalışma yapılmıştır. Muş çöküntüsü Van Gölü havzasından Nemrut Dağı yanardağı ile yarıldığı için doğu-batı gidişli bir havzadır. Muş havzasında volkanitler ve ara çökeller 1000 m kalınlıkta, tabanda lavlar üstte piroklastik çökellerin hâkim olduğu bir dizi oluşturmaktadır. Bu üst kısmında Pliyosen'den kalma bir volkanik olay olup riyolitik ürünler ve bazı obsidiyen kalıntılar vermiştir. Muş'ta bulunan Mercimekkale ve Ziyaretten her araştırmacı tarafından örnekler alınarak analizleri yaptırılmıştır. Bu yüzden çok sayıda analiz mevcut ve çok sayıda element içeriği bilindiğinden, bu kaynakları karakterize etmek ve obsidiyen eserler arasında jeokimyasalını bulmak imkânsızdır. Ancak bir riyolit ve Ercan tarafından toplanan obsidiyen örnekleri ile Pearce ve Delerue tarafından analiz sonuçlarının, birbirleriyle uyumlu olduğundan Muş obsidiyenleri Zr, Y ve Nb elementleri yüksek değer verirken, Sr çok düşük değer vermektedir. Bu obsidiyen kaynağını diğer kaynaklardan net olarak ayırabilmek için daha fazla analiz yapılması gerekmektedir.⁷⁵ Mercimekkale Pliyosenden yaşlıdır ve burada yapılan fizyon izi yöntemi ile yaşlandırmada 1.96 ± 0.16 My, Ziyaret Tepe ise 2.67 ± 0.37 My yaşını vermiştir (Hrt. 1).⁷⁶

4.3.3.8. Nemrut Dağı

Nemrut Dağı Van Gölü'nün batısında Tatvan ilçesine yaklaşık 10 km uzaklıkta volkanik bir dağdır. Dağ içerisinde göl bulunduran bir kalderaya sahip bir stratovolkandır.⁷⁷ Obsidiyen bu volkanın tüm yapılanma evrelerinde izlenmiştir. Kaldera öncesi obsidiyen akıntıları güney ve doğu kanatlarda yoğun olmasına karşın, kuzeydoğu kanatta azdır. Kaldera doğu bölümü obsidiyen ve riyolit birleşimli domlar ve akıntılar ile kaplanmıştır (Hrt. 1).⁷⁸

⁷⁵ <https://www.mom.fr/obsidienne/analyse.php> (Database On Prehistoric Near East Obsidian; 11.01.2022; 02.24); Giulio Bigazzi, vd., “Age determination of obsidian bearing volcanics in eastern Anatolia using the Fissiontrack dating method”, Geological Bulletin of Turkey, 40 (2): 1997, ss. 57-72; Bigazzi, vd., “Provenance studies of obsidian artefacts in Anatolia using the fission-track dating method: an overview”, ss. 69-89.

⁷⁶ Chataigner, Poidevin ve Arnaud, “Turkish occurrences of obsidian and use by prehistoric peoples in the Near East from 14,000 to 6000 BP”, ss. 532-533.

⁷⁷ H. Evren Çubukçu, vd., “Mt Nemrut Volcano (Eastern Turkey): Temporal petrological evolution”, Journal of Volcanology and Geothermal Research, 2012, ss. 33-60; İnan Ulusoy, “Etude volcano-structurale du volcan Nemrut (Anatolie de l'Est Turquie) et risques naturels associes”, (PhD. Thesis), University Clermont-Ferrand II -France & Hacettepe University Turkey, Turkey-France, 2008, ss. 233.

⁷⁸ Chataigner, Poidevin, Arnaud, “Turkish occurrences of obsidian and use by prehistoric peoples in the Near East from 14,000 to 6000 BP”, ss.533.

Nemrut stratovolkanının fiziksel gelişimi kaldera öncesi, kaldera sonrası ve geç evre olmak üzere 3 ana evrede gerçekleşmiştir.⁷⁹ Nemrut volkanizmasının kaldera öncesi dönemi 1.01 ± 0.04 my ile 80 ± 20 bin sene arasındaki sürede gerçekleşmiştir. Volkanın etrafında yer alan Kirkor Dağı, Yumurtadağ, Kalekirina ve Kale tepeleri, Mazik ve Germaz domları bu dönemde oluşmuşlardır.⁸⁰ Yakındoğu’da yapılan çalışmalarda el aletlerin önemli bir bölümünü Nemrut Dağı veya Bingöl obsidiyeni olduğu düşünülmektedir. Bingöl ve Nemrut Dağının her ikisi de peralkalin olduğundan ayırt edilmesi zordur, çünkü bu iki peralkalin kaynağı benzer jeokimyasal etkilere sahiptirler. Bu iki kaynağı ayırmanın tek yolu tarihlendirme ancak çok az örnek üzerinde tarihlendirme yapılmıştır.⁸¹ Nemrut Dağı (kaldera-sonrası) obsidiyeni çağlar boyunca geniş alanlara yayılmıştır. Yakın yıllara kadar konar-göçerlerin geç dönemlerde izlemiş olduğu Bitlis-Dicle Havzası/Çayönü/Nemrik/Jezirah (Kashkashok) geçidi boyunca Paleolitik Çağdan, Tunç Çağına kadar yayılmış yerleşim alanları görülmektedir. Aswad (Şam) dolaylarında 10.300 yıldan eski obsidiyenden taş aletler bulunmuştur, bu da ne kadar yayılım gösterdiğini göstermektedir. Ayrıca Shanidar (Kuzey Zagros), Hallan Çemi, Cafer Höyük, Ürdün Vadisi ve Levant kıyılarına (Munhata, Abu Zureiq), Aşağı Mezopotamya ve İran Körfezine kadar geniş bir yayılım alanı görülmektedir.⁸²

Nemrut Dağında siyah renk kütleler, saf ve jet gibi siyah renk ve koyu yeşil renk obsidiyenler görülmektedir. Jeokimyasal elementlerine bakıldığında Fe yüksek, Al_2O_3 , Sr ve Ba düşük, Zr ise en yüksek olarak kaydedilmiştir. Geç kalderada, Fe_2O_3 %6,0-8,0> 2000ppm en yüksek oranda, Zr ise 1200-1500 ppm. Kaldera öncesi, Fe_2O_3 %3,0-4,5 1300-1800 ppm, Zr 1000-1200 ppm’dir. Kaldera sonrasında ise Fe_2O_3 %2.0-2.5 800-1000 ppm, Zr 500-800 ppm olarak verilmiştir. Nemrut Dağı obsidiyenlerinden bir

⁷⁹ Yücel Yılmaz, Yılmaz Güner ve Fuat Şaroğlu, “*Geology of the Quaternary volcanic centers of the East Anatolia*”, Journal of Volcanology and Geothermal Research 85, 1998, ss. 173-210; Özgür Karaoğlu, vd., “*Stratigraphy of the volcanic products around Nemrut caldera: Implications for reconstruction of the caldera formation*”, Turkish Journal of Earth Sciences, 2005, ss. 123-143.

⁸⁰ Ahmet Türkecan, “*Türkiye’nin doğu Bölgelerinde Gözlenen Kuvaterner Yaşlı Volkanik Etkinlikleri*”, Doğal Kaynakla ve Ekoloji Bülteni (22), 2017, ss. 69.

⁸¹ <https://www.mom.fr/obsidienne/analyse.php> (Database On Prehistoric Near East Obsidian; 12.01.2022; 01.45); Chataigner, Poidevin, Arnaud, “*Turkish occurrences of obsidian and use by prehistoric peoples in the Near East from 14,000 to 6000 BP*”, ss.533.

⁸² Chataigner, Poidevin, Arnaud, “*Turkish occurrences of obsidian and use by prehistoric peoples in the Near East from 14,000 to 6000 BP*”, ss.533; Bayrak, “*Anadolu Obsidiyen Oluşuklarının Tarihöncesi Yakındoğu Topluluklarıncı Kullanımı*”, ss. 40-41.

örnek üzerinde yapılan K/Ar yöntemi ile radyometrik yaş belirlemesi için yapılan analiz sonucunda burası 30.000 yıllık bir sonuç elde edilmiştir.⁸³

4.4. Şanlıurfa

4.4.1. Coğrafi Konumu ve Topoğrafyası

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Şanlıurfa, 37° 49' 12"-40° 10' 00" doğu meridyeni ile 36° 41' 28"-37° 57'50" kuzey paralelleri arasında yer alır. ⁸⁴ Şanlıurfa; doğusunda Mardin, batısında Gaziantep, kuzeyinde Adıyaman, kuzeybatısında Diyarbakır illeri ile çevrilidir. Güneyinde ise 1921, 1926, 1929 yıllarında yapılan Ankara Antlaşması ve 1930 Hale protokolüyle çizilmiş bulunan Suriye sınırı ile çevrelenmiş bir sınır şehridir.⁸⁵

Ş. Urfa'nın içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Amanus ve Güneydoğu Toros yaylalarının önünde Suriye platformuna doğru giderek alçalan ve yeryüzü şekilleri açısından aynı olması ile dikkati çeken stepik platolar alanı olarak nitelendirilebilmektedir. Bu alanın bir tarafı Filistin'e, bir tarafı Zagros etekleri boyunca Basra körfezine doğru devam etmektedir. Ayrıca doğal bir bölge olan bu alan sınırlarımızla sona ermektedir. Bir yay çizen bu bölge tarih boyunca birçok medeniyeti birbirine bağlayan doğal bir yol olmuştur. Bu yollar boyunca toplumlar ya birbiriyle savaşmış ya da barış içinde ticaret yaparak kültür alışverişi yapmışlardır. Bu alan milattan binlerce yıl önce başlayarak günümüze kadar gelişen büyük uygarlıkların verimli alanları olduğu kadar ilk etkili tarımcılığın gelişme alanı olarakta bilinmektedir. Hilal biçimli bu alan "Verimli/Bereketli Hilal" olarak adlandırılmaktadır.⁸⁶

Şanlıurfa coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca birçok devlet ve beyliğin hüküm sürdüğü, değişik kültürlerin geçiş ve kaynaşma alanı olmuştur. Mezopotamya, Arap ve Avrupa ülkeleri arasındaki bazı yollar bu bölge üzerinden geçmektedir. Bu yüzden bu bölge doğuyu batıya bağlayan tarihi, ticari ve askeri yolların üzerinde yer

⁸³ <https://www.mom.fr/obsidienne/analyse.php> (Database On Prehistoric Near East Obsidian; 12.01.2022; 01.45); Ayla Hanedan Nar, "*Büyük Yayla Obsidiyenlerinin (İkizdere-Rize) Petrografisi, Mineralojisi, Mineral Kimyası ve Jeokimyasal Özellikleri*", Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı, 2008, ss. 3.

⁸⁴ Mehmet Akbıyık, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Şanlıurfa, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, (Ed.) Cihat Kürkçüoğlu vd., 2002, ss.3

⁸⁵ A. Cihat Kürkçüoğlu ve S. Sabri Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Kültür ve Turizm Varlıkları*, Şanlıurfa, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, 2017, ss.15.

⁸⁶ Ali İlaslan, ve Zeynep Nida Yıldırım İlaslan, *Geçmişin İzinde Şanlıurfa Paleolitik Çağ'dan Roma Dönemi'ne Arkeolojik Yerleşimler*, Ankara, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2019, ss. 18.

aldığından geçmişten günümüze önemli bir il olmuştur. Ayrıca dünyanın ve Türkiye'nin en önemli bölgesel kalkınma projesi olan GAP'ın (Güneydoğu Anadolu Projesi) merkezi sayılmaktadır. İlin kuzeyinden güneyine doğru gittikçe dağlar ve yüksek tepeler alçalmakta, güneyinde ise büyük ovalar bulunmaktadır. Burada sıra tepeler oldukça yaygın şekilde olup batıdan doğuya doğru sıralanan Suruç, Harran ve Viranşehir ovaları bulunmaktadır. Şanlıurfa'nın yüzölçümü 18.584 km²'dir. Bu yüzölçümü Türkiye'nin yaklaşık %3'ünü oluşturmaktadır. Şanlıurfa bu yüzölçümüyle Türkiye'nin 7.büyük şehri ve ortalama yükseltisi 518 m'dir (Hrt. 2).⁸⁷

4.4.2. İklim, Bitki Örtüsü ve Jeolojik Yapısı

Karasal bir iklim özelliğine sahip olan Şanlıurfa, yazları çok kurak ve sıcak, kışları bol yağışlı ve ılık bir iklime sahiptir. Şanlıurfa'da yıllık ortalama yağış 462 mm, rüzgar hızı 2.8 m/sn'dir. Karlı ve don günleri az olup 10 günü geçmez, hâkim rüzgarı ise kuzeybatı ve batı yönlerinden eser.⁸⁸ Şanlıurfa'nın tabii bitki örtüsü bakımından fakirdir çünkü yaz sıcaklığı bitki örtüsünün gelişmesini engellemektedir. Tabii bitki örtüsü genellikle steptir, papatya, gelincik, çiğdem, kekik, devediken, yaban buğdayı, sarıçiçek vb. bitkiler bulunmaktadır. Ağaç toplulukları genellikle akarsu boylarında görülmekte (kavak, söğüt vb.), Karacadağ, Siverek ve Halfeti civarında ise meşe, alıç, palamut gibi ağaç toplulukları görülmektedir. Tektek dağlarında ise geniş bir alanda yabani fıstık ağaçları bulunur, bu ağaçlar zamanla aşıl原因arak üretime kazandırılmıştır. Şanlıurfa'nın sulama yapılan kısımlarında Fırat nehri havzasında erozyonu önlemek amacıyla ağaçlandırma çalışmaları yapılmaktadır.⁸⁹ Bu bölgedeki hayvanlara bakıldığında ağırlıklı olarak ceylan görülür, çöl varanı, keklik, kelaynak, sırtlan ve at gibi hayvan çeşitleri de görülmektedir.

Şanlıurfa'nın jeolojik yapısına bakıldığında, üçüncü jeolojik zamanın son katı olan Poliosen bölümünün karakterini gösterir. Eski dünyanın bir bölümü ile birlikte oluşmuştur. Bu kıvrımlar oluşmadan önce Anadolu'nun bulunduğu sahada Thitys adı verilen bir deniz bulunmaktaymış. Üçüncü ve dördüncü zamanın başlangıcından gerçekleşen yan basınçlar ve patlamalardan pek etkilenmeyen Şanlıurfa, üzerinde bulunduğu sert kütle üzerinde biraz yükselmiş ve yer yer kıvrımlara uğramıştır.

⁸⁷ Akbıyık, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, ss.3

⁸⁸ Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Kültür ve Turizm Varlıkları*, ss.18-19.

⁸⁹ Akbıyık, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, ss.6-7.

Şanlıurfa'nın kuzeydoğusunda yer alan Siverek, Hilvan ve Viranşehir'de sönmüş bir yanardağ olan Karacadağ'dan fışkıran lavların oluşturduğu bazalt ve kalker taşları görülmektedir.⁹⁰

4.4.3. Tarihçesi

Şanlıurfa bölgesi tarihöncesi araştırmalarına bakıldığında, Gautier'in 1894 yılında Birecik ilçesinin Surtepe ve Yelvez arasındaki bölgede bulduğu Paleolitik Çağa ait (M.Ö. 60 bin-10 bin) bir el baltası ile başlar. 1946 ve 1952 yıllarında araştırma yapan Kılıç Kökten, Siverek merkezindeki bir höyükte Kalkolitik Çağ çanak Çömlekleri ile bazalt taşından yapılmış cilalı bir balta; Bozova ilçesi yakınındaki Gölbaşı yöresinde küçük el baltaları ve yonga aletler bulmuştur. Ayrıca Kökten, Gautier'in araştırma yaptığı bölgede Paleolitik Çağa ait başka aletlerde bulmuştur. Kökten tarafından 1952 yılında yapılan araştırmalarda 901 adet bilinen mağara ve kaya sığınağı bulunduğu 217'sinin yapay, 684'ünün doğal olduğu belirtilmektedir. Kökten, Birecik'in hemen kuzeyinde "gerçek dilgi aletler" ve Birecik kuzeyinde, Bozova yöresinde ise çakmaktaşı yataklarını keşfetmiştir. Ayrıca çeşitli höyüklerden elde ettiği buluntular arasında Halaf ve Amuk I ve II çanak çömlek parçalarına değinerek bir Asur tabletini ile Sultantepe'den gelme çeşitli idol tiplerinden söz etmiştir.⁹¹

Şevket Aziz Kansu, William Brice'in 1947 yılında Şanlıurfa-Siverek çevresinde bir kaç Alt Paleolitik alet bulunduğunu belirtmiştir. Kansu, bu aletleri Acheut tipi el baltası ve Calton tipi birkaç yonga alet olarak tanımlamaktadır. 1963 yılında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Halet Çambel, Chicago Üniversitesi'nden Prof. R. Braidwood başkanlığında oluşturulan "Tarihöncesi Karma Projesi" ile Şanlıurfa ili sınırları içinde 22 buluntu yeri tespit edilmiştir. Bunlardan Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası yerleşmelerinde Prof. Bruce Howe yönetiminde araştırma ve kazı çalışmaları yapılmıştır. "Tarihöncesi Karma Projesi" araştırmaları, Şanlıurfa bölgesinin tarımcı köy topluluklarının en eski bölgesi olduğunu ortaya koymuştur.⁹²

1983-1991 yılları arasında Hilvan İlçe sınırları içinde bulunan Nevali Çori'de yapılan kazılar da 11.500 yıl önce insanların yaptığı ilk evler bulunmuştur. İlk defa tarım yaparak buğday ve mercimeği ürettiği görülmektedir. Yeni bir gündem oluşturan

⁹⁰ Akbıyık, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, ss.3.

⁹¹ A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Şanlıurfa, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, (Ed.) Cihat Kürkçüoğlu vd., 2002, ss.114.

⁹² Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, ss.114.

“T” şeklinde üzerinde hayvan kabartmaları olan taş steller bulunması, dünyadaki ilk tapınak kalıntılarını göstermektedir. Daha sonra 1995-2015 yılları arasında Urfa’ya 18 km mesafedeki Göbeklitepe kazısında 12.000 yıl öncesine ait devasa büyüklükte yuvarlak planlı, içerisinde 12 adet “T” şeklinde taş steller görülen ilk tapınak olarak adlandırılan yapılar keşfedilmiştir. Bunların üzerindeki hayvan kabartmaları dünyanın en eski resim örnekleridir. 1996 yılında Balıklıgöl’ün arkasında bulunan “Urfa Adamı” ve arkeolojik malzemelerin günümüzden önce 13.500 yıl öncesine ait olduğu kesinleşerek, uygarlık tarihinin Urfa’da başladığını göstermektedir. M.Ö. 1.binde bölge halkı Kafkasya kökenli Subarlardır, aynı dönemde güneydoğu bölgesi Sami ırkından Aramilerin istilasına uğramıştır. M.Ö. 612 yılına kadar Asur egemenliğinde kalan bölge, M.Ö. 612-550 yılları arasında Med hâkimiyetine girer ve M.Ö. 552-332 yıllarında Perslerin eline geçer. M.Ö. 332-312 yıllarında Makedonyalıların eline geçen Şanlıurfa, İskender’in ölümünden sonra M.Ö. 312-132 yılları arasında Seleukosların elinde kalıyor. M.Ö. 302 yıllarında ise Seleukos Nikator tarafından Urfa’ya “Suları Bol” anlamına gelen “Edessa” adı verilmiştir.⁹³

4.4.4. Şanlıurfa’da Neolitik Dönem

Şanlıurfa’nın Neolitik Dönemini yansıtan Tek Tek Dağları, kent merkezinin yaklaşık 42 km doğusunda, Harran Ovası ile Viranşehir Ovalarının arasında bulunmaktadır. Şanlıurfa-Mardin karayolunun ise güneyinde, kuzey-güney yönünde bulunmaktadır. Tek tek dağları mevsimsel bir drenaj ağına sahip olan ve sürekli akan bir akarsuya sahip değildir. Alanda herhangi bir göl veya yüzeysel su kütlesi bulunmamaktadır.⁹⁴ Buradaki mevcut arazi kullanımı kırsal yerleşimler dışında doğal çayır, tarım, mera, zayıf bitki örtüsü alanı gibi kullanımlardan oluşmaktadır.⁹⁵

1983-1991 ve 1995-2015 yılları arasında yapılan kazılarda keşfedilen iki önemli yer olan Nevalı Çori ve Göbeklitepe burada bulunmaktadır. Daha önce sadece Orta Anadolu’da bulunan Çatalhöyük ile bilinen Neolitik Dönem, bu yerlerin keşfedilmesiyle gözleri Güneydoğu Anadolu Bölgesine çekmiştir. Neolitik Dönem ile ilgili bilinmeyen akılda birçok soru işareti bulunduran Çanak Çömleksiz Neolitik

⁹³ Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Kültür ve Turizm Varlıkları*, ss. 21.

⁹⁴ Ömer Faruk Kaya ve Allaattin Selçuk Ertekin, “*Flora of the protected area at the Tektek Dağları (Şanlıurfa-Turkey)*”, OT Sistemik Botanik Dergisi, Vol. 16, No. 2, 2009, ss.79-96.

⁹⁵ Hatice Tosyagülü Çelik, ve Bahattin Çelik, “*Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna ve Florasına Genel Bir Bakış*”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 47, Autumn, 2020,ss. 163.

Döneme ışık tutarak devrim niteliğinde bilgiler sunmaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme yön veren; Çayönü, Hallan Çemi, Körtik Tepe, Gusir Höyük, Hasankeyf Höyük, Nevali Çori, Göbekli Tepe, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe ve Kurt Tepesi gibi yerlerin keşfedilmesi Bereketli Hilal olarak bilinen bu bölgenin önemini bir kat daha artırmıştır (Hrt. 3). Bu yerleşmelerin erken evrelerinde daha çok avcı toplayıcı olan yaşam şeklini benimsedikleri görülmektedir. Avcılıkta Natufian dönemde gelen “Ceylan Avı Geleneği”ni, buna bağlı olarak çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılan alet çeşitliliğinin artması, yaşam şeklinin yaklaşık 1000 yıl boyunca kült yapıları inşa ederek devam etmesini sağlamıştır. Bölgede M.Ö. 9 bin yılın sonlarından itibaren bu tarz yerleşmelerin üzerleri örtülerek terk edilmiştir. Ovalarda, su kenarlarında ilk tarımcı toplulukların yaşadığı yerler kurulmaya başlanmıştır.⁹⁶

Şanlıurfa’da son yıllarda yapılan çalışmalarda Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin içinde daha önce sadece yerleşik yaşama geçip tarımla uğraşan bir topluluk olduğu bilinmekteydi. Şuan ise bu bölgede yapılan kazılarda sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda yüksekliği 600 m ile 1000 m arasında değişen yüksekliklerde yaşayan, daha çok avcılık-toplayıcılık yapan, bunun yanında tarıma dayalı bir ekonomik yaşam süren toplulukların varlığı ortaya çıkmıştır. Bunlar tahılları kültüre almaya başladıklarına dair izler bugüne kadar kazısı yapılmış veya yapılmakta olan; Göbekli Tepe, Nevali Çori, Şanlıurfa-Yeni Mahalle yerleşimlerinde görülmektedir. Henüz kazılarına yeni başlanan veya başlanılmayan yerleşimlerde Hamzan Tepe, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Taşlı Tepe, Kurt Tepesi ve Harbetsuvan Tepesi gibi benzer yerleşimlerde bu bilgi bilinmemektedir. Bu yerleşimlerin benzer bir diğer özelliği de hepsinde Göbekli Tepe ve Nevali Çori’den bildiğimiz “T” şeklinde dikilitaşların bulunmasıdır.⁹⁷

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde avcı-toplayıcı olan topluluğun beslenme kültürüne bakıldığında özellikle avcılık-toplayıcılık yapıldığı düşünülmektedir. Özellikle avcılık yönünden bakıldığında bölgenin fauna ve florasında, yabani hayvan ve bitki örtüsü açısından zengin bir bölgede oldukları görülmektedir. Bölgedeki kazılarda ele geçen karbonlaşmış bitki kalıntıları ve hayvan kemikleri bu durumu

⁹⁶ Bahattin Çelik, “*Neolitik Dönemde Dikilitaş Geleneği*”, Rıfat Ergeç Armağanı, Gaziantep, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, (Edt.) Timur Demir, vd., (2019a), ss. 83.

⁹⁷ Çelik, “*Neolitik Dönemde Dikilitaş Geleneği*”, ss. 83.

kanıtlayan en iyi delilerdir. Bölgede yapılan kazılarda ele geçen bitki kalıntıları yaklaşık 11.000 yıllık olduğundan günümüze çok az oranda gelmektedir. Bu nedenle bölgenin bitki taksonları yeterince belirgin değildir.⁹⁸

Göbekli Tepe⁹⁹, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Sefertepe¹⁰⁰ gibi yerleşimlerde bulunan hayvan kemiklerine yapılan incelemede ceylan, yabani sığır, yaban eşiği, koyun-keçi, yaban domuzu, tavşan, kızıl geyik, kurt, yabani kedi, kartal, akbaba, ördek, kaz, bıldırcın, keklik, turna, baykuş, saksağan, karga, kızıl tilki ve at gibi hayvan kalıntılarına rastlanmıştır. Bu kadar zengin bir faunaya sahip bir bölgede, arkeobotanik kalıntıların düşük yoğunluklu yabani tip einkorn (siyez buğdayı), arpa, mercimek, tanımlanmayan tahıl taneleri, bozkır çayırları (otları) badem ve erik meyvesi çekirdeklerinin yanında çavdarda bulunmuştur. Ayrıca buralarda badem, söğüt/kavak, menengiç, meşe, alıç ve yabani ahlat ağacının varlığına rastlanmıştır.¹⁰¹ Bütün bu deliler bize bu bölgenin zengin bir coğrafyaya sahip olduğunu göstermektedir. Buraya yerleşen neolitik insanların uzun süre burada kaldıklarını avcılık-toplayıcılığın yanında verimli topraklara sahip olan bu bölgede tarım yaptıklarını göstermektedir. Ayrıca bölgede, bölgeler arasında veya kendi aralarında kültürel bir bağlantının olduğunu, sanatla uğraşan gelişmiş bir topluluğun yaşadığı düşünülmektedir.

⁹⁸ Tosyagülü Çelik, ve Çelik, “*Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna ve Florasına Genel Bir Bakış*”, ss. 164.

⁹⁹ Joris Peters ve Klaus Schmidt, “*Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: a preliminary assessment*” *Anthropozoologica* Sayı 39/1 (183), 2004, ss. 206.

¹⁰⁰ Emre Gündoğan, “*Sefertepe*”, *Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu (Genişletilmiş Baskı)*, Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (Edt.) Necmi Karul, Gülriz Közbe ve Ahmet Yavuzkır, 2021, ss. 40.

¹⁰¹ Tosyagülü Çelik, ve Çelik, “*Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna ve Florasına Genel Bir Bakış*”, ss. 163-164.

5. ŞANLIURFA ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEM MERKEZLER

5.1. Nevali Çori

5.1.1. Konumu

Nevali Çori, ilk kez 1980 yılında yapılan yüzey araştırmasında bulunmuştur.¹⁰² 1992 yılında Atatürk Barajı'nın suları altında kalan Nevali Çori yerleşimi, Şanlıurfa il merkezinin kuzeyinde bulunan Hilvan ilçesinin Kantara Köyünün yaklaşık 750 km kuzeybatısında ve Süleymanbey ile Kantara mahallesi arasında yer almaktadır. Köye göre alt bir kotta olan yerleşimi yerini Fırat'ın bir kolu olan Kantara Çayı doğu ve batı olarak ikiye bölmektedir.¹⁰³ Nevali Çori yerleşimi 90 m x 40 m boyutlarındaki bir teras üzerinde yükselmektedir. Deniz seviyesinden 490 m yüksekliği olan yerleşim, Fırat'ın 3 km güneyinde 37° 35' kuzey, 38° 39' doğu koordinatlarında yer almaktadır (Hrt. 3).¹⁰⁴

Türkiye'nin güneydoğusunda, Toros dağ silsilesinin uzantısında bulunan Nevali Çori'nin, Türkçe adı Umar tarafından¹⁰⁵ “Hastalıklar Vadisi” anlamına gelirken, Haupman tarafından “Veba Vadisi” olarak adlandırılmıştır. Nevali Çori iddialı yapıları, taş heykeltıraşlık ürünleriyle donatılmış kült amaçlı kullanılan yapıları ve küçük sanat eserleriyle “Verimli Hilal”in kuzey kenarındaki bu bölgeyi yeni bir bakış açıyla görmemizi sağlamıştır.¹⁰⁶

Nevali Çori yerleşmesinin batı kesimi erozyon sonucu aşındığından, Erken Neolitik yerleşmeye ait buluntular doğu kısmında daha iyi korunmuştur.¹⁰⁷ Yerleşmenin doğu kesimi Kantara Çayına bakan sağ yakasındaki bir kireçtaşından olan Yaygıntepe'nin yamacında kurulmuştur. Doğru kesimde bulunan kısma Nevali Çori I, batı kesimde bulunan kısım da Nevali Çori II olarak adlandırılmıştır.¹⁰⁸

¹⁰² Bahattin Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, ss. 66.

¹⁰³ Harald Hauptmann, *“Yukarı Mezopotamya’da Erken Neolitik Dönem”*, 1998 yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara, T.C Kültür Bakanlığı Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 1999, ss. 122.

¹⁰⁴ Harald Hauptmann, *“Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış”*, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Türkiye’de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar- Yeni Bulgular, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Ed.) M. Özdoğan N. Başgelen, (2007a), ss. 136.

¹⁰⁵ Bilge Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul, İnkilap Yayınları, 1999, ss.7.

¹⁰⁶ Harald Hauptmann,(2007b), “Nevali Çori”, *12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğun Başlangıcı” Neolitik Dönem*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, (Ed.) Nezir Başgelen, (2007b), 97.

¹⁰⁷ Harald Hauptmann, *“Nevali Çori”*, İstanbul, Aktüel Arkeoloji, Mayıs- Haziran:27, 2012, ss. 99.

¹⁰⁸ Hauptmann, *“Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış”*, ss. 136.

5.1.2. Kazı ve Araştırma Tarihçesi

Nevali Çori ilk kez 1980 yılında H. Gebel yönetimindeki yüzey araştırmasında keşfedilmiş.¹⁰⁹ Baraj yapımından dolayı sular altında kalacağından 1983 yılında ilk kez H. Hauptmann başkanlığında, Heidelberg Üniversitesi ile Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi işbirliği, Adnan Mısır yönetiminde kurtarma kazıları başlamıştır. 1983, 1985-1987 ve 1989-1991 yılları arasında toplamda 7 sezon kazısı yapılmıştır. 1992 yılından beri Atatürk Baraj gölünün suları altındadır.¹¹⁰

Yerleşim alanında yapılan kazı çalışmaları ilk olarak Kantara Çayının doğu kısmında yer alan Nevali Çori I olarak adlandırılan kesimde yapılmıştır. Daha sonrada çayın karşı tarafındaki Nevali Çori II olarak adlandırılan alana geçilmiştir. Nevali Çori I'ı “Ana yerleşme 1” olarak tanımlanmıştır ve bu alanın 2 m kalınlığındaki dolgusu ana toprağa kadar kazılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda başlıca üç ana yerleşim evresi ortaya çıkartılmıştır. Bu evreler yukarıdan aşağıya doğru İlk Tunç Çağı, Halaf dönemi tabakaları ve bu tabakaları kaplayan beş yapı katı içeren Neolitik Dönem tabakaları içermektedir.¹¹¹

5.1.3. Tarihlendirme

Nevali Çori’de “Ana yerleşme 1” olarak kabul edilen alanda yapılan kazı çalışmaları sonucunda beş yapı katı saptanmıştır. Bunlar üstten alta doğru Roma, İlk Tunç Çağı I, Halaf ve Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait yerleşme izleri bulunmuştur. Nevali Çori II olarak adlandırılan kısmında ise iki yapı katı evresi tespit edilmiştir (Res. 15).¹¹² Nevali Çori I’de yapı katları I-V arası evreler Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi kapsamaktadır. Tek bir yapı katı ile temsil edilen Evre VI çanak çömlek buluntu özelliğinden Orta Halaf kültürünü yansıtır. Evre VII ise Hassek Höyük kazılarından bilinen İlk Tunç Çağı 1b’ye ait iki yerleşim tabakası ile tanımlanmıştır.¹¹³

¹⁰⁹ H. Georg Gebel, “*Das Akeramische Neolithikum Vorderasiens. Subsistenzformen und Siedlungsweisen, Tabellarische Material-und Befundpräsentation zu Fundorten des Protoneolithikums und des Akeramischen Neolithikums,*” Beihefte des Tübinger Atlas des Vorderen Orients B, Nr.52., Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1984, ss. 240.

¹¹⁰ Hauptmann, “*Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış*”, ss. 137.

¹¹¹ Harald Hauptmann, “*Nevali Çori*”, *12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları*, “yrz.”, Badisches Landesmuseum: Karlsruhe, (Ed.) C. Lichter/S. Gün, (2007c) ss. 442; Hauptmann, “*Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış*”, ss. 137.

¹¹² Harald Hauptmann, “*The Urfa Region*”, *The Neolithic in Turkey*, Vol.2, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Ed.) Mehmet Özdoğan. Nezih Başgelen-P. Kuniholm, 2011, ss. 90.

¹¹³ Hauptmann, “*Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış*”, ss. 137.

Nevali Çori I yerleşiminin en erken tarihlerini veren tabakalar (I. ve II. Evre) bu tabakalar İlk ve Orta Çanak Çömleksiz Neolitik B (M.Ö. 8550-8350 ve M.Ö. 8550-7950) tarihlerini veren radyokarbon örnekleri mevcuttur. Ayrıca radyokarbon örnekleri Çayönü'nün erken tarihleriyle örtüşmektedir. En yakın benzer yerleşimler olan Kuzey Suriye ve Levant bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik B evresinde bulunan çakmaktaşı buluntu topluluğuna bakıldığında ve yerleşim yerindeki tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde. Yerleşim yerinin orta Çanak Çömleksiz Neolitik B'nin son evresinin başlarında buranın bir süre terk edilmiş olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Nevali Çori'deki yerleşim ise olasılıkla Çanak Çömleksiz A evresinin sonuna doğru başladığı düşünülmektedir.¹¹⁴

5.1.4. Obsidiyen Aletler

Nevali Çori'yi mimari buluntular dışında tarihlendirme açısından önemli olan diğer bir buluntuda yontmataş aletleridir. Ele geçen yontmataş buluntularında büyük çoğunluğu 2240 adet olan ok uçları oluşturur. Bu kadar çok yontmataş alet ele geçirilen yerleşim alanının alet hammaddesi çakmaktaşıdan oluşmaktadır.¹¹⁵ Çağdaşlarının ve komşu yerleşmelerinin aksine obsidiyeni tanımayan Nevali Çori halkı genellikle aletlerini yerleşim alanında bulunan çakmaktaşıdan elde etmişlerdir. Obsidiyeni tanınamalarının sebebi çevrelerindeki zengin çakmaktaşı kaynaklarıdır. Çakmaktaşı kaynakları Nevali Çori yerleşmesindeki üretimi, geniş bir alana ürün sağlayan bir endüstriye dönüştürmüştür. Bu da obsidiyen aletlerin sayısında görülen düşüşü göstermekte ve obsidiyenin %1 oranında kaldığını kısmen açıklamaktadır.¹¹⁶ Ayrıca hammadde olarak kireç taşı, kuvarter, kalker ve kil gibi maddeler ile gündelik yaşamda kullanılan aletler, süs eşyaları, figürinler, insan heykelleri ve büstleri yapmışlardır.

Ticaret bağlantısını gösteren obsidiyenin yerleşim alanında bulunmaması, Nevali Çori civarında bulunan benzer yerleşimlerde ve Kuzey Suriye-Levant Bölgesinde görülmesi akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Neolitik dönem insanların yaşadığı Levant ve Suriye gibi uzak yerleşimlerde ele geçirilmesine rağmen, hammadde daha yakın sayılan Nevali Çori'de bulunmaması, sivil alanlarına ulaşılmadığını veya bu

¹¹⁴ Hauptmann, “*Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış*”, ss. 149; Hauptmann, “*Nevali Çori*”, ss. 99.

¹¹⁵ Hauptmann, “*Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış*”, ss. 146.

¹¹⁶ Hauptmann, “*Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış*”, ss. 146-147.

yerleşimde yaşayan insanların çevre yerleşimlerle diyaloga girmediğini düşündürmektedir. Bu yerleşim alanının şuan sular altında olması ve aletler ile ilgili bilgilerin sadece çakmaktaşılarından oluşması bize obsidiyen aletlerle ilgili bilgi vermemiştir.

5.2. Göbekli Tepe

5.2.1. Konumu

Şanlıurfa ilinin 15 km kuzeydoğusunda ve Karaharabe (Örencik) Köyü'nün 2.5 km kuzeydoğusunda yer alan Göbekli Tepe Höyüğü, 37° 13' 22.81" kuzey ve 38° 55' 20.51" doğu boylamında, Germuş dağ silsilesinin en yüksek noktasında bulunan çorak topraklar üzerinde kurulmuştur. Yaklaşık 300 m çapında olan bu tepe doğuda Cülap (Balikh) Çayı'na, güneyde Harran Ovası'na, batıda ve kuzeyde Urfa tepelerine bakan büyük bir kalkerli sırt üzerinde yer almaktadır. Yerleşme 15 m yükseklikte ve 9 hektarlık alanı kaplamaktadır (Hrt. 3).¹¹⁷

5.2.2. Kazı ve Araştırma Tarihçesi

İlk kez 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün birlikte başlattıkları, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi kapsamında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında bulunmuştur.¹¹⁸ 1995 yılında ise Şanlıurfa Müzesi Müdürü Adnan Mısır ile İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsünden Harald Hauptman'ın bilimsel danışmanlığında, Almanya Heidelberg Üniversitesi Tarihöncesi Enstitüsü'nün ortak projesi olarak çalışmalara başlanmıştır.¹¹⁹ Harald Hauptman başkanlığında başlayan kazı çalışmaları daha sonra Klaus Schmidt başkanlığında 2014 yılına kadar devam etmiştir. 2014 yılında Klaus'un ölümünden kaynaklı olarak kazı çalışmaları durdurulmuştur. Bu tarihten itibaren yerleşim alanında

¹¹⁷ Jens Notroff, vd., *“Uygarlığın Doğuşunda Göbeklitepe”*, İstanbul, Aktüel Arkeoloji Dergisi, (sayı 46), 2015, ss. 54.

¹¹⁸ Paul Benedict, *“Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması”*, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (Ed.) Halet Çambel ve Robin J. Braidwood, 1980, ss. 137.

¹¹⁹ Oliver Dietrich, Jens Notroff ve Klaus Schmidt, *“Göbeklitepe-Ein exzeptioneller Fundplatz des frühesten Neolithikums auf dem Weg zum Weltkulturerbe/Göbeklitepe-Dünya Kültür Mirasına GİRME Yolunda Olağandışı Bir Erken Neolitik Buluntu Yeri”*, Anatolien-Brücke der Kulturen, Tagungsband des Internationalen Symposiums Anatolien-Brücke der Kulturen, (in) Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014, (Ed.) Ünsal Yalçın & Hans-Dieter Bienert, Museum Bochum: Bonn, 2015, ss. 92.

yürütülen kazılar üst örgü çatı projesi şeklinde devam etmiştir.¹²⁰ Çatı yapımı bitince şu an belirli dönem aralıklarında Göbekli Tepe’de kazı çalışmaları devam etmektedir.

Göbekli Tepe’de ilk kazı çalışmaları 1995 yılında yerleşim alanın güneydoğu alt kesiminde bulunan, profilde terrazzo taban görülen bir kaçak kazı çukurunda çalışmalar başlamıştır.¹²¹ 1996-2009 yılları arasında yapılan çalışmalar ise “Güney Alanı” olarak (Res. 16) adlandırılan kesimde bulunan A, B, C, D ve G yapıları gibi yuvarlak yapılar ve II. Tabaka yapıları gün yüzüne çıkartılmıştır. Güney alanı dışında ayrıca yerleşim yerinin güneybatı tepesi, taşocağı, atölye alanları, güneybatı yamacı ve güneydoğu tepesinde de çalışmalar yapılmıştır.¹²² 1995-1996 yıllarında güneybatı yamacında “Kaya Tapınağı” olarak adlandırılan ‘E yapısı’ gün yüzüne çıkartılmıştır. Yerleşimin kuzeydoğu tepesinde ise 1997 yılında sondaj çalışmaları yapılmıştır. 2007 yılında kazısı yapılan güneybatı tepesinde, doğu-batı yönünde kazılan sekiz açma içerisinde, ‘F yapısı’ olarak adlandırılan yuvarlak bir yapı ve II. Tabakaya ait yapılar ortaya çıkartılmıştır.¹²³ 2009-2010 yıllarında kuzeybatı tepesinde kazı çalışmaları devam etmiştir. Burada iki adet yuvarlak planlı ‘H ve I yapısı’ yapılar ve II. Tabakaya ait bulgular bulunmuştur. 2010 yılında da buraya ağırlık verilmiştir.¹²⁴

5.2.3. Tarihlendirme

Göbekli Tepe’de bulunan yapılardan şu ana kadar A-D ve H yapısının C14 analizleri yapılmıştır. Bu sonuçlara göre; III. Tabaka M.Ö. 9600-8800 tarihleri arasında PPNA’ya aittir. II. Tabaka PPNB erken ve orta evresine M.Ö. 8800-8200 tarihleri arasında yerleştirilmiştir. Yerleşim alanında PPNB’nin geç evresine ait bulgular şu ana kadar saptanamamıştır.¹²⁵ II. Tabakaya ait tek C14 örneği ise D yapısındaki dolgudan elde edilen toprağın, kalibre edilmiş tarihi M.Ö. 8240-7780 tarihleri arasında

¹²⁰ Erhan Bingöl, “*Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneğinin Gelişimi ve Simgeçiliği*”, (Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Programı, Bilecik, 2018, ss. 105.

¹²¹ Dietrich, Notroff ve Schmidt, “*Göbeklitepe-Ein exzeptioneller Fundplatz des frühesten Neolithikums auf dem Weg zum Weltkulturerbe/Göbeklitepe-Dünya Kültür Mirasına Girme Yolunda Olağandışı Bir Erken Neolitik Buluntu Yeri*”, 2015, ss. 93.

¹²² Klaus Schmidt, “*Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbeklitepe-En Eski Tapınağı Yapanlar*”, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Çev. Rüstem Aslan), (2007a), 107-108.

¹²³ Klaus Schmidt, “*Göbeklitepe Kazısı 2010 Yılı Raporu*”, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı (3. Cilt)*, Malatya 2011, 2012, ss. 319-321.

¹²⁴ Schmidt, “*Göbeklitepe Kazısı 2010 Yılı Raporu*”, ss. 319.

¹²⁵ Oliver Dietrich ve Klaus Schmidt, “*A Radiocarbon Date from the Wall Plaster of Enclosure D of Göbeklitepe*”, Berlin, Neo-Lithics 2/10, ex oriente, 2010, ss. 82.

vermektedir.¹²⁶ Göbekli Tepe’de yapılan C14 analizlerinden elde edilen tarihler yerleşim alanında bulunan yontmataş endüstrisinin tipolojisine bakıldığında benzerlik göstermektedir. 1995-1996 yılı çalışmalarında ele geçen çakmak taşı malzemeler genel olarak Erken PPNB evresine tarihlenmektedir. Ayrıca PPNA evresine ait Helwan ve Nemrik uçları da görülmektedir.¹²⁷

5.2.4. Obsidiyen Aletler

Göbekli Tepe’nin yontmataş endüstrisi ile ilgili bilgiler oldukça eski ve çok kısıtlıdır. Bu nedenle yerleşim alanın PPNA ve PPNB yontmataş endüstrisi ile ilgili edinilmiş bilgiler eksiktir. Ayrıca Göbekli Tepe’nin litik endüstrisi ile ilgili yapılan çalışmalarda sadece çakmaktaşı aletler üzerinedir. Yerleşim alanında bulunan obsidiyen aletler hakkında bilgi olarak sadece ne kadar bulunduğu belirtilmiştir. Bu aletlerin neler olduğu teknikleri ve tipolojileri hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

Göbekli Tepe’de bulunan yontmataş endüstrisinin %98’den fazlasını iyi kaliteli çakmaktaşıdan, %1.9’u obsidiyen oluşturmaktadır (Res. 17).¹²⁸ Göbekli Tepe’de 2011 yılında yapılan kazı sonuçlarına göre bulunan obsidiyenlerin hammadde yataklarını tespit etmek amacıyla gönderilen örnekler üzerinden şimdilik Bingöl A ve B ayrıca Göllüdağ yatakları tespit edilmiştir.¹²⁹ Göbekli Tepe yontmataş bulguları üzerinde çalışmalar devam etmektedir. Bulgular halen Jonas Schlindwein tarafından doktora tezi olarak araştırılma aşamasındadır.¹³⁰

5.3. Şanlıurfa Yeni-Mahalle

5.3.1. Konumu

Yeni Mahalle; Şanlıurfa eski kent merkezinde olup doğusunda Harran Ovası, batısında ve güneyinde Fatik Dağları, kuzeyinde ise Kaşmer Dağı ile çevrilidir. Harran Ovası ve etrafında bulunan platolara kuşbakışı bakıldığında, açıklığı güneye doğru uzanan at nalı şeklinde bir görünüme sahip olduğu görülmüştür. Kent merkezi de bu

¹²⁶ Konstantin Pustovoytov, “*Soils and soil sediments at Göbeklitepe, southeastern Turkey: A preliminary report*”, *Geoarchaeology* 21.7: 2006, ss. 708.

¹²⁷ Klaus Schmidt, “*Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic: Göbeklitepe and Gürcütepe*”, Berlin, *Neo-Lithics* 2/95, ex oriente, 1995, ss. 9; Klaus Schmidt, “*The Urfa-Project 1996*”, Berlin, *Neo-Lithics* 2/96, ex oriente, (1996a), ss. 3.

¹²⁸ Klaus Schmidt, “*Göbekli Tepe, Southeastern Turkey: A Preliminary Report On The 1995-1999 Excavations*”, *Paléorient*, (2000a), ss. 51.

¹²⁹ Klaus Schmidt, “Göbekli Tepe Kazısı 2011 Yılı Raporu”, *34. Kazı sonuçları Toplantısı, 1.Cilt*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Çorum, 2013, ss. 82.

¹³⁰ <https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/jonas-schlindwein/>;
<https://www.researchgate.net/profile/Jonas-Schlindwein> (Jonas Schlindwein; 07.12.2021; 00:51)

coğrafiik Őeklin tam olarak kuzeybatı kőŐesinde yer almaktadır. Yeni Mahalle yerleşiminin doğusu hafif bir eğimle Harran Ovası'na doğru yőnelmektedir. Yerleşimin gőney ve batı kısmı eski Karakoyun Deresi yatağı sayesinde bir nevi doğal bir bariyer oluŐurtmaktadır (Hrt. 3).¹³¹

Urfa'nın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Yeni Mahalle, kutsal olarak bilinen Balıklıgöl'un yanında yer almaktadır. Ayrıca Yeni Mahalle'deki Neolitik yerleşim ise akarsu kenarında büyük pınarların olduğu bir noktada kurulmuştur. Antik Çağda Skirtos ve DaiŐan olarak adlandırılan Karakoyun Deresi, yaklaşık 1500 yıl öncesine kadar Yeni Mahalle yerleşiminin batısında Halepli Bahçe ve gőneyinde bulunan Balıklıgöl kutsal alanına aktığı bilinmektedir.¹³² Yeni Mahalle Neolitik yerleşimin gőney ucu ise olasılıkla Karakoyun deresinin eski yatağı olan bugőnkő Balıklıgöl ve AkarbaŐı Mevkii ile sınırlanmış olabilir.¹³³

5.3.2. Araştırma ve Kazı Tarihçesi

Yerleşim; 1924, 1958, 1990 ve 1995 yılları arasında yıkım görmüŐtő. Bu yıkımlar sonucunda yerleşim ilk olarak 1990 ile 1995 yılları arasında Şanlıurfa Valiliėi tarafından yapılan "Dergâh ve Balıklıgöl Çevre Düzenlenmesi Projesi" esnasında ortaya çıkmıştır. Yeni Yol Caddesi üzerinde bulunan bir kesitte, 1997 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakóltesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nőn iş birliği ile çalışmalar yapılmıştır. Fakat çalışma alanının darlığı ve yol kenarında bulunması sebebiyle kazı çalışması kısa tutulmuŐtur. Ağırlıklı olarak temizlik çalışması Şeklinde yürütőlmüŐtő.¹³⁴ Ayrıca 1993 yılında tesadőfen ele geçen "Urfa Heykeli"nin de bu semtte bulunmuş olması buranın Neolitik bir yerleşim yeri olduğunun varlığına işaret etmiştir.¹³⁵

¹³¹ Bahattin Çelik, *Eski Kaynaklar IŞığında Balıklıgöl Höyüėő, I. Uluslararası İŐlam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu*, Şanlıurfa, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kőltőr ve Sosyal İŞler Mődőrölőėő Kőltőr Yayınları, (2016c), ss.233.

¹³² Judah Benzion Segal, *The Blessed City of Edessa*, The Clarendon Press: London, 1970, ss.156-244; IŞın Demirkent, *"Ortaçağ'da Urfa"*, Uygarlıklar Kapısı Urfa, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, (Ed.) F. Özdem, 2002, ss. 48.

¹³³ Bahattin Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, Ankara, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitőőő, 2003, ss.63.

¹³⁴ Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, ss. 63.

¹³⁵ Bahattin Çelik, *"Şanlıurfa Yeni Mahalle-Balıklıgöl Höyüėő"*, Türkiye'de Neolitik Dönem Arkeolojisi Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Ed.) Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, (2017b), ss.165.

Yerleşim alanında yapılan kazı çalışmaları yaklaşık 15 m'lik bir alanı kaplamasına rağmen, yerleşim alanının ne kadar alanı kapladığı modern yapıların altında kaldığı için bilinmemektedir. Ancak çeşitli zamanlarda yapılan harfiyatlar sırasında bu semtin çeşitli yerlerinden bol miktarda kül ve çakmaktaşı çıktığı söylenmektedir.¹³⁶ Kazı çalışmaları esnasında profilde gözlenen bazı tabanların üzerlerini açmışlardır ve açılan alanların ikisi görülebilir şekilde toplam 4 adet terrazzo taban ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca tabanların içine yerleştirilmiş ve söve taşları olduğu düşünülen bazalttan taşlar ele geçmiştir.¹³⁷ Profilde gözlenen bir diğer özellik ise bazı tabakaların tamamen kül tabakasından oluştuğu görülmüştür, bu da yerleşimin büyük bir yangın geçirdiğini göstermektedir. Terrazzo tabanların üstünde ve altında düzensiz halde bulunan bu kül tabakalarının yüksek derecede ısıya maruz kaldığı görülmektedir. Bu tabakalardan ele geçen çakmaktaşılarının kendiliğinden parçalanması aşırı ısıda kaldığını göstermektedir.¹³⁸

5.3.3. Tarihlendirme

Yeni Mahalle'de, yerleşimin toprak kesitinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda toplam 13 tabakanın varlığı ortaya koyulmuş ve ele geçen buluntular ışığında 13 tabakanın tümü PPN dönemine ait buluntuları içermektedir.¹³⁹ Yerleşimin yer aldığı semtte 1915 yılından 1993 yılına kadar en az altı kez yapılan yol düzenleme çalışması sonucu oluşan tahribatlar nedeniyle üst tabakaların yok olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁰

Çalışma yapılan alanda ele geçen toprak örnekleri üzerinde yapılan analizler sonucunda yerleşimin PPNA evresinin sonu ile PPNB' nin erken evresinde iskân gördüğü anlaşılmıştır. Ayrıca ele geçen kömür örneklerinden ilk olarak iki tane kalibre edilmiş radyokarbon analiz sonucu G.Ö. 11.270 ve 9.400 tarihlerini vermiştir.¹⁴¹ Şanlıurfa-Yeni Mahalle'de 2004 yılında 3 adet tekrardan C14 analizi yapılmıştır. Bu analizler ışığında, I. ve II. Terrazzo evresi olarak nitelendirilen evreler üzerine yeni bir

¹³⁶ Çelik, "Eski Kaynaklar Işığında Balıklıgöl Höyüğü", ss.235.

¹³⁷ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 93.

¹³⁸ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 94.

¹³⁹ Bahattin Çelik, "An Early Neolithic Settlement in the Center of Şanlıurfa-Turkey", Berlin, Neolithics 2-3/00, 2000, ss. 4-6.

¹⁴⁰ Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, ss. 65.

¹⁴¹ Çelik, "Şanlıurfa Yeni Mahalle-Balıklıgöl Höyüğü", ss.166-175.

değerlendirme yapılarak, Şanlıurfa-Yeni Mahalle PPN dönemi kültür tabakalarının daha çok erken PPNB evresine ait tabakalar olduğu anlaşılmıştır.¹⁴²

Yerleşimde yapılan analizler ve ele geçen buluntular sonucunda tabakaların bazılarında yoğun bir yangın izleri görülmüştür. Yapılan profil çiziminde görüldüğü üzere yerleşim kuzeye doğru alçalarak ana kayanın üzerine oturmaktadır.¹⁴³ Yerleşimlerin anakaya üzerinde yapılma tarzı, bölgede yer alan Göbekli Tepe, Nevalı Çori, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe gibi Çanak Çömleksiz Neolitik dönem merkezlerde görüldüğü gibi bu yerleşimde de karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁴

5.3.4. Obsidiyen Aletler

Yeni Mahalle Höyüğünde bulunan aletlere bakıldığında, (9712 adet) %91.6'sini çakmaktaşıdan yapılmış aletler, % 0.4'nü obsidiyenden yapılmış aletler içermektedir. 35 adet obsidiyen aletin teknolojik ve tipolojik analizlerine bakıldığında (7 adet) %20 dilgi (Çiz. 1), (6 adet) %17.1'ni mini yonga, (10 adet) %28.6'sını yonga, (11 adet) %31.5'ni üretim artığı, (1 adet) %2.8'ni ok ucu sap parçası (Res. 18) oluşturmaktadır. Dilgilerin teknolojisine bakıldığında 6 adedi iki vurma düzlemli, 1 adedi tek vurma düzlemli çekirdekten elde edilmiştir (Tablo 1). İki vurma düzlemli dilgiler bize Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca yerleşimde dilgi endüstrisinin hâkim olduğunu göstermektedir. Mini yongaların bulunması deneysel çalışmaların yapılması sonucunda etrafa saçıldığı ve üretim artıklarının da bulunması üretimin belli bir kısmının yerleşme alanında yapıldığını göstermektedir. Kırık olarak ele geçen ok ucu sap parçasının sadece ventral yüzünde düzelti olduğu için Byblos tipi ok ucuna dâhil edilmiştir (Çiz. 2). Bulunan diğer obsidiyen parçalar genel olarak dilgi ve yonga parçaları olarak tanımlanmışlardır (Çiz.3). Ayrıca “Urfa Adamı”nın gözlerine konan iki adet obsidiyen incelenerek dilgi parçası olarak gruplandırılmıştır (Çiz. 4).

¹⁴² Bahattin Çelik, “*Şanlıurfa-Yeni Mahalle Höyüğü in the Light of Novel C14 Analysis “(Yeni Karbon-14 Analizleri Işığında Şanlıurfa-Yeni Mahalle Höyüğü)*”, ARMİZZİ Engin Özgen’e Armağan, Ankara, Asıtan Kitap Yayınevi, (Ed.) Atilla Engin, Barbara Helwing ve Bora Uysal, 2014, ss. 102.

¹⁴³ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, Lev. 3-4.

¹⁴⁴ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 89, 93.

Şanlıurfa-Ulu Camii mevkiinde yapılan çalışmalar sırasında bulunan bir adet obsidiyende incelenerek dilgi olarak gruplandırılmıştır.¹⁴⁵

Tablo 1: Yeni-Mahalle Obsidiyen Alet Dağılımı (Çelik, 2005; 205)

Obsidiyenler	Adet	%
Yonga Parçası	16	46%
Üretim Artığı	11	31%
Dilgi	7	20%
Okucu Parçası	1	3%
Toplam	35	100%

Hammadde analizine gönderilen obsidiyenlerin analiz sonuçlarına ulaşamadığından konuyla ilgili bilgi verilmemiştir. Fakat obsidiyenlerin genel olarak renklerine bakılmış ve renklerinden dolayı tek bir kaynaktan geldiğine dair yorum yapılmıştır. Saydam renkte olan obsidiyenin Kapadokya kökenli olduğu düşünülmüştür. Yerleşim alanındaki obsidiyen oranı dikkate alındığında normal oranda obsidiyen buluntu olduğu sonucuna varılmıştır. Gürcütepe II'ye oranla az sayıda obsidiyen aletlerin ele geçmesi farklı dönemlere ait yerleşim yerleri olmalarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁶

5.4. Gürcütepe

5.4.1. Konumu

Şanlıurfa il merkezinin yaklaşık 2 km güneydoğusunda, kente ait sebze bahçelerinin yer aldığı bir alanda bulunmaktadır. Denizden yüksekliği yaklaşık 470 m olan Gürcütepe 37° 08' kuzey, 38° 50' doğu koordinatlarında yer almaktadır.¹⁴⁷ Şirin Çayı yakınlarında 1300 m uzunluğunda, 1200 m genişliğinde kompleks bir alanı oluşturmaktadır. Bu alanda kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda tepeler yer almaktadır

¹⁴⁵ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 121-122.

¹⁴⁶ Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, ss. 88.

¹⁴⁷ Manuela Beile-Bohn, vd., *"Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien, Göbekli Tepe und Gürcütepe"*, Jstanbuler Mitteilungen 48, 1998, ss. 7.

(Hrt. 3). Gürcütepe toplam 8 yerleşimden oluşmaktadır. Alanın en doğusunda; Gürcütepe I, Gürcütepe II, Gürcütepe III ve batıya doğru ise Gürcütepe IV konumlanmaktadır. Gürcütepe III ve IV tepelerinin arasında sık bir görünümde Gürcütepe V yer almaktadır. Gürcütepe III'ün kuzeyinde Gürcütepe VI ve VII, Gürcütepe V'in güneydoğu ucunda Gürcütepe VIII bulunmaktadır.¹⁴⁸

Bu tepelerin içinden 150x200 m boyutlarında, denizden 476 metre yükseklikte bulunan arkeolojik dolgu kalınlığı 6 m olan Gürcütepe II'de kurtarma kazıları yapılmıştır. Gürcütepe I höyüğü 2 m yükseklikte 150x100 m boyutlarında, Gürcütepe III höyüğü 3.5 m yükseklikte 350x150 m boyutlarında, Gürcütepe IV höyüğü 2.5 m yükseklikte 120x100 m boyutlarında, Gürcütepe V höyüğü 0.5 m yükseklikte 50x80 m boyutlarında, Gürcütepe VI höyüğü 150x150 m boyutlarında, Gürcütepe VII höyüğü 30x50 m boyutlarında ve Gürcütepe VIII höyüğü ise yaklaşık 150x80 m boyutlarındadır. Deniz seviyesinden ortalama yükseklikleri 470 ile 480 m arasında değişen höyüklerden, Gürcütepe VI, VII ve VIII nolu merkezler düz yerleşimlerdir.¹⁴⁹

5.4.2. Kazı ve Araştırma Tarihçesi

Gürcütepe Henry Wright tarafından 1994 yılında tespit edilmiştir.¹⁵⁰ Harald Hauptman tarafından "Urfa Projesi" kapsamında başlatılan.¹⁵¹ Şanlıurfa Müzesi Müdürü Adnan Mısır ile İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Harald Hauptman bilimsel danışmanlığında, Almanya Heidelberg Üniversitesi Tarihöncesi Enstitüsü'nün ortak projesi olarak kazı çalışmalarına 1995 yılında başlanmıştır.¹⁵² On yıl sürmesi beklenen kazılar¹⁵³ 1999 yılına kadar sadece devam etmiştir. Gürcütepe II'deki kazı alanında

¹⁴⁸ Beile-Bohn, vd, "*Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe*", ss. 9; Klaus Schmidt ve Manuela Beile-Bohn, "*A LPPNB-variant of Byblos Points from Gürcütepe II: Palmyra Points*", Neo-Lithics, 2(96), (1996b), ss. 9.

¹⁴⁹ Beile-Bohn, vd, "*Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe*", ss. 8-9.

¹⁵⁰ Klaus Schmidt, "*Taş Çağı Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*", İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Çev.) Rüstem Aslan, (2007a), ss. 84.

¹⁵¹ Schmidt, "*Taş Çağı Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*", ss.85.

¹⁵² Klaus Schmidt, "*Zuerst kam der Tempel, darin die Stadt- Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999*", Istanbul Mitteilungen 50, (2000b), ss. 6-16; Klaus Schmidt, "*The Urfa-Project 1996*", Neo-Lithics 2/, (1996a), ss. 3.

¹⁵³ Cihat Kürkçüoğlu, "*Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik Araştırmalar, Kazılar ve İl Sınırları İçindeki Sit Alanları*", Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir, Şanlıurfa, ŞURKAV Yayınları, (Eds.) Cihat Kürkçüoğlu, Müslüm Akalın, Sabri Kürkçüoğlu, Selahaddin E. Güler, 2002, ss. 95-108.

tepenin kuzey yamacında bulunan açmalarda 1995, 1996, 1997 ve 1999 yıllarına kadar sürdürülmüş diğer tüm höyük etrafında da yüzey araştırmaları yapılmıştır.¹⁵⁴

Gürcütepe’de yapılan yüzey araştırması sonucunda Gürcütepe I, III, IV, ve VIII’de Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, Gürcütepe II ve III’de Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem geç evresi buluntularına rastlanmıştır. Gürcütepe I, V, VI ve VIII’de Halaf ve Uruk dönemi görülür, Gürcütepe II’de Geç Hellenistik dönem ve Gürcütepe II ve V’de Roma ve Bizans dönemlerine ait buluntular da görülmektedir.¹⁵⁵

5.4.3. Tarihlendirme

Gürcütepe’de yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda buranın Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendiği kesin sayılmaktadır. Gürcütepe I’de yapılan yüzey araştırmasında az sayıda Neolitik Çağa ait çanak çömlek bulunmasından dolayı, burada Çanak Çömleksiz Neolitik B’den (PPNB), Çanak Çömlekli Neolitiğe (PN) geçiş evresi olduğu bu döneme ait evre bulunacağı düşünülmüştür. Ancak bu döneme ait evrelere rastlanılmamıştır.¹⁵⁶

Gürcütepe II’de ele geçen bulgular Çayönü’nün Geç PPNB evresiyle paralellik gösterdiği, yaklaşık olarak tarihsel sonuçların M.Ö. 8200’ler olabileceği düşünülmektedir.¹⁵⁷ 1997 yılında yapılan kazı sezonunda Gürcütepe II’de yapılan 2x2 m’lik sondajda höyüğün en alt tabakasının ve 1998 yılında yapılan Gürcütepe I, III ve IV’de sondajlar sonucunda, bu yerleşimlerin ilk defa Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Geç B evresine ait olduğu tespit edilmiştir ve iskân gördüğü anlaşılmıştır.¹⁵⁸

Gürcütepe’de 4 höyükte yapılan sondaj çalışmaları sonucunda ana toprağa kadar inilmiş ve Gürcütepe’nin ilk yerleşim alanı saptanmıştır. Bunun sonucunda

¹⁵⁴ Schmidt, "Zuerst kam der Tempel, darin die Stadt- Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999", ss. 6-16; Schmidt, "The Urfa-Project 1996", ss. 3.

¹⁵⁵ Beile-Bohn, vd, "Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe.", ss. 17, 33-34.

¹⁵⁶ Klaus Schmidt, "Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic: Göbeklitepe and Gürcütepe", Berlin, Neo-Lithics 2/95, ex oriente, 1995, ss. 9.

¹⁵⁷ Beile-Bohn, vd, "Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe.", ss. 33-34.

¹⁵⁸ Schmidt, "Zuerst kam der Tempel, darin die Stadt- Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999", ss. 11-12.

Gürcütepe’de bulunan tüm höyüklerin Çanak Çömleksiz Neolitik B evresinin sonunda yerleşim alanı olarak seçildiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁹

5.4.4. Obsidiyen Aletler

Gürcütepe’deki tüm höyüklerde zengin çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılmış yontmataş alet ve artıkları bulunmuştur. Gürcütepe II’de yapılan kazı çalışmalarında ele geçen yontmataş aletlere bakıldığında %93.2’sini çakmaktaşı, %6.9’nu obsidiyenden yapılmış aletler oluşturmaktadır.¹⁶⁰ Çakmaktaşı ve obsidiyen endüstrisinin en belirgin özelliği çakmaktaşıdan yapılmış Byblos uçları, Palymıra uçları ve Çayönü aletleri olarak bilinen obsidiyenden yapılmış aletler oluşturmaktadır (Çiz. 5-6-7).¹⁶¹

Gürcütepe obsidiyen endüstrisine bakıldığında Gürcütepe III’ün yüzeyinde obsidiyenden Çayönü aleti ve obsidiyenden Byblos ucu tespit edilmiştir. Gürcütepe III’de obsidiyenden Çayönü aletlerinin matkap olarak kullanımının açık izlerini göstermekte ve en güzel örneklerdendir. Obsidiyenin yerel olarak işlendiğini gösteren tek gösterge amorf parçalarının nadir olarak görülmesidir. Byblos uçlar, matkap ve mermi çekirdekler görülmektedir. Çekirdekler birkaç parça halinde ve dilgiler bulunmuşlardır.¹⁶²

Obsidiyen aletler Gürcütepe’nin tüm yerleşim alanlarında dağınık şekilde görülmektedir, ancak özellikle Gürcütepe I, III ve VI’da sıklıkla görülmüşlerdir. Gürcütepe I’deki tepe alanında ve doğu yamacıyla sınırlı iken Gürcütepe II’de daha sık bulunmuşlardır. Gürcütepe III’de kuzey-doğu yamacında, Gürcütepe VI’da ise kuzey bölgesinde bulunmuştur. Bulunan obsidiyenlerin renklerine göre yapılan analize göre yeşil renkte olduklarını bununda bize hammadde olarak Doğu Anadolu’dan geldiğini göstermektedir.¹⁶³ Gürcütepe obsidiyen aletler hakkında kaynaklar eski ve detaylı bilgi verilmediğinden, obsidiyen aletlerin teknolojik ve tipolojik özellikleri hakkında detaylı

¹⁵⁹ Schmidt, *"Zuerst kam der Tempel, darin die Stadt- Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999"*, ss. 11-14.

¹⁶⁰ Beile-Bohn, vd., *"Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe"*, ss. 39.

¹⁶¹ Beile-Bohn, vd., *"Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe"*, ss. 10; Schmidt, *"Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic: Göbeklitepe and Gürcütepe"*, ss. 9.

¹⁶² Beile-Bohn, vd., *"Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe"*, ss. 27-30.

¹⁶³ Beile-Bohn, vd., *"Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe"*, ss. 27-30.

bilgi verilmemiştir. Genel olarak bakıldığında civar yerleşimlerden daha fazla sayıda obsidiyen alet bulunduğu ve özellikle Çayönü aletinin görülmesi yerleşim yerinin aktif bir ticaret ve kültürel ağının olduğunu göstermektedir.

5.5. Hamzan Tepe

5.5.1. Konumu

Şanlıurfa il sınırları içerisinde, kent merkezinin 10 km güneyinde yer almaktadır. Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle yerleşimlerinde olduğu gibi Harran Ovasının kenarındaki yüksek yaylalarda yer almaktadır (Hrt. 3).¹⁶⁴ Hamzan Tepe yerleşimi deniz seviyesinden yaklaşık 600 m yüksekte, “Fatik Dağları” olarak adlandırılan dağlık bir bölgede, doğudan batıya doğru yaklaşık olarak 30°’lik eğime sahip bir anakaya üzerinde kurulmuştur.¹⁶⁵ Hamzan Tepe ile çağdaş olan en yakın PPN Dönemi yerleşmeleri yaklaşık 10 m kuzeyinde Şanlıurfa-Yeni Mahalle ve yaklaşık 25 km doğusunda Göbekli Tepe yer almaktadır.¹⁶⁶

Su kaynakları bulunmayan bir bölgede yer alan yerleşimin günümüze kadar korunmuş kısmı yaklaşık olarak 5000 m²’lik bir alanı kaplamaktadır. Ayrıca yerleşimde erozyon sonucunda oluşan çok miktarda kalkerli kayaç parçası yer alırken bölgenin en önemli ovası olan Harran Ovası, yerleşimin yaklaşık 1 km doğusunda yer almaktadır. Yerleşime en yakın bazalt blokları ise yaklaşık 400 m batısında bulunmaktadır.¹⁶⁷

Hamzan Tepe yerleşimi Şanlıurfa-Akçakale yolunun hemen kenarında yer alan küçük mucur atölyeleri ve şehir çöplerinin döküldüğü alanda bulunmaktadır (Res. 19). Bu mucur atölyelerinden dolayı civar da ne kadar taşınabilir taş varsa öğütülmektedir. Şans eseri yerleşimde bir adet stel bulunmuştur ve yerleşimde görülen küçük çukurlara dayanarak başka stelerinde olabileceğine kanıt oluşturmıştır. Yerleşim alanının yakınında bulunan çöp atık yeri ve briket atölyelerinin taş ihtiyacı için 20 yıl içerisinde büyük oranda tahrip edilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Bahattin Çelik, “*Hamzan Tepe in the light of new finds*”, Documenta Prehistorica XXXVII, Slovenya, Ljubljana University Press, 2010, ss. 257.

¹⁶⁵ Çelik, “*Hamzan Tepe in the light of new finds*”, ss. 257; Bahattin Çelik, “*A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Hamzan Tepe*”, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research: Berlin, Neo-Lithics 2/04, 2004, ss. 3.

¹⁶⁶ Çelik, “*Hamzan Tepe in the light of new finds*”, ss. 256; Har. 6.

¹⁶⁷ Çelik, “*A New Lower Paleolithic Open Air Station and Early Neolithic Settlement: Hamzan Tepe*”, ss. 222.

¹⁶⁸ Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, ss. 47-48.

5.5.2. Araştırma Tarihçesi

2000 yılında Şanlıurfa Kültür Envanterleri çalışmaları sırasında ilk kez keşfedilen Hamzan Tepe’de, yapılan yüzey araştırmasında yatağın kaya kısmında havuzlar, bol miktarda çakmaktaşı aletler ve “T” biçimli dikilitaş bulunmuştur.¹⁶⁹ 2010 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında ise kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış yuvarlak planlı yapı kalıntıları tespit edilmiştir. 2013 yılında B. Çelik tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmasında ise yerleşim tekrar ziyaret edilmiştir. Kaçak kazılar sonucu ortaya çıkartılmış yuvarlak planlı yapılar görülmüştür. Burada büyük ve işlenmemiş 8-9 adet büyük taş bloklarla inşa edilmiş yarıçapları ise yaklaşık 4-5 m ve ana kaya üzerine oturtulmuş oldukları görülmektedir. 2013 yılında yapılan çalışmalarda ise El-Khiam ve Şeyh Hassan uçları tespit edilmiştir.¹⁷⁰

5.5.3. Tarihlendirme

Hamzan Tepe’nin yüzey araştırmaları sırasında bulunan havuzlar ve çakmaktaşı aletlere bakıldığında bölgenin Alt Paleolitik Çağ ve Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda bir yerleşim yeri olarak kullanıldığı görülmektedir. Nevalı Çori, Göbekli Tepe benzeri bir adet “T” biçimli dikilitaş yerleşimde bulunmuştur. Yapılan araştırmada yerleşimde seramik bulunmamakla birlikte Alt Paleolitik Döneme ait çakmaktaşı buluntular ile Çanak Çömleksiz Neolitik döneme özgü Byblos ve Nemrik tipi uçlar, çok az sayıda obsidiyen dilgi ve yonga parçaları bulunmuştur. Ayrıca Hamzan Tepe, Alt Paleolitik ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde kullanılırken yerleşimde ele geçen kalıntılar Hamzan Tepeyi Göbekli Tepenin II. Tabakası ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle ile çağdaş olduğu düşünülmektedir.¹⁷¹ Tüm bu bulgular göz önüne alındığında Hamzan Tepe yerleşimi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (PPNA) evresi sonu ile Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (PPNB) evresi başlarına tarihlendirilebilir.¹⁷²

¹⁶⁹ Çelik, “*Hamzan Tepe in the light of new finds*”, ss. 257.

¹⁷⁰ Bahattin Çelik, “*Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013*”, 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2015c) ss. 316-317.

¹⁷¹ Çelik, “*Hamzan Tepe in the light of new finds*”, ss. 257; Çelik, “*Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması*”, ss. 316-317.

¹⁷² Bahattin Çelik, “*Differences and Similarities between the Settlements in Sanliurfa Region where “T” Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*”, Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TUBA-AR) (17), (2014b),ss. 15.

5.5.4. Obsidiyen Aletler

Hamzan Tepe yerleşiminde yapılan yüzey araştırması sonucunda ele geçen yontmataş buluntu topluluğu ağırlıklı olarak çakmaktaşı ve çok az miktarda obsidiyen aletlerden oluşmaktadır. Yerleşim yerinde kazılar sırasında ele geçen yontmataş ile ilgili bilgi bulunmadığı için şimdilik yüzey araştırmasındaki değerlerden yararlanılmıştır. Yapılacak olan kazı çalışmaları sonucunda verilen bu değerler değişebileceği göz önüne alınmıştır.

Hamzan Tepe yerleşimindeki alet buluntularına bakıldığında %94 (132 adet) çakmaktaşı, %1,4 (2 adet) obsidiyen toplamda %95,4 (134 adet) taş alet ele geçmiştir. Obsidiyen aletler tüm buluntular içerisinde %1,4 (2 adet) olarak temsil edilmektedir (Çiz. 8). Bunların teknolojik ve tipolojik analizlerine bakıldığında her ikisinin de taşımaları dilgi olduğu ve çıkarım yönlerinin iki yöne doğru olması sebebiyle iki kutuplu çekirdekten elde edilmiş dilgiler olduğu söylenebilir. Her iki dilgi de yarı şeffaf renkte siyah obsidiyenden yapılmış olup, mevcut boyları 2.2 ile 1.7 cm, genişlikleri 1.2 ile 1.1 cm, kalınlıkları ise 0.3 cm arasındadır. Bu obsidiyen aletlerin yüzey araştırması sonucunda ele geçtiğinden hammadde analizleri yapılmamıştır. Bu yüzden hangi bölgeden geldiğine dair bir bilgi bilinmemektedir. İleride kazı çalışmaları yapıldığında bu bilgilerin değişeceği düşünülmektedir.¹⁷³ Yapılan renk analizine göre Kapadokya bölgesinden geldiği düşünülmektedir.

5.6. Mezra Teleilat

5.6.1. Konumu

Mezra-Teleilat Höyüğü, Şanlıurfa İli, Birecik İlçesinin 7 km güneyindedir. Mezra Beldesi sınırları içinde Fırat'ın akış yönüne göre sol yakasında kıyı taraçası üzerinde yer almaktadır.¹⁷⁴ Yaklaşık 350x150 m boyutlarında alçak bir höyüktür,¹⁷⁵ denizden yüksekliği 310 m olan yerleşim 36° 59' kuzey, 38° 00' doğu koordinatları içerisinde yer almaktadır. Yerleşim Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bilinen en düşük kotta da bir

¹⁷³ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığı Altında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 205-206.

¹⁷⁴ Mehmet Özdoğan, *“Mezraa-Teleilat”, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu Avrupaya Yayılımı Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Eds.) Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, (2007c), ss. 189.

¹⁷⁵ Mehmet Özdoğan, *“Mezra-Teleilat”, 12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, (Edt.) Nezih Başgelen, (2007a), ss. 99.

yerleşim olduğu halde, Kuzey Suriye Bölgesinde Fırat vadisinden bilinen Neolitik yerleşimlere göre biraz daha yüksek kattadır. Fırat Nehrinin ilk taşım sekisi düzlüğünde yer alan höyük nehrin doğu kıyısında nehrin menderes yaptığı yere çok yakın bir konumdadır (Hrt. 4).¹⁷⁶

Neolitik Dönemde yerleşimin kuzey ve güneyi taraçayı kesen iki sel yatağı ile sınırlanmış iken batısı alüvyon dolgu, doğu kısmının kolivyal örtü altında kaldığı belirtilmiştir. Bu sebepten yerleşimin kesin boyutları verilmemekle birlikte doğu-batı uzantısının en azından 150-200 m civarında olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁷ Höyüğün genel yüksekliği yaklaşık 4 m, tüm dağılım alanın 7 hektar olduğu düşünülmektedir. Tepenin kuzey kısmında yaklaşık 160x160 m'lik bir alan bahçe yapımı yüzünden buldozer ile tahrip edilmiştir. Böylelikle bu kısımda 1,5 m yüksekliğinde bir dolgunun görüldüğü kesit meydana gelmiştir. Yapılan son çalışmalarla arkeolojik dolgu kalınlığının 7 m'den daha az olmadığı kanaatine varılmıştır. Höyüğe günümüzde kısmen tarım ürünleri ekilmektedir.¹⁷⁸

5.6.2. Kazı ve Araştırma Tarihçesi

İlk kez 1989 yılında Guillermo Algaze başkanlığında, R. Breuninger ve J. Knudstad'ın katılımıyla, Fırat Nehri üzerinde Birecik ve Karkamış Barajlarının suları altında kalacak olan tarihi yerlerin saptanmasına yönelik yüzey araştırmasında bulunmuştur.¹⁷⁹

Mezra-Teleilat, Karkamış Barajı etki alanında kaldığı için ODTÜ-TAÇDAM Karkamış Barajı projesi kapsamında alınan kararla 1998 yılında sınırlı bir yüzey araştırması yapılmıştır. Höyükteki ilk kazı çalışmaları¹⁸⁰ 1999 yılından itibaren ODTÜ-TAÇDAM kapsamında, Şanlıurfa Müze Müdürlüğü adına İstanbul Üniversitesinden

¹⁷⁶ Mehmet Özdoğan, Ahmet Ayhan ve Ahmet Demirtaş, "*Mezraa-Teleilat: Fırat Havzasında Bir Neolitik Çağ Yerleşmesinin Tanımı*", Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarihî Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), (Ed.) Numan Tuna, Jean Öztürk ve Jale Velibeyoğlu, 1999, ss. 4-5.

¹⁷⁷ Özdoğan, "*Mezraa-Teleilat*", ss. 190.

¹⁷⁸ Guillermo Algaze, vd., "*The Tigris-Euphrates archaeological reconnaissance project: a preliminary report of the 1989-1990 seasons*", *Anatolica* 17, 1991, ss. 201; Özdoğan, vd., "*Mezraa-Teleilat: Fırat Havzasında Bir Neolitik Çağ Yerleşmesinin Tanımı*", ss. 4-5.

¹⁷⁹ Algaze, vd., "*The Tigris-Euphrates archaeological reconnaissance project: a preliminary report of the 1989-1990 seasons*." ss. 201.

¹⁸⁰ Mehmet Özdoğan, "*Mezraa- Teleilat Kazısı*", Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, (Edt.) Oktay Belli, 2000, ss. 29.

Prof. Dr. Mehmet Özdoğan başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmüştür. Kazı çalışmaları 1999-2002 yılları arasında tepenin en yüksek kesiminde, yerleşme düzenini ortaya çıkartacak şekilde geniş bir alanda yapılmış ve yaklaşık 4.900 m² alan açılmıştır. Höyükte yapılan 2003-2004 yılı çalışmaları ise tabakalanmayla ilgili bazı sorunların çözülmesi ve yerleşim alanının sınırlarının belirlenmesi amacıyla sınırlı alanlarda devam edilmiştir. Yerleşim alanı ilk başlarda Kargamış Barajı Gölü altında kalacağı düşünülürken, 2000 yılında baraj göl alanının daraltılması amacıyla tüm Fırat boyunca uzanan seddenin yapılması sonucunda baraj gölünün dışında kalmıştır.¹⁸¹

Mezra-Teleilat yerleşmesinde yapılan yüzey araştırmasında Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem buluntuları ile beraber tepenin en yüksek alanında Demir Çağı ve Hellenistik döneme ait buluntular elde etmişlerdir.¹⁸² Kazılar sonucunda yerleşim alanında 13 tabaka tespit edilmiştir. Bunlar; Pers-Ahamenid Dönemi, Yeni Assur Dönemi, Geç Tunç-Erken Demir Çağı geçiş dönemi, Halaf Dönemi, Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Çağ-Halaf öncesi boya bezemeli dönem olarak geçmektedir. Geç Neolitik Çağlar, Çanak Çömlekli Erken Neolitik Dönem, Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik geçiş dönemi ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinin sonuna ait kültür tabakaları bulunmuştur.¹⁸³

Yerleşim alanının Neolitik Dönem için en önemli nedeni Yakındoğu'da az bilinen PPN ve PN dönemi Geçiş evresini yansıtan kültür katlarının olmasıdır. Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) dönemine ait IV ve V. kültür tabakaları bölgede bulunan diğer yerleşimlerdeki mimariyi ve buluntu topluluğunu vermiştir.¹⁸⁴

5.6.3. Obsidiyen Aletler

Mezra-Teleilat yerleşmesinde bulunan buluntu topluluğundaki yontmataş aletlere bakıldığında çakmaktaşı, obsidiyen ve çok az sayıda kuvars hammaddelerinden

¹⁸¹ Özdoğan, "Mezraa Teleilat", ss. 189.

¹⁸² Algaze, vd, "The Tigris-Euphrates archaeological reconnaissance project: a preliminary report of the 1989-1990 seasons." ss. 201.

¹⁸³ Necmi Karul, Ahmet Ayhan ve Mehmet Özdoğan, "Mezraa-Teleilat 2000", Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, Ankara, ODTÜ (TAÇDAM), (Eds) Numan Tuna ve Jale Velibeyoğlu, 2002, ss. 112-113.

¹⁸⁴ Özdoğan, "Mezra-Teleilat", ss. 99; Güner Çoşkun, "Obsidian Assemblage of MezraTeleilat: Evidence of Cultural and Chronological Continuation from Late Pre-Pottery Neolithic to Pottery Neolithic", (The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research), NEO-LITHICS 2, (2007a), ss.36

yontmataş aletler bulunmuştur.¹⁸⁵ Mezraa Teleilat'ta obsidiyen PPN ve PN evrelerinde yoğun bulunmuşken, üst tabakalara doğru azalmıştır. Burada bulunan obsidiyenlerin çoğu artıklardan oluşmaktadır. Üretim artıklarının ve çekirdek artıklarının az olmasından buraya başka yerlerden hazır olarak yongaların geldiğini ve burada ithal edildiğini göstermektedir.¹⁸⁶

Obsidiyen hammaddenin, Doğu Anadolu'da Nemrut ve Bingöl kaynaklarından ve Orta Anadolu'daki Kömürcü ve Kayırlı kaynaklarından getirildiği düşünülmektedir. Yerleşimde renksiz (%5.8), opak çok parlak siyah (%2.90), opak siyah (%1.55), saydam yeşil (%40.37), yarı saydam yeşil (%28.26), opak yeşil (%9.73), bulutlu gri (%5.38), saydam kahverengi (%0.62), yarı saydam kahverengi (%0.83) ve opak çok parlak kahverengi (%4.55) renklerde obsidiyen örnekleri ele geçmiştir (Tablo 2).¹⁸⁷

Mezraa-Teleilat'ta bulunan obsidiyen aletlere bakıldığında obsidiyen aletlerin tümü doğal yüz ve kortekslerinden temizlenmiştir. Obsidiyen aletler hem PN hem de PPN evrelerinde bulunmuştur ama üst evrelere geçildikçe sayılarında azalma olmuştur. Obsidiyen buluntu topluluğun büyük kısmını %95.64'nu dilgicikler oluşturmakta, tüm halde hiç dilgi parçası ele geçmediği halde %37.86'sını dilgi parçaları oluşturmaktadır. Dilgi ve dilgiciklerin büyük bir kısmının dip ve uç kısımları kırık olarak elde edilmiştir, birkaç tane sağlam dilgi ele geçmiştir. Baskı tekniğiyle elde edilen bir dilgi ve dilgicik (Çiz. 9;1-2) şimdiye kadar yerleşimde çıkmış en uzun örnek olarak ele alınmıştır. Yongalar %4.09'nu, tanımlanamayan kırık parçalar %42.50'sini, %2.98'ni çekirdek yenileme parçaları ve %12.59'nu yapım artıkları oluşturmuştur (Çiz. 9).¹⁸⁸

¹⁸⁵ Güner Coşkunsu, *"The End of the Pre-Pottery Neolithic in the Middle Euphrates Valley. The Lithic Assemblages of Mezraa Teleilat, Southeastern Turkey"*, (Doktora Tezi), Harvard University, Cambridge, (2007b), ss. 108-110.

¹⁸⁶ Güner Coşkunsu, *"Flint and obsidian industry of Mezraa-Teleilat (Urfa, South-east Anatolia), PPN-PN"*, Berlin, The State of the Stone: Terminologies Continuities and Contexts in Near Eastern Lithics, Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 1.3 (Ex Oriente), (Eds.) Elizabeth Healey, Stuart Campbell and Osamu Maeda, 2011, ss. 391.

¹⁸⁷ Coşkunsu, *"The End of the Pre-Pottery Neolithic in the Middle Euphrates Valley. The Lithic Assemblages of Mezraa Teleilat, Southeastern Turkey"*, ss. 114.

¹⁸⁸ Güner Coşkunsu, *"Mezraa-Teleilat Yontmataş Buluntu Topluluğu 1999 Ön Raporu"*, Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları, Ankara, ODTÜ-TAÇDAM, (Edt.), Numan Tuna, Jean Öztürk ve Jale Velibeyoğlu, 2001, ss. 176-177; Güner Coşkunsu, *"Mezraa-Teleilat Yontmataş Endüstrisi, 2000"*, Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, Ankara, ODTÜ-TAÇDAM, (Edt.), Numan Tuna ve Jale Velibeyoğlu, 2002, ss. 146-147.

Tablo 2. Mezra Teleilat: Obsidiyen Renk Türlerinin Evrelere Göre Dağılımı (Çoşkuner, 2007; 37, Tablo1)

Obsidiyen Türleri	IV		III/IV		III		II/ III		II		Genel Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Renksiz	3	1,99	6	6,45	32	7,21	2	28,57	13	4,8	56	5,8
Opak Parlak Siyah	4	2,65	3	3,23	14	3,15	0	0	7	2,58	28	2,9
Opak Siyah	4	2,65	1	1,08	5	1,13	0	0	5	1,85	15	1,55
Saydam Yeşil	50	33,11	32	34,41	169	38,06	1	14,29	138	50,92	390	40,37
Yarı Saydam Yeşil	51	33,77	33	35,48	124	27,93	1	14,29	64	23,62	273	28,26
Opak Yeşil	10	6,62	6	6,45	62	13,96	2	28,57	14	5,17	94	9,73
Bulutlu Gri	11	7,28	2	2,15	16	3,6	1	14,29	22	8,12	52	5,38
Saydam Kahverengi	3	1,99	0	0	2	0,45	0	0	1	0,37	6	0,62
Yarı Saydam Kahverengi	1	0,66	1	1,08	5	1,13	0	0	1	0,37	8	0,83
Opak Parlak Kahverengi	14	9,27	9	9,68	15	3,38	0	0	6	2,21	44	4,55
Toplam	151	100	93	100	444	100	7	100	271	100	966	100

Dilgi ve dilgicikler genelde trapez kesitlidir, beraberinde az sayıda üçgen kesite bulunmaktadır. Teknolojik olarak çoğunlukla tek vurma düzlemli dilgi ve dilgicikler bulunmaktadır. Obsidiyen endüstrisine genel bakıldığında iki ayrı endüstri olduğu görülür, bunlardan biri baskı tekniği diğeri ise doğrudan vurma tekniğiyle çıkartılmış parçalardır. Buluntu topluluğunun %86.20'sini alet topluluğu oluşturmakta fakat alet tipolojisi bakımından zengin değildir. Kenarları aşınmış parçalar %61 ve kütleştirilmiş parçalar %15'ni oluşturarak en fazla görülen aletlerdir.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Coşkun, "Mezraa-Teleilat Yontmataş Endüstrisi, 2000", ss. 147.

Mezraa-Teleilat'taki obsidiyen aletlerin içinde en karakteristik aletler kesik parçalardır, bu aletlerin tümü ya dorsal ya da ventral yüzlerin distal kısımlarında kırık benzeri kenarlara sahiptirler. Standart bir ölçüleri yoktur, burada sadece bir ok ucu örneği bulunmuş aletin kenarlarında ve uç kısmında aşınma olamadığından aletin hiç kullanılmadığı düşünülmektedir.¹⁹⁰ Ok ucu kaliteli siyah obsidiyenden yapılmış, çift vurma düzlemli ve trapez kesitli merkezi bir dilgiden elde edildiği düşünülmektedir. Uç kısmında ve kenarlarında düzelti olmayan ok ucunun sap kısmında, sarp ve baskı düzelti görülmüştür. “Y” Upsilon dilgi türleri birkaç adet bulunmuş bu da yerleşimde çift kutuplu dilgilerinde bulunduğunu göstermiştir. Ancak tüm alet topluluğu içinde bunlar %1'inden daha azını oluşturmaktadırlar.¹⁹¹ Aletlerin %4'ünü kazıyıcılar, %5.31 düzeltili parçalar, %4.34'ünü çentikli aletler oluşturmaktadır. Deliciler, dişliler, sırtlı aletler ve aracı parçalar birkaç örnekle temsil edilmektedir. Ayrıca ender olarak yeşil obsidiyenden yapılmış trapez kesitli bir mikrolit alet bulunmuştur.¹⁹²

Mezraa Teleilat'ta bulunan kenarları sürtünmeden dolayı matlaşıp yuvarlanmış kırık bir obsidiyen, ender buluntular arasında olup şeffaf gri renkli obsidiyenden yapılmıştır. Yassı yonganın kenarları sürtünerek şekillendirilmiş, orta kısmında çentik açılmak istenen yerden kırıldığı görülmektedir. Bu tip sürtünerek şekillendirilen aletler Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelerde bilinmezken, Domuztepe 3, Amuk 4, Tell Halaf, Ras Shamra, Sabi Abyad gibi bazı Halaf yerleşmelerinden tanınmaktadırlar.¹⁹³ Yerleşim alanında bulunan obsidiyen buluntular arasında teknolojik ve tipolojik açıdan belirgin bir fark olamamasına rağmen sayısal dağılımı aynı değildir.¹⁹⁴

Mezraa Teleilat'tın II. tabakasından ele geçen obsidiyen buluntular diğer evrelerden daha fazla çeşitlilik göstermekte; çekirdek, çekirdek hazırlama yongaları ve kabuklu yongaların varlığı dikkat çekicidir. Bu evredeki obsidiyenler geçiş evresiyle benzerlik göstermektedir. Ancak kenarları aşınmış parçalarda azalma görülürken

¹⁹⁰ Coşkunsu, “*Flint and obsidian industry of Mezraa-Teleilat (Urfa, South-east Anatolia), PPN-PN*”, ss. 393.

¹⁹¹ Coşkunsu, “*Obsidian Assemblage of Mezraa-Teleilat: Evidence of Cultural and Chronological Continuation from Late Pre-Pottery Neolithic to Pottery Neolithic*”, ss.38-39.

¹⁹² Coşkunsu, “*Mezraa-Teleilat Yontmataş Buluntu Topluluğu 1999 Ön Raporu*”, ss. 178.

¹⁹³ Coşkunsu, “*Mezraa-Teleilat Yontmataş Endüstrisi, 2000*”, ss. 147

¹⁹⁴ Coşkunsu, “*Mezraa-Teleilat Yontmataş Buluntu Topluluğu 1999 Ön Raporu*”, ss. 178.

köşeleri inceltilmiş parçalar artmıştır. Yarı saydam kahverengi obsidiyen kaybolmuş, siyah obsidiyen diğer evreye göre azalmıştır.¹⁹⁵

Mezraa Teleilat'a bulunan obsidiyenlerin kaynak analizleri bilinmemekte olup, makroskopik ve renklerine göre farklı türde obsidiyenlerden olduğu görülmektedir. Bu özelliklere göre Orta Anadolu obsidiyeni zaman zaman kullanılsa da Doğu Anadolu'nun Van ve Bingöl kaynakları yerleşim alanında daha çok talep gördüğü düşünülmektedir. Coşkunsu'nun makalesinde değindiği "Maeda'ya göre renksiz şeffaf obsidiyen muhtemelen Kapadokya'dan elde edilmiştir. Doğu Anadolu'da bulunsa da Mezraa Teleilatın çağdaşı olduğu Akarçay Tepe ve Tell el-Kerkh'in yerleşmelerde yapılan kaynak analizleri renksiz obsidiyenin Kapadokya kökenli olduğunu göstermektedir. Siyah ve kahverenginin de benzer yerleşmelerdeki analizlere dayanarak Bingöl'den getirildiği ancak Kapadokya kaynaklarında da mevcut olduğu bilinir. Bulutlu gri kahverengi obsidiyenin her iki bölgeden de getirilmiş olabileceği düşünülmektedir.¹⁹⁶

5.7. Karahan Tepe

5.7.1. Konumu

Karahan Tepe yerleşimi, Şanlıurfa'nın yaklaşık 63 km güneydoğusunda, Tek Tek Dağları olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır.¹⁹⁷ Yerleşim yeri 37° 08' kuzey, 39° 30' doğu koordinatları arasında yer almaktadır. Karahan Tepe Ş. Urfa platosunun güneydoğu ucunu oluşturan ve dağlık olmaktan ziyade jeomorfoloji açısından engebeli bir bölgedir. Yerleşme iki kayalık tepenin arasında bulunur, 1 km doğusunda çakmaktaşı ve kireçtaşı tabakaları görülmektedir. Yerleşime en yakın bazalt kaynağı ise yerleşmenin 15 km kuzeyinde yer almaktadır.¹⁹⁸

Karahan Tepe Harran Ovasının güneydoğu kesiminde, Tek Tek Dağı yakınında yüksek tepelerin aralığında yer alır (Hrt. 3). Tepenin güney ve batı tarafı sarp kayalık olduğundan, yerleşim doğu ve kuzey kesiminde daha çok yoğunlaşmış. Sarp kayalık

¹⁹⁵ Coşkunsu, "The End of the Pre-Pottery Neolithic in the Middle Euphrates Valley. The Lithic Assemblages of Mezraa Teleilat, Southeastern Turkey", ss. 458-459.

¹⁹⁶ Coşkunsu, "Obsidian Assemblage of Mezraa Teleilat: Evidence of Cultural and Chronological Continuation from Late Pre-Pottery Neolithic to Pottery Neolithic", ss. 37-38.

¹⁹⁷ Bahattin Çelik, "A New Statue From Karahan Tepe", Işın Yalçınkaya'ya Armağan, Ankara, Bilgi Kültür Sanat Yayınları, (Edt.) Harun Taşkıran, Metin Kartal, Kadriye Özçelik vd., (2011c), ss. 91.

¹⁹⁸ Çelik, "Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığı Altında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem", ss. 132-133.

olan batı tarafından yerleşimi görmek ve oraya ulaşmak oldukça güçtür. Karahan Tepenin haritada yüksekliği 705 m, yerleşmenin bulunduğu doğu terasın ortalama yüksekliği ise 680 m'dir. Kuzey-güney boyunca kuru bir dere yatağı ve batıda bir teras bulunmaktadır. Kuzeyinde ise Keçili Tepe olarak bilinen bir tepe ve doğu kıyısında kayalık bir plato bulunmaktadır.¹⁹⁹

Kuruyan dere yatağının tabanı ana kayaya kadar aşınmış olup bazı yerlerinde 3 m'yi bulan doğal oyuklar yer almaktadır. Ayrıca bu dere yatağının kış ve bahar aylarında yağan yağmur ve kar sularını bir süreliğine tuttuğu söylenmektedir. Ören yerinin güney ve doğu bölümünde ana kaya üzerinde yer alan içi toprakla dolu havuzlar ve havuz yapım tekniğinde kullanılan küçük oyuk grupları yer almaktadır. Karahan Tepe insanları sanıldığıının aksine susuz kurak bir yerde değil tam tersi su kaynaklarını rezerve edecek bir takım teknikler geliştirerek su sorununu gidermeye çalışmışlardır.²⁰⁰

5.7.2. Araştırma ve Kazı Tarihçesi

Karahan Tepe ilk olarak Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam'ın başkanlığındaki "Doğu ve Güneydoğu Anadolu İlleri Kültür Envanteri Projesi" kapsamında 1997 yılında keşfedilmiştir. 2000, 2011 ve 2013 yıllarında Şanlıurfa Kültür Envanteri çalışmaları kapsamında Bahattin Çelik tarafından tekrar incelenmiştir. 1997'de keşfedilen bu yerin haritalarda isimsiz oluşundan ve üç bucağın (Uluhan-Çamlıdere-Karaali) arazi sınırları içerisinde yer almasından dolayı "Karahan Tepe" olarak adlandırılması uygun görülmüştür. 2000 yılında Karahan Tepede yapılan çalışmalarda anakaya üzerine oyulmuş havza benzeri havuzlar, çakmaktaşıları ve obsidiyen gibi buluntular yoğun olarak ele geçmiştir. Ayrıca Nevali Çori, Sefer Tepe, Hamzan Tepe ve Göbekli Tepe benzeri birçok T biçimli dikilitaşlar yüzeyde görülmüştür. 2011 yılında yapılan çalışmada daha önceki yıllara ait kaçak kazılar sonucu açığa çıkan T biçimli dikilitaş üzerinde oyulmuş yılan şeklinde kabartma bulunmuştur.²⁰¹ 2013 yılında

¹⁹⁹ Bahattin Çelik, *"A New Early Neolithic Settlement: Karahan Tepe"*, Berlin, Neo-Lithics 2-3, 2000, ss. 6-8; Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe Yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 133-134.

²⁰⁰ Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, ss. 134; Mustafa Güler ve Bahattin Çelik, *"Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları"*, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, BELGÜ, Yıl:1 / Sayı:1, 2015, Res. 20.

²⁰¹ Bahattin Çelik, *"Karahan Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa area in Turkey"*, Slovenya, Documenta Praehistorica XXXVIII, Ljubljana University Press, (2011b), ss. 241; Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, ss. 43.

yapılan yüzey araştırmasında tekrar incelenen yerleşmede yerleşim alanının yaklaşık 110 dekarlık bir alana sahip olduğu anlaşılmıştır.²⁰² Ayrıca yerleşim alanında yapılan taramalarda 266 adet dikilitaş ve bağımsız kırık 8 adet dikilitaş parçası tespit edilmiştir. 2013 yılında yapılan incelemeler sonucunda yerleşimin doğusundaki bir tepede 17x17 m boyutlarında Erken Bizans Dönemine ait yeni bir yapıya rastlanılmıştır.²⁰³

Karahan Tepe yerleşmesinde 2019 yılında İstanbul Üniversitesinden Prof. Dr. Necmi Karul başkanlığında başlatılan kazı çalışmaları 2020 ve 2021 yıllarında devam etmektedir. Göbekli Tepeyle çağdaş olan yerleşimde yapılacak bu kazılar sayesinde Şanlıurfa ilinde bulunan Taş Tepeler olarak adlandırılan yerleşmeler PPNB merkezlerini daha iyi tanımlamak ve yorumlamak amacıyla devam edecek çalışmalardandır.

5.7.3. Tarihlendirme

Karahan Tepe’de yapılan araştırmalarda ele geçen yontmataş endüstrisi üzerine yapılan inceleme ile Palmira uçlarının ve Çayönü aletinin eksikliğinden yola çıkılarak Erken PPN’ye tarihlendirilmiştir.²⁰⁴ Ayrıca Karahan Tepe’de yapılan yüzey araştırmasında yapılan incelemelerde PPN dönemine özgü iki kutuplu çekirdekler ve aletler, Byblos, Nemrik, Jerf El Ahmar ve Aswad tipi uçlar tespit edilmiştir. Ele geçen bulgular yerleşmenin yalnızca PPN’de kullanıldığını göstermektedir.²⁰⁵

Karahan Tepe’de yüzeyde görünen dikilitaşlara bakıldığında Göbekli Tepenin II. tabakasına ait dikilitaşlar ile benzer özellikler sergilemektedir. 2011 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında açığa çıkan üçgen başlı yılan kabartması ve tepenin batısında yer alan taş ocağında henüz tamamlanmamış yatay halde bir dikilitaş, Göbekli Tepenin PPNA evresi ile karşılaştırılır. Tüm bu bulgular nezdinde Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA) evresi sonu ile Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) evresi başlarına koymak gerekir.²⁰⁶ Yüzey araştırması sonucu ve başlayan kazılar

²⁰² Güler ve Çelik (2015), “*Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları*”, ss. 85.

²⁰³ Bahattin Çelik, “*Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013*”, 316.

²⁰⁴ Çelik, “*Karahan Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa Area in Turkey*”, ss. 246.

²⁰⁵ Çelik, “*Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013*”, ss. 315-316.

²⁰⁶ Çelik, “*Differences and Similarities between the Settlements in Sanliurfa Region where “T” Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*”, ss. 16.

sonucunda açığa çıkartılan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresinin sonu ile B evresinin başına tarihlendiği düşünülmektedir.²⁰⁷

5.7.4. Obsidiyen Aletler

Karahan Tepe yerleşmesinde ele geçen buluntu topluluğu çakmaktaşı ve obsidiyen aletlerden oluşmaktadır. Yapılan değerlendirme yüzey araştırması sırasında yapılmıştır. Yeni başlayan kazılar sonucunda ele geçen yontmataş aletlerle ilgili bilgi verilmediği için şimdilik yüzey araştırması baz alınarak değerlendirilmiştir. Bu değerlerin değişebileceği göz önüne alınmıştır.

Karahan Tepe’de ele geçen yontmataş buluntuların %91.54’nu (541 adet) çakmaktaşı, % 8.46’sını (50 adet) obsidiyen alet oluşturmaktadır (Tablo 3).²⁰⁸ Obsidiyen aletler siyah ve yarı saydam siyah renkli olarak gruplanmışlardır. Obsidiyen buluntular içinde sadece bir adet ön kazıyıcı alet formu olarak ele geçmiştir, diğer ele geçen buluntular dilgi parçaları, yonga parçaları ve atıklardır.²⁰⁹ Obsidiyen dilgilerin mevcut gövde boyutları 3,5 cm ile 0,9 cm uzunluğunda, 3 ile 0,9 cm genişliğinde ve 0,9 cm ile 0,1 cm kalınlıktadır.²¹⁰

Tablo 3: Karahan Tepe Obsidiyen Alet Dağılımı (Çelik, 2005 ss. 167).

Obsidiyenler	Adet	%
Yonga Parçası	5	10%
Üretim Artığı	37	74%
Dilgi	6	12%
Ön Kazıyıcı	1	2%
Omuzlu Dilgi Parçası	1	2%
Toplam	50	100%

²⁰⁷ Karul, "Karahantepe", ss. 32.

²⁰⁸ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 143.

²⁰⁹ Çelik, "Karahan Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa Area in Turkey", ss. 244-246.

²¹⁰ Çelik, "Karahan Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa Area in Turkey", ss. 246.

Karahan Tepede yüzey araştırmasında yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen obsidiyen buluntuların içinde 1 adet (%0.3) ön kazıyıcı (Çiz. 10) dışında diğer buluntular dilgiler, dilgicikler, yonga parçaları ve üretim artıkları şeklindedir. 1 adet dilgi parçası omuzlu dilgi parçası olup düz topukludur. Bu buluntunun varlığı yerleşime dışarıdan getirilen obsidiyenlerin işlenmemiş halde geldiği ve yontma işleminin yerleşim yerinde yapıldığını göstermesi açısından önemlidir. Ele geçen tek alet olan ön kazıyıcının boyu 2.8 cm, genişliği 2 cm, kalınlığı ise 0.6 cm'dir. Obsidiyen buluntuların renklerine baktığımızda 9 adedi mat siyah, 41 adedi yarı şeffaf siyah renkte obsidiyenden yapılmıştır. Karahan Tepe yerleşiminde ele geçen obsidiyen buluntular içerisinde sadece 1 adet ön kazıyıcı alet grubuna girmektedir.²¹¹

Karahan Tepe'de bulunan 50 obsidiyen alet üzerinde yapılan teknolojik ve tipolojik analizler sonucunda; 6 adet (%12) dilginin varlığı yerleşimde dilgi üretimine yönelik bir üretimin olduğunu gösterir (Çiz. 11). 5 adet (%10) yonga parçası deneysel çalışmalardan bilindiği üzere yongalama sırasında etrafa saçılan parçalar olduğunu, bu da üretimin belli bir aşamasının yerleşimde yapıldığını gösterir. Dilgilerin 2 adedi iki vurma düzlemlili, 4 adedi tek vurma düzlemlidir. İki vurma düzlemlili dilgiler Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin varlığına işaret etmektedir. Tüm obsidiyen alet buluntuları; 1 adet (%2) ön kazıyıcı parçası, 37 adet (%74) üretim artığı, 1 adet (%2) düz topuklu omuzlu dilgi parçası ele geçmiştir (Çiz. 12).²¹²

Karahan Tepe'de ele geçen obsidiyenlerin sayısının az olması, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin farklı evrelerine ait yerleşimler olmalarıyla ilgili bir özellik olduğu düşünülür. Yüzey araştırmasında elde edilen obsidiyenlerin teknolojik ve tipolojik analizler dışında, henüz hammadde kaynak analizi sonuçlanmamış olduğundan nerden geldiklerine dair kesin bir bilgi verilmemektedir. Fakat genel bir değerlendirmede renklerinden dolayı iki farklı kaynaktan geldiği söylenmektedir.²¹³ Bulunan obsidiyenlerin renk analizlerine baktığımızda bunların Kapadokya kökenli olabileceği düşünülmektedir.

²¹¹ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss.166.

²¹² Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 167-168.

²¹³ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 167.

5.8. Akarçay Tepe

5.8.1. Konumu

Akarçay Tepe yerleşmesi, Şanlıurfa iline bağlı Birecik ilçesinin 25 km kadar güneyinde, Akarçay Köyü sınırları içerisinde ve kısmen köyün altında yer alır.²¹⁴ Akarçay Deresi ya da Su Deresi olarak bilinen derenin hemen güneybatısında, alüvyal bir ovada yer alır. Doğu-batı yönünde 350 metre, kuzey-güney yönünde 150 metre boyutlarında yayvan bir höyüktür. Üzerinde yer aldığı Kuvartener Döneme ait bir terasla birlikte yüksekliği 6 metreyi bulmaktadır. Denizden yüksekliği ise 355 metre olan tepe 37° 55' kuzey, 38° 01' doğu koordinatları içinde yer almaktadır.²¹⁵

5.8.2. Araştırma Tarihçesi

Akarçay Tepe ilk defa Fırat nehri üzerinde yapılan Keban, Karakaya ve Atatürk Barajlarından sonra aynı nehir üzerinde yapılması planlanan Birecik ve Karkamış Barajlarının göl suları altında kalacak olan bölgede bulunup. Tarihi yerlerin ve anıtların saptanıp belgelenmesine yönelik bir projede, 1992 yılında Guillermo Algaze başkanlığındaki bir ekip tarafından yapılan yüzey araştırmasında saptanmıştır.²¹⁶

Orta Doğu Teknik Üniversitesi-Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (ODTÜ-TAÇDAM) koordinatörlüğünde sürdürülen Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi kapsamında, 1998 yılında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalından bir ekip tarafından höyükte yeniden yüzey toplaması yapılmıştır.²¹⁷ 1999 yılında ise İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı, Barselona Otonom Üniversitesi, Katalonya Arkeoloji Müzesi (İspanya) ile Tokyo Kaseigakuin ve Tsukuba Üniversitesi (Japonya) öğretim üye ve öğrencilerinden oluşan karma bir ekip tarafından höyükte kurtarma kazısı başlatılmıştır. Başlangıçta üç kazı sezonu olarak planlanan çalışmalar, Karkamış Barajı göl sınırlarının değişmesi ve höyüğün su altında kalmayacağını anlaşılmaması

²¹⁴ Makoto Arimura, vd., "Akarçay Tepe Kazısı, 1999", Ankara, 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, (2001a), ss. 181.

²¹⁵ Mihriban Özbaşaran ve Miquel Molist, "Akarçay Tepe: Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme", İstanbul, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, (Edt.) Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, 2007, ss. 179; Çelik, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle*, ss. 37.

²¹⁶ Algaze, vd., "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons", ss. 201.

²¹⁷ Nur Balkan Atlı, Aslı Erim Özdoğan ve Mihriban Özbaşaran, "Akarçay Tepe, 1998 Araştırması," *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, Ankara, ODTÜ TAÇDAM, (Edt.) Numan Tuna, Jean Öztürk, (1999b), ss. 64.

üzerine 2002 yılına kadar kesintisiz sürdürülmüş. Ekonomik nedenlerle verilen iki yıllık aradan sonra 2005 yılında tekrar kazı ve araştırmalar devam edip 2006 ve 2007 yıllarına kadar devam ettirilmiştir.²¹⁸

5.8.3.Tarihlendirme

Akarçay Tepe’de yapılan araştırmalar sonucunda yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ve Çanak Çömlekli Neolitik Döneme tarihlendirilmektedir. Yapılan kazılarla tabaka ve mimariye bağlı olmayan çukur içinde Ubeyd ve Erken Tunç Çağı ile ilişkili malzemeler elde edilmiştir. Yerleşim alanında Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden, Çanak Çömlekli Neolitik Döneme geçiş evresine kesintisiz devamlılık gösteren altı evre tespit edilmiştir.²¹⁹ I ve II evreler Çanak Çömlekli Neolitik Dönemi, III evrenin sonu Geçiş Evresini, IV-VI evreler ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi temsil etmektedir.²²⁰ Akarçay Tepe’nin uyarlanmış (kalibre edilmiş/düzeltilmiş) C14 analiz sonuçlarına göre M.Ö. 7512-6080 tarihlendirilen yıllar aralığında iskân edilmiştir.²²¹

Akarçay Tepe’de devamlılık gösteren tabakalanma, kuzeyde Cafer Höyük, Gritille, Çayönü ve Gürcütepe gibi yerleşmeler açısından bilinenleri zenginleştirmektedir. Ayrıca güneyde Orta Fırat’taki Tell Halula ve Abu Hureyra gibi yerleşmelerle kronolojik benzerliğe sahip olması açısından önemlidir.²²²

Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşimi “İzgara Planlı Yapılar”, “Hücre Planlı Yapılar” ve “Geniş Odalı Yapılar” iyi korunmuş örneklerini yansıtmakta, yapıların etrafında çeşitli işlerin yapıldığı avlular bulunmuştur. Batı alanındaki Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşmeleri çok odalı, taş temel üzerine kerpiç duvarlı yapılarla bilinir,

²¹⁸ Heval Bozbay, *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, ss. 32.

²¹⁹ Nur Balkan Atlı, vd., *“Akarçay Tepe 2000”, Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara, ODTÜ Tarihî Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi, (Eds.) Numan Tuna ve Jale Velibeyoğlu, 2002, ss. 288.

²²⁰ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 74.

²²¹ Osamu Maeda, *The Materiality of Obsidian and the Practice of Obsidian Use in the Neolithic Near East*, (Doktora Tezi), The University of Manchester, İngiltere, 2009, ss.162.

²²² Özbaşaran ve Molist, *“Akarçay Tepe: Orta Fırat’ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme”*, ss. 101.

etraflarında avlu benzeri açık alanlarla günlük faaliyetlerini gerçekleştirirler. Akarçay Tepede mimari malzeme olarak genellikle kireçtaşı ve kerpiç birlikte kullanılmıştır.²²³

5.8.4. Obsidiyen Aletler

Akarçay Tepe yontmataş endüstrisi çakmaktaşı ve obsidiyenden oluşturmaktadır.²²⁴ Yerleşimde obsidiyenin çakmaktaşı oranı %10 ile %20 arasında değişmektedir. Akarçay Tepe’de Kapadokya ve Doğu Anadolu kaynaklarından elde edilmiş obsidiyen tespit edilmiştir. Tespit edilen hammaddeler yedi farklı renk grubuna ayrılmıştır. Bunlar; saydam yeşil, kahverengi, opak siyah, siyah/gri, kahverengimsi gri, saydam gri ve kırmızı renkte örneklerdir.²²⁵

Neolitik yerleşmelerdeki gibi Akarçay Tepe’de alet yapımında obsidiyen hammadde olarak kullanılmıştır. Toplam yedi kazı sezonu boyunca toplanan obsidiyen alet sayısı tam olarak belli değilse de 7-8 binin üzerindedir. Çoğunluğu yeşil ve kahve renkli Bingöl ve Van obsidiyeni oluşturur, az sayıda bulunan transparan gri renkli Orta Anadolu obsidiyeni bulunmuştur.²²⁶ 1999 yılındaki kazılarda açığa çıkartılan 18 adet obsidiyen alet üzerinde yapılan incelemeler de obsidiyenin çoğunlukla Doğu Anadolu (Bingöl) kökenli olduğunu ortaya koymuştur.²²⁷

Obsidiyenin Akarçay Tepeye hangi aşamada getirildiği kesin olarak belirlenememiştir. Yerleşmede az sayıda bulunan çekirdeklerin yerleşmede işlendiği düşünülmektedir. 27 X olarak nitelendirilen açmanın Orta PPNB’ye tarihlenen tabakalarında işlik veya açık alan olduğu düşünülen kesimde çok sayıda obsidiyen artığının bulunması bu görüşü destekler. Bu alanda toplam 1222 parça obsidiyenin 897 adedi yongadan, geri kalan 325 adedi ise 2 cm altındaki yonga ve yonga artıklarından

²²³ Mihriban Özbaşaran ve Çiler Algül, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi İlk Çiftçi Topluluklarından Akarçay Tepe”, Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu, Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (Edt.) Necmi Karul, Gülriz Kozbe ve Ahmet Yavuzkır, 2017, ss. 40-41.

²²⁴ Makoto Arimura, vd., “Akarçay Tepe Kazısı, 1999”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, Ankara, ODTÜ Tarihî Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi, (Eds.) Numan Tuna, Jean Öztürk ve Jale Velibeyoğlu, (2001b), ss. 320.

²²⁵ Osamu Maeda, “Meanings of obsidian exchange and obsidian use at Akarçay Tepe”, *Systèmes techniques et communautés du Néolithique précéramique au Proche-Orient*, (Technical Systems and Near Eastern PPN Communities), 2007, ss. 246.

²²⁶ Makoto Arimura, vd., “A New Neolithic Settlement in the Urfa Region: Akarçay Tepe, 1999”, *Anatolia Antiqua VIII*, 2000, ss. 249.

²²⁷ Bozbay, *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri*, ss. 69.

oluşmaktadır. Bu parçaların tek bir çekirdeğin yongalanması sırasında ortaya çıktığı düşünülmektedir.²²⁸

Yerleşmede çoğunluk dilgi ve dilgicikler oluştursa da üretimin çeşitli aşamalarını gösteren aletler ve alet artıkları da yerleşimde ortaya çıkartılmıştır. Bu verilere göre obsidiyenin hem bitmiş bir ürün halinde hem de işlenmeye hazır çekirdek halinde yerleşim yerine getirildiği düşünülmektedir. Akarçay Tepeden elde edilen obsidiyen verileri sonucunda yerleşmenin Güneybatı Asya'daki obsidiyen "ticareti" ağının içinde yer aldığını göstermekte ama bu ticaretin nasıl gerçekleştiği hakkında bilgi bilinmemektedir.²²⁹

Akarçay'da elde edilen dilgilerin kama biçimli obsidiyen çekirdeklerden üretildiği düşünülmektedir. Bu kama biçimli obsidiyen çekirdeklerden (Çiz. 13-14) dilgi üretimine dair en yoğun bulgular VI evrede görülmektedir. V ve IV evrelerde standartlaşmış obsidiyen dilgiler yaygın olmasına rağmen dilgi üretimine dair bulgu az bulunmuştur. Çanak Çömlekli Neolitik evrelerde ise dilgi üretimine dair bulgular geçiş evresine göre artış göstermiştir.²³⁰ IV evreden itibaren obsidiyen bulgulara düşüş görülmektedir, bu düşüşün sebebi olarak değiş-tokuş yoluyla yerleşime gelen obsidiyenin, statü olarak uğradığı değişimle ilişkili olduğu düşünülmektedir.²³¹

Akarçay Tepede obsidiyen alet genellikle delici, kesici aletlerin yapımında kullanılmıştır. Aletler arasında çoğunluğu baskı tekniğiyle yapılmış dilgiler oluşturur, orak-bıçak, kazıyıcı, ok ucu, çeşitli yongalar, birkaç adet "Çayönü Aleti" olarak bilinen dilgi ve diğer aletlerdir (Çiz. 15). Obsidiyenden yapılmış özel olarak tanımlanabilecek nesne yalnızca iki adet boncuktur. Boncuklardan biri Akarçay Höyükte 27 S olarak nitelendirilen açmanın içinde yer alan B binasıyla ilişkilidir. Diğeri de 20 olarak adlandırılan açma alanındaki 20 P açmasının PPNB'ye ait olan 19. tabakasında

²²⁸ Bozbay, *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri*, ss. 69.

²²⁹ Bozbay, *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri*, ss. 70.

²³⁰ Maeda, *The Materiality of Obsidian and the Practice of Obsidian Use in the Neolithic Near East*, ss. 171-172.

²³¹ Arimura, Balkan Atılı, ve diğ. "*Akarçay Tepe Kazısı, 1999*", ss. 323.

bulunmuştur. Bu boncukların her ikisi de yeşil renkli Doğu Anadolu obsidiyeninden yapılmıştır.²³²

Akarçay Tepe'nin VI evresinde Doğu Anadolu kaynaklı yeşil renk obsidiyen yoğun iken V evrede kahverengi opak obsidiyenin çoğaldığı görülür. IV evrede kahverengi obsidiyen azalırken gri ve kahve gri renkli obsidiyen artar, III evrede ise kahverengi, yeşil, kahverengi opak, kahve-grinin yanında Kapadokya kökenli olduğu düşünülen saydam obsidiyen de çoğalmaya başlar. Evrelere göre hammaddelerin değişimi kullanımında belirgin bir şekilde görülür. VI ve V evrede obsidiyen kullanımı IV ve III evrelere göre daha fazladır. VI evrede obsidiyen çekirdek tek düzlemli ve prizmatik olup omurgalı veya düz sırtlıdır, ayrıca bu evrede birçok dilgicik çekirdeği ve yongalama ürünleri bulunmuştur (Çiz. 16-17). V evrede dilgicik üretimi obsidiyen kaynağının değişimine paralel olarak azalır ve kenar kırıklı dilgiler artar. IV evrede ise çekirdek, dilgicik çekirdeği, kenar kırıklı dilgiler ve yongalama ürünleri azalırken, III evrede bunlar tekrar çoğalmaya başlar.²³³

Köşeleri inceltilmiş dilgiler tek yönlü merkezi dilgi taşımalıklar üzerine yapılmıştır. Dilgilerin topuğa yakın alt bölümü budanmış veya düzeltilenmiştir (Çiz. 18-19). Bu dilgiler yaygın olarak yarı dairesel bir sapın içine yerleştirilerek kesme, toplamada kullanılmak üzere, Akarçay Tepede tespit edilen örnekler ise sapın içine yerleştirmeye uygun şekilde değildir. Yerleşmede tespit edilen diğer bir alet grubu ise fırlatma uçlar, bu uçlar Kapadokya obsidiyeni kullanılarak üretilmiş tamamı yarı saydam, gri ve açık gri obsidiyendir (Çiz. 20). Tespit edilen tüm uçlar iki yönlü dilgiler üzerine yapılmıştır, ancak dilgilerin elde edildiği naviform çekirdekler yerleşimde tespit edilmemiştir. Bu nedenle uçların ithal edildiği düşünülmektedir. Uçların tipolojilerine bakıldığında devamlı düzelti ile sap kısmı şekillendirilmiş bir form görülmektedir. Ugarit veya Byblos ucu olabilecek formlar, Ugarit ucu ile Amuk ucu arasında özellik

²³² Bozbay, *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri*, ss. 70.

²³³ Nur Balkan-Atlı, vd., *"Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları"*, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı (2 cilt), Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 27-31 Mayıs 2002, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, (2003b), ss. 228.

gösteren başka bir form da tespit edilmiştir. Tüm bu uçlar Geç Çanak Çömleksiz Neolitik Evreye tarihlendirilir.²³⁴

5.9. Sefer Tepe

5.9.1. Konumu

Sefer Tepe, Viranşehir'in 25 km batısında Şanlıurfa'nın yaklaşık 70 km doğusunda, bugünkü Viranşehir ilçe sınırları içerisinde bulunan küçük yayvan bir höyüktür. Yerleşim, platoların bittiği ovanın başladığı bir noktaya kurulmuştur.²³⁵ Anakaya üzerine oturtulmuş yaklaşık 7 metre yüksekliğindeki yerleşim yeri, deniz seviyesinden 700 m yüksekliğinde ve yaklaşık 7 dekarlık bir alana sahiptir. Yerleşim alanına en yakın su kaynağı 1.5 km doğusunda bulunan Yukarı Cırcıp Deresi'dir (Hrt. 3). Yerleşim yerinin jeolojik yapısı kalkerden meydana gelmiş olup ve en yakın bazalt kaynağı yerleşimin 1 km doğusunda yer almaktadır.²³⁶

Yerleşim yeri Karahan Tepe'ye yaklaşık 15 km, Göbekli Tepe'ye 50 km, Şanlıurfa-Yeni Mahalle'ye 70 km ve Hamzan Tepe'ye yaklaşık 70 km gibi Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen yerleşimler gibi ana kaya üzerine kurulmuştur.²³⁷ Viranşehir ovası olarak bilinen ova, Sefer Tepe yerleşiminin kuzey ve doğusunda uzanmakta, güney kısmı düz arazi, batı kısmında ise Tek Tek Dağları uzanmaktadır.²³⁸

5.9.2. Kazı ve Araştırma Tarihçesi

Sefer Tepe 2000-2003 yılları arasında gerçekleştirilen “Şanlıurfa Bölgesi Kültür Envanteri Projesi” kapsamında Harran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü hocalarından A. Cihat Kürkçüoğlu, Bahattin Çelik ve Muharrem Oral tarafından keşfedilmiştir.²³⁹ 2021 yılında Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Başkanlığında İstanbul Üniversitesi Doç. Dr. Emre

²³⁴ Maeda, *The Materiality of Obsidian and the Practice of Obsidian Use in the Neolithic Near East*, ss. 182-194; Marie Cleair Cauvin, “*Les faucilles préhistoriques du Proche-Orient données morphologiques et fonctionnelles*”, Paléorient, 1983, ss. 73, Fig.5.

²³⁵ Çelik, “*Differences and Similarities between the Settlements in Sanliurfa Region where “T” Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*”, ss. 18.

²³⁶ Mustafa Güler, Bahattin Çelik ve Gül Güler, “*Viranşehir İlçesinden Yeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimleri*”, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Anadolu/Anatolia (38), 2012, ss.161.

²³⁷ Bahattin Çelik, “*A New Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Turkey: Sefer Tepe*”, Tokyo, Neolithics: The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research (1), (2006a), ss. 23.

²³⁸ Çelik, “*Differences And Similarities Between The Settlements In Şanlıurfa Region Where “T” Shaped Pillars Are Discovered*”, ss. 18.

²³⁹ Bahattin, “*A New Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Turkey: Sefer Tepe*”, ss. 23.

Gündoğan'ın bilimsel danışmanlığında ilk dönem kazıları başlamıştır ve kazı çalışmaları dönemsel olarak devam etmektedir.

Sefer Tepe'de yapılan yüzey araştırmasında en ilginç buluntu 16 adet in situ durumunda "T" şeklinde dikme taşların bulunması ve bu taşların karşılıklı olarak konumlandırılmış olmalarıdır. Ayrıca benzer şekilde dikilitaşların çevre yerleşimlerde olması bu yerleşimin önemini artırmıştır.²⁴⁰ 2021 yılında ilk dönem kazılarına başlanan Sefer Tepe yerleşiminde yapı komplekslerinde dörtgen planlı düzgün döşenmiş duvarları olan mekânlar ve bu mekânların içine yerleştirilmiş kuzey-güney ya da doğu-batı yönlü konumlandırılmış dikilitaşlar bulunmuştur. Konumlandırılmış taşlardan biri "T" biçimlidir, taşın dikey kısmının doğuya bakan kısmında en üst ve en alt kısmında geometrik kabartmalar bulunmaktadır.²⁴¹

5.9.3. Tarihlendirme

Sefer Tepe'de yapılan yüzey araştırmasında buluntu olarak ağırlıklı olarak yontmataş aletler ele geçirilmiştir. Aletlere bakıldığında yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait olabilecekleri ve çakmaktaşıdan yapılmış Byblos uçların sadece uçları ve sap kısımları korunmuştur, tanımlanamayan uçlarda mevcuttur. Bu aletlerin benzerleri Göbekli Tepe, Nevalı Çori, Şanlıurfa-Yeni Mahalle ve Karahan Tepe'de rastlanmaktadır.²⁴²

Yerleşim yerinde yüzey araştırmasında ve yeni yapılan kazı sonucunda yerleşim yerinde bulunan özellikle dikilitaşların Nevalı Çori, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Hamzan Tepe ve Taşlı Tepe'de yer alan dikilitaşlar ile benzerlik taşımaktadırlar. Bunlar beraber değerlendirildiğinde Göbekli Tepe'nin II. Tabakası ile benzer özellikler taşıdığından, Çelik tarafından yüzey araştırmasında buranın Çanak Çömleksiz Neolitik dönem A (PPNA) sonu ile B evresinin (PPNB) başlarına tarihlendirmektedir.²⁴³ Şu an

²⁴⁰ Çelik, "Differences And Similarities Between The Settlements In Şanlıurfa Region Where "T" Shaped Pillars Are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde "T" Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)", ss. 18.

²⁴¹ Emre Gündoğan, "Sefertepe", Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu (Genişletilmiş Baskı), Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (Edt.) Necmi Karul, Gülriz Közbe ve Ahmet Yavuzkır, 2021, ss. 40.

²⁴² Güler, Çelik ve Güler, "Viranşehir ilçesinden Yeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimleri", ss.161.

²⁴³ Çelik, "Differences and Similarities between the Settlements in Şanlıurfa Region where "T" Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde "T" Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)", ss. 18.

kazı çalışmalarını yürüten Gündoğan'ın yaptığı çalışmalarda şimdilik Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin B'nin erken evresine ait bir mimari plan gösteren yapı bulduklarını bildirmektedirler.²⁴⁴

5.9.4. Obsidiyen Aletler

Sefer Tepe yerleşiminde yapılan yüzey araştırmasında %12.4 (13 adet) obsidiyen bulunmaktadır.²⁴⁵ Yapılan kazı çalışmalarında ise zengin bir yontmataş buluntularına sahip olan yerleşimin ağırlıklı olarak aletlerini çakmaktaşıdan oluştuğunu az sayıda obsidiyen ele geçmiştir.²⁴⁶ Kazı çalışmasının yeni başlamış olduğundan yontmataş alet verileri bulunmamaktadır. Bu yüzden yüzey araştırmasında ele geçen yontmataş aletler ile ilgili verilen değerler baz alınarak kullanılacaktır. Yapılacak olan kazı çalışmaları ile birlikte bu değerler değişebileceği göz önünde bulundurulmaktadır.

Sefer Tepe'de bulunan yontmataş aletlere bakıldığında %87.6'sını (92 adet) çakmaktaşı, ithal olarak ele geçen obsidiyenler ise %12.4 (13 adet) oluşturmaktadır. Yontmataş buluntu grubundaki obsidiyenin çakmaktaşına göre oranı 1/7'dir. Obsidiyen aletlere bakıldığında 1 ön kazıyıcı (%7.7), 1 düzeltili dilgi (%7.7), 1 omuzlu dilgi (%7.7) ve 1 adet tepeli dilgi geri kalanı ise dilgi parçalarıdır (Tablo 4). Obsidiyen dilgilerin tümü trapez kesitli ve mevcut boyları 2.8 ile 1.3 cm, genişlikleri 1.9 ile 0.8 cm, kalınlıkları ise 0.4 ile 0.2 cm arasında ölçülmüşlerdir. Alet grubuna giren kazıyıcının mevcut boyu 1.7 cm, genişliği 1.4 cm, kalınlığı ise 0.8 cm olarak ölçülmüştür (Çiz. 21).²⁴⁷

Tablo 4. Sefer Tepe Obsidiyen Alet Değerleri (Çelik, 2005 ss.188).

Obsidiyenler	Adet	%
Dilgi	10	76.9%
Düzeltili Dilgi	1	7.7%
Ön Kazıyıcı	1	7.7%
Tepeli Dilgi Parçası	1	7.7%
Toplam	13	100%

²⁴⁴ Gündoğan, "Sefertepe", ss. 40.

²⁴⁵ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 178.

²⁴⁶ Gündoğan, "Sefertepe", ss. 40.

²⁴⁷ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 187.

Obsidiyen aletler üzerinde yapılan teknolojik ve tipolojik analizler sonucunda, bulunan %76.9'u (10 adet) olan dilgilerin varlığı bu yerleşmede dilgi üretimine yönelik bir üretimin olduğunu göstermektedir. Dilgilerin 9 adedi iki vurma düzlemli, 4 adedi tek vurma düzlemli olarak ayrılmaktadır. İki vurma düzlemli dilgiler Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin varlığına işaret etmektedir. Bulunan obsidiyenlerin hammadde analizleri sonuçlanmadığı için bu konuyla ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ama renklerine bakıldığında 7 adedi mat siyah, 6 adedi ise yarı şeffaf siyah olarak tanımlanmıştır.²⁴⁸ Renkler üzerinde yapılan inceleme sonucunda hammadde kaynağı olarak Kapadokya bölgesi olabileceği düşünülmektedir.

5.10. Kurt Tepesi (KUÇA GURA)

5.10.1. Konumu

Şanlıurfa İlinin 45 km doğusunda, Sumaklı Köyünün 3 km güneyinde bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 730 m²⁴⁹ olan yerleşim yaklaşık olarak 10 dekarlık bir alana sahiptir. Harran Ovası ile Virahşehir bölgesi arasında bir geçit görevi gören Çoban Deresi Boğazı'na hâkim bir tepe üzerinde yer almaktadır (Hrt. 3).²⁵⁰

Yöre halkı tarafından “Kuça Gura” olarak adlandırılan yerleşim alanı toprak yönünden oldukça fakir olan, yüksek kalker platolarının oluşturduğu bir sırtın üzerine kurulmuş küçük bir alana sahip bir höyüktür. Höyüğün etrafında Roma dönemine ait kaçak kazılar sonucunda soyulmuş birkaç Tümülüs bulunurken, höyüğün batı bölümünde kaçak kazılardan dolayı tahribat yaşanmıştır.²⁵¹ Höyüğün kuzey ucunda yüksek gerilim hattı direğinin etrafında kalkerden kayalıklarda küçük oyuk grupları ve ana kayaya oyulmuş bir havuz tespit edilmiştir. Yerleşim alanında bulunan “T” biçimli dikilitaşların çıkartıldığı düşünülen taş ocakları ise tepenin kuzeydoğusunda yer almaktadır.²⁵²

²⁴⁸ Çelik, *Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*, ss. 188.

²⁴⁹ Mustafa Güler ve Bahattin Çelik, *“Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları”*, Ardahan, BELGÜ (Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi) 1(1), 2015, ss. 78.

²⁵⁰ Çelik, *“Neolitik Dönemde Dikilitaş Geleneği”*, ss. 86.

²⁵¹ Çelik, *“Differences and Similarities between the Settlements in Sanliurfa Region where “T” Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)”*, ss. 11.

²⁵² Güler ve Çelik, *“Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları”*, ss. 78.

5.10.2. Araştırma Tarihçesi

Kurt Tepesi 2013 yılında Bahattin Çelik tarafından gerçekleştirilen “Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması” projesi kapsamında bölgede yapılan yüzey araştırmasında keşfedilmiştir.²⁵³ 2013 yılında yapılan araştırmada yerleşim içinde T biçimli dikilitaşlar saptanmıştır. Ayrıca yerleşim alanının Karahan Tepe ve Taşlı Tepe’ye yaklaşık olarak aynı uzaklıkta olduğu görülmektedir. Karahan Tepe, Taşlı Tepe ve Kurt Tepesi yerleşimleri kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 15 km mesafelerde konumlandırılmıştır.²⁵⁴

5.10.3. Tarihlendirme

Kurt Tepesinde yapılan araştırma sonucunda ele geçen küçük buluntular ve T şeklindeki dikilitaşların birinin üzerinde Göbeklitepe ve Nevalı Çori’den de bilinen kravat şeklinde bir yiv ve chevron motifi kabartması yer almaktadır. Bu dikilitaşların Göbeklitepe’nin II. Tabakası ve Nevalı Çori’deki kült yapısı ile benzer özellikler taşımaktadır.²⁵⁵ Tüm bu küçük buluntular ve dikilitaşların benzerliğinden yola çıkarak B. Çelik tarafından yerleşim alanı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresi sonu (PPNA) ile Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresi başlarına (PPNB) tarihlendirmesi gerektiğini düşünülmektedir.²⁵⁶

5.10.4. Buluntular

Kurt Tepesinde sistemli bir kazı yapılmamıştır. Yapılan yüzey araştırması sonucunda seramik buluntulara rastlanmamıştır. Sadece çakmaktaşıdan yapılmış uç parçaları, Byblos tipi uçlar, silikalı orak dilgiler, kazıyıcılar, deliciler ve obsidiyenden dilgiler yer almaktadır. Ayrıca taştan boncuklar, bazalt taşından yapılmış havaneli parçaları ele geçmiştir. Taş alet olarak ağırlıklı olarak çakmaktaşı bulunmuş çok az oranda obsidiyen buluntu tespit edilmiştir. Tespit edilen obsidiyen aletlerin de dilgi endüstrisi üzerine olduğu görülmektedir.²⁵⁷

²⁵³ Güler ve Çelik, “*Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları*”, ss. 78.

²⁵⁴ Çelik, “*Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013*”, ss. 320.

²⁵⁵ Çelik, “*Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013*”, ss. 319.

²⁵⁶ Çelik, “*Differences and Similarities between the Settlements in Sanliurfa Region where “T” Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*”, ss. 12; Çelik, “*Neolitik Dönemde Dikilitaş Geleneği*”, ss. 86.

²⁵⁷ Çelik, “*Neolitik Dönemde Dikilitaş Geleneği*”, ss. 86; Güler ve Çelik, “*Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları*”, ss. 78-79.

5.11. Taşlı Tepe

5.11.1. Konumu

Taşlı Tepe, Şanlıurfa İlinin yaklaşık 65 km kuzeydoğusunda, bugünkü Siverek ilçe sınırları içerisinde bulunan Başbük Köyünün yaklaşık 1 km kuzeyinde bulunmaktadır. Yerleşim alanı deniz seviyesinden 740 m yükseklikte olup yaklaşık olarak 12 dekarlık bir alana sahiptir. Ana kayadan itibaren yaklaşık olarak 4 m yükseklikte bulunmaktadır (Hrt. 3).²⁵⁸

Yerleşimin bulunduğu alan günümüzde tarımsal faaliyetler için kullanılmaktadır. Bölgenin jeolojik yapısı kalkerden meydana gelmiş olup en yakın bazalt kaynağı 2 km güneyinde yer almaktadır. Yerleşim yerinin 2 km güneydoğusunda yoğun olarak çakmaktaşı yumrularına rastlanmıştır. Yerleşimin güneybatısında, doğusunda ve kuzeyinde yüksekliği yaklaşık 800 ile 850 m arasında değişen yüksek platolar bulunmaktadır. Yerleşim alanının güneyi ve batısı kısmen düz bir yapıya sahiptir, yerleşimin yer aldığı bölgenin jeolojik yapısı kalkerden meydana gelmektedir.²⁵⁹

5.11.2. Araştırma Tarihçesi

Taşlı Tepe ilk kez “Şanlıurfa İl ve İlçelerindeki Taşınmaz Kültür Varlıklarının Tespiti, Envanteri ve Değerlendirmesi” isimli TÜBİTAK projesi kapsamında 2011 yılında yapılan yüzey araştırmasında keşfedilmiştir.²⁶⁰ Taşlı Tepe yerleşimi bölgede bulunan Karahan Tepe, Göbekli Tepe, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe PPN yerleşimleri gibi ana kaya üzerine oturtulmuş bir yerleşimdir. Taşlı Tepe’nin bölgede yer alan Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşimlere kuş uçuşu mesafesi; Göbekli Tepe’ye yaklaşık 35 km, Nevalı Çori’ye 62 km, Karahan Tepe’ye yaklaşık 30 km, Sefer Tepe’ye 28 km, Şanlıurfa-Yeni Mahalle’ye 50 km, Hamzan Tepe’ye yaklaşık 52 km ve Harbetsuvan Tepesi’ne ise yaklaşık olarak 50 km uzaklıktadır.²⁶¹

Taşlı Tepe yerleşiminde Çanak Çömleksiz dönemde iskân edilen bölgede bulunan buluntulara bakıldığında iki kategoriye ayrılmıştır; mimari elemanlar ve küçük buluntular olarak ayrılmaktadır. Mimari buluntuya bakıldığında “T” şeklindeki dikme

²⁵⁸ Bahattin Çelik, Mustafa Güler ve Gül Güler, “*Türkiye’nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe*”, Ankara, Anadolu/Anatolia (37), (2011a), ss. 226.

²⁵⁹ Bahattin Çelik, “*Göbeklitepe Yalnız Değil*”, “yrz.”, Aktüel Arkeoloji Dergisi, Temmuz-Ağustos sayı 46: (2015b), ss. 95.

²⁶⁰ Çelik, “*Göbeklitepe Yalnız Değil*”, ss. 95.

²⁶¹ Çelik, Güler ve Güler, “*Türkiye’nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe*”, ss. 226.

taşlardır. Taşlı Tepe yerleşiminde kazılan en ilginç buluntu Başbük köyünde bir evin avlusundan bulunan “T” şeklinde dikilitaş ve dikilitaş parçalarıdır. Dikilitaşlar kireçtaşıdan yapılmıştır. Yerleşimin güneydoğu yamacında sulama için yapılan bir hafriyat sırasında yaklaşık olarak 7x8 m boyutlarında ve 1 m derinliğindeki çukurdan 4 adet “T” şeklinde dikilitaş parçalar halinde çıkartılmıştır. Parçalar halinde olan bir dikilitaş birleştirilmiş ve mevcut boyu 152 cm, baş kısmının genişliği 93 cm ve kalınlığı ise 22 cm olarak ölçülmüştür. Üzerinde herhangi bir kabartma ve kazıma izine rastlanılmamış olan dikilitaşın ölçüleri baz alındığında Göbekli Tepe II. Tabaka stelleri ile Nevali Çori tapınak binasındaki dikilitaşlar, Kurt Tepesindeki, Sefer Tepe ve Harbetsuvan Tepesinde bulunan in-situ dikilitaşlarla büyük benzerlik gösterir. Ayrıca aynı yerden terrazo taban örneği de bulunmuştur.²⁶²

5.11.3.Tarihlendirme

Taşlı Tepe yerleşiminde ele geçen küçük buluntular ve dikilitaş buluntusu ölçüleri bakımından Göbekli Tepe II. tabaka dikilitaşları, Nevali Çori tapınak binası dikilitaşları, Karahan Tepe ve Sefer Tepe’nin yüzeyinde yer alan in-situ dikilitaşlar ile büyük benzerlik göstermektedir. Ayrıca diğer PPN yerleşimlerde rastlanan terrazo taban örneğine yerleşim yerinde de rastlanılmıştır. Tüm bulgular göz önüne alındığında Taşlı Tepe yerleşimi, B. Çelik tarafından Göbekli Tepe’nin II. Tabakası ve Nevali Çori’deki kült yapısı dikilitaşları ile benzer özellikler taşıdığı için, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresi (PPNA) sonu ile Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresi (PPNB) başlarına tarihlendirmesi gerektiğini düşünmektedir.²⁶³

5.11.4. Buluntular

Taşlı Tepe yerleşiminde ele geçen küçük buluntulara bakıldığında, yontmataş bulguların büyük bir çoğunluğu çakmaktaşıdan oluşmaktadır. Obsidiyen buluntular çok az miktarda bulunmuştur. Obsidiyen buluntulara bakıldığında sadece birkaç dilgi

²⁶² Çelik, “*Differences And Similarities Between The Settlements In Şanlıurfa Region Where “T” Shaped Pillars Are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*”, ss.17.

²⁶³ Gül Güler, Bahattin Çelik ve Mustafa Güler, “*New Pre-Pottery Neolithic Sites and Cult Centres In The Urfa Region*”, “yrz.”, Documenta Praehistorica (XL), 2013, ss.293.

parçası ele geçirilmiştir. Çakmaktaşıdan ise ok ucu, silikalı orak dilgi, Byblos tipi ok uçları görülmektedir (Çiz. 22).²⁶⁴

Yerleşim alanında bulunan diğer küçük buluntulara bakıldığında alt ve üst ezgi taşları, taş tabak ya da taş plaka, çay taşından yapılmış el baltaları ve keskinik bulunmuştur. Ayrıca yerleşimde yeşil dere taşından yapılmış boğa başı şeklinde bir boncuk bulunmuştur.²⁶⁵ Geç Neolitik dönemden itibaren benzer boncuklar Köşk Höyükte de bulunmuştur.²⁶⁶ Yeşim taşından yapılmış boğa başlı benzer boncuk yerleşimle aynı döneme tarihlenen ve aynı bölgede bulunan Harbetsuvan Tepesinde de bulunmuştur.

5.12. Ayanalar Höyük (GRE HUT)

5.12.1. Konumu

Ayanlar Höyük Şanlıurfa'nın 30 km batısında bulunan Ayanlar (Hut) Köyünün altında ve kuzeyinde yer almaktadır. Yerleşim alanı bölge halkı tarafından "Gre Hut" olarak adlandırılmaktadır. Yerleşim alanı yaklaşık olarak 140 dekarlık bir alana sahip olan höyüğün yüksekliği ise yaklaşık 10 m'dir. 250x300 m'lik bir yüzeye sahip olan höyüğün deniz seviyesinden yüksekliği 733 m'dir.²⁶⁷ Höyüğün yer aldığı bölgenin jeolojik yapısı tamamen kalkerli stratigrafi içerirken, en yakın bazalt kaynakları ise 2 km doğusunda yer almaktadır (Hrt. 3). Köyde ekilebilir arazi az olduğundan yerleşim üzerinde tarım faaliyetlerinden dolayı fıstık ağaçları bulunmaktadır. Bu da höyüğün tarım faaliyetleri nedeniyle yüzeyi tamamen tahrip olmasına neden olmaktadır. Höyüğün tahrip olmasına neden olan diğer bir unsurda höyüğün ortasından kuzey-güney yönünde geçen asfalt yolda tahrip etmektedir.²⁶⁸

5.12.2. Araştırma Tarihçesi

Ayanlar Höyük, "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması" kapsamında yapılan araştırmalarda bulunmuştur. Şanlıurfa Müzesi'ne

²⁶⁴ Çelik, Güler ve Güler, "Türkiye'nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taş Tepe", ss. 226.

²⁶⁵ Çelik, Güler ve Güler, "Türkiye'nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taş Tepe", ss. 226.

²⁶⁶ Güler, Çelik ve Güler, "New Pre-Pottery Neolithic Sites and Cult Centres In The Urfa Region", ss.293.

²⁶⁷ Çelik, "Neolitik Dönemde Dikilitaş Geleneği", ss. 87.

²⁶⁸ Güler ve Çelik, "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları", ss. 83; Bahattin Çelik, "A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)", Slovenya, Ljubljana University Press, Documenta Praehistorica XLIV, (2017a), ss. 360-361.

2013 yılında getirilen Neolitik Döneme ait iki eserin nereden geldiğini anlamak için Şanlıurfa kent merkezinin yaklaşık 25 km batısında bulunan bir bölgede 2013 yılında yapılan yüzey araştırması sırasında keşfedilmiştir.²⁶⁹

Ayanlar Höyük, toplamda 6 tepesi bulunan güney ve doğu bölümünde köy yerleşimi yer almakta olan bir yerleşim yeridir.²⁷⁰ Ayanlar Höyüğün güneyinde yapılan incelemelerde bu yerleşime bağlı olduğu düşünülen 7 küçük yerleşim yeri tespit edilmiş. Höyüğün güneyinde ve güneydoğusunda, 2 km ile 7 km arasında değişen uzaklıklarda Vari Nebi Mevkii, Curna Henzir Mevkii, Ömer Altundağ Tarlası, Sıtkı Hesey Mevkii, Çillo Mevkii 1 ve Çillo Mevkii 2 yerleşimleri tespit edilmiş. Tespit edilen bu yerleşimlerde, Çanak Çömleksiz Neolitik dönem dışında Çanak Çömlekli Neolitik döneme ait buluntular da ele geçmiştir. Yerleşimlerin konumları bakımından, Ayanlar Höyük ile yakınlıkları nedeniyle tüm bu küçük yerleşim yerlerinin, büyük bir yerleşim yeri ve onun etrafında küçük birer uydu yerleşimler olarak konumlanmış olduğu düşünülmektedir.²⁷¹

Ayanlar Höyük, bölgede yer alan Karahan Tepe, Nevali Çori, Göbekli Tepe, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Harbetsuvan Tepesi, Kurt Tepesi, Taşlı Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe gibi PPN dönem yerleşimleri gibi ana kaya üzerinde yer alan bir yerleşim yeridir.²⁷² Ayanlar Höyük Göbekli Tepe'ye 45 km, Hamzan Tepe'ye 35 km, Şanlıurfa-Yeni Mahalle'ye 30 km ve Nevali Çori'ye 25 km uzaklıktadır. Bölgede yer alan Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi yerleşimler ile birlikte büyük ölçekli üçüncü yerleşim olan Ayanlar höyük, Karahan Tepe yerleşimine kuş uçuşu yaklaşık 66 km'dir. Büyüklükleri birbirine yakın olan Harran Ovasının kuzeyinde bulunan Göbekli Tepe, batısında bulunan Ayanlar Höyük ve doğusunda bulunan Karahan Tepe kendi aralarında

²⁶⁹ Çelik, “Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013”, ss. 319.

²⁷⁰ Çelik, “A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)”, ss. 360.

²⁷¹ Güler ve Çelik, “Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları”, ss. 87; Çelik, “A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)”, ss. 362.

²⁷² Çelik, “Differences and Similarities between the Settlements in Sanliurfa Region where “T” Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde “T” Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)”, ss. 22.

32 km ile 37 km arasında değişen mesafeler içermektedir. Bu yerleşimin birbirine olan uzaklıklarının hemen hemen aynı olduğunu göstermektedir.²⁷³

5.12.3. Tarihlendirme

Ayanlar Höyükte yapılan yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen bulgular sonucunda yerleşim yerinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ve Bizans Dönemi olmak üzere iki ayrı dönemin olduğu düşünülmektedir. Yapılan araştırmada Erken ve Orta Bizans seramikleri, Neolitik döneme ait çakmaktaşı ve çok az oranda obsidiyenden yapılmış aletler, sürtme taş aletler ve taşta oyulmuş küpler tespit edilmiştir.²⁷⁴

Yerleşim alanında Erken ve Orta Bizans dönemleri köyün bulunduğu kesimin altında ve çevresinde küçük bir alanla sınırlıdır. Höyüğün 1. tepesinde Bizans dönemi köy mezarları tespit edilmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ise höyüğün diğer tüm bölgelerinde bulunmuştur. Yerleşim alanında yapılan araştırmada ele geçen ikisi taş kap, diğeri aslan başına ait heykel parçası olan üç eser ve diğer tüm buluntular Neolitik Dönemi yansıtmaktadır. 2015 yılında yapılan yüzey araştırmasında bu üç eserin 2013 yılında Ayanlar Höyükten çıkartılıp Şanlıurfa Müzesine getirmişlerdir.²⁷⁵

Ayanlar Höyük, Göbekli Tepe III ve II tabaka, Nevalı Çori kült yapısı ile diğer bir yandan Hallan Çemi, Körtik Tepe, Hasankeyf gibi Çanak Çömleksiz Neolitik dönem buluntuları ile benzer özellikte olduklarından Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA) sonu ve Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) başına tarihlendirilmektedir. Yerleşim alanında PPNA ait yontmataş buluntular açığa çıkmadığından ve daha çok PPNB'ye ait Byblos ve Nemrik tipi aletler bulunmuştur. Göbekli Tepenin II tabaksı ve Karahan Tepede ele geçen aletler ile de benzer özellikler sergilediğinden, B. Çelik tarafından Erken ve Orta PPNB evresine tarihlenmektedir.²⁷⁶ Kazı çalışmaları sonucunda bu tarihlerin değişeceği göz önüne alınmıştır.

²⁷³ Çelik, "A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)", ss. 362.

²⁷⁴ Çelik, "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013", ss. 318; Güler ve Çelik, "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları", ss. 84.

²⁷⁵ Çelik, "A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)", ss. 361-362.

²⁷⁶ Çelik, "A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)", ss. 364.

5.12.4. Buluntular

Ayanlar Höyükte yapılan yüzey araştırması sonucunda Neolitik Döneme tarihlenen çakmaktaşıdan ve obsidiyenden aletler tespit edilmiştir.²⁷⁷ Bulunan bu aletlerin çoğunluğu çakmaktaşıdan oluşmakta, çok az miktarda obsidiyen bulunmuştur. Obsidiyen aletler yonga ve dilgilerden oluşmaktadır. Aletlere bir bütün olarak bakıldığında PPN özgü aletler, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Hamzan Tepe ve Harbetsuvan Tepesinde bulunan aletlere benzemektedirler (Res. 20).²⁷⁸

²⁷⁷ Çelik, “*Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013*”, ss. 318.

²⁷⁸ Çelik, “*A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)*”, ss. 363.

6. Harbetsuvan Tepesi

6.1. Konumu

Harbetsuvan Tepesi yerleşimi Şanlıurfa il sınırları içerisinde yer almaktadır.²⁷⁹ Şanlıurfa'nın 55 km doğusunda bulunan Tek Tek Dağları olarak bilinen kalkerli platonun içinde deniz seviyesinden yaklaşık 714 m yükseklikte bulunmaktadır (Hrt. 3).²⁸⁰ Yaklaşık olarak 6 dekarlık bir alanı kaplamakta,²⁸¹ 39° 15' 8,76" Doğu, 37° 2' 55,23" Kuzey koordinatları arasında yer alan bir yerleşimdir.²⁸² Şanlıurfa'da bulunan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (PPNB) yerleşimleri olan Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Hamzan Tepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle vb. yerleşimler gibi Harbetsuvan Tepesi'de Harran Ovasının doğu kenarındaki bir mera üzerinde kurulmuştur.²⁸³

Kayalık bir tepenin zirvesinde yer alan Harbetsuvan Tepesinin yakınında bulunan Çanak Çömleksiz Neolitik (PPN) dönemin büyük boyutlu yerleşimlerinden biri olan Karahan Tepenin 7 km güneybatısın da yer almaktadır. Bölgenin en önemli ovası olan Harran Ovasının ise 5 km batısında bulunmaktadır.²⁸⁴ Harbetsuvan Tepesi ayrıca aynı döneme tarihlenen Kurt Tepesinin 20 km kuzeyinde, Taşlı Tepenin 35 km kuzeyinde, Sefer Tepenin 26 km kuzeydoğusunda, Şanlıurfa-Yeni Mahalle'nin 43 km batıdasında, Göbekli Tepe ve Hamzan Tepenin ise yaklaşık 40 km kuzeybatısında bulunmaktadır.²⁸⁵

Harbetsuvan Tepesine (Çakmak Tepe) en yakın çakmaktaşı hammadde yatağı 8 km kuzeydoğusunda bulunan Karahan Tepe yerleşimi çevresindeki yataklardır. Ayrıca yerleşimin 10 km uzağında bulunan Recmelsuvan olarak bilinen yerleşim alanı da hammadde kaynaklarıdır. Bu kaynaklardan hammadde elde ettikleri düşünülmektedir. Bu bilgiye kanıt olarak da alanın 1 m²'sine 30 civarında çakmaktaşı düşmesindendir.

²⁷⁹ Bahattin Çelik, "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması", 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: (2016a), ss. 411.

²⁸⁰ Bahattin Çelik ve Hatice Tosyagülü Çelik, "*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları*", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi Volume:47, Autumn, (2020a)ss. 46.

²⁸¹ Çelik, "*Differences and Similarities between the Settlements in Sanliurfa Region where "T" Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde "T" Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)*" ss. 12.

²⁸² Bahattin Çelik, "*Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi*", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 43, (2019b), ss. 26.

²⁸³ Bahattin Çelik, "*A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi*", Documenta Praehistorica XLIII, Ljubljana University Press: Slovenya, 2016, ss. 421.

²⁸⁴ Çelik, "*A small-scale cult centre in Southeast Turkey Harbetsuvan Tepesi*", ss. 422.

²⁸⁵ Çelik, "*A small-scale cult centre in Southeast Turkey Harbetsuvan Tepesi*", ss. 424-425.

Yerleşime en yakın bazalt ocağı arkeolojik sit alanının 15 km kuzeybatısında bulunmaktadır.²⁸⁶

6.2. Araştırma ve Kazı Tarihçesi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Şanlıurfa İli, Merkez İlçesi sınırları içerisinde kalan kırsal alanlardaki Neolitik dönem ve öncesi çağlara ait yüzey araştırması kapsamında yapılan 2014 yılındaki yüzey araştırmasında, ilk defa “Çakmak Harabesi” olarak bilinen Harbetsuvan Tepesi keşfedilmiştir.²⁸⁷ 2015 yılında tekrar yapılan yüzey araştırmasında kontrol amaçlı gidildiğinde, alanın tahrip edilmesi ve daha önceki yıllarda da yapılan kaçak kazılar sonucunda yerleşimin birçok yerinde tahribat olduğu görülmektedir. İleride daha büyük tahribatları önlemek amacıyla 2017 yılında Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Başkanlığında ve Iğdır Üniversitesi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Bahattin Çelik'in bilimsel danışmanlığında kurtarma kazılarına ve temizlik çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan kurtarma kazısı maddi imkânlar ve zorlu arazi koşullarından dolayı 2017-2018 ve 2019 yılları kapsamında üç dönem olarak yapılmıştır (Hrt 5).²⁸⁸

2017 yılında üç adet 10x10 m'lik karelaj sisteminde; K-11, K-7 ve K-4 olarak isimlendirilen açmalar açılarak kazı çalışmaları yapılmıştır.²⁸⁹ 2018 yılında ise 7 adet 5x5 m'lik karelaj sisteminde; K-1, K-3, K-5, K-9, K-10 ve K-12 olarak isimlendirilen açmalar açılarak kazı çalışmaları yapılmıştır. Kaçak kazı tahribat alanlarındaki K-5 ve K-13 kaçak kazı alanlarının birbirine yakınlığı dolayısıyla her iki 5x5 m boyutlarındaki açma 10x5 m'lik bir açma şeklinde birleştirilmiştir.²⁹⁰

2019 yılında 7 adet kaçak kazı tahribat çukuru belirlenmiştir. Fakat 2019 kazı sezonunda sadece 1 adet kaçak kazı çukuru yeni olarak (K-8) açılmıştır. 2017 ve 2018 yıllarında kısmen kazısı yapılmış 3 adet kaçak kazı (K-1, K-5 ve K-7) alanında ve höyük alanın 3 farklı alanında 3 adet sondaj (Batı Yamaç Sondaj/1, Kuzey Yamacı Sondaj/2 ve Güneybatı Tepe Sondaj/3) çalışması yapılması uygun görülmüştür. K-8 açması 5x5 m'lik karelaj sisteminde açılırken, K-7 açması önceki yılda olduğu sınırlar içerisinde devam etmiştir. K-1 açması 5x5 m'lik alanında, 2019 yılında batıdan 1m,

²⁸⁶ Çelik, “*A small-scale cult centre in Southeast Turkey Harbetsuvan Tepesi*”, ss. 422.

²⁸⁷ Çelik, “*Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi*”, ss. 26.

²⁸⁸ *Harbetsuvan Tepesi Kazı Raporları, Kazı Arşivi*.

²⁸⁹ Çelik, “*Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi*”, ss. 24-38.

²⁹⁰ Bahattin Çelik ve Hatice Tosyagülü Çelik, *Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi Volume: 48, Winter, (2020b), ss. 306.

kuzeyden 4 m ve doğudan 3 m'lik bir alanı kaplayarak toplamda 9x9 m'lik alanda çalışılmıştır. K-5 açmasında ise 10x5 m'lik olan açmanın sadece kuzeybatıya bakan kesiminde, güneyden 1 m, kuzeyden ve batıdan 2 m'lik bir genişletme sağlanarak toplamda 8x7 m'lik bir karelej sisteminde kazı çalışmaları yapılmıştır.²⁹¹

Sondaj çalışmalarında ise belirlenen alanlarda 2x2 m'lik karelej olurken, Güneybatı Tepe Sondaj/3'de buluntu durumlarının yoğunluğu nedeniyle alan 5x5 m'lik bir alan olarak genişletilmiştir. Batı Yamacı Sondaj/1 ve Kuzey Yamacı Sondaj/2 alanlarında ise 2x2 m'lik alanda çalışmalar yürütülmüştür.²⁹²

6.3. Tarihlendirme

Harbetsuvan Tepesinde yapılan yüzey araştırmalarında ana kayaya oyulmuş havuzlar, çakmaktaşıdan ve obsidiyenden yapılmış aletler tespit edilmiştir. Ele geçen buluntular ve tepenin yüzeyinde pek çok sayıda, benzerini Nevalı Çori, Sefer Tepe, Hamzan Tepe ve Göbekli Tepe'den bildiğimiz "T" şeklinde dikilitaşlara rastlanılmıştır. Bu T şeklinde dikilitaşların biri kaçak kazılar sonucunda açığa çıkmıştır. Açığa çıkan bu dikilitaşın üzerinde parmak kabartmalarının tespit edilmesi bu yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirmiştir.²⁹³ Ayrıca yerleşim yerinde Geç Roma/Erken Bizans dönemi özellikleri sergileyen seramik parçaları az da olsa ele geçmiştir. Bu durum yerleşim yerinde bahsedilen dönemde inşa edilen Tümülüs mezarlar ile ilgilidir.²⁹⁴

Harbetsuvan Tepesinde yapılan kazı çalışmalarında açığa çıkartılan yapıların kült yapıları olduğu ve bu yapıların en az iki evreli olduğu anlaşılmaktadır. İlk evre mimarisinde kullanılan yekpare taşların yontu işçiliği ikinci evre mimarisindeki işçiliğe göre çok daha kalitelidir. Harbetsuvan Tepesi mimarisi, Göbekli Tepe II. tabaka mimarisi ile benzerdir fakat şu ana kadar Göbekli Tepe II. tabakada görülmeyen mekân girişi Harbetsuvan'da karşımıza çıkmaktadır. Göbekli Tepe'de III. tabakasında sadece bir örnek mevcuttur. Harbetsuvan'da ele geçen falluslu heykel gibi heykeltıraşlık

²⁹¹ Çelik ve Tosyagülü Çelik, *Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*, ss. 306-307.

²⁹² Çelik ve Tosyagülü Çelik, *Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*, ss. 307.

²⁹³ Çelik, "A small-scale cult centre in Southeast Turkey Harbetsuvan Tepesi", ss. 421-424.

²⁹⁴ Çelik, "Differences and Similarities between the Settlements in Sanlıurfa Region where "T" Shaped Pillars are Discovered (Sanlıurfa Bölgesinde "T" Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)", ss. 14.

eserlere bakıldığında Karahan Tepe ve Göbekli Tepe’de ele geçmiş olan eserlerle benzer özellikler taşıdıkları görülmektedir.²⁹⁵

Harbetsuvan Tepesinde yapılan yüzey araştırmaları ve üç dönem olarak yapılan kazı çalışmaları sonucunda, yerleşimde ele geçirilen ana kayaya oyulmuş havuzlar, dikilitaşlar, mimari yapısı, fallusu heykel, sürtme taş aletler, çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılmış aletler gibi buluntular tespit edilmiştir. Çelik’e göre bu yerleşim, “Karahan Tepe’nin uydu bir yerleşimi olabileceği gibi ayrıca bölgenin avlanma ve avlanan hayvanların depolandığı soğuk hava deposu veya bir tür avlanma alanı olabileceği” düşünülmektedir. Avlanma alanı olabileceğini kanıtlayan en büyük delil bölgede tuzak alanının bulunması, çakmaktaşı ve obsidiyenden çok fazla oranda alet bulunması bu düşünceyi kanıtlar niteliktedir. Harbetsuvan Tepesinde şu ana kadar yapılan araştırmalarda Palymra ya da Çayönü aletleri içermemesi,²⁹⁶ Göbekli Tepe II. tabaka ve Nevalı Çori kült yapıları benzeri dikilitaş buluntuları bulunması, bu yerleşmeyi şimdilik Erken Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (EÇÇNB/EPPNB) evresine yaklaşık olarak M.Ö. 9100-8400 yılları arasına tarihlendirmektedir.²⁹⁷

6.4. Açmalar

Harbetsuvan Tepesinde 2017-2019 yılı arasında üç dönem kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu kazı çalışmaları sonucunda 2017 yılında 2 adet 10x10 m, 1 adet 10x9 m ölçülerinde üç açma açılmıştır. 2018 yılında 7 adet 5x5 m ölçülerinde açma açılmıştır, bu açmalardan K-5 ve K-13 olarak adlandırılan iki açma yan yana olduğu için birleştirilip 10x5 m ölçülerinde K-5 adı altında tek açma olarak değerlendirilmiştir. 2019 yılında 5x5 m ölçülerinde 1 açma açılmıştır, 3 adet 2x2 m sondaj çukuru ve 2018-2017 yılında açılmış olan K-7, K-5, K-1 açmaları genişletilerek çalışma yapılmıştır. Harbetsuvan tepesinde yapılan çalışmalarda en çok obsidiyen buluntular 2018 yılında yapılan genel yüzey buluntusundan ele geçmiştir. 1778 (5,26%) obsidiyen buluntu içerisinde 2018 yılında yapılan genel yüzey buluntusunda 722 (40,61%) adet obsidiyen alet parçaları ele geçmiştir. 2017 yılında yapılan genel yüzey buluntusunda ise 77 (4,33%) adet obsidiyen alet parçaları ele geçmiştir.

²⁹⁵ Çelik, ve Tosyagülü Çelik, *Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*, ss. 52-53.

²⁹⁶ Çelik, “*Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi*”, ss. 24-38.

²⁹⁷ Çelik, “*A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi*”, ss. 425

6.4.1. K-1 Açması

2018 yılında kazılan kaçak kazı tahribat alanlarından biridir. Kaçak kazı yapılan alan doğu-batı yönünde 2.20 m kuzey-güney yönünde 2.80 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Açmanın güneydoğu kesiminde yapılan çalışmalarda küçük hücre şeklinde mekân bölümlenmesi olarak tasarlandığı düşünülen kalıntılar açığa çıkartılmıştır. Açma içerisinde ele geçen mimariye genel olarak bakıldığında ızgara planlı bir yapı olduğu düşünülmektedir (Res. 21). Açmanın batı kesiminde dikilitaşın bulunduğu kaçak kazı tahrip alanında yapılan seviye inme çalışmaları sırasında ana kayaya ulaşılmıştır. Yapının taban döşemesinin ana kaya üzerinde toprak dolgu ve taş moloz ile tasfiye yapıldığı, yaklaşık 15 cm'lik toprak bir dolgunun ardından ikinci bir taban döşemesi olarak büyük taş plaka döşemesi yapıldığı görülmüştür.²⁹⁸

2018 yılında kazılan K-1 açmasının güney ve batı duvarının açma dışında devam ettiğinden ve mekânın bölümlenerek hücre mekânlardan oluştuğu düşünülmektedir. Mekânın net olarak anlaşılabilmesi amacıyla 2019 yılında açmanın batı, doğu ve kuzey tarafından genişletilerek kazı çalışmaları yapılmıştır (Res. 21). Kuzeybatı kısmında yapılan çalışmalarda batı duvarının kuzey kesiminde köşe yaparak doğu-batı yönünde uzantısının devam ettiği görülmüştür. Geçen yıl açığa çıkartılan mekânın ikincil evresinde yapıldığı düşünülen yapının batı kesiminde, kuzey-güney yönünde ikiye bölen duvarın bu alanda kesişme noktası bulunmuştur. Mekân duvarlarının uzunluğuna bakıldığında güney duvarının açığa çıkartılan kısmı 7.30 m, batı duvarının ise 8.80 m uzunluğunda olduğu görülmüştür. Güney duvarının doğu kesimine doğru açma sınırlarının dışında devam ettiği görülmektedir. Açığa çıkartılan duvarların düzeninden mekânın hücre planlı bir yapı olduğu ve büyük boyutlu bir mekân olduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık 9 m²'lik bir alana sahip olan mekânın üst taşıyıcı içinde hücreler yapıldığı aynı zamanda bu hücrelerin depolama alanları olarak da kullanıldığını düşünülmektedir.²⁹⁹

6.4.2. K-3 Açması

2018 yılında kazısı yapılan kaçak kazı sonucunda tahrip olmuş açmalardan biridir. Tahribat alanı doğu-batı yönünde 2.87 m, kuzey-güney yönünde ise 2.60 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Açma içerisinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda mekânla

²⁹⁸ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 47-48.

²⁹⁹ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 312-313.

ilişkili duvarlar görülmüştür. Duvar kalıntıları batı duvarı açmanın güneydoğusundan başlayarak kuzeybatı kesimine doğru, hafif oval hat çizerek açmanın doğu tarafında doğru dönüş yaparak devam ettiği görülmüştür (Res. 22). Mekânın güney kesiminde ise güneydoğuya doğru devam eden hücre şeklinde bir eklenti mekân yer aldığı görülmüştür. Bu duvar eklentisinin başlangıç evresinden sonra eklendiği görülmektedir. Bu eklentinin kuzey tarafından itibaren kuzeye doğru sert bir taş moloz toprak ile oluşturulan taban düzenlenmesinin yapının kendi içinde farklı evrelere ayrıldığı görülmüştür.³⁰⁰

Kaçak kazı çukurunun bulunduğu alanda devam eden çalışmalar sırasında bir adet üst kısmı tamamen kırılmış *in-situ* dikilitaş parçası açığa çıkmıştır. Dikilitaşın üst kısmındaki taş moloz toprak dolgu ile kapatılmadan hemen önceki bir yapı evresinde, ana kaya üzerinde yaklaşık 5 cm'lik toprak dolgu, ardından taş döşeme ile taban düzenlenmesi yapıldığı dikilitaşın da bu düzenleme sırasında yerleştirildiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca kaçak kazı alanın içerisinde kuzey duvarı yakınında söve benzeri *in-situ* taş ele geçmiştir.³⁰¹

6.4.3. K-4 Açması

K-4 açması kaçak kazı sonucunda tahrip edilen alanlardan biridir. Tahrip edilen alan açmanın kuzeybatı ve güneybatı kesiminde bulunmaktadır. Açma içerisinde yapılan çalışmalarda 25 m çapında yuvarlak bir yapı olduğu düşünülen bir alan görülmüştür. Bu alanda yoğunlaşan çalışmalar sonucunda tek sıralı duvar kalıntısı ortaya çıkartılmıştır (Res. 23). Açma içerisinde çok sayıda dikilitaş parçası ele geçirilmiş, bu taşlar genellikle dikilitaşın baş kısımlardır. Açmanın güney bölümünde yer alan bir duvarın üstünde heykel parçası ele geçmiştir. Heykel 70 cm yüksekliğinde korunmuş falluslu oturan bir erkek heykeli olup benzerleri Karahan Tepe ve Göbekli Tepe'den bilinmektedir. Ayrıca aynı alan içerisinde *in-situ* durumda yarısı duvara gömülü bir dikilitaş tespit edilmiştir. Buna benzer yapılar Göbekli Tepe II. tabakada çok sık karşılaşılan bir mimari özelliktir, aynı zamanda Nevalı Çori kült binasında da karşımıza çıkmaktadır. Açmanın güney batısında kaçak kazı çukurunun hemen doğusunda bir taş bank sağlam olarak ele geçmiştir. Taş bankın uzunluğu 1.65 m, genişliği 1.16 m, kalınlığı ise yaklaşık 20 cm'dir, bankın benzerlerine Göbekli Tepe ve

³⁰⁰ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 48.

³⁰¹ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 48.

Nevali Çori’de rastlanmıştır. Ancak bu taş banklar sağlam olarak ele geçirilememiştir. Harbetsuvan Tepesinde bulunan K-4 açmasındaki bu taş bank ise sağlam olarak ele geçmiştir.³⁰²

6.4.4. K-5 Açması

2018 yılı kaçak kazı tahribat alanlarından kazı çalışmaları yapılan açmalardandır. Açmanın içerisinde bulunan K-5 kaçak kazı alanı ve güneydoğusunda bulunan K-13 kaçak kazı alanının birbirine çok yakın olduğu için, iki alan birleştirilerek K-5 açması adı altında kazı çalışmaları yapılmıştır (Res. 24). Locus 2 olarak adlandırılan alanda yapılan kazı çalışmaları sonucunda merkezinde iki adet dikilitaşın *in-situ* olarak bulunduğu alanda. Mekânın açığa çıkartılan iki duvarında toplamda dört adet ante çıkıntısı açığa çıkartılmıştır. Güney duvarının ante bulunan alanında görülen boşluğun bir giriş veya niş açıklığı olarak kullanıldığına dair bir yorum yapılmaktadır. Açmanın kuzeybatı yönünde bulunan mekânın güney kesiminde iki evreli farklı bir yapı açığa çıkartılmıştır. Mekânın duvarlarının farklı evrelerde iki kez iç kısmından duvar eklentisi yapılarak, mekânın iç kısmının küçültmeye gidildiği anlaşılmaktadır.³⁰³

Açma içerisinde yer alan dikilitaşın kaide kısmının hemen yakınında dikilitaştan olduğu düşünülen ritüel esnasında kullanılan ortasında oyuk bulunan *in-situ* bir taş ele geçmiştir. Benzerini bir önceki yıl K-11 olarak adlandırılan açma içerisinde açığa çıkan mekân ortasındaki dikilitaşın hemen önünde bulunmuştur. Ortadaki dikilitaşlardan güneyde bulunan dikilitaşın kaide üzerindeki mevcut durumundan anlaşıldığı kadarı ile alt kısmının geniş yüzünün ön tarafında kırık olduğundan ayakta tutulması için taş dizileri ile desteklendiği anlaşılmaktadır. Bu da daha farklı bir evreye ait yapıdan devşirildiğini, ikincil kullanımda ise yeniden düzenlendiğini göstermektedir. Yapının en az iki evreye ait olduğunu mevcut duvar örgülerinin yeniden düzenlendiğine dair saptamalardan anlaşılmaktadır.³⁰⁴

2019 yılında K-5 açmasının güneybatı kısmında bulunan mekân duvarlarının açma sınırı dışında devamını bulmak amacıyla tekrar kazı çalışmaları yapılmıştır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda, köşe yapan ve doğu-batı yönünde devam eden güneybatıya doğru eğimli bir görünüm sergileyen duvar ve iki ante çıkıntısı açığa

³⁰² Çelik, “*Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi*”, ss. 28.

³⁰³ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 49.

³⁰⁴ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 49.

çıkartılmıştır (Res. 24). 2018 yılındaki çalışmalarda kırık “T” başlığı bulunduğu alanda seviye inilerek taban seviyesi tamamen açığa çıkartılmıştır. Bu dikilitaşın ritüel amaçlı olarak kuzey de yer alan merkez dikilitaşın önüne sunu taşı olarak koyulduğu düşünülmektedir. Dikilitaşın üzerinde bulunan oyuklarda bunu destekler niteliktedir. Devşirme malzeme olan dikilitaşın yeniden kullanım gördüğü ikinci evrede yeniden düzenlendiği düşünülmektedir. Kuzey duvarının ve ante çıkıntılarının da yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen mekân tamamen ortaya çıkartılmıştır. Güney duvarındaki doğu ante duvarının yanındaki açıklığın benzeri şekilde, açıklık batı kesimindeki ante çıkıntısının yanında ortaya çıkartılmıştır. Bunun niş benzeri yapı veya kapı girişi olarak tasarlanıp tasarlanmadığı kesin olmamakla, iç kısmında yapılan derinleşme çalışmasında taşların iç içe geçerek iç kısma doğru bombeli şekilde kapatılan niş benzeri yapı olduğu düşünülmektedir.³⁰⁵

K-5 açmasında açığa çıkartılan mekân şu ana kadar Harbetsuvan Tepesinde yapılan mekânlar içerisinde tamamen ortaya çıkartılmış tek mekândır. Mekân 19 m²'lik bir alanı kaplayan büyük boyutlu mekân olma özelliğine sahiptir. Mekânda bulunan karşılıklı iki dikilitaşın doğu duvarına daha yakın mesafede olması, burada dikilitaşların yanında iki adet daha dikilitaşın olduğunu ama kaçak kazılarda veya daha sonraki kullanımlarda çıkarıldığı şeklinde yorumlanmaktadır. Mekânın tüm mimari öğelerine bakıldığında bu mekânın ikincil bir yapı evresinde yeniden düzenlendiği düşünülmektedir. Ayrıca mekân içinde açığa çıkartılan niş benzeri yapıların her ikisinin de güneyde olması bu alanda bir giriş ve pencere açıklığı olarak mı yapıldığı yoksa niş veya giriş kapısı olarak mı tasarlandığı henüz net olarak bilinmemektedir. Şu an mevcut bulgulardan ve kısmen benzer olan diğer örneğin K-11 açmasında açığa çıkartılan tek örnek olmasından net bir saptama yapılamamıştır.³⁰⁶

6.4.5. K-7 Açması

K-7 açması kaçak kazı sonucunda tahrip edilen alanlardan bir diğeridir. Kaçak kazı yapılan alan açmanın kuzeybatısında yer almaktadır. İlk çalışmalar kaçak kazı alan içerisinde başlayarak etrafında aynı şekilde kazı çalışmaları yapılmıştır. Açmanın doğu kesiminde ve kuzeybatı kesimin içerisinde *in-situ* “T” başlı kırık dikilitaşların yer aldığı mekânın kısmen duvar uzantıları açığa çıkartılmıştır. Ayrıca açma içerisinde bulunan

³⁰⁵ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 314.

³⁰⁶ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 315.

duvar uzantılarının açma dışında devam ettiği görülmüştür. Mekânlar arası geçişi sağlayan herhangi bir kapı veya pencere türünde açıklığa rastlanmamıştır (Res. 25). Açmanın kuzeybatısında yer alan ve Locus 15 olarak adlandırılan mekânın kuzeydoğuya doğru uzanan doğu-batı duvarı ve güneyde birleşen duvar dışında mekânın taban seviyesine ulaşmak amacıyla bu alanda 2019 yılında yeniden çalışma yapılması kararlaştırılmıştır.³⁰⁷

Bu çalışmalar sonucunda mekânın doğu kesiminde açığa çıkan dikmetaş ve ante benzeri çıkıntının arasında yer alan duvar örgüsünün güneye doğru giden çıkıntının hizasında alt seviyede devam ettiği görülmektedir. Buranın ikincil bir evreye ait bir duvar örgüsü olduğu açığa çıkartılmıştır (Res. 25). Mekânın duvar dizinin batısından başlayarak tümüne yayılan taş döşeme izleri bulunmuştur. Taban döşemesinde yapılan temizlik çalışması sonrasında açığa çıkan taş döşemenin, K-5 açmasının da yapılan çalışmalarda açığa çıkartılan mekânın kuzeydoğusunda yer alan oyuklu dikmetaşın taş döşemesi ile aynı seviyede yer aldığı görülmektedir. Tıpkı K-5 de olduğu gibi ikincil bir evrede taban döşemesi olarak yeniden mevcut seviyede düzenlendiği şeklinde yorumlanmıştır. Açmanın kuzeyinde ve mekânın ante benzeri çıkıntının yer aldığı kesimde mekânı kuzeybatıya doğru ikiye bölen alt düzlemde duvar örgüsü saptanmıştır. Buranın kaçak kazı sonucu tahrip olduğu veya bilinçli olarak bırakıldığı düşünülen bir geçiş aralığı olduğu düşünülmektedir.³⁰⁸

6.4.6. K-8 Açması

2019 yılında kazılan kaçak kazı tahribat alanlarından biridir. Bu alanda av tuzak alanları balıksırtı pulu gibi dizilmiş, yaklaşık 25 m çapında yuvarlak bir yapının taş dizileri kaçak kazının tahrip ettiği alan üzerinde bulunmuştur. Bu alanda yapılacak olan çalışma ile tahribatın boyutlarının saptanması dışında, aynı zamanda söz konusu yuvarlak yapının işlevi ve dönemi hakkında bilgi elde edilmesi amaçlanmıştır.³⁰⁹

Açma içerisinde kaçak kazı tahrip ettiği alanı anlamak amacıyla 2x2 m'lik bir alanda derinleşerek çalışma yapılmıştır (Res. 26). Burada yapılan çalışmalarda herhangi bir mimari unsura rastlanmamıştır. Ele geçen buluntulara bakıldığında yontmataş alet parçalarına, taş bilezik parçası, boncuk taslağı veya boncuk taşı, taş obje, boncuk ve

³⁰⁷ Çelik, “*Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi*”, ss. 28.

³⁰⁸ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 316.

³⁰⁹ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 316

yoğun şekilde hayvan kemiklerine rastlanmıştır. Burada yoğun kemik bulunması 2018 yılında çalışma yapılan K-9 açmasında olduğu gibi burada da höyük alanın kuzeydoğu kesiminin çöplük ve atık olarak kullanıldığı kanıtlar şekilde karşımıza çıkmaktadır.³¹⁰

6.4.7. K-9 Açması

2018 yılında kazılan kaçak kazı tahrip alanıdır. Kaçak kazı alanı açma içinde doğu-batı yönünde yaklaşık 3.05 m, kuzey-güney yönünde 2.55 m'lik bir alanı kaplar. Açma içerisinde yapılan çalışmalar sonucunda, güneydoğu ve güneybatı kesiminde açma kesitine doğru uzantıları devam eden ve küçük bir bölümü açma içerisinde kalan iki farklı mekâna ait olduğu düşünülen taş duvar kalıntıları kısmen açığa çıkartılmıştır (Res. 27). Açma içerisinde saptanmış olan kaçak kazı dışında açmanın kuzeyinde geç dönem özelliği sergileyen bir mezar yapısının da alanı tahrip ettiği düşünülmektedir. Dağınık halde taş öbeklerinin yer aldığı bu alanda, açmanın kuzey yarısında kaçak kazı tahribatının mezara zarar verdiğini, burada ele geçen bir adet ters dönmüş kafatası parçası ile dağınık halde yer alan az sayıda kemik parçalarından anlaşılmaktadır.³¹¹

Mimari yapıya bakıldığında, mekân içerisindeki yapının güneybatısında yer alan mekânın iki uzantısı kısmen açığa çıkartılırken, her iki duvarın köşe yaptığı kısım yuvarlatılmış ve PPNB evresinin erken aşamalarının özelliklerini sergilemektedir. Duvarın taşları özensiz olarak işlenmiş “S” profilli bir görünüm sergilemektedir. Duvar uzantıları açma sınırının dışında kaldığı için mekâna ait plan tam olarak bilinmemektedir. Bu açmayı ilginç kılan özelliği yapının kuzeyinde yoğun bir şekilde hayvan kemiklerinin ele geçirilmesidir. Harbetsuvan'da ele geçen açmalar arasında en yoğun kemik buluntu veren açmadır. Açma içerisinde ana kayaya ulaşılmıştır. Ana kaya üzerinde görülen eğimli olan kesimlerinin taş döşeme ile kısmen düzleştirme yapıldığı saptanırken, döşemeye dair izler kaçak kazıdan kaynaklı olarak büyük oranda tahrip olmuştur. Hayvan kemiklerinin yoğun olarak ele geçmesinden dolayı bu alanın atık alanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir.³¹²

6.4.8. K-10 Açması

2018 yılında çalışma yapılan alanlardan biridir. Kaçak kazı yapılan alan açmanın orta bölümünün batısından, güneydoğusuna doğru uzanan kuzey-güney yönünde 2.95

³¹⁰ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 317.

³¹¹ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 49.

³¹² Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 49.

m, doğu-batı yönünde 2.30 m'lik bir alanı kapsamakta ve yaklaşık 1,5 m derinliğe sahip büyük boyutlu bir tahribat alanıdır. Tahribat alanında yapılan çalışmada ana kayaya kadar ulaşılmış ve ana kaya üzerinde iş makinesi izlerine rastlanmıştır (Res. 28). Açma içerisinde devam eden kazı çalışmaları bu alanda 2017 yılında açma içerisinde yüzeyinde görülen dikilitaş parçasının devamının saptanmasına dönük olarak çalışmalar yürütülmüştür. Ancak sadece açma dışına kaçak kazı sonucu atılmış olarak bir adet dikilitaş a ait kalıntılar saptanmıştır.³¹³

Açma genelinde yapılan çalışmalar sonucunda açma içerisinde üç duvarı ve ante çıkıntıları olan bir mekân açığa çıkartılmıştır. Kaçak kazı alanında ana kayaya kadar ulaşıldığından görülen kesitten taban döşemesine bakıldığında K-12, K-3, K-5 ve K-11 açmalarında görülen toprak dolgu üzerine taş döşeme ve taş plaka döşemeleri şeklinde yapılmıştır.³¹⁴

6.4.9. K-11 Açması

K-11 açması 2017 yılında kazılan kaçak kazı alanlarından biridir. Kaçak kazı tahribatının yüksek oranda görülen açmalardan olan K-11 de, tahribatın yaşandığı alan içerisinde kırılmış ve üzerinde el kabartması ile kravat motifi izleri taşıyan iki parça halinde “T” şeklinde dikilitaş parçaları açmanın doğusunda ele geçmiştir. Devam eden kazı çalışmaları sonucunda burada *in-situ* durumda iki adet dikilitaş daha saptanmıştır. Kaçak kazı çukurunun yer aldığı kesime bütün olarak bakıldığında höyük geneline göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca açma içerisinde Geç Dönem özellikleri gösteren seramik parçalarının ele geçmesi ve tüm bu bulgular birlikte ele alındığında bu alan bir Tümüls özellikleri göstermektedir.³¹⁵

Kazı çalışmaları devam ederken, alan içerisinde ikinci bir *in-situ* durumunda kırık dikilitaş bulunmuştur. Dikilitaşın çevresinde yapılan çalışmalarda iki duvar kalıntısı açığa çıkartılmış ve her iki duvarın birleşme noktası tespit edilmiştir. Duvarların kesişme noktasında küçük boyutlu bir kapı açıklığı keşfedilmiştir. Buranın mekâna giriş bölümü olduğu düşünülmektedir (Res. 29). Göbekli Tepede de görülen giriş bölümü bölgedeki PPNB kült yapıları içinde karşımıza çıkan yeni bir özelliktir. Yapı içerisinde seviye inmede taban döşemesinin iki evreli olduğu görülür, ilk evrede

³¹³ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 50.

³¹⁴ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 51.

³¹⁵ Çelik, “*Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi*”, ss. 27.

taş plaka ikinci evrede ise taş döşeme olarak yeniden taban döşemesi yapıldığı görülmüştür.³¹⁶

6.4.10. K-12 Açması

2018 yılında çalışma yapılan kaçak kazı alanlarından biridir. Alanın doğu-batı yönünde 3.10 m, kuzey-güney yönünde 3 m'lik bir alanı kaplayan 5x5 m'lik bir açma olan açma içerisinde üst kısmı hafif yatık vaziyete *in-situ* durumda dikilitaş parçası bulunmuştur. Bulunan bu dikilitaşın karşısına denk geldiği düşünülen dikilitaşın hemen önünde ön kısmına doğru devrilmiş ikinci bir dikilitaş ele geçirilmiştir (Res. 30). K-5 açmasında olduğu gibi bu dikilitaşların karşılıklı geldiği ve bir kült merkezinde bulundukları düşünülür. Kazı çalışmaları sırasında doğu duvarının açmanın güneydoğusunda köşe yapan duvarla ilişkili yeni bir duvar açığa çıkartılmıştır. Bu yeni duvarın ön kısmında yapılan çalışmalarla ana kayaya ulaşılmıştır. Ana kaya üzerinde hafif toprak dolgunun ardından yerleştirilmiş söve taşı benzeri buluntu ele geçirilmiştir. Bu buluntunun benzeri K-3 açmasında karşımıza çıkmıştır. Söve taşı açmanın merkezinde yer alan güneydeki dikilitaşa hizalı olarak duvar önüne yerleştirilmiştir.³¹⁷

Açma genelinde yapılan kazı çalışmalarında daha önce bulunan doğu ve güney duvarına ek olarak mekânın kuzey duvarı da açığa çıkartılmıştır. Mekânın taban seviyesine kadar dolgu toprağının kaldırılması sırasında, karşımıza çıkan bir diğer önemli buluntu ise mekânın farklı yapı evrelerine ait dikilitaş parçasının devşirme malzeme olarak kullanıldığı saptanmıştır. Mekânın doğu duvarında en altta yer alan iki adet dikilitaş parçasının muhtemelen daha önceki evreye ait yapının dikilitaşlarına ait olduğu düşünülmektedir. Daha sonraki evrede ise bu dikilitaşın devşirme olarak kullanıldığını ve mekânın bu sonuçla kendi içinde iki farklı yapı evreli bir yerleşim olduğunun kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada bulunan kırık dikilitaşın da K-5 açmasında görülen dikilitaş gibi altının taş dizileriyle doldurulduğu görülmektedir. Ayrıca dikilitaşın hemen batısında güneyine doğru uzantılı ana kaya üzerinde oyularak düzleştirme işleminin yapıldığı görülmüştür. Açma içerisinde yapılan kesit çalışmalarında bir adet geometrik motiflerin yer aldığı bir taş plaka ele geçirilmiştir. Taş

³¹⁶ Çelik, “*Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi*”, ss. 28.

³¹⁷ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 51.

plaka üzerinde yer alan bezeme motifinin benzerleri Cafer Höyük ve Suriye'deki Cheikh Hassan'dan bilinmektedir.³¹⁸

6.4.11. Batı Yamaç Sondaj Alanı/1

2019 yılında Harbetsuvan Tepesinde yapılan kazılarda açma dışında açılan sondaj çalışmalarından biridir. Açılan sondajlarda amaç Göbekli Tepenin II. tabakası ile çağdaş kült yapılarının daha iyi anlaşılması için, bu yapıları inşa eden toplulukların sivil yaşam alanlarının belirlenmesi amacıyla çalışma yapılan alanlardır. Daha önceki yıllarda yapılan yüzey araştırmalarında yüzeyde mimari kalıntıları görülen alanlardan biri olan höyüğün kuzey, batı ve güneybatı tepe alanı olarak adlandırılan bölgede, yüzeyde iki duvarın köşe yapan kısmında 2x2 m²'lik bir alan olarak çalışma yapılmıştır (Res. 31).³¹⁹

Sondaj alanında yapılan çalışmada 20 cm inildikten sonra bir dizi şeklinde güneydoğudan kuzeybatı yönüne doğru uzanan taş dizilerine rastlanmıştır. Ayrıca bu taş dizilerine batı uzantısından güneybatıya doğru uzanan iki adet yan yana bir başka taş dizisi köşe yapmıştır. Ama duvar sondaj alanın dışında devam ettiği için takibi yapılamamıştır. Bu duvarların üst düzleminden itibaren yontma taş aletler ve Neolitik dönem mimarisi görüldüğünden Neolitik döneme ait olduğu düşünülmektedir. Duvar işleme tekniğine bakıldığında en alt evrelerde Neolitik dönem, üst evrede Geç dönem yapılarının inşa edilerek kullanıldığını ancak yapının işlev olarak niçin kullanıldığı hakkında şu an bilgi verilememektedir. İlerleyen zamanlarda alanda bir kazı çalışması yapıldığında yapının işlevi hakkında detaylı bilgi verilebilir.³²⁰

6.4.12. Kuzey Yamaç Sondaj Alanı/2

Höyük alanı içerisinde açılan ikinci 2x2 m²'lik bir sondajdır. Höyüğün kuzey yamacında yer alan bir kesimde bulunmaktadır. Bu alanda yüzeyde yuvarlak şekilde bir plan görüntüsü veren taş öbekleri referans alınarak çalışmalar yapılmıştır. Kuzey sondaj alanında yapılan çalışmalarda herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmamıştır (Res. 32). Ana kayaya kadar inilmesine rağmen burada Neolitik veya başka bir döneme ait bir mimari unsura rastlanmazken geç döneme ait olduğu düşünülen seramik parçalarına rastlanmıştır. Burada yapılan çalışmalarda az miktarda yontma taş alet parçaları, kemik,

³¹⁸ Çelik ve Tosyagülü Çelik, "*Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması*", ss. 51.

³¹⁹ Çelik ve Tosyagülü Çelik, "*Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*", ss. 307.

³²⁰ Çelik ve Tosyagülü Çelik, "*Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*", ss. 308.

obsidiyen parçası, kırık mızrak parçası ve yoğun şekilde seramik parçaları ele geçmiştir. Sondaj alanında yapılan her seviyede seramik buluntusu ele geçmesi ve Neolitik döneme ait mimari unsur çıkmaması bu sondaj alanın geç dönemde kullanım gördüğü düşünülmüştür. İleri zamanlarda yapılacak olan detaylı çalışmalar bu alanı daha iyi açıklayacaktır.³²¹

6.4.13. Güneybatı Tepesi Sondaj Alanı/3

Höyük alanında 2x2 m²'lik olarak açılmış üçüncü sondaj alanıdır. Bu alanda sondaj yapılmasının amacı yüzeyde görülen büyük boyutlu yapı kalıntıları ve kırık halde bulunan dikilitaş gövdelerin yer almasıdır. Bu alanda yapılan çalışmalarda bulunan mimari unsurların takip edilebilmesi açısından alan iki kez genişletilerek sonuçta 5x5 m²'lik bir alanda çalışma yapılmıştır (Res. 33). Yapılan çalışma sırasında yüzeyde duvar dizileri büyük oranda belirgin şekilde görülen dikdörtgen yapının kesiştiği alanda sondaj çalışmaları yapılmıştır. Çalışma sırasında 10 cm'lik derinleşme sonrasında birbiriyle ilişkili olduğu düşünülen büyük boyutlu plaka şeklinde taş öbekleri bulunmuştur.³²²

Taş plakaların kısmen tahrip olmuş taban döşemesi olduğu yapılan çalışmalarda netleşmiştir. Taban döşemesinin açığa çıkmasıyla alan tekrardan batı ve kuzey kesiminden 1 m'lik olarak genişletilmiştir. Bu alanın batısında bir adet kırık taş kap benzeri işlenmiş taş ele geçirilmiştir. Sondaj alanında 80 cm'lik bir seviye inme çalışmasında güney ve batı kesiminde birbiri ile ilişkili taş duvar dizilerine rastlanmıştır. Sondaj alanında ana kayaya kadar ulaşılmıştır. 2x2 m²'lik alanın dışında genişletilmiş alanda bulunan plaka şeklindeki taban döşemesinde yapılan çalışmalarda, alan tekrardan batı ve kuzey kesiminden 2 m'lik daha genişletilmiştir. Burada amaç taş taban döşemesinin taş plakalarla mı yoksa taş plaka arasına küçük boyutlu taş öbekleri yerleştirilerek bir düzen yapıp yapmadıklarını öğrenmektir. Tahmin edildiği gibi burada taş plakaların arasına küçük boyutlu taş öbekleri koyularak düzleştirilmiştir.³²³

³²¹ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 308-309.

³²² Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 309.

³²³ Çelik ve Tosyagülü Çelik, “*Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması*”, ss. 309-310.

6.5. Yontmataş Aletler

Harbetsuvan'da bulunan yontma taş aletlere baktığımızda, yontmataş endüstrisinin 94,74% (32037)'nü çakmaktaşı³²⁴, 5,26% (1778)'ni ise obsidiyen aletler oluşturmaktadır (Grafik 1). Yani Harbetsuvan Tepesinin yontmataş alet endüstrisi toplamına bakıldığında 33.815 adet alet ele geçirilmiştir. Höyükte çakmaktaşı kadar yoğun olmasa da kazı yapılan benzer alanlara oranla daha fazla sayıda obsidiyen alet ele geçirilmiştir. Çalışmanın ana konusu olan obsidiyen aletler bölgede bulunan Neolitik Dönem yerleşmeleri arasında şu anlık verilere bakıldığında daha fazla oranda obsidiyen alet parçalarına rastlanmış alanlardan biridir.

Harbetsuvan Tepesinde bulunan obsidiyen aletlere genel olarak bakıldığında tüm alet endüstrisi toplamında 1778 adet obsidiyen buluntu ele geçmiştir. 1778 adet obsidiyen buluntunun dağılımına baktığımızda bazı yıllarda kazı sezonu uzun sürerken bazı yıllarda kısa sürdüğünden sadece ele geçen buluntular üzerinden değerlendirilmiştir. Buluntuların genel dağılımına baktığımızda bunların; 1372 (77,17%) çoğunluğunu dilgiler oluşturmaktadır. Dilgiler kendi içerisinde 594 (33,41%)'nu düzeltili dilgi parçaları, 496 (27,90%)'nı dilgi parçaları, 271 (15,24%)'ni dilgicik ve 9 (0,51%) dilgiler oluşturmaktadır. Upsilon dilgiler 2 (0,11%)'ni, üretim artıkları 207 adet (11,64%)'ni, yongalar 113 (6,36%)'nu oluşturur. Çekirdek yenileme parçaları 67 (3,77%) adet kendi içerisinde 47 (2,64%) çekirdek tablası parçası, 7 (0,39%) çekirdek paçaları, 10 (0,56%) tepeli dilgiler, 3 (0,17%) tek taraflı tepeli dilgiler oluşturmaktadır. Uçlar toplamda 17 adet kendi içerisinde 9 (0,51%)'nu ok ucu sap parçaları, 5 (0,28%) ok ucu uç parçaları, 2 (0,11%) sağlam ok ucu ve 1 (0,06%)'ni mızrak ucu sap parçası oluşturmaktadır (Grafik 2). Tanımlanamayan buluntu olarak iki buluntu ele alınmıştır. Bunlardan biri nesne olarak nitelendirilen bir buluntu, diğeri kazıyıcı olarak nitelendirilen başka bir obsidiyen buluntudur. Bunlar toplam obsidiyen buluntu içerisinde 2 (0,11%)'lik bir dilim oluştururlar.

Yapılan çalışmalarda en çok obsidiyen buluntu yoğun olarak yüzey araştırmalarından ve K-12, K-11, K-4 açmalarından ele geçmiştir. Bulunan taş aletlerin genel dağılımına bakıldığında dilgi endüstrisi üzerine yoğun olarak çalıştıkları görülmektedir. Alet tipolojisinde çakmaktaşı buluntular gibi tipolojik çeşitlilik

³²⁴ Baran İrim, *Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Ait Harbetsuvan Tepesi Çakmaktaşı Yontmataş Alet Endüstrisi*, Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Iğdır, 2022, ss. 101.

bulunmamaktadır. Çakmaktaşı buluntuların tipolojik ayrıma baktığımızda obsidiyen buluntular gibi ağırlıklı olarak dilgiler görülmektedir.³²⁵

6.5.1. Teknoloji ve Tipoloji

Harbetsuvan Tepesinde ele geçen yontmataş buluntu topluluğu arasında büyük çoğunluğu çakmaktaşı temsil etmektedir. İthal olarak ele geçen obsidiyen buluntu topluluğu ise toplam alet topluluğunun 1778 (5,26%) adettini oluşturur (Grafik 3). Hammadde olarak iyi kalitede obsidiyenden yapılmış olan aletler renk dağılımına baktığımızda şeffaf yeşil, şeffaf gri, kahverengi ve siyah renk obsidiyenlerden yapılmıştır. Renk bakımından en çok şeffaf yeşil renk olup bunu gri, siyah ve kahverengi renkleri izlemektedir. Ele geçen tüm obsidiyenlerin renk dağılımına bakıldığında 676 (38,02%) âdetini şeffaf yeşil, 474 (26,66%) âdetini şeffaf gri, 404 (22,72%) âdetini siyah ve 224 (12,60%) âdetini kahverengi renkte olduğu görülmektedir (Grafik 4).

Üretim artıkları olarak adlandırdığımız buluntu topluluğu, obsidiyen buluntu topluluğunun 1778 adet alet içerisinde toplam %11,64 (207)'nü oluşturur. Dilgiler alet topluluğu içinde toplam %77,17 (1372)'sini oluşturur. Yongalar alet topluluğunda %6,36 (113)'sini, çekirdek tablası ve çekirdek parçaları toplam %3,77 (67)'sini, uçlar toplam %0,96 (17)'sini oluşturmaktadır. Üretim artıklarının, yonga, yonga parçaları ve çekirdek artıklarının bulunması hammadde olarak obsidiyenin getirildiğini ve yontma işleminin yerleşim alanında yapıldığını kanıtlamaktadır.

Harbetsuvan Tepesinde ve civarında obsidiyen hammadde kaynağı bulunmayan bu yerleşimde obsidiyen başka bölgelerden gelmiştir. Hammaddenin ticaret yoluyla veya gezici gruplar tarafından getirildiği düşünülmektedir. Ancak burada yaşayan Neolitik insanları çakmaktaşı yontmada usta oldukları gibi obsidiyeni de yontmada usta oldukları yaptıkları aletlerden anlaşılmaktadır.

Obsidiyenden yapılmış aletlerin tümüne baktığımızda tipoloji yönünden Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait alet tipleri ile karşılarız. Alet tipolojisini dilgiler oluşturmaktadır. Az sayıda ok uçlarının bulunması Neolitik Dönem alet tipolojisinde bulunan ve özellikle Mezopotamya bölgesinde görülen alet tipi Byblos ok uçlarının

³²⁵ İrim, *Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Ait Harbetsuvan Tepesi Çakmaktaşı Yontmataş Alet Endüstrisi*, ss. 104.

bulunması yerleşimin PPNB dönemi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bunların dışında tepeli dilgi, mızrak ucu sap parçası, dilgicik, vb. aletler bulunmaktadır.

6.5.2. Çekirdekler

Harbetsuvan Tepesinde yapılan üç dönemlik kazı çalışmalarında çekirdek ele geçirilmemiştir, fakat çekirdek tablası, az miktarda çekirdek artığı ve tepeli dilgiler bulunmuştur. Bunların ele geçirilmesi bir üretimin olduğunu ve hammaddeyi getirip burada işledikleri düşünülmektedir. Harbetsuvan Tepesinde bulunan obsidiyen çekirdek tablası ve parçaları üç dönemde yapılan kazılar sonucunda, toplam 67 (3,77%) adet ele geçmiştir. Çekirdek tablalarının boyutlarına bakıldığında uzunlukları 1.8 cm ile 7.8 cm, genişlikleri 3.9 cm ile 4.8 cm ve kalınlıkları 0.7 cm ile 1.1 cm'dir. Çekirdek tablalarının çıkarım yönlerine bakıldığında tek vurma düzlemli bir çekirdeğe ait olduğu görülmektedir (Levha 1-2). 2019 yılında ele geçirilen büyük bir çekirdek tablası, buraya büyük yongaların getirilerek burada işlendiği düşünülmektedir (Levha 1a).

Çekirdek tablalarının renk dağılımına baktığımızda 20 (4,95%) siyah, 22 (3,25%), şeffaf yeşil, 8 (1,69%) şeffaf gri ve 4 (1,79%) kahverengi obsidiyenden yapılmıştır (Grafik 5). Harbetsuvan Tepesinde iki vurma düzlemli çekirdeğe ait bir çekirdek artığına rastlamasak da yerleşim alanında ele geçen iki vurma düzlemli aletler varlığını göstermektedir. Çekirdekler arasında değerlendirdiğimiz tepeli dilgiler çekirdek yenilemeye yönelik ikincil ve sonrasına ait yenileme aletleri olduğundan yerleşim alanında belli bir üretim aşamasını kanıtlamaktadır.

Tepeli dilgileri kendi içinde tepeli dilgi ve tek taraflı tepeli dilgi olarak değerlendirdik, alet endüstrisinin 0,73% (13) oluştururlar. Tepeli dilgiler alet endüstrisinin 0,56 (10) oluşturur. Tepeli dilgilerin boyutlarına baktığımızda uzunlukları 4.5 cm ile 5.8 cm, genişliği 1.4 cm ile 1.2 cm, kalınlıkları 0.9 cm ile 0.6 cm arasındadır (Levha 3). Kırık olanların uzunluğu ise 2.2 cm, genişliği 1.1 cm ve kalınlığı 0.7 cm'dir. Tepeli dilgilerin renk dağılımına baktığımızda 3 (0,74%) siyah, 5 (1,05%) şeffaf gri ve 2 (0,89%) kahverengi obsidiyenden yapılmıştır. Tek taraflı tepeli dilgiler ise alet endüstrisinin 0,17% (3) oluşturmaktadır (Levha 4). Boyutlarına baktığımızda uzunlukları 3.3 ile 8.5 cm, genişlikleri 0.5 cm ile 2.8 cm ve kalınlıkları 0.4 cm ile 0.8 cm arasındadır. Tek taraflı tepeli dilgilerin renk dağılımlarına baktığımızda 1 (0,15%) şeffaf yeşil, 1 (0,21%) şeffaf gri ve 1 (0,45%) kahverengi obsidiyenden elde edilmiştir (Grafik 6).

6.5.3. Yongalar

Harbetsuvan da ele geçen bir diğer üretimin olduğunu gösteren buluntular yongalardır. Bulunan yongalar deneysel alet yapımından da bilindiği üzere etrafa saçılan parçalardır. Bu da üretimin en az belli bir aşamasının yerleşim alanında yapıldığını göstermektedir (Levha 5). Toplamda yerleşim alanında ele geçen yonga sayısı 113 (6,36%) adet ele geçmiştir.

Üç yıllık genel çalışma sonucu elde edilen sayıya bakıldığında burada belli bir üretim düzenin olduğunu düşündürmektedir. Yongalar mini yonga, kırık yonga ve sağlam yongalar olarak ele geçmiştir. Sağlam olan bir yongadan alınan ölçüler, uzunluğu 1.9 cm, genişliği 1.5 cm ve kalınlığı 0.5 cm'dir. Yongaların renk dağılımına bakıldığında 14 (3,47%) siyah, 59 (8,73%) şeffaf yeşil, 35 (7,38%) şeffaf gri ve 5 (2,23) kahverengi renkte obsidiyenden elde edilmiştir.

6.5.4. Üretim Artıkları

Harbetsuvan Tepesinde bulunan ve üretimi kanıtlayan bir diğer bulguda üretim artıklarıdır. Yerleşim alanında üç sezon boyunca yapılan kazı çalışmaları sonucunda üretim artığı alet endüstrisinin toplam 207 (11,64%) âdetini oluşturmaktadır. Üretim artıklarının renk dağılımına baktığımızda 17 (4,21%) siyah, 98 (14,50%) şeffaf yeşil, 86 (18,14%) şeffaf gri ve 6 (2,68%) kahverengi obsidiyenden elde edilmiştir (Grafik 7).

Yerleşim alanın da bulunan üretim artıklarına ve üretim artığı olarak değerlendirilen yonga, çekirdek tablası ve parçalarına bakıldığında alet topluluğu arasında küçük bir yüzdelik oluştururlar. Çakmaktaşıdan yapılan aletler sonucunda alanda elde edilen üretim artıklarının aletle aynı oranda olduğu görülmektedir. Buna rağmen obsidiyen aletlerde bu oranın değişmesi akıllara ve gözlemlere dayanarak yerleşim yerinde çekirdek ve yongaları bitene kadar alet olarak tekrar tekrar kullandıkları düşünülmektedir.

6.5.5. Uçlar

Alet topluluğunda toplam 16 adet ok ucu ve 1 adet mızrak ucu bulunmaktadır. Alet buluntusu içerisinde ok uçları toplam 5,26% (1778)'lik dilimin 0,90% (16)'ni ok uçları, 0,06% (1) ise mızrak ucu sap parçası oluşturur. Bunun 2 adetti sağlam ok ucu biri büyük biri küçük boyutludur. 8 adetti ok ucu sap parçası ve 5 adetti ok ucu uç parçasıdır. Bulunan ok uçlarının sağlam olan ok uçlarına, sap ve uç kısımlarına bakıldığında, bunların Byblos tipi ok uçları olduğu düşünülmektedir. Ayrıca sadece bir

adet bulunan mızrak ucu sap parçası da burada ele alınmıştır. Mızrak ucunun sap kısmında bulunan düzeltilere bakıldığında mızrak ucu sapının da Byblos tipi olduğu düşünülmektedir. Sağlam olarak ele geçen ok uçlarından en uzununu, 4.4 cm uzunlukta, 1.2 cm genişlikte ve 0.3 cm kalınlıkta, sağlam olan küçük ok ucu ise 2.1 cm uzunlukta, 0.6 cm genişlikte ve 0.3 cm kalınlıktadır. Bulunan ok uçlarının renkleri gri, yeşil ve siyahtan oluşmaktadır. Mızrak ucu sapının rengi yeşildir (Grafik 8).

6.5.6. Byblos Tipi Ok Uçları

Byblos tipi ok uçları ilk kez Beyrut'un (Lübnan) 30 km kuzeyinde yer alan antik Byblos kentinde bulunduğu için bu ismi almıştır. Bu uçlar daha sonra birçok Neolitik yerleşimde bulunmuştur. M.Ö. VIII binden M.Ö. VII bine kadar hemen hemen tüm Neolitik yerleşimlerde yaygın olarak görülmektedir. Düzeltilerine göre çok farklı tipte olmalarına rağmen genellikle sap kısımları uzundur. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin sonlarına doğru bu uçların yerini Amuq ve Ugarit uçları almıştır.³²⁶

Harbetsuvan Tepesinde ele geçen toplam 16 adet ok ucu ve ok ucu parçalarının teknolojik ve tipolojik özelliklerine bakıldığında Byblos tipi ok ucu olduğu düşünülmektedir. Sağlam olan iki ok ucunun biri büyük boyuta biri küçük boyuta, büyük olan 4.4 cm uzunlukta, 1.2 cm genişlikte ve 0.3 cm kalınlıktadır (Levha 6a). Teknolojik olarak ok ucuna baktığımızda çıkarım yönlerinden anlaşıldığı kadarıyla her iki yüzeyinde çıkarım yönü farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edildiği düşünülmektedir. Ok ucunun taşımaliği dilgidir, dorsal yüzünde sap kısmının sol lateral kenarında, ventral yüzünde ise sol lateral kenarında düzeltiler bulunur, distal kısmının sadece ventral yüzün sağ ve sol lateral kenarlarında düzeltiler bulunmaktadır. Gri renk obsidiyenden yapılmıştır.

Küçük olan ise 2.1 cm uzunluğa, 0.6 cm genişliğe ve 0.3 cm kalınlığa sahiptir. Byblos tipi ok ucunun teknolojik ve tipolojik özelliklerine bakıldığında çıkarım yönlerinin her iki yüzde aynı olduğundan tek vurma düzlemli bir çekirdekten elde edildiği düşünülmektedir (Levha 6b). Taşımaliği dilgi olan ok ucunun sap kısmın dorsal yüzünde sağ ve sol lateral kenarlarında sadece düzelti bulunmaktadır. Şeffaf gri renk obsidiyenden yapılmıştır. Bu kadar küçük bir ok ucunun bulunması Harbetsuvan'da yaşayan Neolitik insanların avcılıkta küçük hayvanları da avladıkları; tavşan, kuş,

³²⁶ André Leroi-Gourhan, "*Dictionnaire de la Préhistoire*", Paris, Presses Universitaires de France, 1988, ss. 170.

sincap vb. küçük boyutlu hayvanları avlarken küçük ok uçları kullandıkları düşünülmektedir.

Kırık olan ok uçlarına baktığımızda; ok ucunun sadece sap parçası bulunmuştur. Bulunan sap parçasının mevcut uzunluğu 1,5 cm, genişliği 1,2 cm ve kalınlığı 0,5 cm olan ok ucunun sapının dorsal ve ventral yüzünün tümü baskılama tekniğiyle düzeltili olduğundan çekirdek tipi bilinmemektedir (Levha 6d). Üçgen kesitli olan ok ucunun taşımaliği dilgidir, siyah renk obsidiyenden elde edilmiştir. Kırık olarak ele geçen diğer bir ok ucu sap parçasının mevcut uzunluğu 2 cm, genişliği 1,1 cm ve 0,3 cm kalınlığa sahip olan ok ucunun taşımaliği dilgidir, çıkarım yönleri aynı olan ok ucunun tek vurma düzlemlili çekirdekten elde edilmiştir (Levha 6c). Ok ucu siyah renk mat obsidiyenden elde edilmiştir.

Kırık olarak ele geçen ok uçlarının sap kısımlarını ve uçlarının teknolojik ve tipolojik özelliklerine bakıldığında sap parçalarının 7 tanesinin ventral yüzün sağ ve sol lateral kenarında düzeltiler bulunurken, 1 tanesinin ventral yüzün sol lateral kenarında ve dorsal yüzün sağ lateral kenarında düzeltiler bulunmaktadır. 1 tanesinde ventral ve dorsal yüzün sağ ve sol lateral kenarlarının tümü düzeltilidir. Taşımaliıkları dilgi olan ok uçlarının bir tanesi iki kutuplu çekirdekten, biri tanımlanmamıştır ve diğerleri tek kutuplu çekirdekten üretildiği düşünülmektedir. Ok uçlarının uçlarına bakıldığında uçların hepsi ventral yüzün sağ ve sol lateral kenarlarında düzeltiler bulunmaktadır. Genel olarak tüm ok uçlarının topuk tiplerine bakıldığında düzeltiler ile alındığından bilinmemektedir. Ok uçlarının çıkarım yönlerine ve üzerindeki düzeltilere bakıldığında bu kadar hassas bir ürünün teknolojik olarak baskılama tekniği kullanılarak çıkarıldığı düşünülmektedir. Ok uçlarının genel olarak renk dağılımına baktığımızda 2 (0,50%) siyah, 8 (1,18%) şeffaf yeşil ve 6 (1,27%) şeffaf gri renkten oluşmaktadır.

Tek örnek olarak ele alınan Byblos tipi mızrak ucunun teknolojik ve tipolojik özelliklerine baktığımızda, taşımaliği dilgi üzerine yapılmıştır. Kırık olan ok ucunun çıkarım yönlerine bakıldığında sadece dorsal yüzünde görülen çıkarım yönlerinden dolayı tek vurma düzlemlili bir çekirdekten elde edildiği düşünülmektedir. Sap ve proximal kısmın birazı ele geçen mızrak ucunun dorsal yüzün sap kısmında sağ ve sol lateral kenarının tümünde, ventral yüzün tümü düzeltilidir. Mızrak ucunun ölçülerine baktığımızda mevcut uzunluğu 3.8 cm, mevcut genişliği 2.3 cm ve kalınlığı 1.2 cm'dir. Kırık olmasına rağmen büyük bir mızrak ucu olduğu düşünülmektedir. Şeffaf yeşil renk

obsidiyenden yapılmıştır. Üzerindeki düzelti izlerine bakıldığında baskılama tekniği kullanılarak yapıldığı düşünülmektedir (Levha 6e).

6.5.7. Dilgiler

Harbetsuvan Tepesinde üç dönem yapılan kazı sonucu elde edilen aletlerin büyük çoğunluğunu dilgi endüstrisi oluşturmaktadır. Toplam 1778 (5,26%) adet alet içerisinde endüstrinin 1372 (77,17%)'ni dilgiler oluşturmaktadır. Bulunan dilgilerin 9 (0,51%) sağlam dilgiler, 594 (33,41%) düzeltili dilgi parçası, 496 (27,90%) dilgi parçaları, 271 (15,24%) dilgicikler ve 2 (0,11%)'ni Upsilon dilgiler oluşturmaktadır.

Sağlam dilgiler obsidiyen alet endüstrisinde %0,65 (9)'ni oluşturmaktadır. Sağlam olan dilgilerin boyutlarına bakıldığında uzunlukları 2.7 cm ile 8.5 cm, genişlikleri 1cm ile 1.4 cm ve kalınlıkları 0.4 cm'dir. Dilgiler içerisinde %0,51'lik bir oran oluşturan sağlam dilgilerin çıkarım yönlerine baktığımızda %55,56 (5)'si tek vurma düzlemlili çekirdekten elde edilirken %44,44 (4)'ü iki vurma düzlemlili çekirdekten elde edilmiştir. Sağlam olan dilgilerin topuk tiplerine baktığımızda beş tanesi façetalı, biri nokta topuk, biri düz topuk ve iki tanesi düzeltilemlilerle alındığından topuk tipi bilinmemektedir. Dilgilerin topuk tiplerine baktığımızda façetalı topuğun ağırlıkta olması bize dilgilerin baskılama tekniğiyle elde edildiklerini göstermektedir. Sağlam olan obsidiyen dilgilerin renklerine baktığımızda %0,99 (4)'ü siyah, %0,44 (3)'ü şeffaf yeşil ve %0,42 (2)'si şeffaf gri renkten oluşan obsidiyenden elde edilmiştir. İki vurma düzlemlili dilgilerin yerleşim alanında bulunması Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin varlığına işaret etmektedir (Lev. 7-8-9).

Düzeltili dilgi parçalarına baktığımızda dilgilerin içinde %42,89 (594)'lük bir kesimi oluşturur. Bunların %60,61 (360)'si tek vurma düzlemlili çekirdekten elde edilirken, %39,39 (234)'si ise iki vurma düzlemlili çekirdekten elde edilmiştir. Çoğunluğu kırık olan dilgi parçalarının sağlam olanlarının topuk tipine baktığımızda façetalı topuk tipi görülmektedir. Renklerine bakıldığında siyah renk %31,19 (126)'ni, şeffaf yeşil %35,21 (238)'ni, şeffaf gri %30,59 (145)'ni ve kahverengi %38,39 (86)'nü oluşturmaktadır. Düzeltili dilgilerin mevcut olan ölçüleri en küçük uzunluğu 2 cm, genişliği 1.2 cm ve kalınlığı ise 0.3 cm'dir, en büyük uzunluk 4.6 cm, genişliği 1.7 cm ve kalınlığı ise 0.4 cm'dir (Levha 10-11-12-13a).

Dilgi parçalarına baktığımızda dilgilerin içerisinde %35,81 (496)'lik bir orana sahiptir. Bunların %60,89 (302)'si tek vurma düzlemlili çekirdekten, %39,11 (194)'ü iki

vurma düzlemli çekirdekten elde edilmiştir. Çoğunluğu kırık olduğundan sağlam olarak ele geçenlerin topuk tiplerine bakıldığında façetalı topuk tipi görülmektedir (Levha 13-14-15-16-17-18-19). Elde edilen dilgilerin renk dağılımına baktığımızda %22,52 (91)'si siyah, %26,78 (181)'si şeffaf yeşil, % 32,49 (154)'ü şeffaf gri ve %31,25 (70)'si kahverengi obsidiyenden elde edilmiştir. Dilgi parçalarının en büyüğü uzunluğu 7.3 cm, genişliği 1.9 cm ve kalınlığı 0.5 cm'dir, en küçüğü uzunluğu 2.6 cm, genişliği 1.3 cm ve kalınlığı 0.4 cm'dir.

Dilgicikler, dilgi endüstrisinin %19,57 (271)'sini oluşturmaktadır. Dilgicikleri, dilgicik ve parçaları olarak beraber değerlendirdik. %19,57'lik dilgiciğin, %4,43 (12)'nü dilgicik, %95,57 (259)'sini dilgicik parçaları oluşturmaktadır. Dilgicik parçalarının %35,06 (95)'sini düzeltili dilgicik, %64,94 (176)'nü düzeltilsiz dilgicik oluşturmaktadır. Genel olarak dilgiciklerin çıkarım yönlerine baktığımızda %47,97 (130) tek vurma düzlemli çekirdekten, %52,03 (141)'ü iki vurma düzlemli çekirdekten elde edilmiştir. Çoğunlukla kırık olduğundan ve sağlam olanların topuğu düzeltilerle alındığından topuk tipi bilinmemektedir. Renk dağılımlarına baktığımızda %12,62 (51)'si siyah, %17,90 (121)'ni şeffaf yeşil, %16,88 (80)'si şeffaf gri ve %8,48 (19)'si kahverengi obsidiyenden elde edilmiştir. Düzeltili dilgiciklerin boyutlarının uzunluğu 2.7 cm ile 2.2 cm, genişlikleri 0.8 cm ile 0.9 cm, kalınlıkları ise 0.3 cm ile 0.4 cm arasındadır. Düzeltilsiz dilgiciklerin ise uzunlukları 2.1 cm ile 1.7 cm, genişlikleri 1 cm ile 0.8 cm, kalınlıkları ise 0.3 cm'dir (Levha 19).

Upsilon dilgiler, Harbetsuvan Tepesinde çakmaktaşı ve obsidiyenden Upsilon dilgiler çok olmasa da belirli sayılarda ele geçmiştir. Obsidiyen alet endüstrisi içinde %0,11 (2)'lik bir kesimi kapsarken dilgi endüstrisi içerisinde %0,14 (2)'lük bir dilimi kapsamaktadır. Upsilon dilgilerin bulunması yerleşim alanında iki kutuplu çekirdeklerin varlığını göstermektedir. Upsilon dilgilerin çıkarım yönlerine bakıldığında iki vurma düzlemli çekirdekten elde edildikleri görülmektedir. Upsilon dilgiler façetalı topuğa sahiptirler, her ikisi de kırık olan Upsilon dilgilerin mevcut boyutlarına bakıldığında uzunlukları 3.7 cm ile 3.3 cm, genişlikleri 1.5 cm ile 2.1 cm, kalınlıkları ise 0.4 cm ile 0.5 cm arasındadır. Upsilon dilgilerin her ikisi de %0,50 (2)'si de siyah renk obsidiyenden elde edilmiştir (Levha 20a-b).

6.5.8. Tanımlanamayanlar

Harbetsuvan Tepesinde alet endüstrisi içerisinde sadece %0,06 (1)'si kazıyıcı ele geçirilmiştir. Kazıyıcının taşımılığı çekirdek üzerine ön kazıyıcıdır. Renk dağılımında %0,15 (1)'lik yeşil renk obsidiyenden elde edilmiştir (Levha 20c). Harbetsuvan Tepesinde bulunan diğer bir tanımlanamayanlar arasında değerlendirilen obsidiyenden yapılmış bir nesne, kırık olan eserin mevcut uzunluğu 1.9 cm, çapı ise 1 cm'dir. İşlevinin ne olduğu bilinmeyen nesnenin şekline bakıldığında küçük bir tutamak, süs objesi veya küçük boyutlu bir havaneli olabileceği düşünülmektedir. Obsidiyeni doğal haliyle kullanmışlardır, eserin dış yüzeyi perdahlayarak pürüzsüz bir hale getirilmiştir (Levha 20d).

Obsidiyen alet buluntuların genel olarak teknolojik ve tipolojik özelliklerine baktığımızda teknolojik ürünlerin daha fazla olduğu görülmektedir. Tipolojik olarak alet çeşitliliği birkaç örnekle sınırlıdır. Teknolojik özelliklerine baktığımızda çoğunluğunun tek vurma düzlemlili çekirdekten elde edildiği gibi iki vurma düzlemlili çekirdeklerinde yerleşimde bulunduğunu ele geçen iki yönlü dilgiler ve Upsilon dilgilerden bilmekteyiz. Dilgilerin çıkarım şekillerine bakıldığında, özellikle sağlam olan ve topuk tipleri okunan dilgilere bakıldığında façetalı topuğa sahip oldukları görülmektedir. Bu da baskılama tekniğiyle elde edildikleri görülmektedir. Harbetsuvan Tepesinde bulunan çakmaktaşı buluntuların çıkarımteknikğine bakıldığında direk ve dolaylı vurma dışında baskı tekniğinde görülmektedir.³²⁷ Buda yerleşim alanında ağırlıklı olarak baskılama tekniğinin kullandığını göstermektedir.

6.6. Major Element (XRF) Analiz Sonuçları

Harbetsuvan Tepesinde üç dönem yapılan kazılar sonucunda elde edilen obsidiyen alet ve üretim artıkları üzerine yapılan araştırmada, bu aletlerin öncelikle teknolojik ve tipolojik analizlerine bakılmıştır. Daha sonra bu obsidiyen buluntuların her yıldan ve bir iki açma dışında tüm açmalardan, amorf nitelikteki üretim artıklarından bir grup toplanmıştır. Yerleşim alanında toplanan obsidiyenler üzerinde ve Harbetsuvan yerleşmesine hammaddenin getirildiği düşünülen Bingöl/Solhan ilçesinde bulunan kaynaklardan toplanan örnekler toplanarak Xrf (majör element) analizleri yapılması için İTÜ ya gönderilmiştir.

³²⁷ İrim, *Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Ait Harbetsuvan Tepesi Çakmaktaşı Yontmataş Alet Endüstrisi*, ss. 105.

Ayrıca bir başka hammadde getirilen kaynak olduğu düşünülen Orta Anadolu bölgesinde bulunan Kapadokya bölgesinin xrf analiz sonuçlarına ulaşarak, Güneydoğu Anadolu’da bulunan bu yerleşime hammaddenin nerden geldiği üzerine karşılaştırma yapılarak sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda bölgede bulunan obsidiyenlerin her iki bölgeden geldiği görülmüştür. Obsidiyeni oluşturan elementlere öncelik verilerek yapılan karşılaştırmada bazı elementlerin birebir benzerlikleri olmasa da bazıları aynı değerlere sahiptirler.

Tablo 5. Harbetsuvan Tepesi Major Element sonuçları

HARBETSUVAN TEPESİ			
Formül	Minimum	Maximum	Ortalama
SiO ₂	68,66%	84,29%	76,48%
Al ₂ O ₃	5,83%	13,46%	9,65%
Fe ₂ O ₃	2,09%	3,69%	2,89%
MnO	0,03%	0,07%	0,05%
MgO	0,03%	0,17%	0,10%
CaO	0,36%	2,26%	1,31%
Na ₂ O	2,86%	5,11%	3,99%
K ₂ O	2,63%	5,39%	4,01%
TiO ₂	0,13%	0,24%	0,19%
P ₂ O ₅	0,00%	0,06%	0,03%

Karşılaştırma yaparken riyliten oluşan obsidiyenin ana elementleri olan öncelikle SiO₂, MgO ve CaO başta olmak üzere Na₂O, K₂O, MnO ve Fe₂O₃ değerleri üzerinde durularak değerlendirilmiştir. Gönderdiğimiz obsidiyen parçaları incelediğimizde SiO₂ ortalama olarak 76,48% ve alkalilerce (Na₂O+K₂O>%4-3) normal oldukları görülmektedir. Genellikle Al₂O₃ 9,65% değeri diğer elementlere göre daha yüksek içeriklere sahiptir. K₂O elementi Na₂O içeriğinden yüksek olduğu görülmektedir. Diğer elementlerin ana oksit içeriklerinde çok belirgin bir değişiklik olmadığı ve genel hatları ile benzer kimyasal birleşimlere sahip oldukları görülmektedir. Analiz yapılan alanlar içerisinde bulunan K-1 açmasından alınan obsidiyenlerin SiO₂ 84,29% ile en yüksek silisyum oranına sahiptir. Bu da hammaddenin kaliteli olduğunu göstermektedir. K-12 açmasından alınan obsidiyenlerin SiO₂ 69,54% ile en düşük silisyum değerini vermektedir. Bu da hammaddesinin diğer açmalardaki kadar kaliteli

olmasa da iyi bir hammadde kaynağı olduğu düşünülmektedir (Tab. 5; Grafik 9). Hammadde kaynaklarının geldiği düşünülen yerleşimlerin SiO₂ oranlarına bakıldığında Göllü Dağ 76,49%, Doğu-Batı Göllüdağ 74,20%-76,10%, Bingöl/Solhan 73,35%, Nemrut 75,49%, Acıgöl, 76,10%, Doğu-Batı Acıgöl 74,90%-76,10% yakın değerleri vermektedir.

Yapılan karşılaştırmada obsidiyenlerin element değerlerine göre karşılaştırdıktan sonra renk olarak da bir karşılaştırma yapılmıştır. Harbetsuvan Tepesinde Şeffaf-Koyu Yeşil, Şeffaf-Koyu Gri, Şeffaf-Koyu Siyah ve Şeffaf-Koyu Kahverengi olarak ayrılan renkleri koyu ve şeffaf olarak ayırmadan ana renk başlıkları altında değerlendirilmiştir. Hammadde geldiği düşünülen yerleşimlerdeki obsidiyen renklerine genel olarak bakıldığında Orta Anadolu Bölgesi olan Kapadokya bölgesindeki obsidiyen renkleri genellikle siyah, kırmızı, kahverengi, gri, bantlı gri, mavimsi gri ve bu renklerin şeffaf ve koyuları bulunmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesine baktığımızda obsidiyen renkleri yeşil, siyah, gri, kahverengi ve bu renklerin koyu ve şeffafı bulunmaktadır.

Bu bölgede en son 1998 yılında Bigazzi vd. yaptığı ve Chataigner vd. yaptığı çalışma sonuçları vardır onda da analiz sonuçları net olarak bulunmamaktadır. S. Tiryaki ve ekibi tarafından Geops projesi kapsamında yapılan araştırma sonuçları da henüz tamamlanmadığından, Bingöl'e ait veriler az bulunmuştur. Bu bölgede kişisel olarak 2020 yılında yaptığım kısa bir yüzey araştırması sonucunda topladığım belirli alanlardaki obsidiyen hammadde kaynakları analize göndererek Harbetsuvan Tepesiyle karşılaştırma yapılmıştır (Grafik 10).

Analiz sonuçlarına göre yapılan karşılaştırma sonucunda değerlendirdiğimizde K-4, K-11, K-1, K-5, K-10, K-8 açmalarında ağırlıklı olarak Orta Anadolu obsidiyeni bulunurken, K-7, K-1, K-12 ve Sondajlarda ağırlıklı olarak Bingöl obsidiyeni bulunmaktadır. Yerleşimde kaliteli hammaddenin kullanıldığını ve Harbetsuvan Tepesinin aktif bir iletişim ağının olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak değerlendirirsek bu çalışma kapsamında analizleri yapılan obsidiyenleri öncelikle açmalarına göre, sonra üç sezonluk dilimde çalışma yapılan açmalar yıl bazında ortalamasına göre değerlendirilmiştir. En sonunda da üç yılın ortalama değerleri alınarak analiz sonuçları kaynaklarla karşılaştırılmıştır. Daha sonrada renk benzerliklerine göre bakılmıştır. Yapılan bu karşılaştırma sonucunda, elimizde bulunan analiz verileri sonucunda Harbetsuvan Tepesinin obsidiyenlerinin Doğu

Anadolu Bölgesinde bulunan Bingöl/Solhan kaynaklarından, Nemrut Kraterinden, Orta Anadolu’da bulunan Acigöl ve Göllüdağ’da bulunan hammadde kaynaklarından geldiği düşünülmektedir. Analizler sonucunda Harbetsuvan’ın her iki bölge ile de aktif şekilde bağlantısı bulunduğu ticaret yaptıkları veya bölgeye gelen gezginlerin uğrak yerlerinden biri olduğu düşünülmektedir (Hrt. 6).

7. DEĞERLENDİRME

Obsidiyen hammaddesi Epi-Paleolitik dönemden günümüze kadar gerek estetik görünümü, gerekse de kolay yontulabilir olmasından dolayı insanların ilgisini çekmiştir ve bulunduğu bölgede yoğun olarak kullanılmıştır. Bulunmadığı bölgelere ise bir şekilde dağılımı yapılarak uzak bölgelere kadar yayılmıştır. Kendi bulunduğu alanda sıradan bir hammadde olarak nitelendirilirken, bulunmayan bölgelerde özel bir hammadde olarak nitelendirilmiş ve değer biçilmiştir. Obsidiyeninin volkanik bir kayaç türü olması fiziksel ve kimyasal özellikleri sayesinde volkanik kökenlerine bağlı olarak yapılan iz elementlerinden yola çıkarak hangi yatağa ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu da uzak bölgelerde bulunan obsidiyenlerin yataklarından hangilerinin bu bölgede kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bölgeler arasında yapılan bir ticari ilişki denilebilecek yol güzergâhlarını göstermektedir.

Obsidiyenin uzak mesafelerde bulunmasının nedeni olarak, ticaret veya değiş tokuş olabileceği düşünülmektedir. Fakat bu alışverişin karşılığında, karşılıklı olarak bir değiş-tokuş sistemi olmalıdır. Şu ana kadar yapılan incelemelerde obsidiyen karşılığında ne verilip alındığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda obsidiyen hammaddesi kadar olmasa da, değerli olan ve alet yapmada kullanılan çakmaktaşının da bulunmayan bölgelerde tercih edileceği göz ardı edilmemelidir. Obsidiyen karşılığında çakmaktaşı değiş tokuşu yapılabileceği gibi daha kıymetli bir malzeme de olabilmektedir. Önemli veya yeni bir bilgi karşılığında takas sistemi yapılabilmektedir. Bununla ilgili Doğan'ın 2006³²⁸ yılında yaptığı çalışmada değiş tokuş sisteminin yeni bir bilgiyle yapıldığına dair etnolojik verilerin olduğu bilindiğine değinilmiştir.

Harbetsuvan Tepesinin civarında bulunan Nevali Çori³²⁹, Göbekli Tepe³³⁰ ve Karahan Tepe³³¹ yerleşmelerinde obsidiyen aletler yok denecek kadar az bulunurken,

³²⁸ Doğan, 2006, "*Tarihöncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri ve Değiş Tokuş Modelleri*".

³²⁹ Hauptmann, "*Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış*", ss.146; Klaus Schmidt, "*The Nevali Çori Industry. Status of Research*", Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, (Edt.) Hans Georg Gebel and Stefan Karol Kozłowski, Ex Oriente, Berlin, 1994, ss.242

³³⁰ Schmidt, "*Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic: Göbeklitepe and Gürcütepe*", ss.6; Schmidt, "*Göbekli Tepe, Southeastern Turkey: A Preliminary Report On The 1995-1999 Excavations*", ss.51

³³¹ Çelik, "*Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*", ss.167; Çelik, "*Karahan Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa area in Turkey*", ss.246

Mezra Telailat³³², Akarçay Tepe³³³, Sefer Tepe, Hamzan Tepe³³⁴ ve Gürcü Tepe’de³³⁵ aynı miktarlarda obsidiyen buluntular bulunmuştur. Birbirine yakın mesafelerde sayılan bu yerleşimlerde obsidiyen buluntunun çakmaktaşıyla oranla obsidiyenin az bulunması çakmaktaşı hammadde kaynağına yakın olmasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.³³⁶ Harbetsuvandaki alet tipolojisine bakıldığında kesici ve delici buluntular yoğun olarak görülmektedir. Ayrıca Harbetsuvan Tepesinin etrafında tuzak alanı olması bu topluluğun avcı ve toplayıcı olduğunu göstermektedir. Başka bir düşüncede Harbetsuvan Tepesi ve benzeri küçük yerleşmelerin aynı döneme tarihlenen büyük merkezlerin uydu yerleşmeleri olabileceği düşünülmektedir.³³⁷

Harbetsuvan Tepesin’de obsidiyen alet endüstrisi dilgi teknolojisi üzerinedir. Yapılan karşılaştırmada civar yerleşimlerin obsidiyen buluntularının teknolojisinin dilgi endüstrisi üzerine olduğu görülmektedir. Harbetsuvan Tepesinde alet endüstrisinin içerisinde dilgi dağılımına baktığımızda % 77,17 (1372) oranında görülür. Benzer yerleşim alanlarındaki dilgi üretimine baktığımızda, Mezra Telail’ta %37,86’sini, Sefer Tepe’de %76,9’nü, Karahan Tepe’de %12’sini oluşturmaktadır. Gürcü Tepe ve Akarçay Tepe’deki³³⁸ dilgilerin yüzdelik oranı bilinmese de ağırlıklı olarak dilgi üretimi üzerine olduğu görülmektedir. Orta Anadolu’da bulunan Aşıklı Höyük ve benzeri yerleşimlerde obsidiyen alet çeşitliliği³³⁹ görülürken, Güneydoğu Anadolu ve Levant Bölgesinde³⁴⁰ dilgi endüstrisinin daha yoğun görülmesi hammadde kaynaklarıyla ilişkilendirilebilir. Bu bölgelerde hammadde kaynağına uzak olduklarından ticaret veya takas yoluyla getirdikleri obsidiyen hammaddesini en çok kullandıkları veya işlerine en çok yarayan

³³² Coşkunsu, “*Obsidian Assemblage of MezraTelailat: Evidence of Cultural and Chronological Continuation from Late Pre-Pottery Neolithic to Pottery Neolithic*”, ss.108-110; Coşkunsu, “*Flint and obsidian industry of Mezraa-Telailat (Urfa, South-east Anatolia), PPN-PN*”, ss.391.

³³³ Maeda, “*Meanings of obsidian exchange and obsidian use at Akarçay Tepe*”, ss.246; Arimura vd., “*A New Neolithic Settlement in the Urfa Region: Akarçay Tepe, 1999*”, ss.249.

³³⁴ Çelik, “*Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem*”, ss.178-205-206.

³³⁵ Beile-Bohn vd., “*Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe*”, ss.27; Schmidt, “*Zuerst kam der Tempel, darin die Stadt- Vorläufer Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999*”, ss.6-16

³³⁶ Hauptmann, “*Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış*”, ss.146.

³³⁷ Çelik, “*Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi*”, ss.26.

³³⁸ Maeda, “*The Materiality of Obsidian and the Practice of Obsidian Use in the Neolithic Near East*”, ss.162.

³³⁹ Yıldırım-Balcı, “*Orta Anadolu Obsidiyen Teknolojisi: Aşıklı höyük Modeli, Tekno-Kültürel Kökeni ve Evrimi*”, ss.31

³⁴⁰ Meada, “*The Materiality of Obsidian and the Practice of Obsidian Use in the Neolithic Near East*”, ss.82-83; Hauptman, “*Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış*”, ss.245-246.

aleti yapmayı tercih etmiş olabilirler. Sonuçta obsidiyen çakmaktaşıdan daha keskin, bu yüzden neolitik insanları obsidiyeni bir bıçak gibi kullanmış olmalı.

Neolitik Dönem yerleşmelerinden olan Gürcütepe’de³⁴¹ obsidiyen aletlerinde ok uçlarının yanında Çayönü aleti olarak nitelendirilen obsidiyenden tipik Çayönü aletine rastlanılmıştır. Çayönü ile Gürcütepe’nin mesafesi göz önüne alındığında birbirine yakın olmayan bu iki yerleşimin birbiriyle etkileşimde oldukları görülmektedir. Harbetsuvan Tepesiyle daha yakın mesafede olan Gürcütepe’de Çayönü aleti bulunurken, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem merkezlerinden olan Harbetsuvan Tepesinde ve diğer Neolitik yerleşimlerinde bulunmaması alet tipolojilerinin farklı olduğunu göstermektedir. Gürcütepe’de geçiş evresi olduğu da göz önüne alındığında Çayönü aletinin farklı bir dönemi kapsadığı düşünülebilir. Ayrıca Çayönü’nün hammadde kaynaklarına daha yakın konumda olması, kaynak sıkıntısı olmadığından alet tipoloji çeşitliliğinin olabileceği düşünülmektedir.

Anadolu’da bulunan diğer yerleşimlerden olan Kilikya Bölgesine bulunan yerleşimleri ele alan H. Kaycı’nın 2019³⁴² yılında yaptığı çalışmaya baktığımızda. Burada Neolitik Döneme tarihlenen yerleşimlerden olan Yumuk Tepe, Çakmak Mevkii, Kil-Buruk Höyük, Velican Höyük, Tahtanınbaşı, Camili Höyük, Karaoğanlı Höyük, Sırbaşı Höyük, Tilan Höyük, Hacılar Höyük, Hamdili Höyük ve Tatarlı Höyüğü ele almıştır. Bu yerleşimlerde çakmaktaşının yanında bazı yerleşimlerde az obsidiyen bulunurken bazı yerleşimlerde çakmaktaşıdan daha fazla oranda obsidiyen buluntular bulunmuştur. Obsidiyen buluntuların teknolojik ve tipolojilerine baktığımızda Harbetsuvan Tepesiyle benzer oldukları görülmektedir. Özellikle Yumuktepe’de³⁴³ bulunan obsidiyen buluntular Harbetsuvan Tepesi buluntusuyla oldukça benzerdir. Ayrıca ele alınan hammadde kaynaklarına bakıldığında Harbetsuvan Tepesiyle aynı hammadde kaynaklarını kullandıkları görülmektedir.

Harbetsuvan Tepesinde bulunan obsidiyenden yapılmış nesne olarak tanımlanamayanlara ayırdığımız buluntunun benzerlerine baktığımızda bunu bir süs

³⁴¹ Beile-Bohn, vd, "*Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe*", ss. 10

³⁴² Orkun Hamza Kayci, "*Neolitik Dönem’de Çukurova ve Orta Toroslar: Yeni Araştırmalar ve Çevre Bölgelerle İlişkiler*", (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Tarih Öncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, İstanbul, 2019.

³⁴³ Şekil 4.111’de (s.201) Yumuktepe Tipi delici olarak ele geçen buluntu ve Harbetsuvan Tepesinde bulunan Levha 15d görülen buluntu benzer oldukları görülmektedir.

objesi, kulak tıkacı, tutamak veya küçük bir havaneli olabileceği düşünülmüştür. Kodaş'ın 2020³⁴⁴ yılında yaptığı çalışmada Boncuk Tarlada ele geçen bu buluntuları değerlendirerek benzerlerine değinmiştir. Kodaş bunları tiplere ayırarak isimlendirmiştir. Yaptığı bu çalışmaya göre bizde Harbetsuvan Tepesinde bulunan nesneyi değerlendirdiğimizde Kodaşın yaptığı çalışmada bulunan 3 tip olarak adlandırdığı mantar biçimlilerle boyut, şekil ve malzeme olarak uyduğu görülmektedir. Kodaşın bu tipi yaptığı değerlendirme ve etnolojik verilere göre küpe olarak adlandırılmıştır, bizde yaptığımız bu karşılaştırma sonucunda elimizde bulunan nesneyi küpe olarak değerlendirebiliriz.

Dünya var oldukça çağlar değişti, yaşam ekileri değişti, düşünceler değişti fakat insanların ihtiyaçları doğrultusunda yaptığı mazlemeler değişmemektedir. Yapılan etnolojik çalışmalar ile arkeolojik buluntular arasında bulunan bağlantıya baktığımızda olumlu bir bağlantının olduğu düşünülmektedir. Deneysel arkeoloji ve etnolojik çalışmalarla ulaşılan sonuçların aynı doğrultuda olduğunu düşünülmektedir. Bu konuda birçok çalışma bulunmaktadır, özellikle J. Shea'nın 2020³⁴⁵ yaptığı çalışmada insan ve taş aletler arasındaki bağlantıya değinilerek gelişen bu teknolojiyi aktarmıştır.

Kuzey Suriye'de bulunan Dja'de el Mughara'da yapılan çalışmalarda ele geçen obsidiyen buluntulara bakıldığında baskı yongalama tekniğiyle yapılmış dilgi, dilgicikler ve küçük yongalar elde edilmiştir. Bu dilgilerin 4 tanesi düzeltili; ara parça, çentikli ve düzeltili dilgicik olarak adlandırılmıştır. Teknolojik olarak çakmaktaşı olduğu gibi yayvan düzelti olarak yapılmışlardır. Bulunan obsidiyenler üzerinde yapılan kimyasal ve teknolojik analizler sonucunda Orta Anadolu'da bulunan Kaletepe işliğinden hammaddelerinin getirildiği görülmüştür.³⁴⁶ Harbetsuvan Tepesinde bulunan obsidiyen buluntular ile karşılaştırdığımızda teknolojik ve tipolojik açıdan benzerlikleri bulunmaktadır. Hammadde olarak benzer yerleşimlerle etkileşimde oldukları düşünülmektedir.

³⁴⁴ Ergül Kodaş vd., “*Boncuklu Tarla'da Ele Geçen Neolitik Çağ Kulak Tıkaçları, Küpeler ve Düğmeler Üzerine Bazı Gözlemler: Tipoloji ve İşlev*”, ADerg (XXV), 2020, ss. 72.

³⁴⁵ John J. Shea, “*İnsan Evriminde Taş Aletler*” (Teknolojik Primatlar Arasında Davranışsal Farklılıklar), Doruk Yayınları, (Çev.) Ozan Camille Kasap, İstanbul, 2020.

³⁴⁶ Eric Coqueugnot, “*L'industrie lithique de Dja'de el Mughara et le début du PPNB sur l'euphrate Syrien (sondages 1991 et 1992)*”, Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent. Studies in Early Near Eastern Production Subsistence and Environment I, Haz. H.Gebel and S. Kozłowski, Berlin, 1994, (Fig.1; 5, 6, 7, 8, Fig. 10; 2, 3, 4, 5), ss. 313-330.

Mureybet'e yapılan çalışmalarda PPNB dönemine ait yontmataş aletlere bakıldığında çakmaktaşı ağırlıklı olarak bulunsa da obsidiyen aletlerde bulunmaktadır. Mureybet'e erken ve orta PPNB tabakalarda ele geçen obsidiyen buluntuların kimyasal analizleri sonuçlarına göre Doğu Göllüdağ ve Doğu Anadolu (Bingöl-Nemrut Dağı) obsidiyen yataklarından geldiği görülmüştür. Yapılan kimyasal ve teknolojik analizler Kaletepe işliğinden hammadde geldiğini göstermektedir. Harbetsuvan Tepesiyle yapılan karşılaştırmada Mureybet'e bulunan aletlerin teknolojik ve tipolojik özelliklerine baktığımızda benzer aletlerin olduğu görülmektedir.³⁴⁷

Cheikh Hassan yerleşmesinde yapılan çalışmalar sonucunda geç PPNA ve erken PPNB dönemlerine tarihlendirilmiştir. Yerleşim alanında yapılan çalışmaların yontmataş alet endüstrisine bakıldığında ağırlıklı olarak çakmaktaşı bulunsa da bir miktar obsidiyen alete görülmüştür. Alet tipolojisine bakıldığında dilgiler ve yongalar ağırlıklı olarak görülmüştür. Teknik olarak çekirdekler bulunmamışsa da tek ve çift vurma tekniğiyle yapıldıklarına değinilmiştir. Bulunan obsidiyen buluntular üzerinde yapılan kimyasal analizler sonucunda ağırlıklı olarak Orta Anadolu'da bulunan Doğu Göllüdağ, Doğu Kayırlı, Kömürcü ayrıca Doğu Anadolu'da bulunan Bingöl ve Nemrut hammadde kaynaklarından geldiği görülmüştür.³⁴⁸ Harbetsuvan Tepesiyle karşılaştırdığımızda Cheikh Hassan'da bulunan ok uçlarının teknolojik ve tipolojik olarak benzer oldukları görülmektedir. Her iki yerleşim alanında yapılan analiz sonuçlarının da aynı kaynaklarla iletişimde olduklarını göstermektedir.

Kıbrısın güneyinde bulunan Shilourakambos yerleşmesinde yapılan araştırmalara bakıldığında erken/orta PPNB dönemine tarihlenen yerleşimde obsidiyen buluntular yontmataş alet endüstrisinin %2'ni oluşturmaktadır. Teknolojik ve tipolojik özelliklerine bakıldığında Harbetsuvan Tepesiyle aynı olduğu görülmektedir. Dilgi

³⁴⁷ Marie-Claire Cauvin, "*Synthèse sur les industries lithiques Néolithique Préceramique en Syrie (Synthesis contribution)*", Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, (Edt.) Hans Georg Gebel and Stefan Karol Kozlowski, Berlin, 1994, ss. 284, fig. 3(4)-286, fig. 5(4).

³⁴⁸ Frédéric Abbés, vd., "*Nouvelles Recherches Sur L'Obsidienne de Cheikh Hassan (Vallée de l'Euphrate, Syrie) au Néolithique: PPNA et PPNB Ancien*", Persge 78, 2001, pp.5-17, ss. 8 Fig. 2; Frédéric Abbés, "*Techniques de Débitage et Gestion de Silex sur le Moyen-Euphrate (Syrie) au PPNA final et au PPNB Ancien*", Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, (Edt.) Hans Georg Gebel and Stefan Karol Kozlowski, Berlin, 1994, pp. 299-312, ss. 309 fig.6 (2, 3, 9, 10).

endüstrisi ağırlıklı görülmekte ve baskılama tekniği kullanılmıştır. Ulaşılan kimyasal analiz sonuçlarına bakıldığında Orta Anadolu yataklarından yararlanmışlardır.³⁴⁹

Zagros bölgesinde yapılan araştırmalarda Erken Çanak Çömleksiz Döneme ait yerleşimler bulunmuştur. Bu yerleşimlerin Chia Sabz-e Sharghi (M.Ö. 9000-7000) ve chogha Golan (M.Ö. 9700-7000) yapılan kazı çalışmalarında EPPNB dönemine ait ele geçen obsidiyen buluntuların kimyasal sonuçlarına bakıldığında Bingöl A ve Nemrut hammadde kaynaklarından geldiği görülmektedir.³⁵⁰

Harbetsuvan Tepesinin obsidiyen topluluğuna bakıldığında çağdaşı olduğu yerleşimlerle aynı tipolojik özelliktedir. Akarçay Tepe, Mezra Teleilat gibi yerleşimlerde görülen Byblos tipi ok uçları, dilgiler, yongalar görülmektedir. Benzer oldukları topluluklara baktığımızda Kuzey Levant bölgesi görülmektedir. Kuzey Levant ve Suriye'nin Çanak Çömleksiz Neolitik B döneminin belirgin buluntusu olan Byblos uçları bulunması benzer olduklarını göstermektedir.³⁵¹

Harbetsuvan Tepesinde bulunan dilgilerin oranlarıyla Mezra Teleilat, Akarçay Tepe ve Gürcü Tepe yakın oranlarda obsidiyen buluntular vermişlerdir. Bu yerleşmelere yakın konumda büyük alanları kaplayan Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi uydu yerleşimlerde ise obsidiyen aletler az bulunmuştur. Buda akıllara acaba küçük boyutlu bu yerleşmelerin büyük alanları kaplayan kült yapılarının işlik veya avlak alanları olabileceğini düşündürmektedir. Buna kanıt olarak Çelik'in 2000'li³⁵² yıllarda yaptığı yüzey araştırmalarında Tek Tek Dağlarında tuzak alanlarının bulunması ve bu tuzak alanlarında bulunan ok uçlarının genellikle PPNB tipik aleti olan Byblos tipi ok uçlarından oluşmasıdır. Ayrıca yerleşme alanlarına yakın olmalarıyla bu yerleşimlerle ilişkili oldukları düşünülmektedir. Harbetsuvan Tepesinin etrafında tuzak alanlarının bulunması ve aralarında yaklaşık 1 km ile 5 km arası mesafede olmaları burada avcılık ve toplayıcılık aktivitelerinin yoğun olduğunu göstermektedir.

Mezra Telailat, Akarçay Tepe ve Gürcütepe'deki obsidiyen aletler üzerinde yapılan analizler sonucunda buralara gelen obsidiyenin çoğunluğunun Doğu Anadolu,

³⁴⁹ François Briois, Bernard Gratuze, Jean Guilaine, "*Obsidienne du site Néolithique Précéramique de Shillourokambos, Chypre*", *Paléorient* 23/1, 1997, ss. 95-112.

³⁵⁰ Bayram Aghaları, "*Arkeolojik Veriler Işığında Anadolu-İran Arasında Obsidyen Dolaşımı*", TÜBA-AR (25), İstanbul, 2019, ss. 13.

³⁵¹ Hauptman, "*Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış*", ss.246; Meada, 2007, "*Meanings of obsidian exchange and obsidian use at Akarçay Tepe*", ss.247.

³⁵² Bahattin Çelik ve Kaya Tolon "*Şanlıurfa'dan Neolitik Dönem Tuzak Alanları*", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi* (37), Ardahan, 2018, ss.33

bir miktarının da Orta Anadolu'dan geldiği görülmüştür. Diğer yerleşimler de henüz bir analiz yapılmadığından sadece renk analizine göre gidildiğinde de Yeni-Mahalle, Hamzan Tepe, Karahan Tepe ve Sefer Tepe'deki obsidiyen aletlerinde Orta Anadolu kökenli olduğu söylenmektedir. Harbetsuvan Tepesinde renk analizlerine göre siyah ve gri obsidiyenlerin Orta Anadolu'dan, yeşil ve kahverengi obsidiyenlerin Doğu Anadolu'dan getirilmiştir. Mineralojik analiz sonuçlarına bakıldığında Doğu Anadolu'dan (Bingöl-Nemrut) ve Orta Anadolu'dan (Acıgöl-Göllüdağ) geldiği görülmektedir. Buda bize Harbetsuvan Tepesini obsidiyen alet ticaretinde Mezra Teleilat, Akarçay Tepe ve Gürcü Tepeyle daha yakın ilişkiler içinde olduğunu ve Neolitik Dönem ticaret ağı içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

8. SONUÇ

Bu çalışmada; Harbetsuvan Tepesinde 32037 (94,74%) adet çakmaktaşı alet ele geçerken 1778 (5,26%) adet obsidiyen alet ele geçmiştir. Yoğun olarak çakmaktaşı ele geçen Harbetsuvan'da obsidiyen aletlerde bölgede bulunan diğer yerleşimlerden daha fazla ele geçmiştir. Harbetsuvan Tepesinde ele geçen obsidiyenlere bakıldığında kaliteli hammadde kullanıldığı görülmektedir. Obsidiyenlerin renklerine bakıldığında çok renkli bir obsidiyen akışı görülür, şeffaf/koyu yeşil, şeffaf/koyu gri, koyu/açık kahverengi ve dumanlı siyah/siyah renkleri görülmektedir. Obsidiyen aletlerin az olmasından kaynaklı olarak renkleri genel olarak şeffaf yeşil, şeffaf gri, kahverengi ve siyah olarak çalışılmıştır.

Harbetsuvan Tepesinde ele geçen obsidiyen alet endüstrisinin %11,64 (207)'nü üretim artıkları, %6,36 (113)'sını yongalar, %3,04 (54)'nü çekirdek tablası ve çekirdek artıkları oluşturur. %77,90 (1385)'ni dilgiler, %0,96 (17)'ni ok ucu ve mızrak ucu, %0,06 (1) kazıyıcı, %0,06 (1)'ni nesne oluşturmaktadır. Obsidiyen aletlerin genel renk dağılımına baktığımızda %22,72 (404)'ni siyah, %38,02 (676)'ni şeffaf yeşil, %26,66 (474)'ni şeffaf gri, %12,60 (224)'ni kahverengi obsidiyenden oluşmaktadır. Yontmataş buluntu topluluğunda içinde üretim artıklarının ve yonga parçalarının bulunması bize üretimin yerleşim alanında yapıldığına dair bir kanıt sunmaktadır.

Harbetsuvan Tepesinde ele geçen obsidiyen buluntular üzerinde yapılan kimyasal analiz sonucunu değerlendirdiğimizde. K-1, K-3, K-4, K-5/13, K-7, K-8, K-9, K-10, K-11 ve K-12 açmalarındaki obsidiyen hammadde kaynaklarına bakıldığında hem Orta Anadolu'dan (Acıgöl-Göllüdağ), hem de Doğu Anadolu'dan (Bingöl-Nemrut) getirildiği görülmektedir. 2018-2019 yıllarında iki dönem kazısı yapılan K-5/13 ve K-1 açmasında bulunan obsidiyenlerin analiz sonuçlarına bakıldığında her ikisinin de ağırlıklı olarak Orta Anadolu (Acıgöl-Göllüdağ) obsidiyenine sahip olduğu görülmektedir. Sonuç olarak değerlendirildiğinde Harbetsuvan Tepesinde yaşayan Neolitik insanların aktif bir yaşam şekli sürdükleri düşünülmektedir. Ayrıca kendi civarında bulunan yerleşimlerle olduğu kadar Anadolu'da bulunan her iki obsidiyen hammadde kaynağının bulunduğu yerleşimlerle de aktif iletişimde olduklarını ve burada yaşayan neolitik insanlarıyla bir ticaret yaptıkları düşünülmektedir. İletişimde oldukları bu bölgelerden etkilendiği kadar bu bölgeleri etkilediği de düşünülmektedir. Ayrıca kendi yaşadıkları bölgeye gezginlerin uğradığı düşünülmektedir.

Harbetsuvan Tepesindeki yontmataş alet endüstrisine genel bakıldığında obsidiyen ve çakmaktaşı alet endüstrisinde dilgi üretimine dayalı bir teknolojinin hâkim olduğu görülmektedir. Dilgiler genellikle, çekirdekten baskılama tekniğiyle elde edilmişlerdir. Baskılama tekniğinin yanında nadirde olsa gördüğümüz düz topuk tiplerinden yola çıkarak direk vurma tekniğinin de kullanıldığı görülmektedir. Ele geçen çekirdek tablalarına bakıldığında tek vurma düzlemli ağırlıklı olsa da, ele geçen iki vurma düzlemli dilgilerden ve Upsilon dilgilerden iki vurma düzlemli çekirdeklerin var olduğu bilinmektedir. Bölgedeki diğer yerleşimlerde elde edilen obsidiyen buluntular ile karşılaştırıldığında benzer oldukları görülmektedir.

Ele geçen aletlerin ölçülerine baktığımızda oldukça usta bir alet endüstrisinin varlığı görülmektedir. Ayrıca K-1 açmasında bulunan ızgara planlı küçük alanlara ayrılmış mekânlara sahip bir mimari olması ve burada bulunan büyük boyutlu çakmaktaşı çekirdek, obsidiyen ve çakmaktaşıdan aletler, havanelleri ve taş kaplar buranın bir işlik alanı olduğunu göstermektedir.

Harbetsuvan Tepesinde %0,96 (17)'ni oluşturan ok uçları ve mızrak ucu çok az miktarda görülmesine rağmen burada avcılıkta çakmaktaşının yanında obsidiyenin kullanıldığını göstermektedir. Tipolojik olarak Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin tipik aletti olan Byblos tipi ok ucu ve mızrak ucu yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresine ait olduğunu kanıtlamaktadır.

Yapmış olduğumuz bu çalışmalar sonucunda Harbetsuvan Tepesinde yontmataş endüstrisini oluşturan obsidiyen aletlerin daha çok baskılama tekniği kullanılarak elde edildiğini göstermektedir. Obsidiyen aletlerin ayrıca yerleşim alanının bir ticaret ağının üzerinde olduğunu veya dış merkezlerle bir aktarım içerisinde olduğunu göstermektedir. Harbetsuvan Tepesinde ve civar yerleşimlerinde dilgi endüstrisinin hâkim olması, obsidiyenin daha işlevsel olarak kullanmak istediklerini veya az olan hammaddenin gerekli alanda kullandıkları düşünülmektedir. Ele geçmeyen çekirdeklerden Harbetsuvan insanların obsidiyen çekirdekleri bitene kadar kullandıklarını göstermektedir.

Bütün bu deliller nezdinde Harbetsuvan Tepesi insanların aleti çok iyi kullanabildikleri gibi çok iyi yontabildiklerini de göstermektedir. Elde edilen veriler ışığında yapılan karşılaştırmada teknolojik olarak tek vurma düzlemli çekirdeklerden ağırlıklı olarak baskılama tekniğiyle aletler yapılmıştır. Tipolojik olarak da benzer

özellikler sergilemektedirler. Façetalı topuğa sahip tek kutuplu veya çift kutuplu dilgiler, Byblos ok uçları, yongaların bulunması çekirdeklerin pek bulunmaması bu yerleşimlerde görülen teknolojik ve tipolojik özelliklerinin benzer olduklarını göstermektedir. İnceleme yapılan bu yerleşmelerde obsidiyen buluntuların ağırlıklı olarak dilgi ve yonga üzerinedir. Blok ve taslak olarak gettirdikleri düşünülen obsidiyenlere kanıt olarak yerleşim alanında bulunan yongaların gösterilmektedir. Bütün bu deliller benzer yerleşimlerin hepsinde yerleşim alanının içerisinde bir yontma işleminin yapıldığını göstermektedir.

Harbetsuvan Tepesinde yapılan bu çalışmaları, kendi yakın çevresinde bulunan Karahan Tepe, Nevali Çori, Göbekli Tepe, Mezra Teleilat, Akarçay Tepe vb. yerleşimlerle olduğu kadar Levant Bölgesinde bulunan Mureybet, Dja'da el Mughare'da, Cheikh Hassan vb. yerleşimler, Kıbrıs ve Zagros Bölgesinde bulunan yerleşimlerle karşılaştırdığımızda yontmataş endüstrisinde benzerliklerinin oldukları görülmektedir. Kimyasal analiz yapılan yerleşmelerin sonuçlarına bakıldığında hammadde kaynaklarının da benzer oldukları görülmektedir.

Anadolu'da bulunan bu iki önemli hammadde kaynakların kilometrelerce uzakta bulunan yerleşimlere nasıl geldiği konusunda kesin bilgiler olmasa da ortaya atılan teoriler nezdinde ticaret veya gezici gruplar tarafından taşındığı düşünülmektedir. Ayrıca bu hammaddelerin her dönemde farklı kaynakları tercih ettikleri düşünülmektedir. PPNA döneminde Doğu Anadolu hammadde kaynakları tercih ettiklerini ve PPNB'ye gelindiğinde Doğu Anadolu kaynaklarının yanında Orta Anadolu kaynaklarının kullanıldığı görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise giderek ağırlıklı olarak Doğu Anadolu kaynaklarının kullanıldığı görülmüştür. Neolitik insanların hammadde kaynaklarının kalite olarak veya bir süs malzemesi olarak kullanılan obsidiyenin renk farklılıklarından kaynaklı değiştirdikleri düşünülmektedir. Bununla birlikte hammadde kaynaklarının zaman içerisinde kalite olarak değiştiğinden farklı hammadde kaynaklarını tercih ettikleri de düşünülmektedir.

Geniş bir yayılım alanına sahip olan obsidiyen hammaddesinin alet yapımı dışında farklı alanlarda kullanım şekilleri de görülmektedir. Takı, süs eşyası, büyü, ilaç, tıp vb. birçok alanda kullanılmaktadır. Şuan bile günümüzde süs, hediyelik eşya yapımı dışında verdiği enerjiden dolayı meditasyonlarda ve bakteri bulundurmadiğundan

Amerika’da göz ameliyatlarda kullanılan bir hammaddedir. Bu kadar hayatın içinde olan bu malzeme şuan kullanım sırasında gerilere atılmaktadır.

Yapılan bu çalışmada ulaşılan literatürlerin en büyük sorunu, çalışma yapılan bu alanların yontmataş endüstrisine geniş bir şekilde değinilmemesidir. Ayrıca değinilen literatürlerde çakmaktaşı geniş bir şekilde ele alınırken obsidiyen aletlere yeterince değinilmemiştir.

Sonuçta bakıldığında obsidiyen dağılımının belli bir grubun tek üstlenmediğini yerleşim alanında bulunan yontucuların, ticaret yapanların veya gezici grupların beraber yaptıkları düşünülmektedir. Yani her grubun kendi içinde farklı iş dağılımı olduğu gibi yerleşimlerin her birinin de farklı iş dağılımı olduğu düşünülmektedir.

Obsidiyen buluntuların teknoloji ve tipolojilerine baktığımızda özellikle Harbetsuvan Tepesi ve civarında bulunan Mezra Teleilat, Akarçay Tepe, Yeni-Mahalle vb. yerleşimlerle benzer özellikte olduğu görülür. Fakat bu yerleşimlere yakın olan Çayönü’nde bulunan obsidiyenden tipik Çayönü aletinin bu bölgede görülmemiştir. Geç Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (LPPN) yerleşimlerinde sadece görülmektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (EPPNB) evresinde görülmemesi dönem olarak alet tipolojisinin farklı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Levant bölgesinde bulunan PPNB yerleşimlerinin de “Taş Tepeler” olarak nitelendirilen yerleşimlerle aynı özelliklere sahip olması, teknoloji ve tipolojilerin aynı olması akıllara şu soruyu getirmektedir. Harbetsuvan Tepesi ve benzeri yerleşimlerin, Anadolu’nun iç kesiminde bulunan Neolitik yerleşimlerle değil Levant bölgesiyle etkileşimde olduklarını bu bölgeyi etkilediklerini ve etkilendikleri görülmektedir.

Sonuç olarak Harbetsuvan Tepesinin yontmataş endüstrisinde Levant bölgesi ve tipik PPNB endüstrisinin özelliklerinin görülmektedir. Bununla birlikte Harbetsuvan Tepesi’ni Erken PPNB ile Orta PPNB arasına tarihlendirmek gerekir.

KATALOGLAR

Katalog No: 001

Levha No: 1a

Eser Adı: Çekirdek Yenileme Tablası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'19/K-1 Açması/ Loc. 2/ 08.09.2019

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 7.8 cm

Genişlik: 4.8 cm

Kalınlık: 1.1 cm

Tanım: Siyah renkte üzeri hafif kadifemsi tarzda obsidiyen çekirdek yenileme tablası olup taşımaliği yongadır. Çıkarım yönü dorsal yüzde tek vurma düzlemli olduğundan tek kutuplu çekirdekten çıkmış olmalıdır. Dorsal yüzün sol lateral kenarın tümünde, sağ lateral kenarın distal kısmında düzeltiler bulunmaktadır. Dorsal yüzün üzerinde ayrıca baskılama tekniği ile çıkarımlar yapılmıştır, ventral yüzünde herhangi bir çıkarım görülmemektedir. Yongadan menteşeli olarak çıkmıştır. Sağlam olarak ele geçmiş olan eserin topuk tipi façetalı topuktur.

Katalog No: 002

Levha No: 1b

Eser Adı: Çekirdek Tablası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-11 Açması/ Elek Malzemesi/18.09.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 3.8 cm

Genişlik: 1.5 cm

Kalınlık: 0.9 cm

Tanım: Siyah renk obsidiyenden yapılmış olan eser çekirdek yenileme tablası olup taşımaliği yongadır. Dorsal yüzünde tek vurma düzlemli çıkarım görülürken, sol lateral kenarında tepeli dilgi çıkarımı yapılmış şekilde düzeltiler bulunur. Buna bakıldığında Naviform çekirdeğe ait çekirdek tablası olduğu görülür. Dorsal yüzün proximal kısmının sağ ve sol lateral kenarlarında baskılama tekniğiyle çıkarım yapılmıştır. Ayrıca distal kısmın uç kısmında da küçük bir baskılama tekniğiyle çıkarım görülür. Ventral yüzün sol lateral kenarının mesial ve distal kısmında düzeltiler bulunur.

Katalog No: 003

Levha No: 2a

Eser Adı: Çekirdek Tablası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-12 Açması/ Loc. 5.12/ 25.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 1.8 cm

Genişlik: 3.9 cm

Kalınlık: 0.7 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eser çıkarım yönüne bakıldığında tek yönlü çekirdekten çıkartılmış çekirdek yenileme tablasıdır. Dorsal yüzün sağ lateral kenarında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün proximal kısmın sağ lateral kenarında küçük bir düzelti bulunur. Obsidiyen damarlı bir yapıya sahiptir, çekirdekten alınmış düzeltme parçasıdır.

Katalog No: 004

Levha No: 2b

Eser Adı: Çekirdek Tablası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'19/ K-8 Açması/ Loc. 1.1 (Elek)/ 03.09.2019

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.7 cm

Genişlik: 2 cm

Kalınlık: 0.9 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında tek vurma çekirdekten çıkartılmış çekirdek yenileme tablasıdır. Distral kısmından kırık olan eserin dorsal yüzün proximal kısmın sağ lateral kenarında, mesial kısmın sağ lateral ve sol distral kısmında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün proximal kısmının uç kısmında düzelti bulunmaktadır.

Katalog No: 005

Levha No: 2c

Eser Adı: Çekirdek Tablası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'19/ Batı Sondaj Alanı 1/ Loc. 1.4 (Elek)/ 03.09.2019

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.8 cm

Genişlik: 2.7 cm

Kalınlık: 1.6 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında tek vurma çekirdekten çıkartılmış çekirdek yenileme tablasıdır. Distral kısmından kırık olan eserin dorsal yüzün sağ lateral kenarın tümünde düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır, üçgenimsi trapez kesite sahiptir.

Katalog No: 006

Levha No: 3a

Eser Adı: Tepeli Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/K-12 Açması/ Loc. 5.13/ 26.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 5.8 cm

Genişlik: 1.2 cm

Kalınlık: 0.6 cm

Tanım: Şeffaf gri renkte olup çekirdek yenilemeye yönelik ikincil ve sonrasına ait yenileme dilgisidir. Sağlam olarak ele geçen eserin topuk tipi düz topuktur. Çıkarım yönüne bakıldığında iki kutuplu çekirdekten elde edilmiştir. Yongadan menteşeli olarak çıkarılmıştır. Dorsal yüzünde distral, mesial ve proximal kısmının sağ ve sol lateral kenarının tümünde düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır. Obsidiyen damarlı bir yapıya sahiptir. Üçgen kesitlidir.

Katalog No: 007

Levha No: 3b

Eser Adı: Tepeli Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-3 Açması/ Loc. 12/ 23.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.5 cm

Genişlik: 1.4 cm

Kalınlık: 0.9 cm

Tanım: Koyu gri renkli olup çekirdek yenilemeye yönelik ikincil ve sonrasına ait yenileme dilgisidir. Distral ve proximal kısmından kırık olan eserin topuk tipi bilinmemektedir. Çıkarım yönüne bakıldığında iki kutuplu çekirdekten elde edilmiştir. Dorsal yüzün distral, mesial ve proximal kısmını sağ ve sol lateral kenarının tümü baskılama tekniğiyle düzeltilmiştir. Ventral yüzün distralin uç kısmının sol lateral kenarında küçük bir düzelti bulunur. Üçgen kesitlidir.

Katalog No: 008

Levha No: 3c

Eser Adı: Tepeli Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.2 cm

Genişlik: 1.1 cm

Kalınlık: 0.7 cm

Tanım: Şeffaf gri renkli obsidiyenden yapılmış olan eser çekirdek yenilemeye yönelik ikincil ve sonrasına ait yenileme dilgisidir. Çıkarım yönüne bakıldığında her yönde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipi düzeltilemlerle alınmıştır. Dorsal yüzün proximal uç kısmı ve sağ ve sol lateral kenarların proximal, mesial ve distral kısımları düzeltilidir. Düzeltilemler her iki kenardan ortada sırt oluşturacak şekilde yapılmıştır, ventral yüzün proximal ve distral kısmının sol lateral kenarı ve proximal, mesial ve distral kısmın sağ lateral kenarlarında düzeltilemler bulunmaktadır. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 009

Levha No: 3d

Eser Adı: Tepeli Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ Genel Yüzey Buluntusu/ 12-13.09.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.1 cm

Genişlik: 0.7 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Siyah renkli obsidiyenden olup üzeri kadifemsi şekilde olduğu için mat görünümündedir. Çekirdek yenilemeye yönelik ikincil ve sonrasına ait yenileme dilgisidir. Çıkarım yönüne bakıldığında iki kutuplu çekirdekten elde edilmiştir. Distral ve proximal kısmından kırık olduğu içi eserin topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün proximal ve distral

kısının sağ lateral kenarında, sol lateral kenarın ise mesial kısmında düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün sağ lateral kısmının tümünde düzeltiler bulunmaktadır. Üçgen kesitlidir.

Katalog No: 010

Levha No: 4a

Eser Adı: Tek Yön Tepeli Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-12 Açması / Loc. 5.13 (Elek)/ 26.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.7 cm

Genişlik: 0.5 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Kahverengi obsidiyenden yapılmış olup çekirdek yenilemeye yönelik ikincil ve sonrasına ait yenileme dilgisidir. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipi façetalıdır. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Dorsal yüzün sağ lateral kenarının distral, mesial ve proximal kısmında yani tüm kenar boyunca düzelti bulunur. Sol lateral kenarında ve proximal kısmında küçük düzeltiler bulunur. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 011

Levha No: 4b

Eser Adı: Tek Yönlü Tepeli Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-12 Açması/ Loc. 2/ 08.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 8.5 cm

Genişlik: 1.8 cm

Kalınlık: 0.8 cm

Tanım: Yeşil renk obsidiyenden yapılmış olup çekirdek yenilemeye yönelik ikincil ve sonrasına ait yenileme dilgisidir. Sağlam olarak ele geçen eserin topuk tipi façetalı topuk tipine benzemektedir. Çıkarım yönüne bakıldığında iki kutuplu çekirdekten elde edilmiştir. Dorsal yüzün distral, mesial ve proximal kısmının sağ lateral kenarının tümü baskılama tekniği ile düzeltilidir, sol lateral kenarın distral ve proximal kısmında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün proximal kısmının uç kısmında sadece küçük bir düzelti bulunur. Yongadan hafifi menşeli olarak çıkarılmıştır. Üçgen kesitlidir.

Katalog No: 012

Levha No: 4c

Eser Adı: Tek Yönlü Tepeli Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-3 Açması/ Loc. 1/ 07.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.3 cm

Genişlik: 2.8 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Şeffaf gri renk obsidiyenden yapılmış olan eser çekirdek yenilemeye yönelik ikincil ve sonrasına ait yenileme dilgisidir. Çıkarım yönüne bakıldığında her yönde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Tek yönlü omurgalı dilgi olarak tanımlanır, distral kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında, façetalı topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximalın uç kısmının tümü, sol lateral kenarın tümü baskılama tekniğiyle

düzeltilidir. Dorsal yüzün sağ lateral kenarında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır. Üçgen kesitlidir.

Katalog No: 013

Levha No: 5a

Eser Adı: Sağlam Yonga

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-12 Açması/ Loc. 5.10 / 23.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 4.2 cm

Genişlik: 2.3 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönü her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Sağlam olan eserin topuk kısmı düzeltildiği için bilinmemektedir. Dorsal yüzün mesial kısmının sol lateral kenarında küçük, sağ lateral kenarın proximal ve mesial kısmında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Dorsal yüzün üst kısmında baskılama tekniğiyle yapılmış çıkarımlar bulunur, distal kısmın uçunda yeni bir kırık bulunur. Ventral yüzün mesial kısmının sol lateral kenarlarında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Üçgene yakın bir kesite sahiptir.

Katalog No: 014

Levha No: 5b

Eser Adı: Sağlam Küçük Yonga

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 1.9 cm

Genişlik: 1.5 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde aynı olduğundan tek vurma düzlemli çekirdekten elde edilmiştir. Sağlam olan eserin topuk tipine bağlı olduğundan façetalı topuğa sahiptir. Dorsal yüzün sağ lateral kenarın distal, mesial ve proximal kısmında, sol lateral kenarın mesial ve proximal kısmında düzeltiler bulunur. Distal kısmın uç kısmında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün sağ lateral kenarın distal, mesial ve proximal kısmında, sol lateral kenarın proximal ve distal kısmında düzeltiler bulunmaktadır. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 015

Levha No: 6a

Eser Adı: Byblos Tipi Ok ucu

Buluntu Yeri ve No: Harbetsuvan Tepesi

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Müze Envanter No: H.s.T' 17/5 (24001)

Boyutları: Uzunluk: 4.4 cm

Genişlik: 1.2 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Gri renk obsidiyenden yapılmış olan eser taşımılığı dilgidir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönde farklı olduğundan iki vurma düzlemli bir çekirdekten elde edilmiştir.

Sağlam olan eserin topuk tipi düzeltilerle alındığından bilinmemektedir. Dorsal yüzün proximal kısmın yani sap kısmın sol lateral kenarında düzeltiler bulunur. Ventral yüzün proximal kısmın sol lateral kenarın da düzeltiler bulunur, sol lateral kenarın mesial ve distal kısmında düzeltiler bulunmaktadır. Sağ lateral kenarın distal kısmında düzeltiler bulunmaktadır. Ok ucunun uç kısmı almaşık düzeltiye sap kısmı ise ters almaşık düzeltiye sahiptir. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 016

Levha No: 6b

Eser Adı: Byblos tipi Ok ucu

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 2.1 cm

Genişlik: 0.6 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Gri renk obsidiyenden yapılmış olan eserin taşımahğı dilgidir. Eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde aynı olduğundan tek vurma düzlemli bir çekirdekten elde edilmiştir. Sap kısmından küçük bir miktar kırık olan eserin topuk kısmı düzeltilerle alındığından bilinmiyor. Dorsal yüzün sap kısmında sağ ve sol lateral kenarlarında almaşık düzelti bulunur, baskılama tekniğiyle yapılmıştır. Dorsal yüzün sağ ve sol lateral kenarlarının distal, mesial ve proximal kısımlarında küçük düzeltiler bulunur. Ventral yüzün sağ ve sol lateral kenarlarında mesial kısmında küçük düzeltiler bulunur. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 017

Levha No: 6d

Eser Adı: Ok Ucu Sap Kısmı

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-4 Açması/ Loc. 7.3/ 25.09.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 1.5cm

Mev. Genişlik: 1.2 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renkli obsidiyenden yapılmış olan eserin üzeri tamamen baskılama tekniğiyle düzelti yapıldığından hangi tür çekirdekten alındığı bilinmemektedir. Proximal kısmı kırık olan ok ucunun topuk tipi düzeltilerle alınmıştır. Dorsal yüzün sağ ve sol lateral kenarlardan almaşık düzelti şeklinde karşılıklı olarak baskılama tekniğiyle düzeltilmiştir. Ventral yüzün sağ ve sol lateral kenarlardan almaşık düzelti şeklinde karşılıklı olarak baskılama tekniğiyle düzeltilmiştir.

Katalog No: 018

Levha No: 6c

Eser Adı: Byblos Ok ucu Sap Kısmı

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-11 Açması/ Loc. 2.2/ 24.09.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2 cm

Mev. Genişlik: 1.1 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Siyah renkte olan obsidiyenin üzeri kadifemsi olduğu için mat görünmektedir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde

edilmiştir. Distal kısmından kırık olan eserin topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün mesial kısmın sağ lateral kenarında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün proximal kısmı sağ ve sol lateral kenarlardan alması olarak karşılıklı düzelti bulunur, mesial kısmın sağ lateral kenarında küçük bir kırık bulunur. Düzelti şeklinden Byblos tipi bir ok ucu parçası olduğu anlaşılmaktadır, trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 019

Levha No: 6e

Eser Adı: Byblos Tipi Mızrak Ucu Sap Kısım

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18 Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.8 cm

Mev. Genişlik: 2.3 cm

Kalınlık: 1.2 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden, Byblos tipi kırık mızrak ucu olup taşımaliği dilgidir. Kırık olarak ele geçen eserin sadece proximal kısmı ve sap kısmı bulunmaktadır. Eserin dorsal yüzünün sap kısmında sağ ve sol lateral kenarlarında alması düzelti baskılama tekniğiyle düzelti yapılmıştır. Dorsal yüzün proximal kısmının sağ ve sol lateral kenarında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün proximal ve sap kısmı sağ ve sol lateral kenarlardan alması olarak baskılama tekniğiyle düzelti bulunmaktadır. Eserin topuk kısmı düzeltiyle alınmıştır. Çıkarım yönü sadece dorsal yüzünden görüldüğü üzere tek yönden olduğundan tek kutuplu bir çekirdekten çıkarılmıştır. Üçgen kesitlidir.

Katalog No: 020

Levha No: 7a

Eser Adı: Dilgi

Buluntu Yeri ve No: Harbetsuvan Tepesi

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Müze Envanter No: H.s.T' 18/20 (24070)

Boyutları: Uzunluk: 8.4 cm

Genişlik: 1.3 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin taşımaliği dilgidir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönde farklı olduğundan iki vurma düzlemli bir çekirdekten elde edilmiştir. Sağlam olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı bir topuğa sahiptir, baskılama tekniğiyle çekirdekten ayrılmıştır. Dorsal yüzün proximal uç kısmında düzelti bulunmaktadır. Dorsal yüzün sağ ve sol lateral kenarlarında küçük küçük kırıklar mevcuttur. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 021

Levha No: 7b

Eser Adı: Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-5 Açması/ Loc. 15.2/ 20.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 8.5 cm

Genişlik: 1.4 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Şeffaf gri renk obsidiyenden yapılmış olup çekirdek yenilemeye yönelik ikincil ve sonrasına ait yenileme dilgisidir. Sağlam olarak ele geçen eserin topuk tipi façetalı topuğa sahiptir. Çıkarım yönüne bakıldığında iki kutuplu çekirdekten elde edilmiştir. Dorsal yüzün sağ lateral kenarının distral, mesial ve proximal kısmında küçük küçük düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün mesial kısmında sağ ve sol lateral kenarlarında küçük düzeltiler bulunur. Yongadan hafif menşeli olarak çıkmıştır. Trapez kesitlidir.

Katalog No: 022

Levha No: 8a

Eser Adı: Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-10 Açması/ Loc. 2.1/ 31.08.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.9 cm

Genişlik: 1.3 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu çekirdekten çıkmıştır. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı topuğa sahiptir. Dorsal yüzün sağ lateral kenarının mesial ve distral kısmında, sol lateral kenarın proximal ve distral kısmında küçük düzeltiler bulunur. Ventral yüzün sol lateral kenarın mesial kısmında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Üçgene yakın bir kesite sahiptir.

Katalog No: 023

Levha No: 8b

Eser Adı: Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 2.7 cm

Genişlik: 1 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Siyah renk obsidiyenden yapılmış olan eserin taşınabilir dilgidir, üzeri mat şekildedir. Eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönde aynı olduğundan tek vurma düzlemli bir çekirdekten elde edilmiştir. Sağlam olan eserin topuk tipine bakıldığında nokta topuk tipine sahiptir. Dorsal yüzün sağ lateral kenarın tümü, sol lateral kenarın distral, mesial ve proximal kısmında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Distral kısmın uçunda düzelti bulunur, ventral yüzün sağ lateral kenarın proximal ve mesial kısmında, sol lateral kenarın mesial kısmında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 024

Levha No: 8c

Eser Adı: Düzeltili Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ Genel Yüzey Buluntusu/ 12-13.12.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.9 cm

Genişlik: 1.2 cm

Kalınlık: 0.4cm

Tanım: Siyah renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüze tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral ve proximal kısmından kırık olan eserin topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün proximal, mesial ve distral kısmın sağ ve sol lateral kenarlarında düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün sol lateral kenarın proximal, mesial kısmında, sağ lateral kenarın proximal, mesial ve distral kısmında düzeltiler bulunmaktadır. Üçgene yakın bir kesite sahiptir.

Katalog No: 025

Levha No: 8d

Eser Adı: Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-12 Açması/ Loc. 2.3/ 15.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.1 cm

Genişlik: 1.1 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Mat siyah renkli obsidiyenden yapılmış olan esrin çıkarım yönü dorsal ve ventral yüzünde farklı olduğundan iki kutuplu çekirdekten elde edilmiştir. Proximal ve distral kısmından kırık olan eserin topuk tipi anlaşılmamaktadır. Dorsal yüzün sol lateral kenarın distral ve mesial kısmında, sağ lateral kenarın distral kısmında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün sol lateral kenarlarında distral ve proximal kısmında, sağ lateral kenarın proximal ve distral kısmında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün sağ lateral kenarın proximal kısmında bulunan düzelti tipine bakıldığında ok ucunu andırmaktadır fakat eser kırık olduğundan dilgi olarak alınmıştır, trapez kesitlidir.

Katalog No: 026

Levha No: 8e

Eser Adı: Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-12 Açması/ Loc. 5.7/ 20.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 4.7 cm

Genişlik: 0.6 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Gri renk obsidiyenden yapılmış olup taşımaliği dilgidir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde farklı olduğundan iki vurma düzlemli çekirdekten elde edilmiştir. Sağlam olan eserin topuk tipine bakıldığında düz topuktur. Dorsal yüzün sol lateral kenarın proximal kısmında baskılama tekniğiyle ince çıkarımlar bulunur. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 027

Levha No: 9a

Eser Adı: Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.6 cm

Genişlik: 1.1 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönde olduğu için tek kutuplu çekirdekten elde edilmiştir. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal uç kısmı tümü düzeltili, sol lateral kenarın proximal, mesial ve distral kısmı düzeltilidir. Ventral yüzün sol lateral kenarın proximal ve mesial kısmında, sağ lateral kenarın mesial ve distral kısmında düzelti bulunmaktadır. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 028

Levha No: 9b

Eser Adı: Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 2.9 cm

Genişlik: 1.3 cm

Kalınlık: 0.7 cm

Tanım: Siyah renk obsidiyenden yapılmış olan eserin taşımılığı dilgidir. Eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönde aynı olduğundan tek vurma düzlemleri bir çekirdekten elde edilmiştir. Sağlam olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı bir topuğa sahiptir. Dorsal yüzün sağ ve sol lateral kenarların distral, mesial ve proximal kısımlarında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün sağ lateral kenarın distral, mesial ve proximal kısmında, sol lateral kenarın distral ve mesial kısmında düzelti bulunmaktadır. Üçgenimsi trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 029

Levha No: 9c

Eser Adı: Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-5 Açması/ Loc. 15.4/ 22.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 6.9 cm

Genişlik: 1.3 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Siyah renkte obsidiyenden olup üzeri kadifemsi olduğu için mat renktedir. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipi çizgi topuktur. Çıkarım yönü farklı olduğundan iki vurma düzlemleri çekirdekten çıkartılmıştır. Dorsal yüzün proximal kısmının tümünde düzelti bulunmakta, distral kısmın ise sol lateral kenarında küçük bir düzelti bulunur. Ventral yüzde herhangi bir düzelti bulunmaz, trapez kesitlidir.

Katalog No: 030

Levha No: 9d

Eser Adı: Düzeltili Dilgi

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ Yüzey Buluntusu/ 07.08.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.6 cm

Genişlik: 1.3 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Şeffaf gri renkli obsidiyenden olan eserin çıkarım yönü her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Proximal kısmından kırık olan

eserin topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün distral uç kısmı tümü düzeltilidir. Distral ve mesial kısmın sol lateral kenarında, distral ve proximal kısmın sol lateral kenarında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün distral ve mesial kısmın sağ ve sol lateral kenarlarında küçük düzelti bulunmaktadır. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 031

Levha No: 10a

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-11 Açması/ Loc. 2.3/ (Elek) 20.09.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2 cm

Genişlik: 1.2 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Siyah renkli üzeri camsı şekilde olan obsidiyenin çıkarım yönlerine bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Eserin topuk tipine bakıldığında çizgi topuğa sahiptir, dorsal yüzün proximal, mesial ve distral kısmın sağ ve sol lateral kenarlarında düzelti bulunur. Ayrıca eserin distral kısmının sonunda kırık olduğunu düşündüğümüz alanda da düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün proximal kısmının sol ve sağ lateral kenarlarında karşılıklı gelecek şekilde düzelti bulunur, sol lateral kenarın mesial ve distal kısmında sağ lateral kenarın proximal, mesial ve distal kısmında düzelti bulunmaktadır. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 032

Levha No: 10b

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-5 Açması/ Loc. 2.10 (Elek)/ 22.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.6 cm

Genişlik: 1.7 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Şeffaf gri renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönü her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral kısmından kırık olarak ele geçen eserin topuk kısmı düzeltiyle alınmıştır. Dorsal yüzün proximal kısmın sol lateral kenarı, proximal ve mesial kısmın sağ lateral kenarında düzelti bulunmaktadır. Ayrıca sol lateral kenarın distral ve mesial kenarında küçük kırık şeklinde düzelti bulunur. Ventral yüzün mesial kısmın sol lateral kenarında ve proximal, mesial ve distal kısmın sağ lateral kenarlarında düzelti bulunmaktadır. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 033

Levha No: 10c

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'19/ K-5 Açması/ Loc.16(Güneybatı giriş ya da niş ben. yapı)/ 15.09.2019

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.9 cm

Genişlik: 1.4 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Kahverengi obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral ve proximal kısmından kırık olan eserin topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün proximal kısmın sol lateral kenarı ve distral, mesial kısmın sağ lateral kenarında düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün distral ve mesial kısmın sağ lateral kenarlarında, proximal, mesial kısmın sol lateral kenarlarında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Üçgen bir kesite sahiptirler.

Katalog No: 034

Levha No: 10d

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-9 Açması/ Loc. 2 (Elek)/ 10.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.6 cm

Genişlik: 1.6 cm

Kalınlık: 0.7 cm

Tanım: Siyah renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında ventral ve dorsal yüzünde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral ve proximal kısmından kırık olan eserin topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün sağ ve sol lateral kenarının distral, mesial ve proximal kısmının tümünde düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün sol lateral kenarının distral, mesial ve proximal kısmında, sağ lateral kenarın proximal kısmında düzelti bulunmaktadır. Üçgen kesitlidir.

Katalog No: 035

Levha No: 10e

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ Genel Yüzey Buluntusu/ 12-13.12.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.2 cm

Genişlik: 1.8 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Siyah renkli obsidiyenden olan eserin üzeri hafif kadifemsi olduğu için mat görünmektedir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönden farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipi düzeltilerle alındığından bilinmemektedir. Dorsal yüzün proximal kısmın uçunda düzelti bulunur, proximal, mesial ve distral kısmın sağ ve sol lateral kenarlarında düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır, trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 036

Levha No: 10f

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ Genel Yüzey Buluntusu/ 12-13.12.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.4 cm

Genişlik: 1.8 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renkli damarlı bir obsidiyenden olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönünde aynı olduğundan tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir.

Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı bir topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal, mesial ve distral kısmın sol laetral kenarı ve distral kısmın sağ lateral kenarında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün proximal, mesial ve distral kısmın sol lateral kenarı ve proximal kısmın sağ lateral kenarında düzelti bulunmaktadır. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 037

Levha No: 11a

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'19/ K-8 Açması/ Loc. 2/ 31.08.2019

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.5 cm

Genişlik: 1 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral ve proximal kısmından kırık olan eserin topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün proximal, mesial ve distral kısmın sol lateral kenarı, mesial ve distral kısmın sağ lateral kenarlarında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün mesial ve distral kısmın sol lateral kenarında küçük kırık ve düzelti bulunmaktadır. Üçgene yakın bir kesite sahiptir.

Katalog No: 038

Levha No: 11b

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-12 Açması/ Loc. 5.10/ 23.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.2 cm

Genişlik: 1.2 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral ve proximal kısmından kırık olduğu için topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün proximal, mesial ve distral kısmın sağ lateral kenarında düzelti bulunur, proximal, mesial kısmın sol lateral kenarında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 039

Levha No: 11c

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-12 Açması/ Loc. 5.10/ 23.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.6 cm

Genişlik: 1.5 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek olduğundan tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral ve proximal kısmından kırık olan eserin topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzünde baskı

teknîğiyle küçük ince çıkarımlar bulunmakta, proximal, mesial ve distal kısmın sağ lateral kenarlarında ve distal, proximal kısmın sol lateral kenarında küçük küçük düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün mesial ve distal kısmın sağ lateral kenarında düzeltiler bulunmaktadır. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 040

Levha No: 11d

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-4 Açması Yüzey Buluntusu/ Loc. 7(Elek)/ 19.09.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.8 cm

Genişlik: 1.4 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Kahverengi obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distal kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı bir topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal, mesial ve distal kısmın sağ ve sol lateral kenarında düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün proximal ve distal kısmın sol lateral kenarında, distal kısmın sağ lateral kenarında düzeltiler bulunmaktadır. Üçgene yakın bir kesite sahiptir.

Katalog No: 041

Levha No: 12a

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.8 cm

Genişlik: 0.8 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Siyah renk obsidiyenden yapılmış olan eserin taşımaliği dilgidir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distal kısmından kırık olan eserin proximal kısmında küçük bir yeni kırık olduğundan topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün sağ lateral kenarın mesial, proximal kısmı, sol lateral kenarın distal, mesial ve proximal kısmında düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün sol lateral kenarın mesial ve proximal kısmında düzeltiler bulunmaktadır. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 042

Levha No: 12b

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ Yüzey Buluntusu/29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.7 cm

Genişlik: 1.6 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Siyah renk obsidiyenden yapılmış olan eserin taşımaliği dilgidir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde aynı olduğundan tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Eserin tüm etrafı düzeltilerle alındığından topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün sağ ve sol

lateral kenarın tümü distal ve proximalın uç kısmı düzeltilidir. Eserim tüm çevresi düzeltili, ventral yüzün sol lateral kenarın mesial kısmı, sağ lateral kenarın mesial ve distal uç kısmı düzeltilidir. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 043

Levha No: 12c

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-11 Açması/ Loc. 1.1/ 16.09.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 5.4 cm

Genişlik: 1.5 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renkli obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönü dorsal yüzde farklı olduğundan iki kutuplu çekirdekten elde edilmiştir. Distal kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında, façetalı topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal kısmın sağ ve sol lateral kenarında, sol lateral kenarın tümünde, sağ lateral kenarın mesial kısmında düzelti bulunur. Ventral yüzün sol lateral kenarın mesial ve distal kısmında, sağ lateral kenarın mesial ve distal kısmında küçük düzelti bulunmaktadır. Trapez kesitlidir.

Katalog No: 044

Levha No: 12d

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-11 Açması/ Loc. 1.1/ 16.09.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.4 cm

Genişlik: 1.2 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Siyah renkli obsidiyenden olup üzeri kadifemsi olduğu için mat görünmektedir. Çıkarım yönlerine bakıldığında dorsal ve ventral yüzünde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distal kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı topuğa sahiptir. Dorsal yüzünde proximal kısmın sol lateral kenarının proximal, mesial ve distal kısmında, sağ lateral kenarın proximal ve distal kısmında düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün sol lateral kenarının proximal, mesial ve distal kısmında, sağ lateral kenarın mesial ve distal kısmında düzelti bulunmaktadır. Trapez kesitlidir.

Katalog No: 045

Levha No: 12e

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ Genel Yüzey Buluntusu/ 12-13.12.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.6 cm

Genişlik: 1.3 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Siyah renkli obsidiyenden olup üzeri mat görünümündedir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Proximal ve distal kısmından kırık olduğu topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün proximal kısmın sağ lateral kenarında düzelti bulunur ve distal kısmın sağ lateral kenarında yeni bir kırık

bulunur. Mesial ve distal kısmın sol lateral kenarında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün mesial kısmında sağ ve sol lateral kenarlarında derin düzeltiler bulunmaktadır. Üçgene yakın bir kesite sahiptir.

Katalog No: 046

Levha No: 13a

Eser Adı: Düzeltili Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-3 Açması/ Loc. 2.3/ 13.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 7.3 cm

Genişlik: 1.9 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Şeffaf gri renkli olan dilginin çıkarım yönü dorsal ve ventral yüzünde farklı olduğundan iki kutuplu çekirdekten çıkarılmıştır. Proximal kısmından yeni kırık olan dilginin distal kısmından da kırıktır. Topuktu tipi kırık olduğu için bilinmemektedir. Dorsal yüzün sol lateral kenarının distal, mesial ve proximal kısmında ve sağ lateral kenarın proximal kısmında düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün mesial kısmında küçük bir düzelti bulunmaktadır. Üçgen kesitlidir.

Katalog No: 047

Levha No: 13b

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'19/ K-1 Açması/ Loc. 16(Güney Açma)/ 07.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.8 cm

Genişlik: 1.1 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönü her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distal kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında çizgi topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal kısmın uçuunda düzelti bulunur, mesial kısmın sol lateral kenarında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 048

Levha No: 13c

Eser Adı: Dilgi Ucu Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-11 Açması/ Loc. 3.5/ 01.10.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.8 cm

Genişlik: 2.8 cm

Kalınlık: 0.8 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renkli obsidiyen olup taşımılığı dilgidir. Distal ve proximal kısmından kırık olan dilginin, dorsal yüzünün distal, mesial ve proximal kısmına kadar sol lateral kenarında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Dorsal yüzün distal ve proximalın sağ lateral kenarında da küçük düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün mesial kısmının sağ lateral kenarında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Kırık olan dilginin topuk kısmı bilinmemektedir.

Dilginin dorsal ve ventral yüzündeki çıkarım izleri farklı olduğundan çift kutuplu çekirdekten çıkmıştır. Üçgen kesitlidir.

Katalog No: 049

Levha No: 14a

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-5 Açması/ Loc. 3.1/ 05.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.4 cm

Genişlik: 2 cm

Kalınlık: 0.6 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönü her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı bir topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal kısmın uç kısmında düzeltiller bulunur, distral kısmın sol lateral kenarında küçük düzeltiller bulunmaktadır. Dorsal yüzün üstünden baskılama ile çıkarım yapılmıştır. Ventral yüzün mesial kısmın sağ lateral kenarında düzeltiller bulunur, üçgene yakın bir kesite sahiptir.

Katalog No: 050

Levha No: 14b

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-5 Açması/ Loc. 10.1/ 15.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 6 cm

Genişlik: 1.3 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Şeffaf gri renkli obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönü her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu çekirdekten elde edilmiştir. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında, façetalı topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal kısmı sağ ve sol lateral kenardan baskılama tekniğiyle düzelti bulunmakta ayrıca mesail kısmın sağ ve sol lateral kenarında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün sol lateral kenarın proximal, mesial ve distral kısmında, sağ lateral kenarın mesial kısmında düzelti bulunmaktadır. Trapez kesitlidir.

Katalog No: 051

Levha No: 14c

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-4 Açması Yüzey Buluntusu/ Loc. 7(Elek)/ 19.09.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.5 cm

Genişlik: 1.3 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Şeffaf gri renkli obsidiyenden olup üzeri kadifemsi olduğu için mat görünmektedir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı bir topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal kısmın uçunda baskılama tekniğiyle alınmış derin çıkarımlar bulunur, mesial kısmın sol lateral kenarı ve distral kısmın sağ lateral kenarında küçük

düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün proximal kısmın sağ ve sol lateral kenarın uç kısmında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 052

Levha No: 15a

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-10 Açması/ Loc. 2.3/ 08.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.9 cm

Genişlik: 1.4 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Siyah renkli obsidiyen olup üzeri kadifemsi olduğu için mat bir görünümündedir. Çıkarım yönü dorsal yüzde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral kısmından yeni kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında chapeau de gendarme (jandarma kepi) bir topuğa sahiptir. Dorsal yüzün mesial kısmın sol lateral kenarında, distral kısmın sağ lateral kenarında küçük kırıklar bulunur. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti görülmemekte, trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 053

Levha No: 15b

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-12 Açması/ Loc. 2.3/ 15.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 6.2 cm

Genişlik: 1.5 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Siyah renkte olan obsidiyenin üzeri kadifemsi şekilde olduğu için mat görülmektedir. Çıkarım yönüne bakıldığında dorsal ve ventral yüzünde farklı olduğu için iki kutuplu çekirdekten elde edilmiştir. Topuk tipine bakıldığında çizgi topuğa sahiptir. Distral kısmından kırık olan eserin dorsal yüzün sağ lateral kenarının distral kısmında küçük bir düzelti görülür. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti görülmemektedir, hafif üçgen kesitlidir.

Katalog No: 054

Levha No: 51c

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-10 Açması/ Loc. 15/ 29.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 5.5 cm

Genişlik: 1.4 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Şeffaf gri renkli obsidiyen olup üzeri kadifemsi olduğu için mat görülmektedir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten çıkmıştır. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximalın uç kısmının tümünde, sağ lateral kenarın mesial ve distral kısmında ve sol lateral kenarın mesial ve distral kısmında düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün distral kısmının sağ lateral kenarında düzelti bulunmaktadır. Trapez kesitlidir.

Katalog No: 055

Levha No: 15d

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'19/Loc. 1.1 Kuzey Yamaç Sandajı-2/ 04.09.2019

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3 cm

Genişlik: 1.5 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Şeffaf gri renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönü her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu çekirdekten çıkmıştır. Distral kısmından kırık olan esrin topuk tipi düzeltilemlerle alındığından bilinmemektedir. Dorsal yüzün proximal kısmında sağ ve sol lateral kenarlarında, mesial kısmın ise sol lateral kenarında düzeltilemler bulunmaktadır. Ventral yüzünde herhangi bir düzeltilemler bulunmamaktadır, üçgen kesitlidir.

Katalog No: 056

Levha No: 16a

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-9 Açması/ Loc. 3.2 /14.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 5 cm

Genişlik: 1.8 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten çıkmıştır. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında, façetalı topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal kısmın sağ ve sol lateral kenarında, sağ lateral kenarın distral ve proximal kısmında düzeltilemler bulunmaktadır. Ventral yüzün sağ lateral kenarının distral kısmında küçük bir düzeltilemler bulunmaktadır. Trapez bir kesite sahiptir, obsidiyen içeriğinde beyaz noktalar bulunmaktadır.

Katalog No: 057

Levha No: 16b

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-12 Açması/ Loc. 5.7/ 20.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 5.1 cm

Genişlik: 1.8 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Siyah renkli obsidiyenden olup üzeri kadifemsi olduğu için mat görünmektedir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzden tek yönden olduğu için tek kutuplu çekirdekten çıkmıştır. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal kısmının sağ ve sol lateral kenarı ve sol lateral kenarın proximal, mesial ve distral kısmında ayrıca sol lateral kenarın distral kısmında düzeltilemler bulunmaktadır. Ventral yüzün distral kısmının sol lateral kenarında küçük bir düzeltilemler bulunmaktadır. Üçgen kesitlidir.

Katalog No: 058

Levha No: 16c

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.1 cm

Genişlik: 1.5 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Siyah renk obsidiyenden yapılmış olan eserin taşınması dilgidir. Eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönünde aynı olduğundan tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distal ve proximal kısmından kırık olan eserin topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün sol lateral kenarın mesial ve proximal kısmında düzelti bulunur, sağ lateral kenarın proximal kısmında ve distal kısmında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Ayrıca mesial kısmında derin bir çentik bulunur. Distal ve proximal kısmın uç kısımlarında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzün sol lateral kenarın distal kısmında, sağ lateral kenarın distal, proximal ve mesial kısmında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 059

Levha No: 16d

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ Yüzey Buluntusu/ 30.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4 cm

Genişlik: 1.9 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Şeffaf gri renkte olan eserin çıkarım yönü her iki yönde aynı olduğundan tek kutuplu çekirdeğe sahiptir. Topuk tipine bakıldığında façetalı topuğa sahiptir. Distal kısmından kırık olan eserin dorsal yüzünün sol lateral kenarının tümünde küçük kırıklar bulunmaktadır. Ventral yüzün proximal kısmında sağ ve sol lateral kenarında düzelti bulunur, ventral yüzün sol lateral kenarının tümünde düzeltiler bulunmakta, sağ lateral kenarın distal kısmında küçük bir düzelti bulunmaktadır. Trapez kesitlidir.

Katalog No: 060

Levha No: 17a

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-12 Açması/ Loc. 5.14/ 27.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 5.2 cm

Genişlik: 1.4 cm

Kalınlık: 0.6 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renkli obsidiyenden olan eserin proximal ve distal kısmı kırıktır. Topuk tipine bakıldığında proximal kısmı kırık olduğundan topuk tipi bilinmemektedir. Çıkarım yönüne bakıldığında ventral ve dorsal yüzünde farklı olduğundan iki kutuplu çekirdekten çıkartılmıştır. Dorsal yüzün sağ ve sol lateral kenarlarının tümünde düzeltiler bulunmaktadır. Ventral kısmın sağ lateral kenarında mesial ve proximal kısmında, sol lateral kenarın ise tümünde küçük küçük düzeltiler bulunmaktadır. Üçgen kesitlidir.

Katalog No: 061

Levha No: 17b

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-4 Açması/ Loc. 14.3/ 05.10.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.8 cm

Genişlik: 1.1 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Siyah renkli obsidiyenden olup üzeri hafif kadifemsi şekilde olduğu için mat görünmektedir. Distal kısmından kırık olan eserin topuk tipi, façetalı topuktur. Çıkarım yönü her iki yüzde de tek yönden olduğu için tek kutuplu çekirdekten çıkartılmıştır. Dorsal yüzün distal, mesial ve proximal kısmın sağ ve sol lateral kenarında düzeltiler bulunur. Ventral yüzün distal, mesial ve proximal kısmının sağ ve sol lateral kenarında küçük düzeltiler bulunmaktadır. Trapez kesitlidir.

Katalog No: 062

Levha No: 17c

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-5 Açması/ Loc. 8.1/ 16.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.9 cm

Genişlik: 1.7 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönlerine bakıldığında ventral ve dorsal yüzünde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distal kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında, façetalı topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal kısmın sağ ve sol lateral kenarlarından uça doğru düzeltiler bulunur, distal kısmın sağ lateral kenarında kırık, sol lateral kenarında küçük bir düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır. Üçgene yakın bir kesite sahiptir.

Katalog No: 063

Levha No: 17d

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'19/ K-5 Açması/ Loc. 1/ 09.09.2019

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.7 cm

Genişlik: 1.1 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Siyah renkte olan obsidiyenin üzeri kadifemsi olduğu için mat görünmektedir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Proximal ve distal kısmından kırık olarak ele geçen eserin topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün mesial kısmın sol lateral kenarı, proximal ve mesial kısmın sağ lateral kenarında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün proximal kısmın sol lateral kenarında düzelti bulunmaktadır. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 064

Levha No: 18a

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-7 Açması/ Loc. 3.1 (Elek)/ 18.09.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.7 cm

Genişlik: 1.2 cm

Kalınlık: 0.2 cm

Tanım: Şeffaf gri renkte obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distal kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında, çizgi topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal kısmın sağ ve sol lateral kenarında baskılama tekniğiyle düzelti bulunur, mesial kısmın sağ ve sol lateral kenarlarında küçük birer düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzünde her hangi bir düzelti bulunmamaktadır, trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 065

Levha No: 18b

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-7 Açması/ Loc. 3.1 (Elek)/ 18.09.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 4.3 cm

Genişlik: 1.1 cm

Kalınlık: 0.4cm

Tanım: Siyah renkli olan obsidiyenin üzeri kadifemsi olduğu için mat görünmektedir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde farklı yönden olduğu için iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distal kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında çizgi topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal kısmın sağ lateral kenarında, distal kısmın sağ ve sol lateral kenarında düzeltiler bulunmaktadır. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 066

Levha No: 18c

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-5 Açması/ Loc. 1.6/ 12.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.4 cm

Genişlik: 1.4 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Siyah renkli üzeri olan obsidiyenin üzeri hafif kadifemsi olduğu için mat görünür, obsidiyen damarlı bir yapıya sahiptir. Çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distal kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında, çizgi topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal kısmın uçunda küçük düzeltiler bulunmaktadır. Distal kısmın sağ lateral kenarında küçük yeni bir kırık bulunmaktadır. Ventral yüzünde proximal, mesial ve distal kısmın sol lateral kenarında, distal kısmın sağ lateral kenarında küçük küçük düzeltiler bulunmaktadır. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 067

Levha No: 18d

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'19/ K-8 Açması/ Loc. 2.7/ 12.09.2019

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.9 cm

Genişlik: 1.4 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Şeffaf gri renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı bir topuğa sahiptir. Dorsal yüzün proximal kısmın uç kısmında küçük düzelti bulunmaktadır. Mesial kısmın sağ ve sol lateral kenarında küçük kırıklar bulunmaktadır. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmaz, üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 068

Levha No: 18e

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-12 Açması/ Loc. 5.10/ 23.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.7 cm

Genişlik: 1.3 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Şeffaf gri renk obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Proximal ve distral kısmından kırık olan eserin topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal ve ventral yüzlerinde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır, trapez bir kesite sahiptir. Çekirdekten menşeli olarak çıkmıştır.

Katalog No: 069

Levha No: 18f

Eser Adı: Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'19/ K-5 Açması/ Loc. 9/ 14.09.2019

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.6 cm

Genişlik: 1.1 cm

Kalınlık: 0.2 cm

Tanım: Şeffaf gri renkli obsidiyenden yapılmış olan eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yüzde tek yönden olduğu için tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral ve proximal kısmından kırık olduğu için topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün proximal ve distral kısmın sol lateral kenarında düzelti bulunmaktadır, distral kısmın uç sağ lateral kenarında küçük yeni bir kırık bulunmaktadır. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır, trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 070

Levha No: 19a

Eser Adı: Düzeltili Dilgicik

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Uzunluk: 2.7 cm

Genişlik: 0.8 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Gri renk obsidiyenden yapılmış olan eserin taşımaliğı dilgidir. Eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Sağlam olan eserin topuk tipi düzeltilelerle alındığı için bilinmemektedir. Dorsal yüzün proximal kısmın uç kısmında ve sol lateral kenarın proximal kısmında düzeltileler bulunur. Ayrıca sağ lateral kenarın mesial kısmında küçük düzeltileler bulunur. Ventral yüzünde herhangi bir düzelti bulunmamaktadır. Üçgenimsi trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 071

Levha No: 19b

Eser Adı: Düzeltili Dilgicik

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.3 cm

Genişlik: 1 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Gri renk obsidiyenden yapılmış olup taşımaliğı dilgidir. Eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönde aynı olduğundan tek kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distral ve proximal kısmında düzeltileler olduğundan topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün sol lateral kenarın distral, mesial ve proximal kısmında düzeltileler bulunur yani tüm kenarı düzeltilidir. Sağ lateral kenarın proximal kısmında düzelti bulunur. Distral kısmın uçunda ve proximal kısmın uç kısmında düzelti bulunur. Ventral yüzün sağ ve sol lateral kenarların distral, mesial ve proximal kısmında düzeltileler bulunmaktadır. Üçgenimsi trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 072

Levha No: 19c

Eser Adı: Düzeltili Dilgicik

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.2 cm

Genişlik: 0.9 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin taşımaliğı dilgidir. Eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Sağlam olan eserin topuk tipine bakıldığında düzeltilelerle alındığından bilinmiyor. Dorsal yüzün distral uç kısmında ve sağ lateral kenarın proximal kısmında küçük düzeltilelerle görülür. Ayrıca sağ ve sol lateral kenarlarda küçük kırıklar bulunmaktadır. Ventral yüzün sağ ve sol lateral kenarın proximal kısmında küçük düzeltileler bulunmaktadır. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 073

Levha No: 19d

Eser Adı: Dilgicik

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.1 cm

Genişlik: 1 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin taşımaliğı dilgidir. Eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönde aynı olduğundan tek vurma düzlemli çekirdekten elde edilmiştir. Sağlam olan eserin topuk tipine bakıldığında düz topuğa sahiptir. Dorsal yüzün sol lateral kenarın distral, mesial ve proximal kısmında, sağ lateral kenarın distral, mesial ve proximal kısmın uçunda düzeltiller bulunmaktadır. Ventral yüzün sağ ve sol lateral kenarların proximal ve mesial kısmında düzeltiller bulunmakta, distral kısmın sol lateral kenarın uçunda düzelti bulunmaktadır. Üçgen bir kesite sahiptir.

Katalog No: 074

Levha No: 19e

Eser Adı: Dilgicik Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/Yüzey Buluntusu/ 29.07.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 1.7 cm

Genişlik: 1 cm

Kalınlık: 0.3 cm

Tanım: Şeffaf gri renk obsidiyenden yapılmış olan eserin taşımaliğı dilgidir. Eserin çıkarım yönüne bakıldığında her iki yönde farklı olduğundan iki vurma düzlemli çekirdekten elde edilmiştir. Kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında proximal kısmı düzeltillerle alındığından topuk tipi bilinmemektedir. Dorsal yüzün sağ lateral kenarın proximal kısmında ve distral kısmın ise sağ lateral kenarında düzeltiller bulunmaktadır. Ventral yüzün sağ ve sol lateral kenarların tümünde küçük küçük düzeltiller bulunmaktadır. Üçgenimsi bir kesite sahiptir.

Katalog No: 075

Levha No: 20a

Eser Adı: Upsilon Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'19/ K-8 Açması/ Loc. 2.6/ 12.09.2019

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.7 cm

Genişlik: 1.5 cm

Kalınlık: 0.4 cm

Tanım: Siyah renkli obsidiyenden olup üzeri kadifemsi şekilde olduğu için mat görülmektedir. Distral kısmından kırık olan eserin topuk tipine bakıldığında façetalı topuğa sahiptir, çıkarım yönü ventral ve dorsal yüzde farklı olduğundan iki kutuplu çekirdekten elde edilmiştir ayrıca üzerinde "Y" biçimli olduğundan Upsilon dilgi olarak ele alınmaktadır. Dorsal yüzün proximal kısmın sağ ve sol lateral kısmında düzelti bulunmaktadır. Ventral yüzün sağ lateral kenarın mesial ve distral kısmında, sol lateral kenarın mesial kısmında düzelti bulunmaktadır. Trapez kesitlidir.

Katalog No: 076

Levha No: 20b

Eser Adı: Upsilon Dilgi Parçası

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-5 Açması/ Loc. 14 (Elek)/ 17.09.2018

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 3.3 cm

Genişlik: 2.1 cm

Kalınlık: 0.5 cm

Tanım: Siyah renkli obsidiyen olup üzeri kadifemsi olduğu için mat görünmektedir. Çıkarım yönlerine bakıldığında her iki yüzde farklı olduğundan iki kutuplu bir çekirdekten elde edilmiştir. Distal kısmından kırık olan dilginin topuk tipine bakıldığında façetalı topuğa sahiptir. Dilginin dorsal yüzünde “Y” biçimi bulunmasından ötürü Upsilon dilgi olarak bilinmektedir. Dorsal yüzün proximal kısmından başlayıp distal kısmın sonuna kadar sol ve sağ lateral kenarlarda düzelti bulunmaktadır. Distal kısmından kırık olan dilginin kırık yerinden tekrar düzelti yapılmıştır. Ventral yüzün de proximaldan distal kısmına kadar sağ ve sol lateral kenarın küçük düzelti bulunmaktadır. Trapez bir kesite sahiptir.

Katalog No: 077

Levha No: 20c

Eser Adı: Ön Kazıyıcı

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'18/ K-10 Açması/ Loc. 2/ 03.09.2019

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 2.3 cm

Genişlik: 1.8 cm

Kalınlık: 1.3 cm

Tanım: Şeffaf yeşil renk obsidiyenden yapılmış olan eserin taşımılığı çekirdek üzerine ön kazıyıcıdır. Çıkarım yönüne bakıldığında farklı olduğundan iki kutuplu çekirdekten elde edilmiştir. Topuk kısmı düzeltiyle alındığından bilinmemektedir. Dorsal yüzün tüm kenarları ve üst kısmı düzeltilidir, ventral yüzün sol lateral kenarın tümü ve sağ lateral kenarın proximal kısmı düzeltilidir. Kesiti bilinmemektedir.

Katalog No: 078

Levha No: 20d

Eser Adı: Obsidiyen Nesne

Buluntu Yeri ve No: H.s.T'17/ K-11/ Loc. 6/ 01.10.2017

Bulunduğu Müze: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Boyutları: Mev. Uzunluk: 1.9 cm

Çapı: 1 cm

Tanım: Siyah renk obsidiyenden yapılmış olan eser tanımlanamayan nesne olarak adlandırılmıştır. Üst kısmından kırık olduğu için işlevinin ne olduğu anlaşılmamaktadır. Şekline bakıldığında üst kısmı hafifi içeri doğru kıvrımlı aşağıya doğru genişleyip dip kısmında ovalaştırılmıştır. Şekline bakıldığında küçük bir tutamak, süs objesi veya küçük boyutlu bir havaneli olabileceği düşünülmektedir. Dış yüzeyi oldukça pürüzsüz bit yüzeye sahip ve dış yüzeyi mattır. Doğal haliyle işlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abbés, F., (2001). *“Nouvelles recherches sur l’Obsidienne de Cheikh Hassan (Vallée de l’Euphrate, Syrie) au Neolithique: PPNA et PPNB Ancien”*, Tome (Persge), 78.
- Abbés F., (1994). *“Techniques de Débitage et Gestion de Silex sur le Moyen-Euphrate (Syrie) au PPNA final et au PPNB Ancien”*, Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, (Edt.) Hans Georg Gebel and Stefan Karol Kozłowski, Berlin, pp. 299-312.
- Aghaları, B., (2019) *“Arkeolojik Veriler Işığında Anadolu-İran Arasında Obsidyen Dolaşımı”*, TÜBA-AR (25), İstanbul, ss. 13.
- Ağırsoy, Z. B., (2019). *“Geç Çanak Çömleksiz Neolitik’ten Çanak Çömlekli Neolitik’e Geçişte Görülen Yontmataş Endüstrisi”*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Tarih Öncesi Arkeolojisi, Ankara.
- Algaze, G., R. Breuninger, C. Lightfoot ve M. Rosenberg, (1991). *“The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons.”* “yrz.”, Anatolica XVII.
- Algül, Ç. G., (2008). *“Çanak Çömleksizden Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Geçiş Sürecinde Obsidiyen Teknolojisi”*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Bilim Dalı, İstanbul.
- Altun, M., (2009). *“Yukarı Mezopotamya’da-Başlangıcından 3. Binyıla Kadarki Süreçte Ortaya Çıkan-Devletin Temelleri Ve İnşası”*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Atıcı, G. ve Türkecan, A., (2017). *“Anadolu’nun Volkanları”*, MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni (Edt.) Nuray Karapınar ve İlker Şengüler, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.

- Akbıyık, M., (2002). *“Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir”*, (Ed.) Cihat Kürkçüoğlu vd., Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, Şanlıurfa.
- Akbulut, U., (2016), *“Obsidiyen: Anadolu’nun En Eski İhraç Ürünü”*, [http://www.uralakbulut.com.tr/wpcontent/uploads/2016/03/OBSİDYEN-ANADOLU-NUN-EN-ESKİ-İHRAÇ-ÜRÜNÜ-1,MART 2016.pdf](http://www.uralakbulut.com.tr/wpcontent/uploads/2016/03/OBSİDYEN-ANADOLU-NUN-EN-ESKİ-İHRAÇ-ÜRÜNÜ-1,MART%202016.pdf) (erişim tarihi: 14.01.2022).
- Akköprü E. vd., (2017). *“Doğu Anadolu’daki Obsidiyen Kaynak Alanlarının Belirlenmesinde Jeomorfolojik ve Volkanolojik Göstergelerin Önemi”*, Türkiye Jeoloji Bülteni (60) 1, Ocak.
- Akın-Aras, A., (2018). *“Bingöl İli Obsidiyen Kaynaklarının Yakın Doğu Ticaretindeki Yeri ve Önemi”*, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi (Edt.) Işıklı, Mehmet vd. (4)2, Bingöl.
- Arımura, M., N. Balkan-Atlı, F. Borrell, W. Cruels, G. Duru, A. Erim Özdoğan, J. Ibanez, O. Maede, Y. Miyake, M. Molist, M. Özbaşaran, (2000). *“A New Neolithic Settlement in the Urfa Region: Akarçay Tepe, 1999”*, “yrz.”, Anatolia Antiqua VIII.
- Arımura, M., N. Balkan Atlı, F. Borrell, E. Bucak, W. Cruels, G. Duru, A. Erim Özdoğan, J. Ibanez, O. Maede, Y. Miyake, M. Molist, M. Özbaşaran, (2001a). *“Akarçay Tepe Kazısı, 1999”*, 22. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara.
- Arımura, M., Balkan Atlı, N., Borrell, F., Cruells, W., Duru, G., Erim-Özdoğan, A., vd, (2001b), *“Akarçay Tepe Kazısı, 1999”*, N. Tuna, J. Öztürk, & J. Velibeyoğlu (Eds.), Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları, ODTÜ Tarihî Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi, Ankara.
- Aydar, E. (1992). *“Etude volcano-structurale et magmatologique du strato-volcan Hasan Dağı (Anatolie Centrale-Turquie)”*, These de Doctorat, University Blaise Pascal, France.

- Balkan-Atlı, N., M.-C. Cauvin, G. Der Aprahamian, C. Kuzucuoğlu, (1997a). **“Rapport sur l’obsidienne Cappadocienne et sa diffusion: Campagne 1996”**, Anatolia Antiqua- Eski Anadolu V.
- Balkan-Atlı, N. ve Cauvin, M.-C., (1997b). “1995 Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidiyen Yüzey Araştırması”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı XIV-I**, Ankara.
- Balkan-Atlı, N. ve Cauvin, M.-C. (1998). “1996 Yılı Aksaray, Nevşehir, Niğde, İlleri Obsidiyen Yüzey Araştırması”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı XV**, Ankara.
- Balkan-Atlı, N., D. Binder, M.-C. Cauvin, (with E. Bıçakçı, G. Der Aprahamian, C. Kuzucuoğlu), (1999a). **“Obsidian Sources Workshop and Trade in Central Anatolia”**, Neolithic in Turkey, Haz. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Balkan-Atlı, N., A. Erim Özdoğan, M. Özbaşaran, (1999b). **“Akarçay Tepe, 1998 Araştırması,”** Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları, (Edt.) N. Tuna, J. Öztürk, ODTÜ TAÇDAM, Ankara.
- Balkan-Atlı, N., (2000). **“Kapadokya Obsidiyen Araştırmaları ve Kömürcü/Kaletepe Obsidiyen Atölyesi Kazısı”**, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No:4242, Ankara.
- Balkan-Atlı, N., Borrell, F., Buxo, R., Duru, G., Ibanez, J., Maeda, O., ve diğ. (2002), **“Akarçay Tepe 2000”**, N. Tuna & J. Velibeyoğlu (Eds.), Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi, Ankara.
- Balkan-Atlı, N., (2003a), **“Obsidien “Ticareti”: Yeni Veriler, Yeni Modeller, Yeni Sorunlar–Bir Deneme”**, Archaeological Essays in Honor of Homo amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar, (Ed.) M. Özbaşaran, O. Tanındı, A. Boratav, Ege Yayınları, İstanbul.
- Balkan-Atlı, Nur, Bucak, E., Duru, G. ve Molist M., (2003b). “Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları”, **T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 24.**

Kazı Sonuçları Toplantısı, 27-31 Mayıs 2002 Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 2 Cilt.

Balkan-Atlı, N., (2005), ***“Paleolitikten Günümüze Obsidiyen”***, (Edt.) Alparslan, Meltem Doğan, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler (19), İstanbul.

Balkan-Atlı, N. (2008a). ***“Prehistoric Obsidian Mining in Göllü Dağ.”*** In Ü. Yalçın, H. Özbal, A. G. Paşamehmetoğlu, (eds.), (Ancient Mining in Turkey and the Eastern Mediterranean), Ankara: Atılım University.

Balkan-Atlı, N. vd., (2008b). “Niğde Ve Aksaray İlleri Yüzey Araştırması (Göllü Dağ Obsidiyen Araştırmaları) 2007”, ***26. Araştırma Sonuçları Toplantısı (3)***, Ankara.

Badem, D., (2020). ***“Anadolu Obsidiyen Yatakları, Kültür Rotaları Derneği”***, Kocaeli Üniversitesi Jeofizik Mühendisliği.

Bayrak, D., (2000). ***“Anadolu Obsidiyen Oluşuklarının Tarihöncesi Yakındoğu Topluluklarınca Kullanımı”***, Mavi Gezegen (3).

Benedict, P., (1980). ***“Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması”***, H. Çambel ve R. J. Braidwood (Ed.), Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.

Beile-Bohn, M., C. Gerber, M. Morsch ve K. Schmidt, (1998). ***“Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe”***, İstanbul Mitteilungen 48.

Beyaz Doğan, İ., (2008). ***“Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş”***, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Bigazzi G., Yegingil Z., Ercan T., Oddone M., Özdoğan M. (1997). ***“Age determination of obsidian bearing volcanics in eastern Anatolia using the Fissiontrack dating method”***, Geological Bulletin of Turkey, 40 (2).

Bigazzi G., Poupeau G., Yegingil Z., Bellot-Gurlet L.,(1998). ***“Provenance studies of obsidian artefacts in Anatolia using the fission-track dating method: an overview”***, In M.-C. Cauvin et al., (ed). L’Obsidienne au Proche et Moyen Orient. BAR. Oxford: Archeopress.

- Bingöl, E., (2018). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneğinin Gelişimi ve Simgeciliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Programı, Bilecik.
- Br101s, F., Gratuze, B., Gu1laine, J., (1997) *“Obsidienne du site Néolithique Précéramique de Shillourokambos, Chypre”*, Paléorient 23/1, 95-112.
- Bozbay, H., (2019). *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Endüstrisi Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Bilim Dalı), İstanbul.
- Cauvin, M. C., (1994). *“Synthèse sur les industries lithiques Néolithique Précéramique en Syrie (Synthesis contribution)”*, Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, (Edt.) Hans Georg Gebel and Stefan Karol Kozłowski, Berlin, ss. 284, fig. 3(4)-286, fig. 5(4).
- Cauvin, M.-C. ve Balkan-Atlı, N., (1996). *“Rapport sur les recherches sur l’obsidienne en Cappadoce, 1993-1995”*, Anatolia Antiqua- Eski Anadolu IV.
- Cauvin M.-C., Gourgaud A., Gratuze B., Arnaud N., Poupeau G., Poidevin J.-L., (1998a). *“L’Obsidienne au Proche et Moyen Orient”*, BAR, Oxford: Archeopress, (Ed.) Christine Chataigner.
- Cauvin, M.C. ve C. Chataigner, (1998b). *“Distribution de l’obsidienne dans les sites archéologiques du Proche et Moyen Orient”*, Cauvin, Gourgaud, Gratuze, Arnaud, Poupeau, Poidevin, Chataigner (ed.), L’obsidienne au Proche et Moyen Orient. Du volcan à l’outil, BAR International Series 738.
- Chataigner C, Poidevin J.L, Arnaud N., (1998). *“Turkish occurrences of obsidian and use by prehistoric peoples in the Near East from 14,000 to 6000 BP”*. Journal of Volcanology and Geothermal Research, 85 (1-4) (Octobre).
- Childe, G., (1992). *“Kendini Yaratan İnsan”*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Coqueugnot, E., (1994). *“L’industrie lithique de Dja’de el Mughara et le début du PPNB sur l’euphrate Syrien (sondages 1991 et 1992)”*, Neolithic Chipped

- Stone Industries of the Fertile Crescent. Studies in Early Near Eastern Production Subsistence and Environment I, (Edt.) H.Gebel and S. Kozlowski, Berlin, (Fig.1; 5, 6, 7, 8, Fig. 10; 2, 3, 4, 5), ss. 313-330.
- Coqueugniot, E., (1998). *“L’obsidienne en Méditerranée Orientale”*, L’obsidienne au Proche et MoyenOrient. Du volcan a l’outil, BAR International Series(738), (Ed.) Cauvin Gourgaud Gratuze, Arnaud Poupeau, Poidevin Chataigner.
- Coşkunsu, G., (2001). *“Mezraa-Teleilat Yontmataş Buluntu Topluluğu 1999 Ön Raporu”*, Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları, ODTÜ-TAÇDAM, (Edt.), Numan Tuna, Jean Öztürk ve Jale Velibeyoğlu, Ankara.
- Coşkunsu, G., (2002). *“Mezraa-Teleilat Yontmataş Endüstrisi, 2000”*, Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, ODTÜ-TAÇDAM, (Edt.), Numan Tuna ve Jale Velibeyoğlu, Ankara.
- Coşkunsu, G., (2007a). *“Obsidian Assemblage of MEzraTeleilat: Evidence of Cultural and Chronological Continuation from Late Pre-Pottery Neolithic to Pottery Neolithic”*, NEO-LITHICS 2 (The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research).
- Coşkunsu, G., (2007b). *“The End of the Pre-Pottery Neolithic in the Middle Euphrates Valley. The Lithic Assemblages of Mezraa Teleilat, Southeastern Turkey”*, (Doktora Tezi), Harvard University, Cambridge.
- Coşkunsu, G., (2011). *“Flint and obsidian industry of Mezraa-Teleialt (Urfa, Southeast Anatolia), PPN-PN”*, (Eds.) E.Healey, S. Campbell and O. Maeda, The State of the Stone: Terminologies Continuities and Contexts in Near Eastern Lithics. Studies in Eary Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 1.3 (Ex Oriente), Berlin.
- Çelik, B., (2000). *“An Early Neolithic Settlement in the Center of Şanlıurfa-Turkey”*, Neo-Lithics 2-3/00: Berlin.

- Çelik, B., (2003). **“Şanlıurfa Kent Merkezinde Çanak Çömleksiz Bir Neolitik Yerleşim: Yeni Mahalle”**, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, B., (2004). **“A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Hamzan Tepe”**, Neo-Lithics 2/04 The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research: Berlin.
- Çelik, B., (2005). **“Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinin Işığı Altında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem”**, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, B., (2006a). **“A New Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Turkey: Sefer Tepe”**, Neo-Lithics: The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research (1), Tokyo.
- Çelik, B., (2006b). **“A New Lower Paleolithic Open Air Station and Early Neolithic Settlement: Hamzan Tepe”**, Hayat Erkanal’a Armağan: Kültürlerin Yansıması, Homer Kitabevi: İstanbul.
- Çelik, B., (2010). **“Hamzan Tepe in the light of new finds”**, Documenta Prehistorica XXXVII, Ljubljana University Press: Slovenya.
- Çelik, B., Güler, M. ve Güler, G., (2011a). **“Türkiye’nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe”**, Anadolu/Anatolia (37), Ankara.
- Çelik, B., (2011b). **“Karahan Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa area in Turkey”**, Documenta Praehistorica XXXVIII, Ljubljana University Press: Slovenya.
- Çelik, B., (2011c). **“A New Statue From Karahan Tepe”**, Işın Yalçınkaya’ya Armağan, Bilgi Kültür Sanat Yayınları, (Edt.) Harun Taşkiran, Metin Kartal, Kadriye Özçelik vd., Ankara.
- Çelik, B., (2014a), **“ Şanlıurfa-Yeni Mahalle Höyüğü in the Light of Novel C14 Analysis “(Yeni Karbon-14 Analizleri Işığında Şanlıurfa-Yeni Mahalle**

- Höyüğü**), ARMİZZİ Engin Özgen'e Armağan, (Ed.) A. Engin, B. Helwing ve B. Uysal, Asıtan Kitap Yayınevi, Ankara.
- Çelik, B., (2014b). ***"Differences and Similarities between the Settlements in Sanlıurfa Region where "T" Shaped Pillars are Discovered (Şanlıurfa Bölgesinde "T" Şeklinde Dikmetaş Bulunan Yerleşmelerin Farklılık ve Benzerlikleri)"*** , Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TUBA-AR) (17).
- Çelik, B., (2015a). ***"Göbeklitepe Yalnız Değil"***, Aktüel Arkeoloji Dergisi, Temmuz-Ağustos sayı 46.
- Çelik, B., (2015b). ***"Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013"***, 32. ***Araştırma Sonuçları Toplantısı 2.*** Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çelik, B., (2016a). ***"A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi"***, Documenta Praehistorica XLIII, Lublana University Press: Slovenya.
- Çelik, B., (2016b), ***"Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması"***, 33. ***Araştırma Sonuçları Toplantısı 2.Cilt***, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çelik, B., (2016c). ***"Eski Kaynaklar Işığında Balıklıgöl Höyüğü"***, I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, Şanlıurfa.
- Çelik, B., (2017a). ***"A New Pre-Pottery Neolithic site in Southeastern Turkey: Ayanlar Höyük (Gre Hut)"***, Documenta Praehistorica XLIV, Lublana University Press: Slovenya.
- Çelik, B., (2017b). ***"Şanlıurfa Yeni Mahalle-Balıklıgöl Höyüğü"***, Türkiye'de Neolitik Dönem Arkeolojisi Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Ed.) Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, İstanbul.
- Çelik, B. ve Tolon, K., (2018). ***"Şanlıurfa'dan Neolitik Dönem Tuzak Alanları"***, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi (37), Ardahan, ss. 23-36.
- Çelik, B., (2019a), ***"Neolitik Dönemde Dikilitaş Geleneği"***, Rıfat Ergeç Armağanı, Ed. Timur Demir, vd., Gaziantep.

- Çelik, B., (2019b). **“Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi”**, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 43.
- Çelik, B., (2019c). **“Yeni Bulgular Işığında Harran ve Çevresinde Neolitik Çağ”**, Harran ve Çevresi Arkeoloji, ŞURKAV Yayınları, (Ed.) Mehmet Önal, S. İrem Mutlu ve Semih Mutlu, Şanlıurfa.
- Çelik, B. ve Tosyagülü Çelik, H., (2020a). **“Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışması”**, “yrz.”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi Volume: 47, Autumn.
- Çelik, B. ve Tosyagülü Çelik, H., (2020b). **“Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışması”**, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi Volume: 48, Winter.
- Çubukçu, H.E, Ulusoy, İ., Ersoy, O, Aydar, E., Şen, E., Gourgaud, A, Guillou, H. (2012). **“Mt Nemrut Volcano (Eastern Turkey): Temporal petrological evolution”**, Journal of Volcanology and Geothermal Research.
- Çoksolmaz, E., (2011). **“Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu’daki Dağılımı”**, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Konya.
- Demir, M., (2017). **“Sarıkamış Obsidiyen Kaynakları ve Değerlendirilmesi”**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 19, Kars.
- Demirkent, I., (2002). **“Ortaçağ’da Urfa”**, Uygarlıklar Kapısı Urfa, Yapı Kredi Yayınları, (Ed.) F. Özdem, İstanbul.
- Dixon, J. E., J. R. Cann ve C. Renfrew, (1968). **“Obsidian and the Origins of Trade”**, Scientific American 218.
- Dietrich, O. ve Schmidt, K., (2010). **“A Radiocarbon Date from the Wall Plaster of Enclosure D of Göbeklitepe”**, Neo-Lithics 2/10, ex oriente: Berlin.
- Dietrich, O., Schmidt, K.Ç., Notroff, J., Kürkcüoğlu, C. ve Schmidt, K. (2014), **“Göbeklitepe. Preliminary Report on the 2012 and 2013 Excavation Seasons”**, Neo-Lithics 1/14, ex oriente: Berlin.
- Dietrich, O., Notroff, J. ve Schmidt, K., (2015), **“Göbeklitepe-Ein exzeptioneller Fundplatz des frühesten Neolithikums auf dem Weg zum**

Weltkulturerbe/Göbeklitepe-Dünya Kültür Mirasına Girme Yolunda Olağandışı Bir Erken Neolitik Buluntu Yeri, Anatolien-Brücke der Kulturen, (Kültürlerin Köprüsü Anadolu, Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açıları), Tagungsband des Internationalen Symposiums Anatolien-Brücke der Kulturen”, (in) Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014, (Ed.) Ünsal Yalçın & Hans-Dieter Bienert, Museum Bochum: Bonn.

Dietrich, O., Notroff, J., Clare, L., Hübner, C., Köksal-Schmidt, Ç. ve Schmidt, K., (2016). ***“Göbeklitepe, Anlage H. Ein Vorbericht beim Ausgrabungsstand von 2014”***, Ünsal Yalçın (Ed.), Anatolien und seine Nachbarn vor 10.000 Jahren Anatolia and neighbours 10.000 years ago, Anatolian Metal VII, Deutschen Bergbau-Museum, Bochum.

Dietrich, O., Notroff, J. ve Schmidt, K., (2017). ***“Feasting, Social Complexity, and the Emergence of the Early Neolithic of Upper Mesopotamia: A View from Göbeklitepe”***, Richard J. Chacon ve Rubén G. Mendoza (Ed.), Feast, Famine or Fighting? Multiple Pathways to Social Complexity, Springer: New York.

Doğan, İnci B., (2006). ***“Tarihöncesi Dönemde Ticaretin Göstergeleri ve Değiş Tokuş Modelleri”***, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Prehistorya Anabilim Dalı, İstanbul.

Doğan, İnci B. (2008), ***“Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş”***, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Erturaç, M. Korhan, vd., (2010), ***“The Göllüdağ complex: genesis of volcanoes and prehistoric societies”***, Lères Rencontres Archéologiques de l'IFEA, Istanbul, Novembre.

Ertuğ, F., (1977). ***“Tülintepe Yontmataş Buluntu Topluluğu”***, (Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Prehistorya ve Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Kürsüsü, İstanbul.

Gero, J.M. (1989). ***“Assessing Social Information in Material Objects: How Well do Lithics Measure Up?”***, R. Torrence (Ed.), Time, Energy, and Stone Tools (Cambridge).

Gebel, H. Georg, (1984). ***“Das Akeramische Neolithikum Vorderasiens. Subsistenzformen und Siedlungsweisen, Tabellarische Material-und***

- Befundpräsentation zu Fundorten des Protoneolithikums und des Akeramischen Neolithikums,*” Beihefte des Tübinger Atlas des Vorderen Orients B, Nr.52., Wiesbaden: Ludwig Reichert.
- Güler, M., Çelik, B. ve Güler, G., (2012). *“Viranşehir İlçesinden Yeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimleri”*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Anadolu/Anatolia (38), Ankara.
- Güler, G., Çelik, B. ve Güler, M., (2013). *“New Pre-Pottery Neolithic Sites and Cult Centres In The Urfa Region”*, Documenta Praehistorica (XL).
- Güler, M. ve Çelik, B. (2015). *“Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları”*, BELGÜ (Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi) 1(1), Ardahan.
- Gündoğan, E., (2021). *“Sefertepe”*, Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu (Genişletilmiş Baskı), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (Edt.) Necmi Karul, Gülriz Közbe ve Ahmet Yavuzkır, Ankara.
- Günay, D., (2018). *“Güneydoğu Anadolu Akeramik Neolitik Dönem Ölü Gömme Gelenekleri ve Sosyokültürel Yapı”*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güngördü, F. V., (2010). *Obsidian Trade And Society In The Central Anatolian Neolithic*, (A Master’s Thesis), Archaeology and History of Art Bilkent University, Ankara.
- Güngördü, F. V., (2014). *“Obsidian and Its Significance For Cappadocian Pre-Pottery Neolithic”*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal Of Social Sciences (3).
- Hauptmann, H.ve Özdoğan, M., “trz.”, *“Anadolu’da Neolitik Devrim”*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hauptmann, H. (1999), *“Yukarı Mezopotamya’da Erken Neolitik Dönem”*, 1998 yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, T.C Kültür Bakanlığı Anadolu Medeniyetleri Müzesi: Ankara.

- Hauptmann, H., (2007a). **“Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış”**, M. Özdoğan N. Başgelen (Ed.), Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı: Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar- Yeni Bulgular, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Hauptmann, H., (2007b). **“Nevali Çori”, 12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğun Başlangıcı” Neolitik Dönem**, Yapı Kredi Yayınları, (Ed.) Nezih Başgelen, İstanbul.
- Hauptmann, H., (2007c). **“Nevali Çori”, 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları**, Badisches Landesmuseum: Karlsruhe, (Ed.) C. Lichter/S. Gün.
- Hauptmann, H., (2011). **“The Urfa Region”**, M. Özdoğan. N. Başgelen-P. Kuniholm (Ed.), The Neolithic in Turkey, Vol.2 Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Hauptmann, H., (2012). **“Nevali Çori”**, Aktüel Arkeoloji, Mayıs-Haziran,27: İstanbul.
- Harmankaya, S., (1997). **“Türkiye’de Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”** Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2, Ege Yayınları.
- İlaslan, A. ve İlaslan, Y. Zeynep Nida, (2019). **“Geçmişin İzinde Şanlıurfa Paleolitik Çağ’dan Roma Dönemi’ne Arkeolojik Yerleşimler”**, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara.
- İrim, B., (2022). **Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Ait Harbetsuvan Tepesi Çakmaktaşı Yontmataş Alet Endüstrisi**, (Yüksek Lisans Tezi), Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Iğdır.
- Kartal, M., (1992). **“Paleolitikte Çekirdekler ve Güneydoğu Anadolu Bölgesine Ait Örnekleri”**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kartal, M., (2019). **“Taş Çağlarında Yontmataş Uçlar”**, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- Karaoğlu, Ö.; Özdemir, Y.; Tolluoğlu, A. Ü.; Karabıykoğlu, M.; Köse, O.; Froger, J.L.; (2005). **“Stratigraphy of the volcanic products around Nemrut caldera: Implications for reconstruction of the caldera formation”**, Turkish Journal of Earth Sciences.

- Karul, N., Ayhan, A. ve Özdoğan, M., (2002). **"Mezraa-Teleilat 2000."** Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, ODTÜ (TAÇDAM), (Eds) Numan Tuna ve Jale Velibeyoğlu. Ankara.
- Karul, N., (2021). **"Karahantepe"**, Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu (Genişletilmiş Baskı), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (Edt.) Necmi Karul, Gülriz Közbe ve Ahmet Yavuzkır, Ankara, ss. 32.
- Kaya, Ö. F. ve Ertekin, A. S., (2009). **"Flora of the protected area at the Tektek Dağları (Şanlıurfa-Turkey)"**, OT Sistemantik Botanik Dergisi, Vol. 16, No. 2.
- Kayci, O. H., (2019). **"Neolitik Dönem'de Çukurova ve Orta Toroslar: Yeni Araştırmalar ve Çevre Bölgelerle İlişkiler"**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Tarih Öncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, İstanbul.
- Kinzel, M. Ve Clare, L., (2020). **"Monumental-compared to what? A Perspective From Göbekli Tepe"**, Monumentalising Life In The Neolithic, (Ed.) A. Birgitte Gebauer, Lasse Sorensen, Anne Teather and A. Carlos Valera, Oxbow Books, America.
- Kürkçüoğlu, A. Cihat, (2002). **"Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik Araştırmalar, Kazılar ve İl Sınırları İçindeki Sit Alanları"**, Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir, Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, (Ed.) Cihat Kürkçüoğlu, Müslüm Akalın, Sabri Kürkçüoğlu, Selahaddin E. Güler, Şanlıurfa.
- Kürkçüoğlu A. C. ve Kürkçüoğlu, S. S., (2017). **"Şanlıurfa Kültür ve Turizm Varlıkları"**, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, Şanlıurfa.
- Kolankaya Bostancı, N., (2020). **"Orta Batı Anadolu Neolitik Çağ Obsidiyen Dağılımında Sosyal İletişim Ağlarının Rolü"**, Anadolu/Anatolia (46).
- Konyar, E., (tsz.). **"Eski Anadolu Tarihi-I"**, AUZEF İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul.

- Kodaş, E. vd., (2020). *“Boncuklu Tarla’da Ele Geçen Neolitik Çağ Kulak Tıkaçları, Küpeler ve Düğmeler Üzerine Bazı Gözlemler: Tipoloji ve İşlev”*, ADerg (XXV), December, s. 69-79.
- Leroi-Gourhan, A., (1988). *“Dictionnaire de la Préhistoire”*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Maeda, O., (2007). *“Meanings of obsidian exchange and obsidian use at Akarçay Tepe”*, Systèmes techniques et communautés du Néolithique précéramique au Proche-Orient, (Technical Systems and Near Eastern PPN Communities).
- Maeda, O., (2009). *“The Materiality of Obsidian and the Practice of Obsidian Use in the Neolithic Near East”*, (Doktora Tezi), The University of Manchester, İngiltere.
- Mertek, M., (2018). *“Neolitik Ve Kalkolitik Çağ’da Konya Ovasındaki Yerleşim Yerlerinin Özellikleri”*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.
- Mouralis, D., (2003). *“Les complexes volcaniques quaternaires de Cappadoce (Göllüdağ et Acıgöl)-Turquie: évolutions morphodynamiques et implications environnementales”*, (Doktora Tezi), Université Paris 12-Val de Marne, UFR des Letters et Sciences humaines-Département de Géographie, Laboratoire de Géographie Physique (UMR 8591), Paris.
- Nar, A. Hanedan, (2008). *“Büyük Yayla Obsidiyenlerinin (İkizdere-Rize) Petrografisi, Mineralojisi, Mineral Kimyası ve Jeokimyasal Özellikleri”*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı, Trabzon.
- Notroff, J., Deitrich, O., Peters, J. vd. (2015). *“Uygarlığın Doğuşunda Göbeklitepe”*, Aktüel Arkeoloji Dergisi, Temmuz-Ağustos 2015 sayı 46: İstanbul.
- Özbaşaran, M., M. Molist, (2007). *“Akarçay Tepe: Orta Fırat’ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme”*, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu Avrupa’ya Yayılımı Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, (Edt.) Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, İstanbul.

- Özbaşaran, M. ve Algül, Ç., (2017). **“Güneydoğu Anadolu Bölgesi İlk Çiftçi Topluluklarından Akarçay Tepe”**, Şanlıurfa Müzesi Arkeolojik Eser Kataloğu, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (Edt.) Necmi Karul, Gülriz Kozbe ve Ahmet Yavuzkır, Ankara.
- Özdoğan, M., A. Ayhan ve A. Demirtaş (1999). **“Mezraa-Teleilat: Fırat Havzasında Bir Neolitik Çağ Yerleşmesinin Tanımı.”** Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları, (Ed.) Numan Tuna, Jean Öztürk ve Jale Velibeyoğlu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara.
- Özdoğan, M., (2000). **“Mezraa- Teleilat Kazısı”**, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), İstanbul Üniversitesi, (Edt.) Oktay Belli, İstanbul.
- Özdoğan, M., (2002). **“Redefining the Neolithic of Anatolia a critical overview”**, The Dawn Of the Farming, Studies in Early Production Subsistence and Environment 6, (Eds.) R.T.J. Cappers ve S. Bottema, Berlin, 1999, Ex Oriente.
- Özdoğan, M., (2007a). **“Mezra-Teleilat”**, 12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem, Yapı Kredi Yayınları, (Edt.) Nezih Başgelen, İstanbul.
- Özdoğan, M., (2007b), **“Neolitik Dönem: Günümüz Uygarlığının Temel Taşları”, 12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem**, Yapı Kredi Yayınları, (Ed.) Nezih Başgelen, İstanbul.
- Özdoğan, M., (2007c). **“Mezraa-Teleilat”**, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu Avrupaya Yayılımı Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular” , Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Eds.) Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, İstanbul.
- Özdoğan, M., (2007d). **“Bazı Genellemeler-Öngörüler”**, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı-Türkiye’de Neolitik Dönem-Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Ed.) Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen İstanbul.

- Özdoğan, M., (2011). **“Çanak Çömleksiz Neolitik”**, Arkeoatlas Tarihöncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası, Doğan Burada Dergi Yayıncılık, (Ed.) Necmi Karul, İstanbul.
- Özdoğan, M., (2019). **“Hammadden Ustalara Tarihöncesi Arkeolojisinde Malzeme”**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Özgüç, T., (1996), **“An obsidian storehouse close to the temples built by Anitta, king of Nesa”**, Collectanea Orientalia-Histoire, arts de l’espace et industrie de la pierre. Etudes offertes en hommage a Agnes Spycket, CPOA 3, Neuchatel, (Ed.) Hrouda Gasche, Paris.
- Peters, J. ve Schmidt, K., (2004). **“Animals in the Symbolic World of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-Eastern Turkey: a Preliminary Assessment”** Anthropozoologica Sayı 39/1.
- Pernicka, E.; Keller, J.; Cauvin, M. C.; (1997). **“Obsidian from Anatolian Sources in the Neolithic of the Middle Euphrates Region (Syria)”**, Paleorient, 23.
- Pustovoytov, K. (2006). **“Soils and soil sediments at Göbeklitepe, southeastern Turkey: A preliminary report”**, Geoarchaeology 21.7.
- Poidevin, J. Louis, (1998) **“Les gisements d’obsidienne de Turquie et de Transcaucasie: géologie, géochimie et chronométrie”**, L’obsidienne au Proche et Moyen Orient: du volcan à l’outil. BAR International Series 738, In (Eds.) Marie Claire Cauvin, Alain Gourgand, B. Gratuze, N. Arnaud, G. Poupeau, J.-L. Poidevin, Tempus Reparatum, and C. Chataigner, Oxford.
- Renfrew, C. ve Dixon, J., (1976). **“Obsidian in western Asia: a review”**, Problems in Economic and Social Archaeology, (Ed.) G. G. Sieveking, T. H. Longworth, K. E. Wilson, Liverpool.
- Robin, A. Kyria, vd., (2016). **“Identification and characterization of two new obsidian subsources in the Nemrut volcano (Eastern Anatolia, Turkey): The Sıcaksu and Kayacık obsidian”**, Journal of Archaeological Science: Reports, Volume 9, October.

- Sevin, V., (2003). *“Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar”*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Segal, J. Ben Zion, (1970). *“The Blessed City of Edessa”*, The Clarendon Press: London.
- Shea, John J., (2019). *“Paleolitik ve Neolitik Yakın Doğu’da Taş Aletler”*, Doruk Yayıncılık, (Çev.), Murat Karakoç, İstanbul.
- Shea, John J., (2020). *“İnsan Evriminde Taş Aletler”* (Teknolojik Primatlar Arasında Davranışsal Farklılıklar), Doruk Yayınları, (Çev.) Ozan Camille Kasap, İstanbul.
- Schmidt, K., (1994). *“The Nevalli Çori Industry. Status of Research”*, Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, (Edt.) Hans Georg Gebel and Stefan Karol Kozłowski, Ex Oriente, Berlin, p. 239-251.
- Schmidt, K., (1995). *“Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic: Göbeklitepe and Gürcütepe”*, Neo-Lithics 2/95, ex oriente: Berlin.
- Schmidt, K., (1996a). *“The Urfa-Project 1996”*, Neo-Lithics 2/96, ex oriente: Berlin.
- Schmidt, K. ve Beile-Bohn, M. (1996b), *“A LPPNB-variant of Byblos Points from Gürcütepe II: Palmyra Points”*. Neo-Lithics, 2(96).
- Schmidt, K., (2000a). *“Göbekli Tepe, Southeastern Turkey: A Preliminary Report On The 1995-1999 Excavations”*, Paléorient.
- Schmidt, K., (2000b). *“Zuerst kam der Tempel, darin die Stadt- Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999”*, Istanbuler Mitteilungen 50.
- Schmidt, K., (2007a). *“Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbeklitepe-En Eski Tapınağı Yapanlar”* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Çev.) Rüstem Aslan, İstanbul.
- Schmidt, K., (2007b). *“Göbekli Tepe”*, 12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğun Başlangıcı, Neolitik Dönem, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, (Ed.) Nezih Başgelen, İstanbul.

- Schmidt, K., (2007c). **“Göbekli Tepe”**, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu Avrupaya Yayılımı Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Eds.) Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, İstanbul.
- Schmidt, K., (2010). **“Göbekli Tepe- the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs”**, Documenta Praehistorica XXXVII, Berlin.
- Schmidt, K., (2012). “Göbeklitepe Kazısı 2010 Yılı Raporu”, **33. Kazı Sonuçları Toplantısı 3. cilt**, Malatya 2011, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Schmidt, K., (2013). “Göbeklitepe Kazısı 2011 Yılı Raporu”, **34. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. cilt**, Çorum 2012, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Çorum.
- Schmitt, A. Klaus, vd., (2014). **“Identifying the Volcanic Eruption Depicted in a Neolithic Painting at Çatalhöyük”**, Central Anatolia 9(1), Turkey.
- Tiryaki, S., (2020). **“Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Işığında Bingöl Obsidiyen Kaynak Alanlarına Yönelik Yeni Değerlendirmeler”**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 30(2), Elazığ.
- Tosyagülü Çelik, H. ve Çelik, B., (2020). **“Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna ve Florasına Genel Bir Bakış”**, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 47, Autumn.
- Tobolezyk, M., (2016). **“The World’s Oldest Temples in Göbekli Tepe and Nevalı Çori Turkey in The Light of Studies in Ontogenesis Of Architecture”**, World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium (WMCAUS) 2016, Procedia Engineering 161, Poland.
- Tuncay E. vd., (1990). **“Kuzeybatı Anadolu Obsidiyen Buluntularının Kaynak Belirleme Çalışmaları”**, Jeoloji Mühendisliği, Mayıs.
- Türkcan, A. Umut, (2006). **“Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi”**, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türkecan, A., (2017). **“Türkiye’nin Doğu Bölgelerinde Gözlenen Kuvaterner Yaşlı Volkanik Etkinlikleri”**, Doğal Kaynakla ve Ekoloji Bülteni (22).

- Ulusoy, İ. (2008). *“Etude volcano-structurale du volcan Nemrut (Anatolie de l’Est Turquie) et risques naturels associes”*, (PhD. Thesis), University Clermont-Ferrand II -France ve Hacettepe University, Turkey.
- Umar, B., (1999). *“İlkçağda Türkiye Halkı”*, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Yalçinkaya, I., (2020). *“Alt ve Orta Paleolitik Yontmataş Endüstrileri Biçimsel Tipolojisi ve Karain Mağarası”*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi (2 baskı), Ankara.
- Yıldırım-Balcı, S., (2007). *“Orta Anadolu Obsidyen Teknolojisi: Aşıklı Höyük Modeli, Tekno-Kültürel Kökeni ve Evrimi”*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Yılmaz, Y, Güner, Y., Şaroğlu, F., (1998). *“Geology of the Quaternary volcanic centers of the East Anatolia”*, Journal of Volcanology and Geothermal Research 85.
- Whittaker, J. C., (1994). *“Flint knapping: Making & Understanding Stone Tools”*, Austin: University of Texas Press.
- Woolley, Sir L., (1955), *“Alalakh, an account of the excavations at Tell Achana in the Hatay”*, 1937-1939, Oxford.

İNTERNET KAYNAKLARI

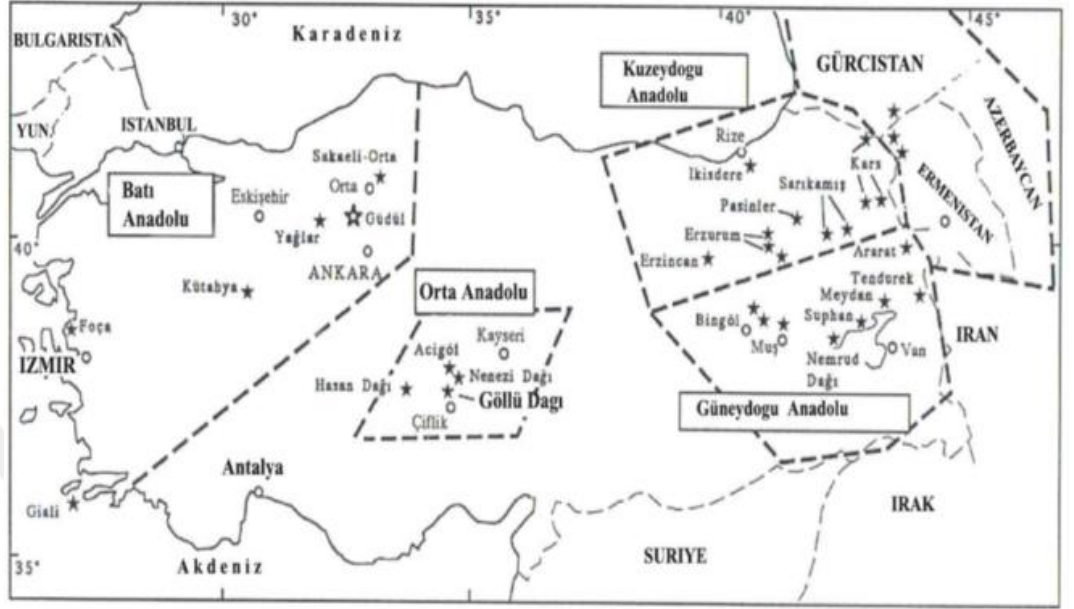
- www.dersnotlarin.com/neolitik-cağ
- <https://www.mom.fr/obsidienne/> (obsidatabase; Erişim Tarihi: 24.12.2021, 01: 44).
- <https://arkeofili.com/tarihoncesi-insanlar-dovme-yapmak-icin-obsidyen-kullanmis/> (Erişim tarihi: 15.01.2022).
- <https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/jonas-schlindwein/>;
- <https://www.researchgate.net/profile/Jonas-Schlindwein> (Jonas Schlindwein; 07.12.2021; 00: 51)
- <https://www.mom.fr/obsidienne/analyse.php> (Database On Prehistoric Near East Obsidian; 09.01.2022; 02.12.)
- <https://www.mom.fr/obsidienne/analyse.php> (Database On Prehistoric Near East Obsidian; 10.01.2022; 00.49).

<https://www.mom.fr/obsidienne/analyse.php> (Database On Prehistoric Near East
Obsidian; 11.01.2022; 02.24).

<https://www.mom.fr/obsidienne/analyse.php> (Database On Prehistoric Near East
Obsidian; 12.01.2022; 01.45).

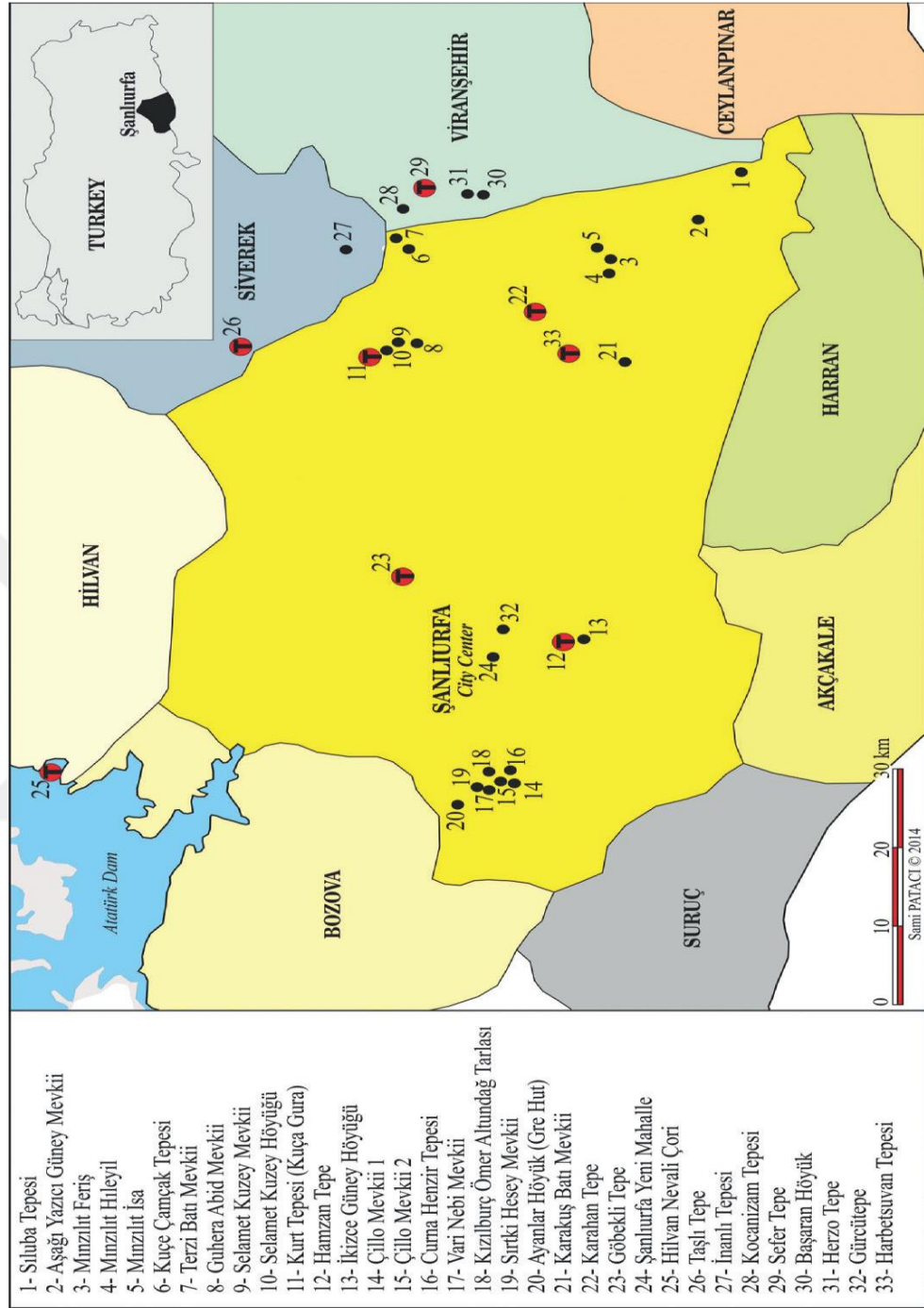
HARİTALAR

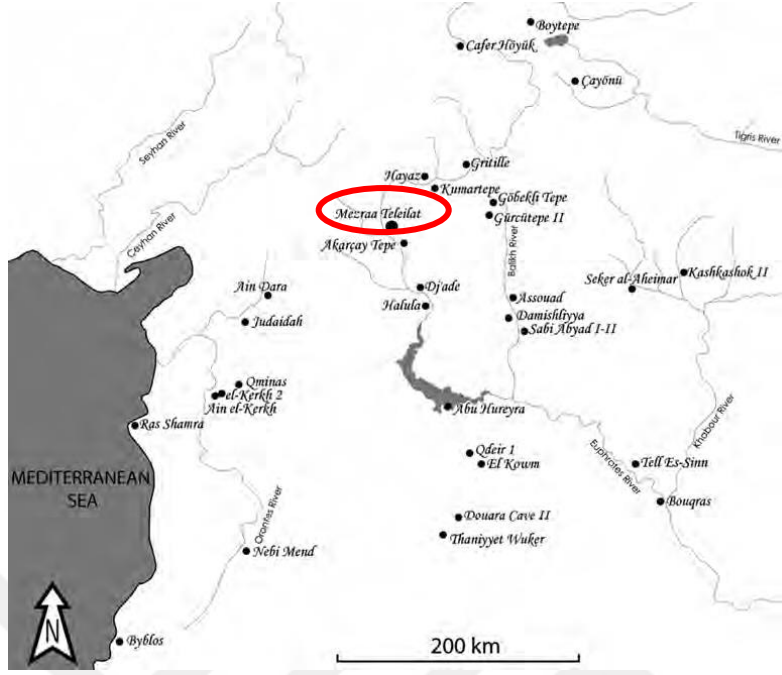
Harita 1: Anadolu’da bulunan obsidiyen yatakları haritası (Beyaz 2010; 18, Şekil 1.4)

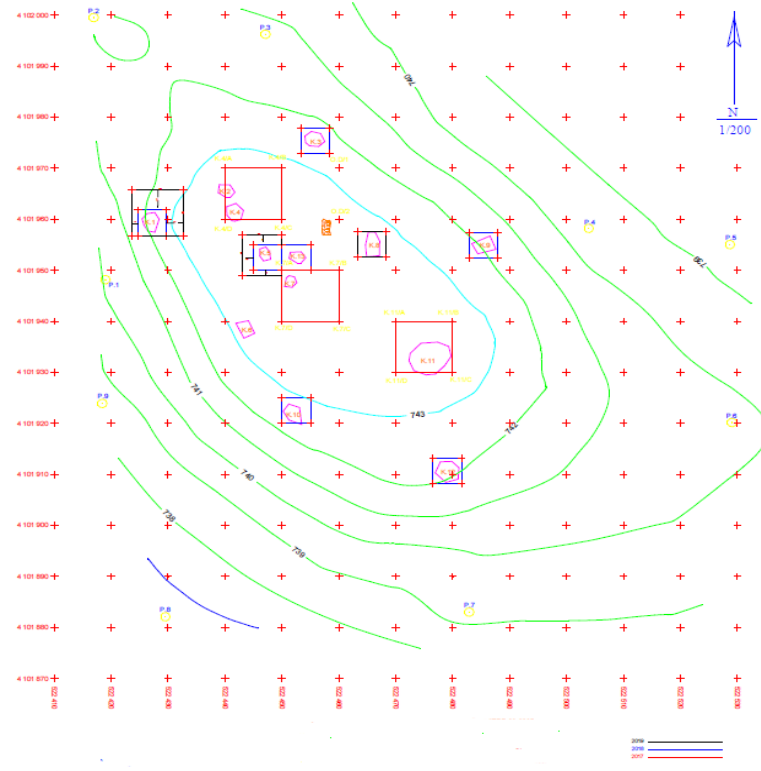
Harita 2: Şanlıurfa haritası (<https://www.google.com/>).

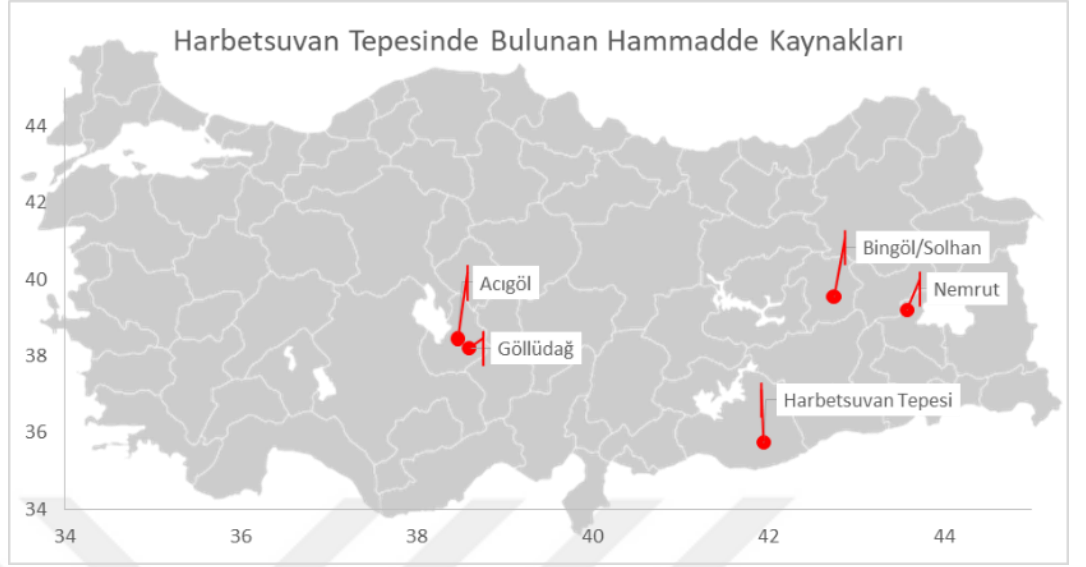
Harita 3: Urfa Bölgesinde Tespit Edilen Neolitik Yerleşimler ve T-şekilli Sütunlara sahip yerleşimler (Çelik, 2015a; fig. 1, ss.10).

Harita 4: Mezraa Teleilat Konumu (Çoşkuner, 2007a; 36 Fig.1)

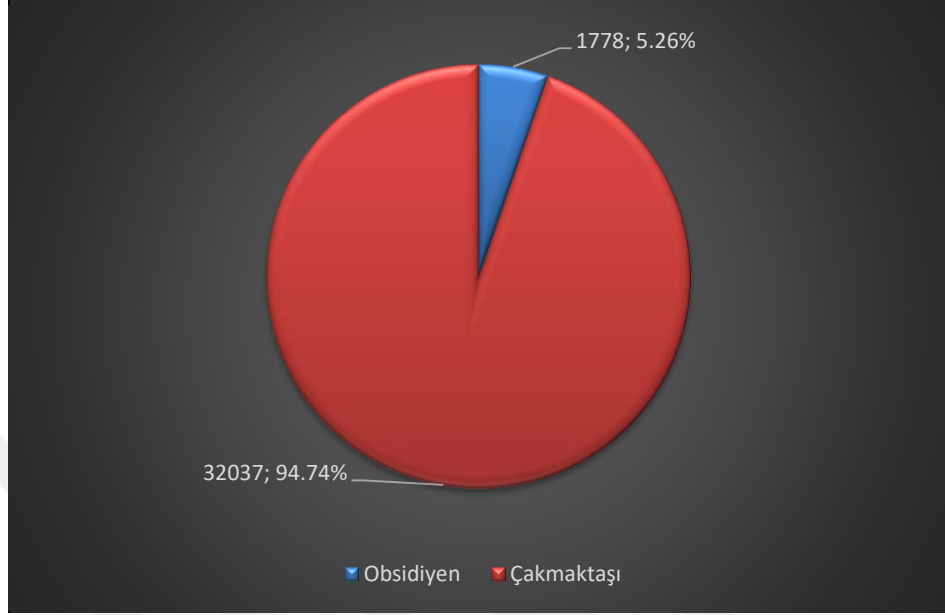

Harita 5: Harbetsuvan Tepesi 2017 (kırmızı), 2018 (mavi) ve 2019 (siyah) yıllarında kazı çalışmaları yapılan alanlar (2019 Yılı Kazı Raporu)

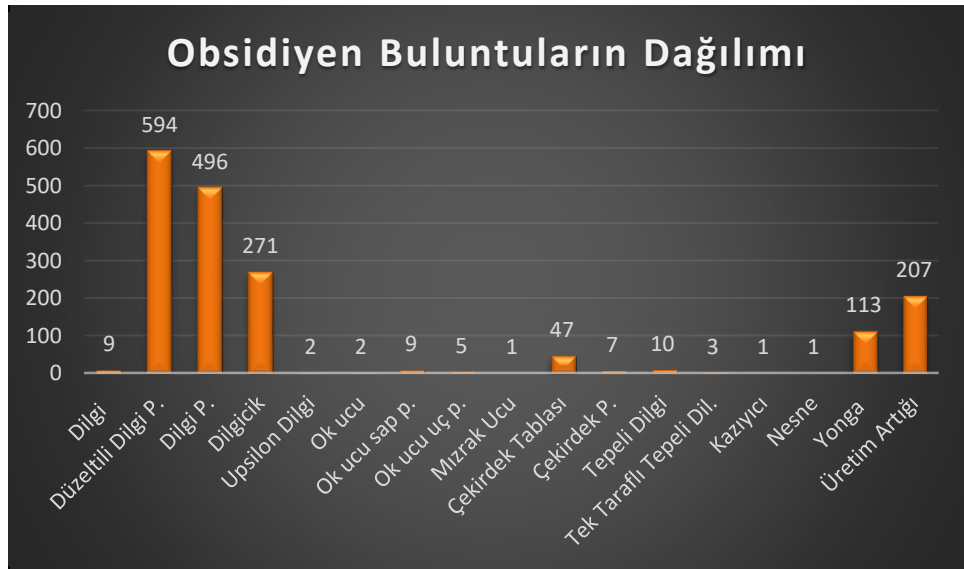

Harita 6: Harbetsuvan Tepesine Obsidiyen Hammadde Getirilen Kaynak Alanları.

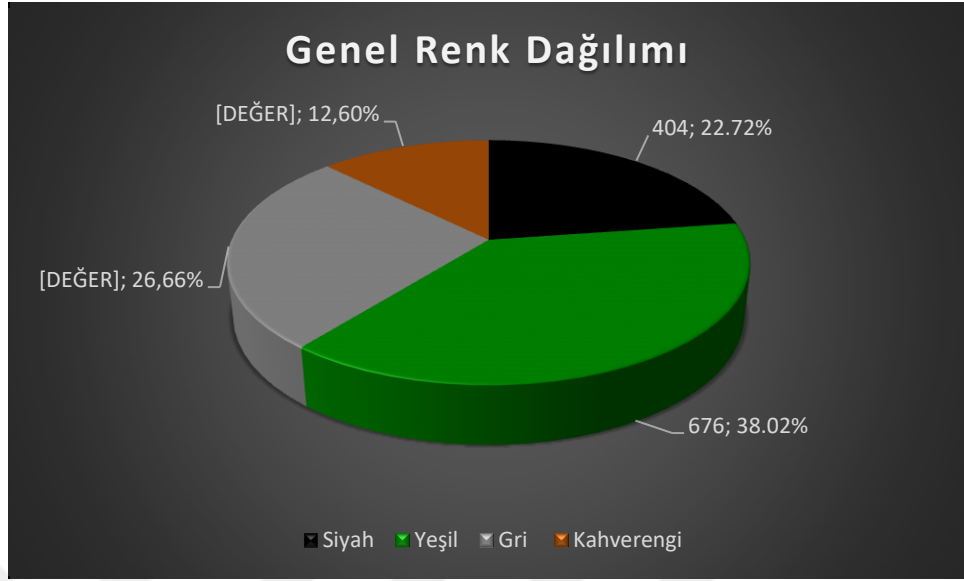
GRAFİKLER

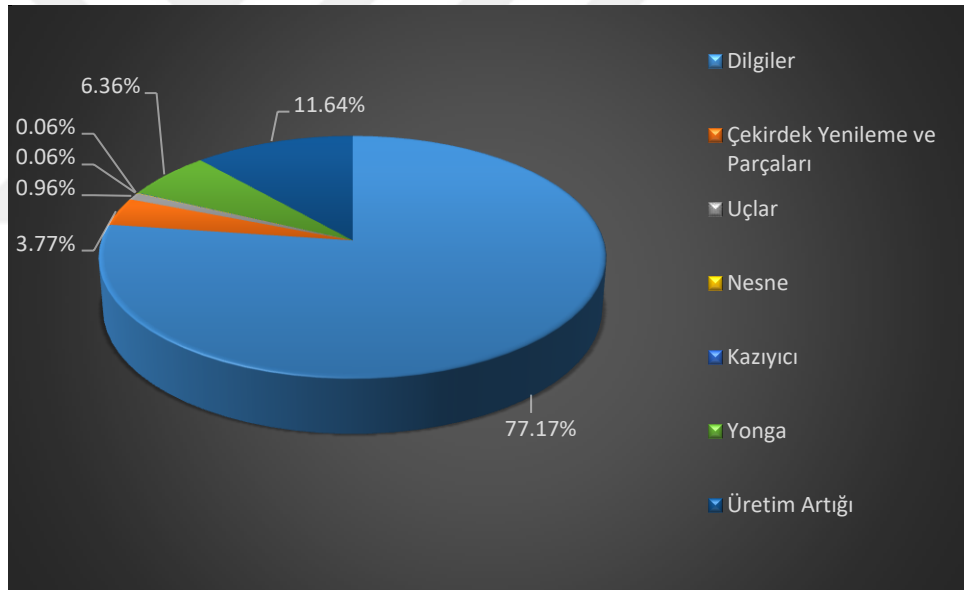
Grafik 1: Harbetsuvan Tepesi Genel Yontmataş Alet Dağılımı.

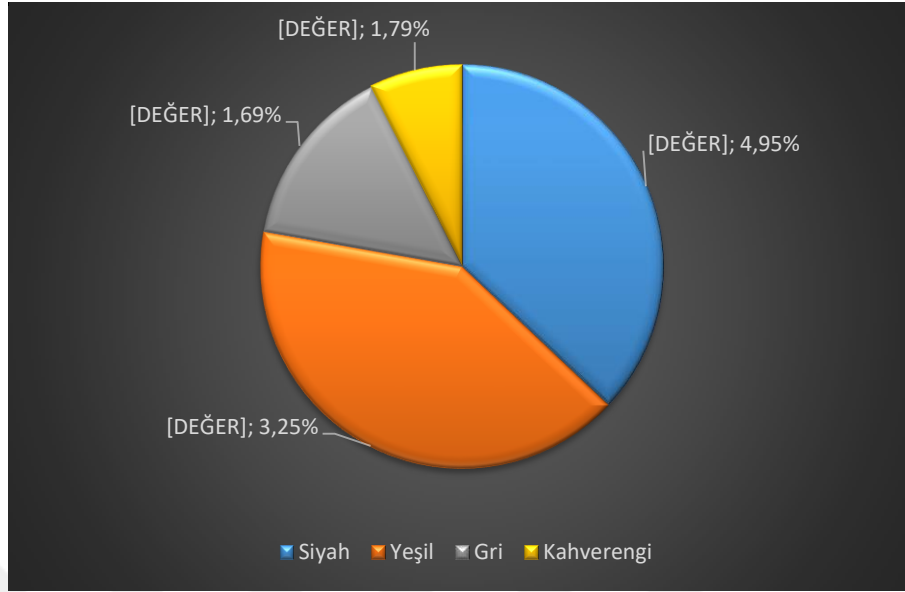
Grafik 2: Harbetsuvan Tepesi Genel Obsidiyen Buluntu Dağılımı.

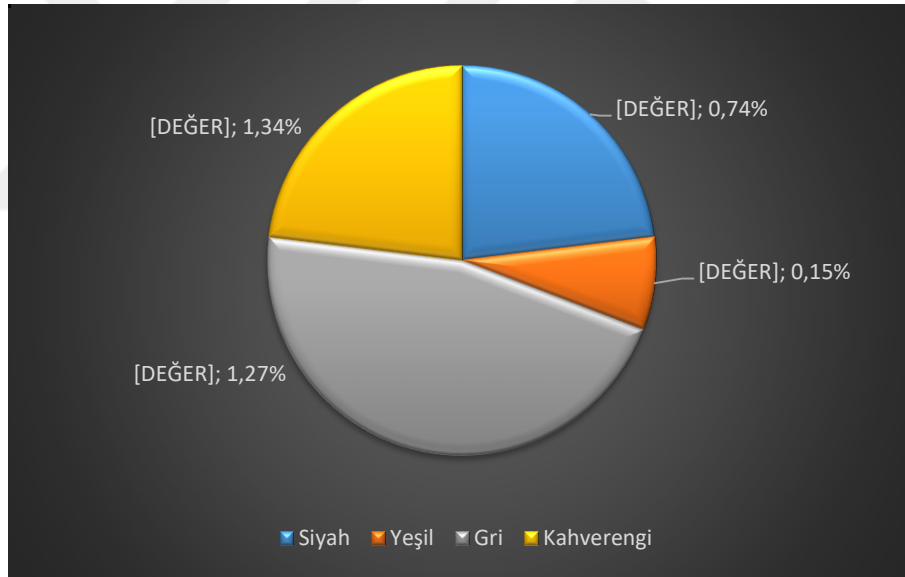
Grafik 3: Harbetsuvan Tepesi Obsidiyenlerin genel renk dağılımı.

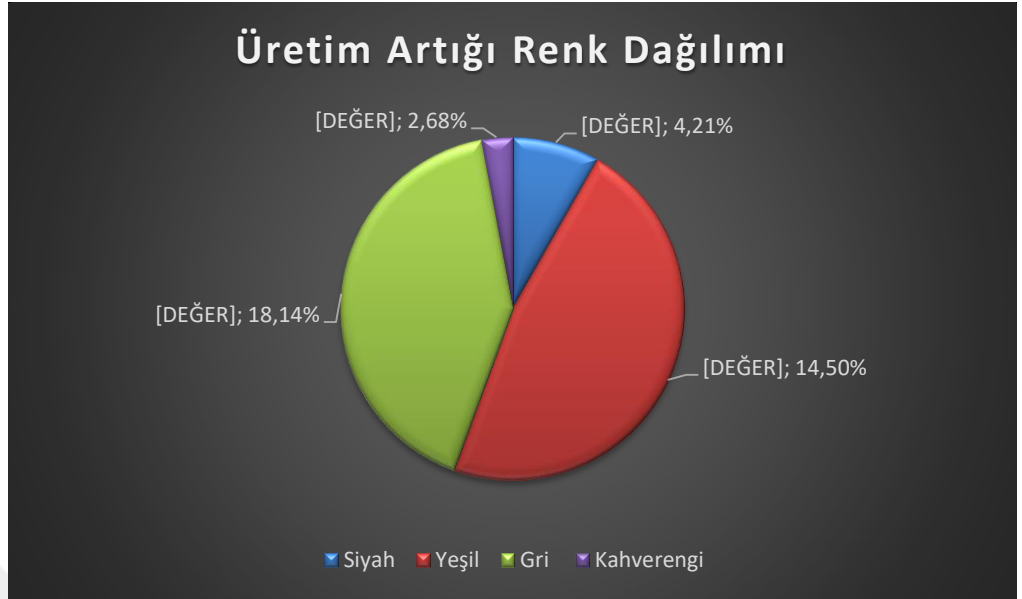
Grafik 4: Harbetsuvan Tepesi Obsidiyen Buluntuların Genel Dağılımı.

Grafik 5: Çekirdek tablası ve çekirdek parçalarının renk dağılımı.

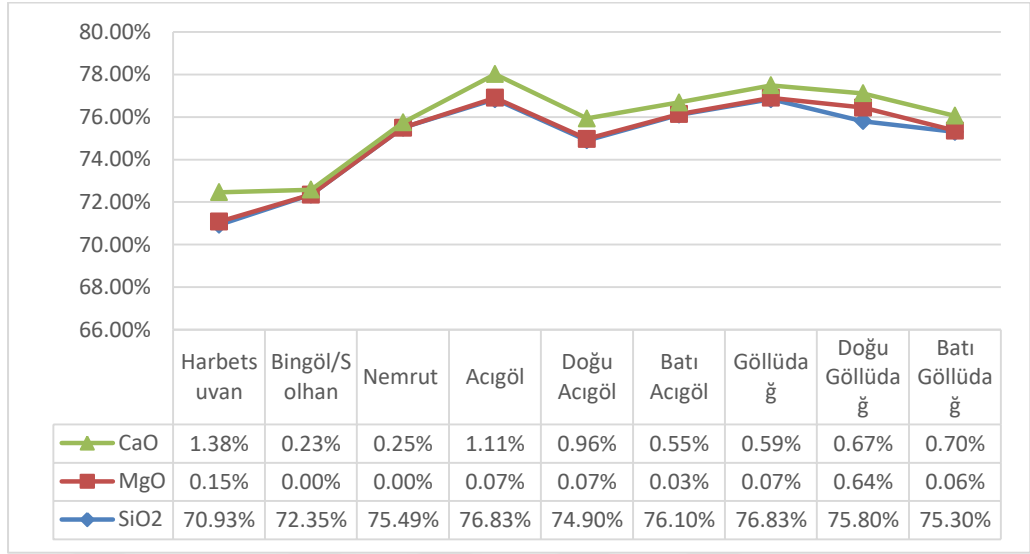
Grafik 6: Tepeli dilgi ve tek taraflı tepeli dilgi renk dağılımı.

Grafik 7: Üretim artıkları genel renk dağılımı.

Grafik 8: Ele geçen ok ve mızrak ucu renk dağılımı.

Grafik 9: Harbetsuvan Tepesiyle SiO₂, MgO ve CaO değerleri üzerinden hammadde gelen kaynaklar.

Grafik 10: Harbetsuvan Tepesi SiO₂, MgO ve CaO elementlerinin hammadde kaynaklarının geldiği yerler ile karşılaştırılması

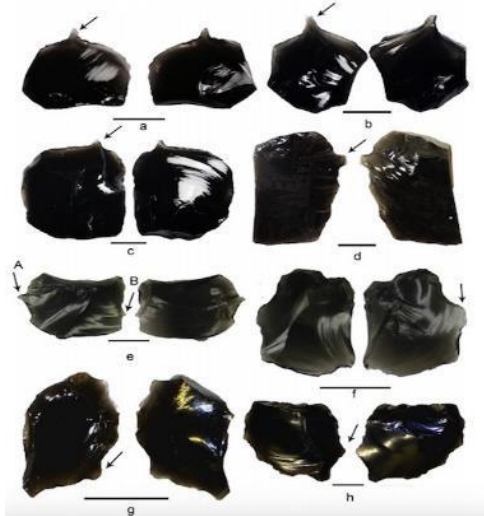
RESİMLER

Resim 1: Aşıklı’da bulunan bilezik parçasının bilgisayarda elde edilen görüntü
(<http://www.uralakbulut.com.tr/wpcontent/uploads/2016/03/>)

Resim 2: Buz Adam Ötzi’nin vücudundaki dövme ve canlandırma
(<https://arkeofili.com/tarihoncesi-insanlar-dovme-yapmak-icin-obsidyen-kullanmis/>).

Resim 3: Dövme yapmak için kullanılan obsidiyen aletler
(<https://arkeofili.com/tarihoncesi-insanlar-dovme-yapmak-icin-obsidyen-kullanmis/>).

Resim 4: Sarı Başak ve Kulan Mezralarını Sınırında Bulunan Obsidiyen Yatakları (Tiryaki 2020, ss. 10).

Resim 5: Dağınık Vaziyete ve Farklı Kümeler Şeklindeki Obsidiyen Buluntular, Yasin Harabesi olarak tanımlanan tepelik alanda bulunan obsidiyen yoğunluğu (Tiryaki 2020, ss. 10-11).

Resim 6: Efendi Deresi Obsidiyen Kaynak alanı ve obsidiyen kaynak alanında bulunan kurumuş dere yatağı (Tiryaki 2020, ss. 12).

Resim 7: Alatepe Yaylasında Fırın Deresi obsidiyen yatağı ve burada bulunan parlak siyah renk obsidiyenler (Tiryaki 2020, ss. 12-13).

Resim 8: Muş-Bingöl Karayolunun sağında bulunan obsidiyen hammadde alanı (Z. Şen, 2020)

Resim 9: Muş Bingöl Karayolunun solunda bulunan Obsidiyen hammadde alanı (Z. Şen, 2020)

Resim 10: Sarı Başak-Kulan Sınırındaki Yenidal Mevki Obsidiyen hammadde alanı (Z. Şen, 2020)

Resim 11: Sarı Başak-Kulan sınırındaki Yenidal Mevki Obsidiyen hammadde alanı (Z. Şen, 2020)

Resim 12: Yenidal Sarı Başak Mezrası Tepede bulunan Obsidiyen Hammadde Kaynak Alanı (Z. Şen, 2020)

Resim 13: Cemalanı (Taşoluk) bulunan obsidiyen hammaddeler (Z. Şen, 2020)

Resim 14: Şeref Meydanında bulunan obsidiyen hammadde akıntısı (Z. Şen, 2020)

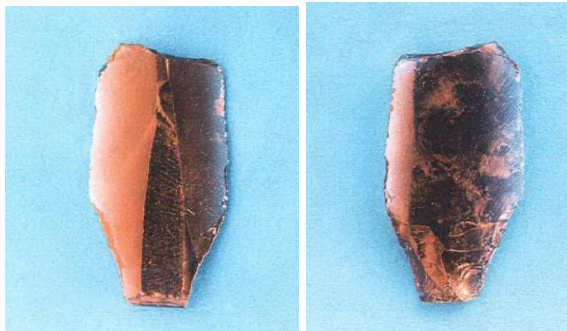
Resim 15: Nevalı Çori II ve III nolü Kült Yapıları (Hauptmann 2007, ss.121-122).

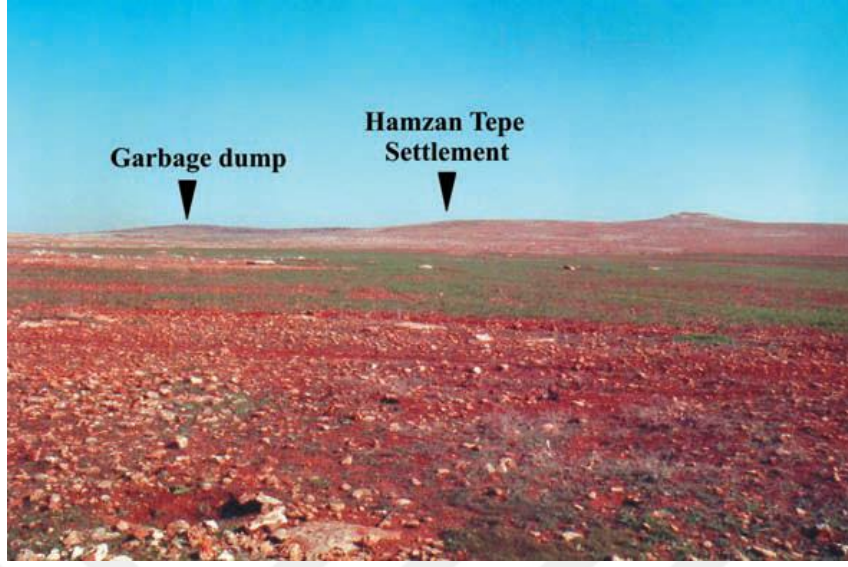
Resim 16: Göbekli Tepe, Güney Yamaçtaki Ana Kazı Alanı (Schmidt 2010, ss. 241).

Resim 17: Göbekli Tepe, İşlenmiş Disk Biçimli Obsidiyen (Göbekli Tepe Envanter Listesi).

Resim 18: Yeni-Mahallede ele geçen Byblos tipi ok ucu sap parçası resmi (Çelik 2005, Resim 28a-b).

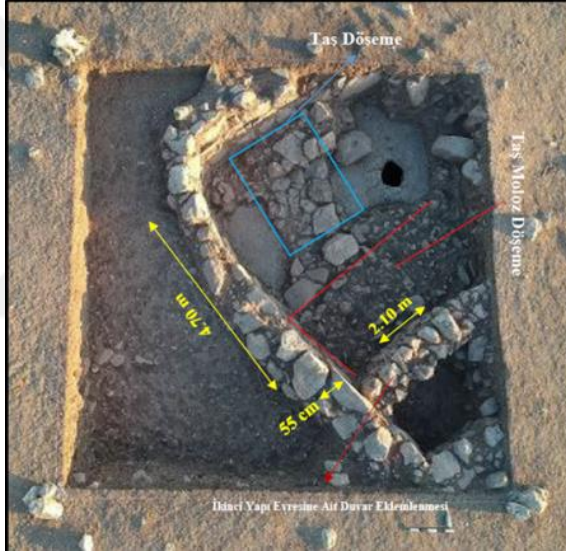
Resim 19: Hamzan Tepe ve Çöplük alanı (Çelik; 2010, 258)

Resim 20: Ayanlar Höyük'te ele geçen buluntular (Çelik, 2017a; 366 Fig. 6)

Resim 21: Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması yapılan K-1 açması hava fotoğrafı (sol); Harbetsuvan Tepesi K-1 Açması 2018-2019 yılı çalışmaları sonucunda ortaya çıkan mimari unsurlar (sağ) (2018-2019 yılı kazı raporu)

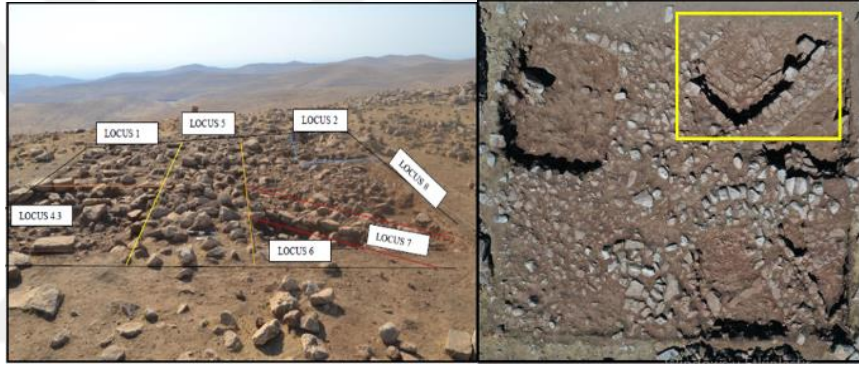
Resim 22: Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması yapılan K-3 açması hava fotoğrafı (2018 yılı kazı raporu)

Resim 23: Harbetsuvan Tepesi 2017 yılı kazı çalışması yapılan K-4 açması fotoğrafı (2017 yılı kazı raporu)

Resim 24: Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması yapılan K-5 açması fotoğrafı (sol); Harbetsuvan Tepesi K-5 Açması 2019 yılı genişletilen alan (sağ) (2018-2019 yılı kazı raporu)

Resim 25: Harbetsuvan Tepesi 2017 yılı kazı çalışması yapılan K-7 açması fotoğrafı (sol); Harbetsuvan Tepesi K-7 açması 2019 yılında genişletilen alan (sağ) (2017-2019 yılı kazı raporu)

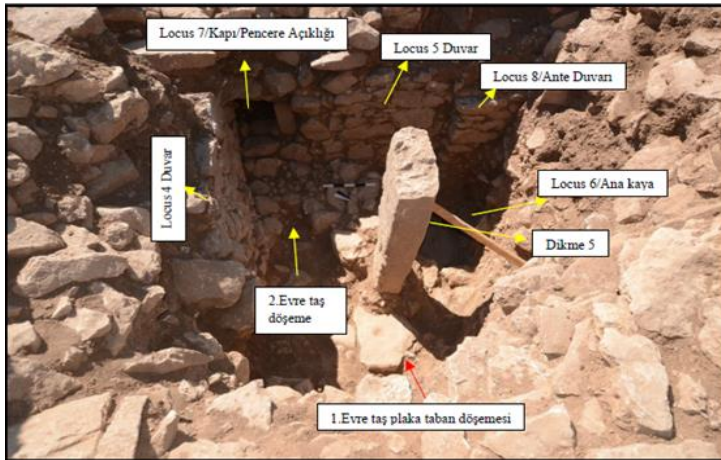
Resim 26: Harbetsuvan Tepesi 2019 yılında kazısı yapılan K-8 açmasının hava fotoğrafı (2019 yılı kazı raporu)

Resim 27: Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması yapılan K-9 açması fotoğrafı (2018 yılı kazı raporu)

Resim 28: Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması yapılan K-10 açması güneyden fotoğrafı (2018 yılı kazı raporu)

Resim 29: Harbetsuvan Tepesi 2017 yılı kazı çalışması yapılan K-11 açması fotoğrafı (2017 yılı kazı raporu)

Resim 30: Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması yapılan K-12 açması hava fotoğrafı (2018 yılı kazı raporu)

Resim 31: Harbetsuvan Tepesi 2019 yılında çalışma yapılan Batı Yamaç Sondaj Alanı/1 (2019 kazı raporu)

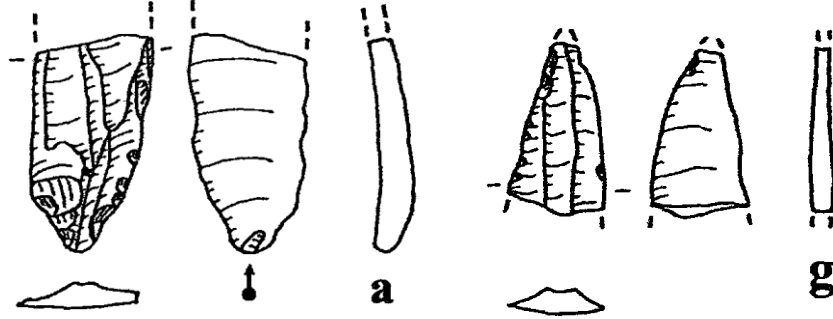

Resim 32: Harbetsuvan Tepesi 2019 Kuzey Yamaç Sondaj 2 (2019 kazı raporu)

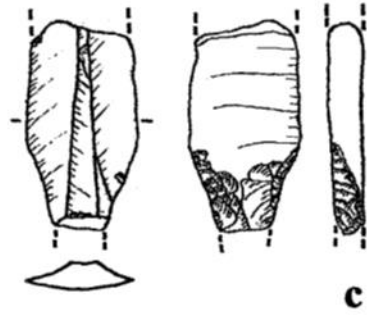

Resim 33: Harbetsuvan Tepesi 2019 Güneybatı Tepesi Sondaj 3 (2019 kazı raporu)

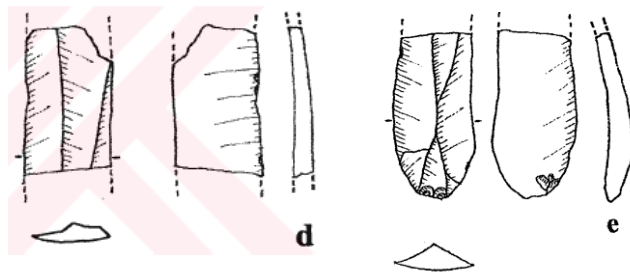
ÇİZİMLER

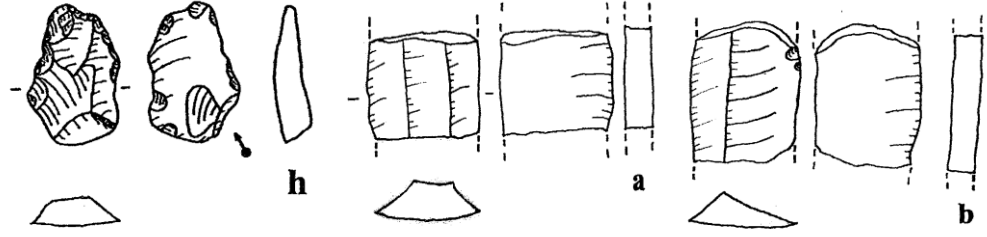
Çizim 1: Yeni-Mahalle Obsidiyen dilgi Parçaları (Çelik 2005, Levha 46a-g).

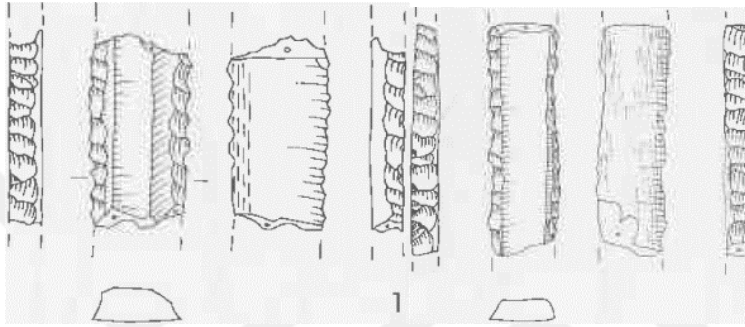
Çizim 2: Yeni-Mahallede ele geçen Byblos tipi ok ucu sap parçası çizimi (Çelik 2005, Resim 28a-b).

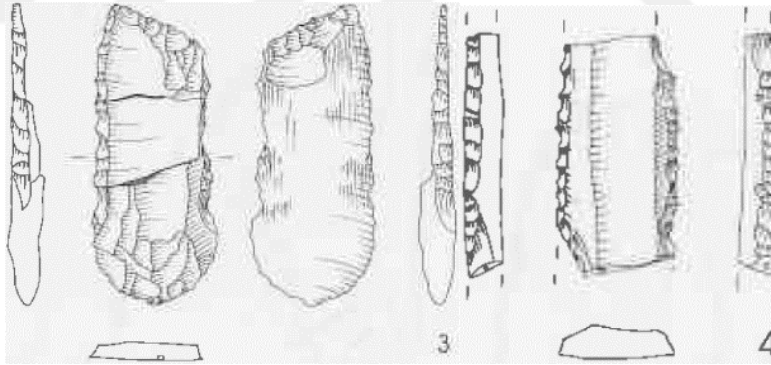
Çizim 3: Yeni-Mahalle Obsidiyen dilgi ve yonga parçası (Çelik 2005, Levha 47d,e).

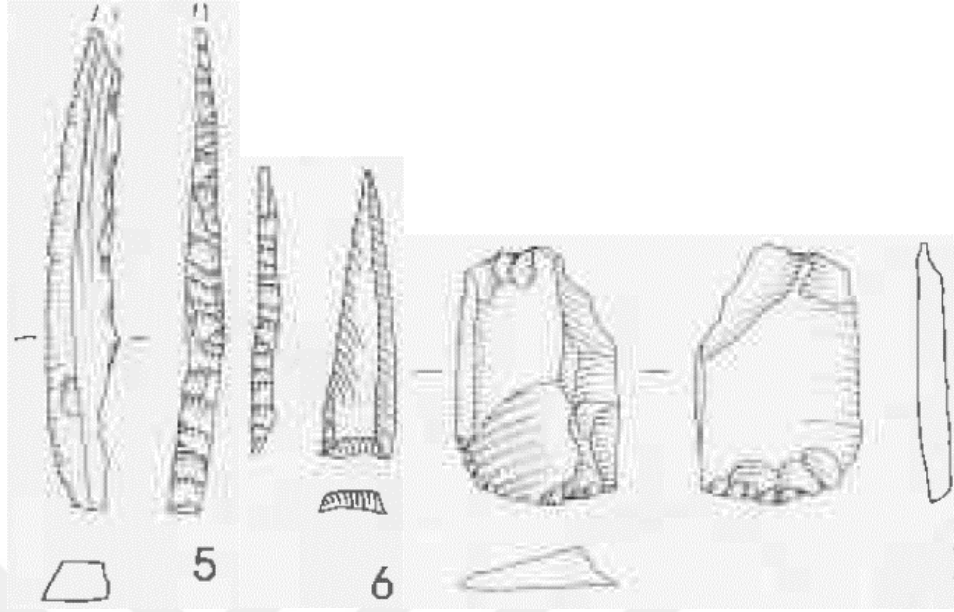
Çizim 4: Yeni-Mahallede bulunan Balıklıgöl heykelinin gözleri olarak bulunan obsidiyen parçalar (Çelik 2005, Levha 46h-47a-b).

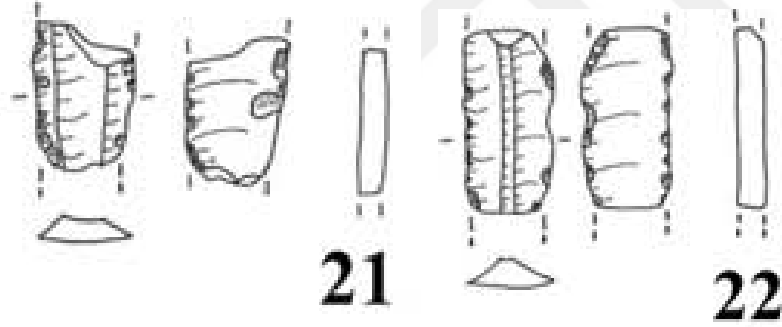
Çizim 5: Gürcütepe II, en yeni yapı ve yüzey buluntularından litik buluntular 1-2 (Beile Bohn vd.; 1998, 41)

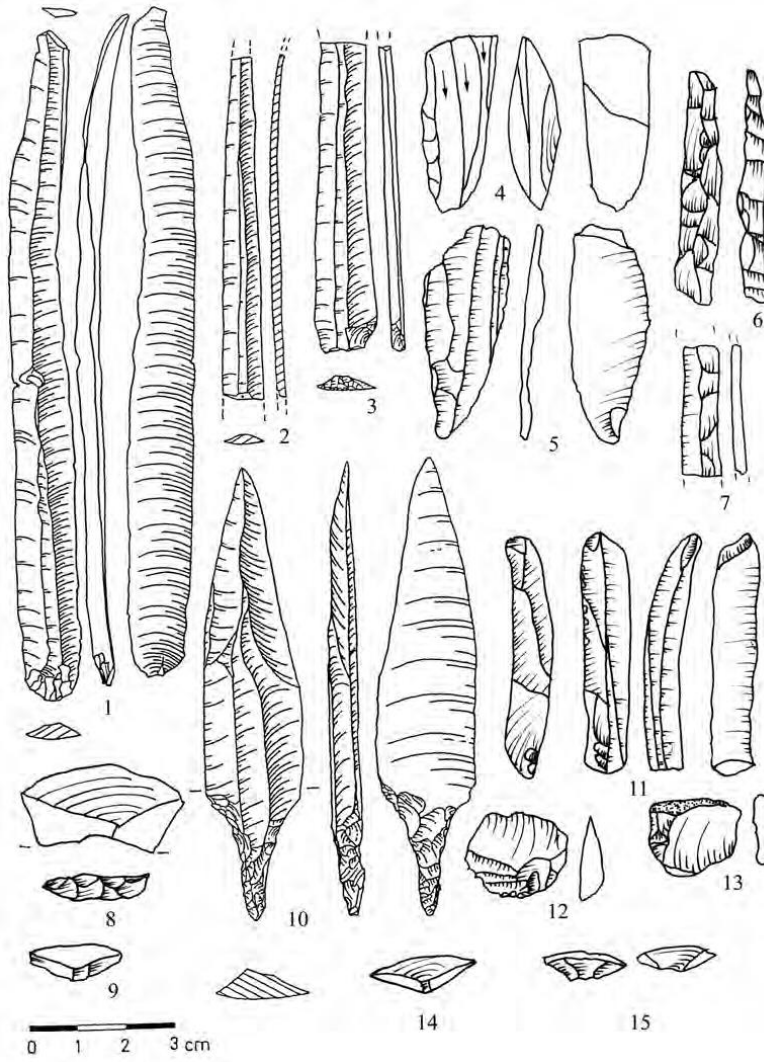
Çizim 6: Gürcütepe II, en yeni yapı ve yüzey buluntularından litik buluntular 3-4 (Beile Bohn vd.; 1998, 41)

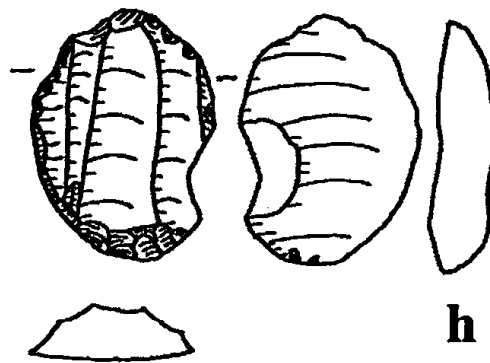
Çizim 7: Gürcütepe II, en yeni yapı ve yüzey buluntularından litik buluntular 5, 6, 7 (Beile Bohn vd.; 1998, 41)

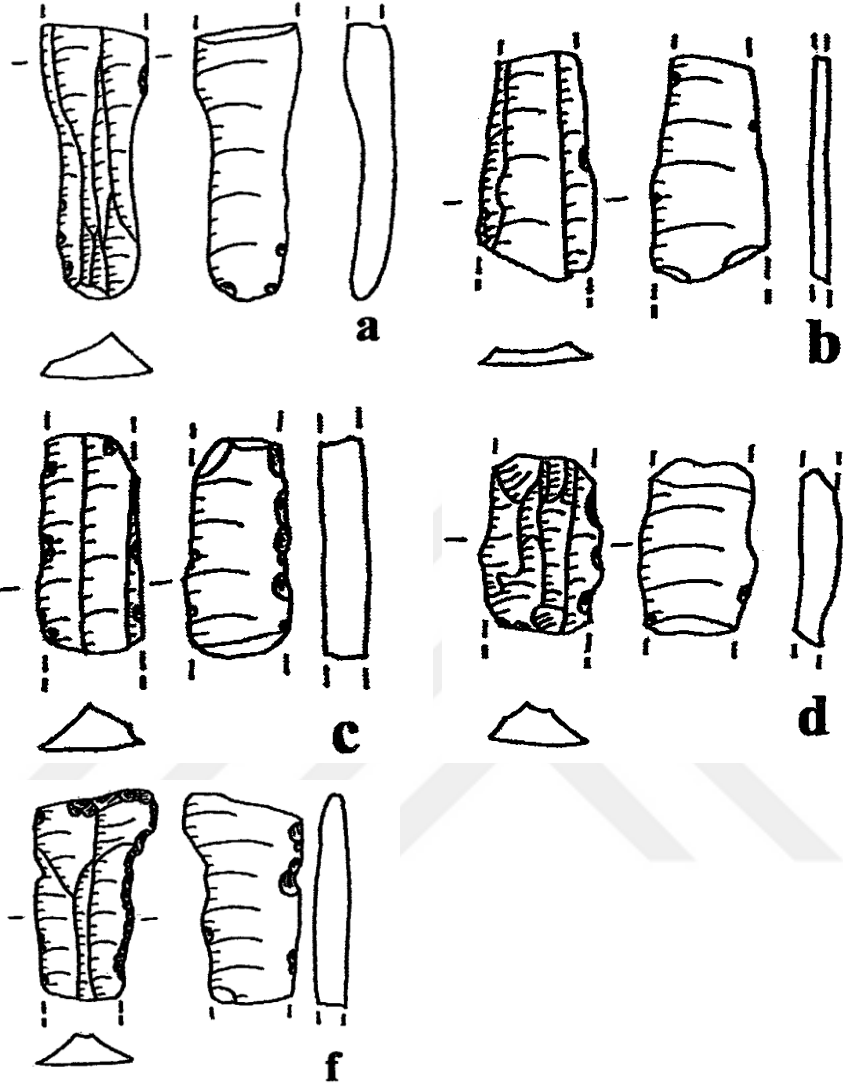
Çizim 8: Hamzan Tepede ele geçen 2 adet dilgi parçası (Çelik, 2010; 264)

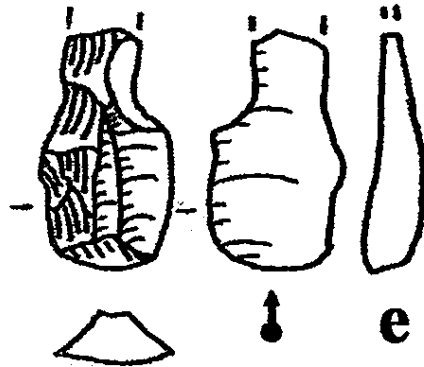
Çizim 9: Mezra Teleilat tüm Neolitik Dönemlere ait obsidiyen buluntular(1, 2, 3 dilgi; 4 tek kutuplu dilgi; 5-11 tek taraflı dilgi; 6-7 tepeli dilgi; 8,9,14,15 atık parçalar, 10 ok ucu; 12-13 yonga (Çoşkunsu, 2007a; 39, Fig.2)

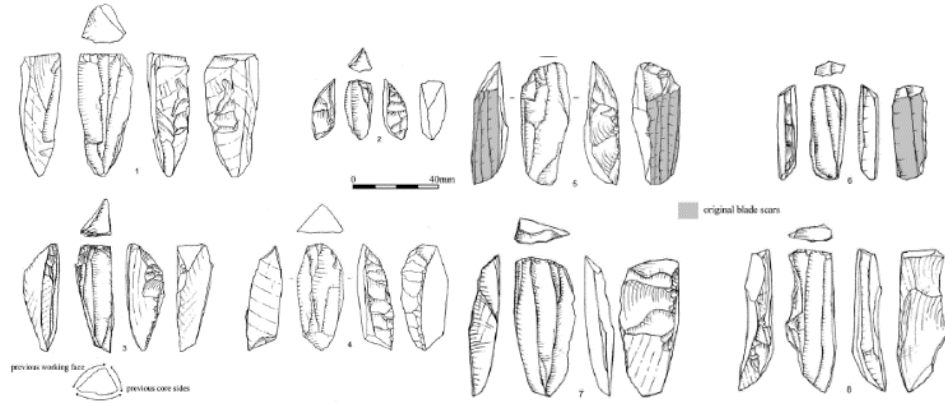
Çizim 10: Karahan Tepe yüzey araştırmasında ele geçen tek obsidiyen ön kazıyıcı (Çelik, 2005; Levha 82h)

Çizim 11: Karahan Tepe yüzey Bulunularında elde edilen obsidiyen dilgi parçaları(Çelik, 2005; Levha 82 a-f)

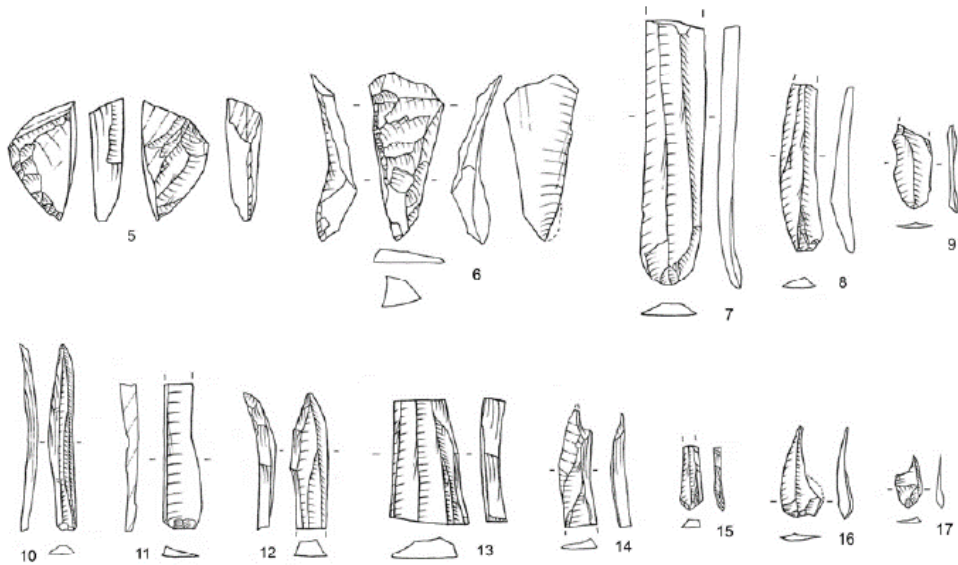
Çizim 12: Karahan Tepe omuzlu dilgi parçası (Çelik, 2005; Levha 82e)

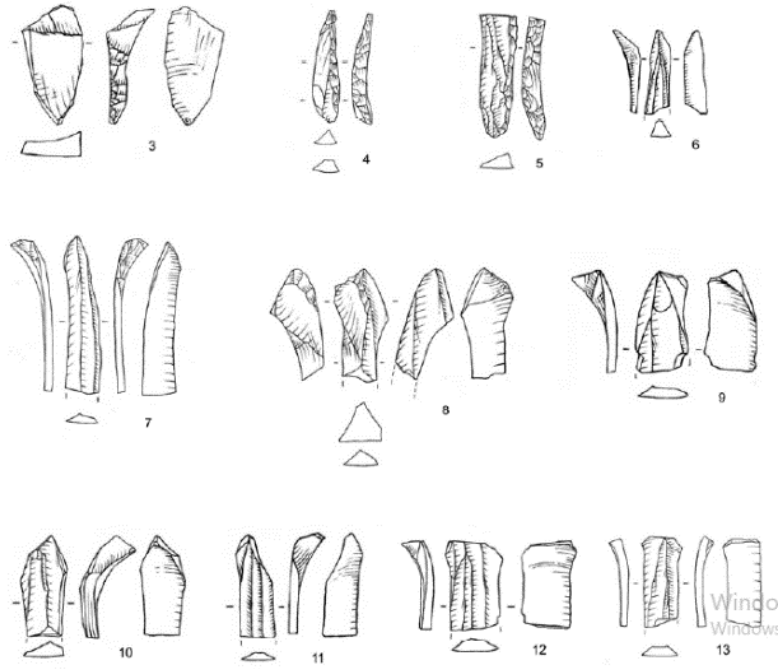
Çizim 13: Akarçay Tepe Kama Biçiminde Çekirdekler (Maeda, 2009; 173 Figure 5.6)

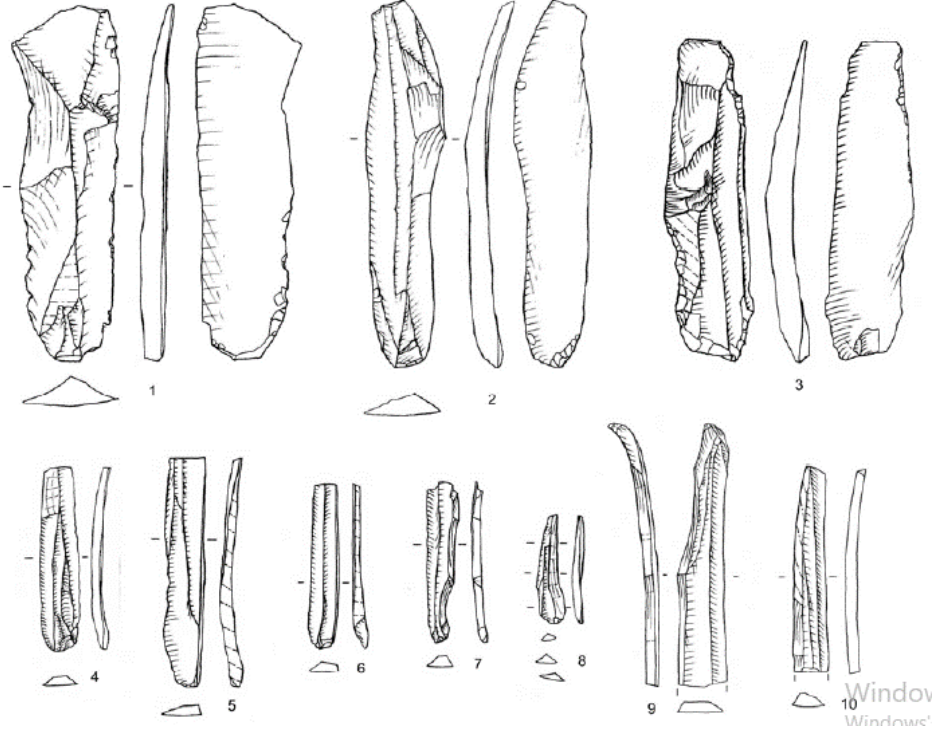
Çizim 14: Akarçay Tepe Kama Biçiminde Çekirdekler (Maeda, 2009; 174 Figure 5.7)

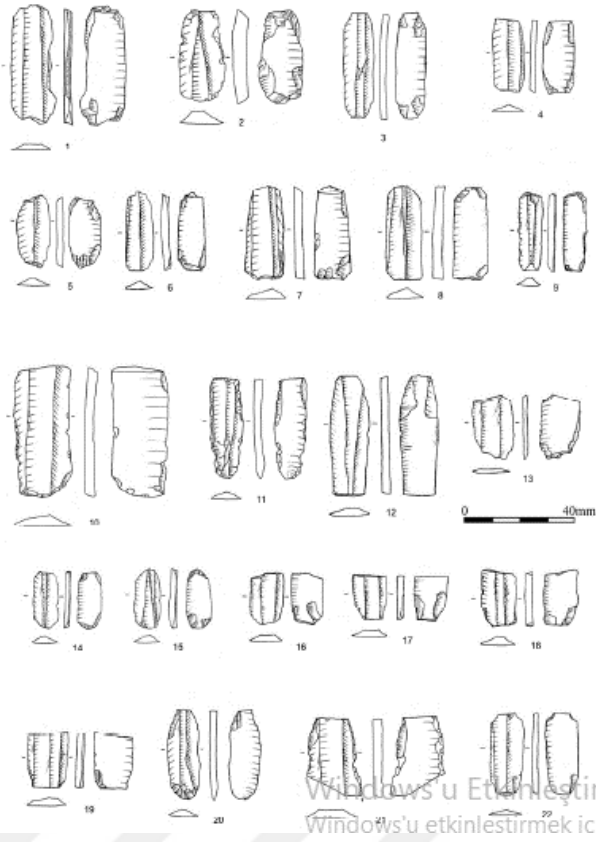
Çizim 15: Akarçay Tepe tek yönlü dilgiler ve diğer buluntu çeşitleri (Maeda, 2009; 175 Figure 5.8)

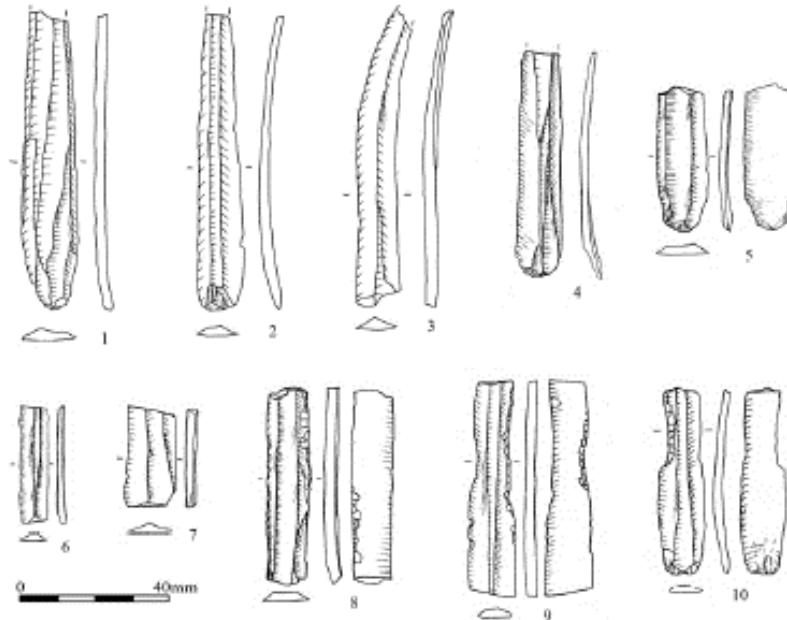
Çizim 16: Akarçay Tepe; 3 kama biçimli çekirdek, 4-5 tepeli dilgi parçası, 6-13 dalmalı dilgi parçaları (Maeda, 2009; 177 Figure 5.10)

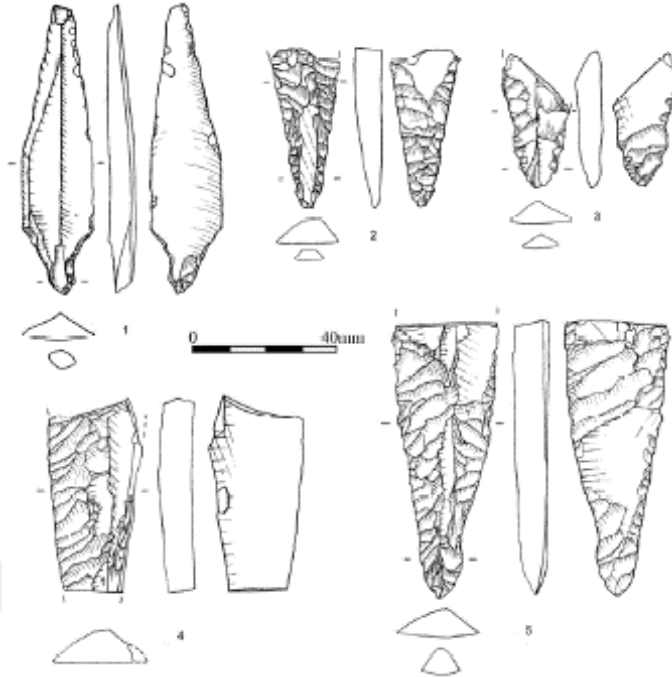
Çizim 17: Akarçay Tepe Tek yönlü yan dilgiler (Maeda, 2009; 178 Figure 5.11)

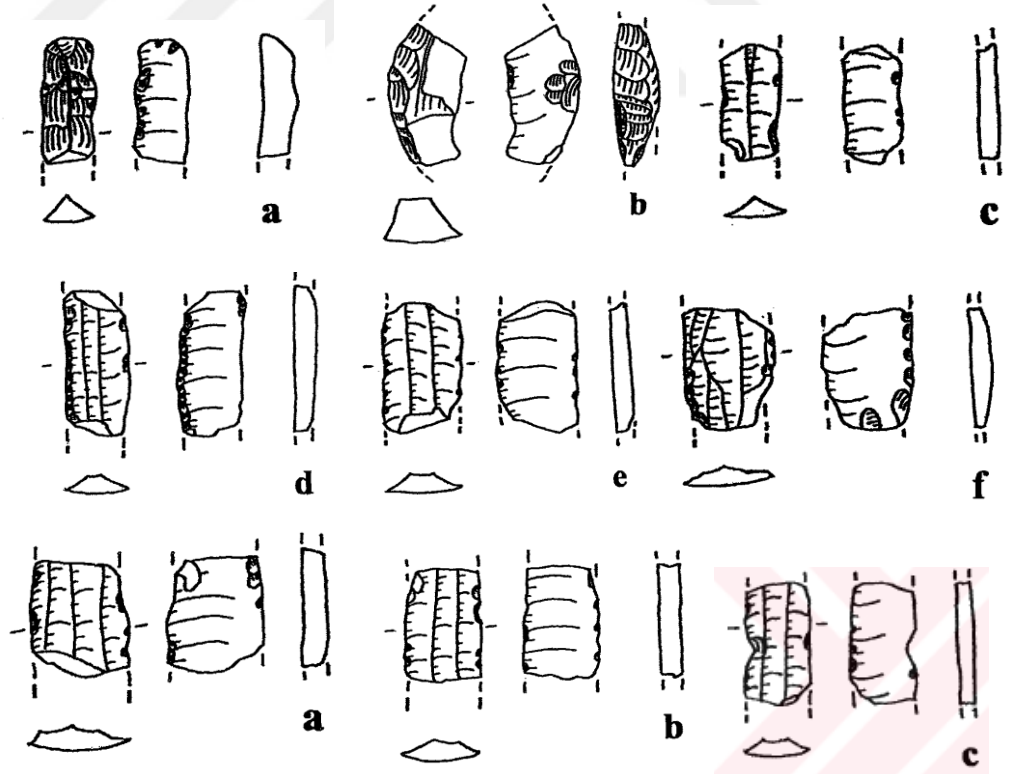
Çizim 18: Akarçay Tepe köşeli dilgiler (Maeda, 2009; 184 Figure 5.15)

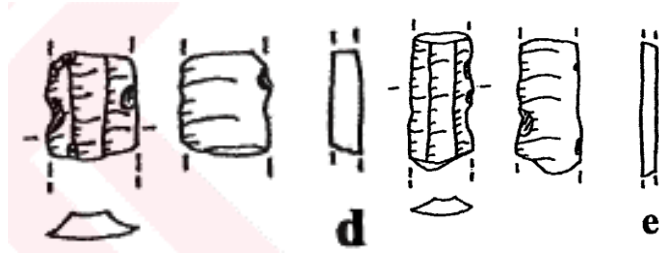

Çizim 19: Akarçay Tepesi düzelteli ve düzeltisiz tek yönlü dilgiler (Maeda, 2009; 190 Figure 5.20)

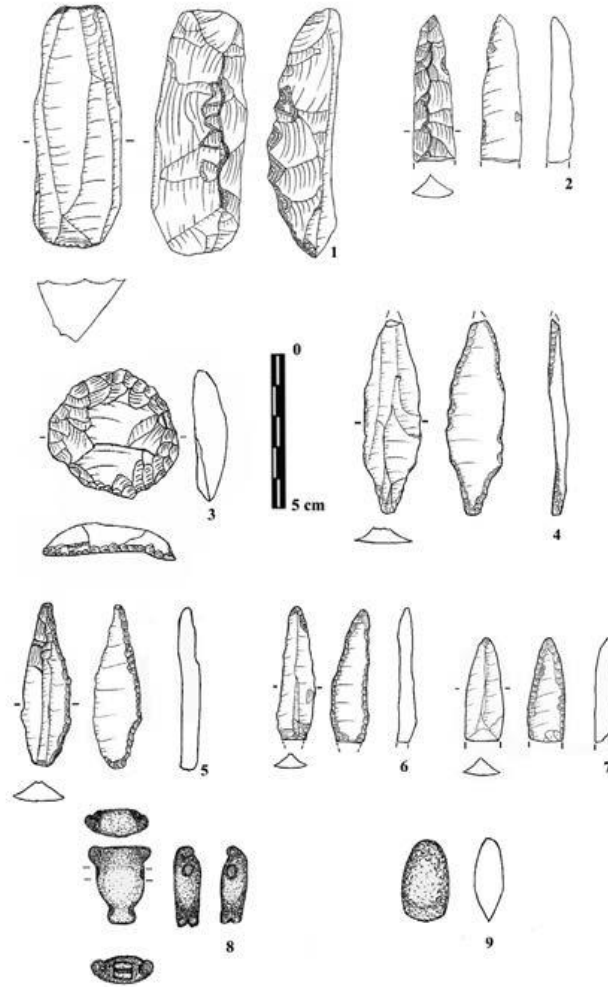

Çizim 20: Akarçay Tepesi Fırlatma uçları (Maeda, 2009; 193 Figure 5.23)

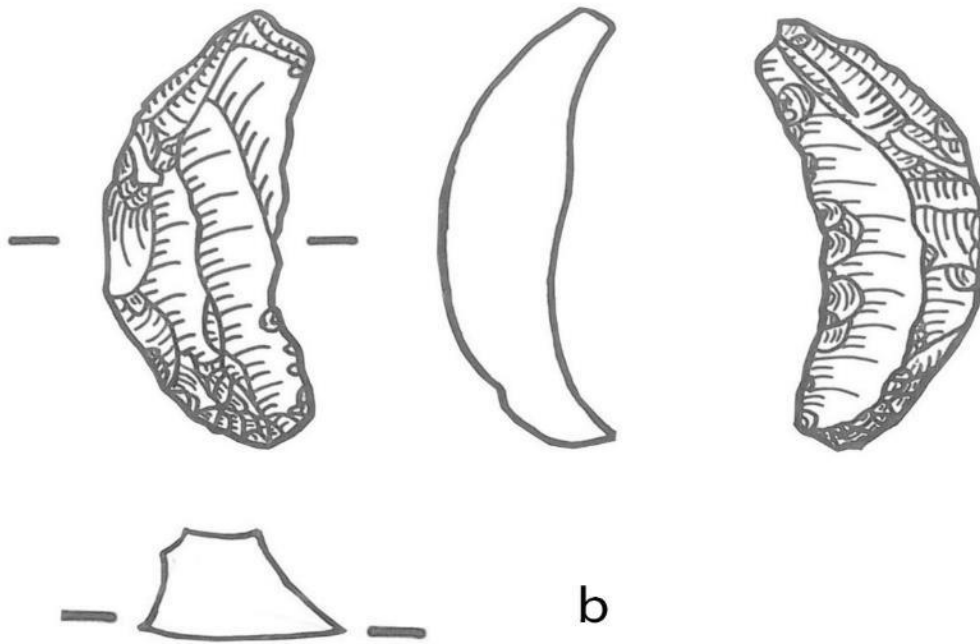
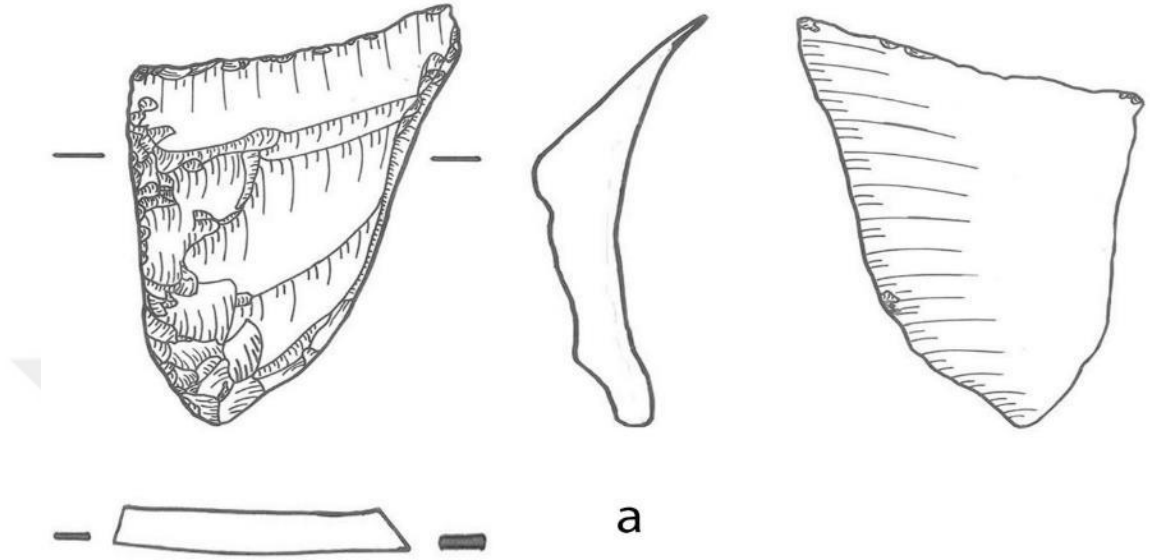
Çizim 21: Sefer Tepe; b ön kazıyıcı, d düzeltili dilgi, a1 tepeli dilgi ve c, e-f, a-e dilgi parçaları (Çelik, 2005; Levha 97a-f, 98a-e)

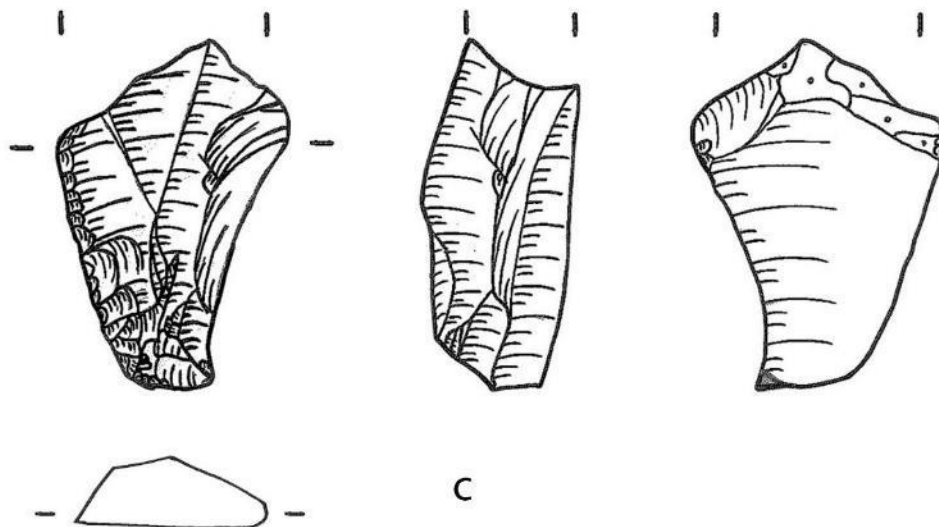
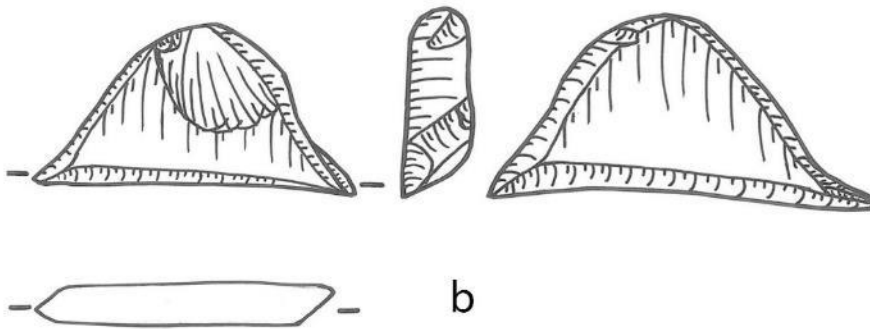
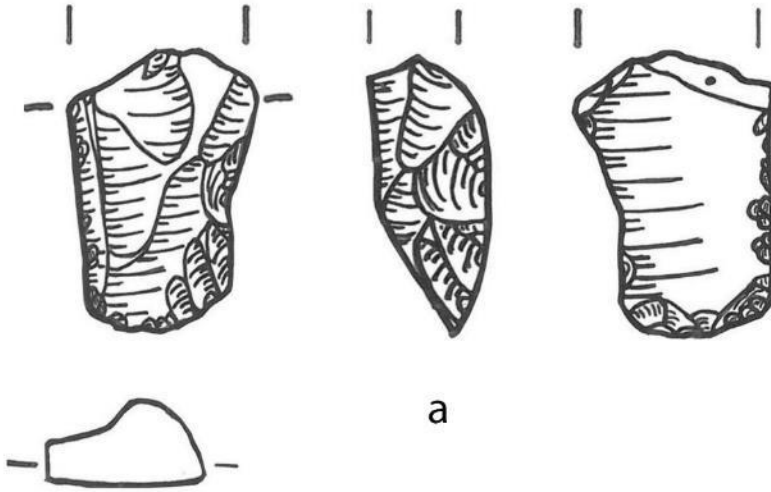
Çizim 22: Taşlı Tepede Bulunan Taş Aletler ve Buluntular (Güler vd., 2013; 300 fig. 4)

LEVHALAR

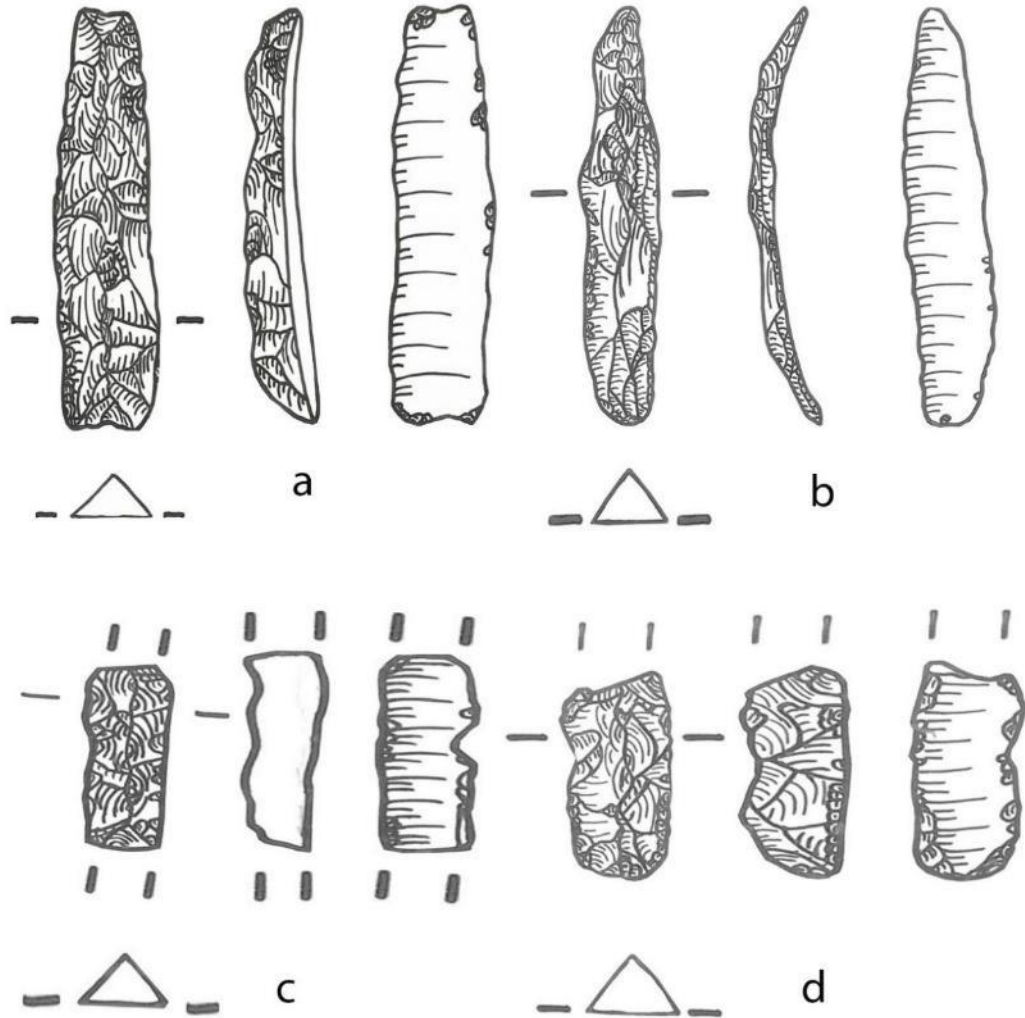
LEVHA 1

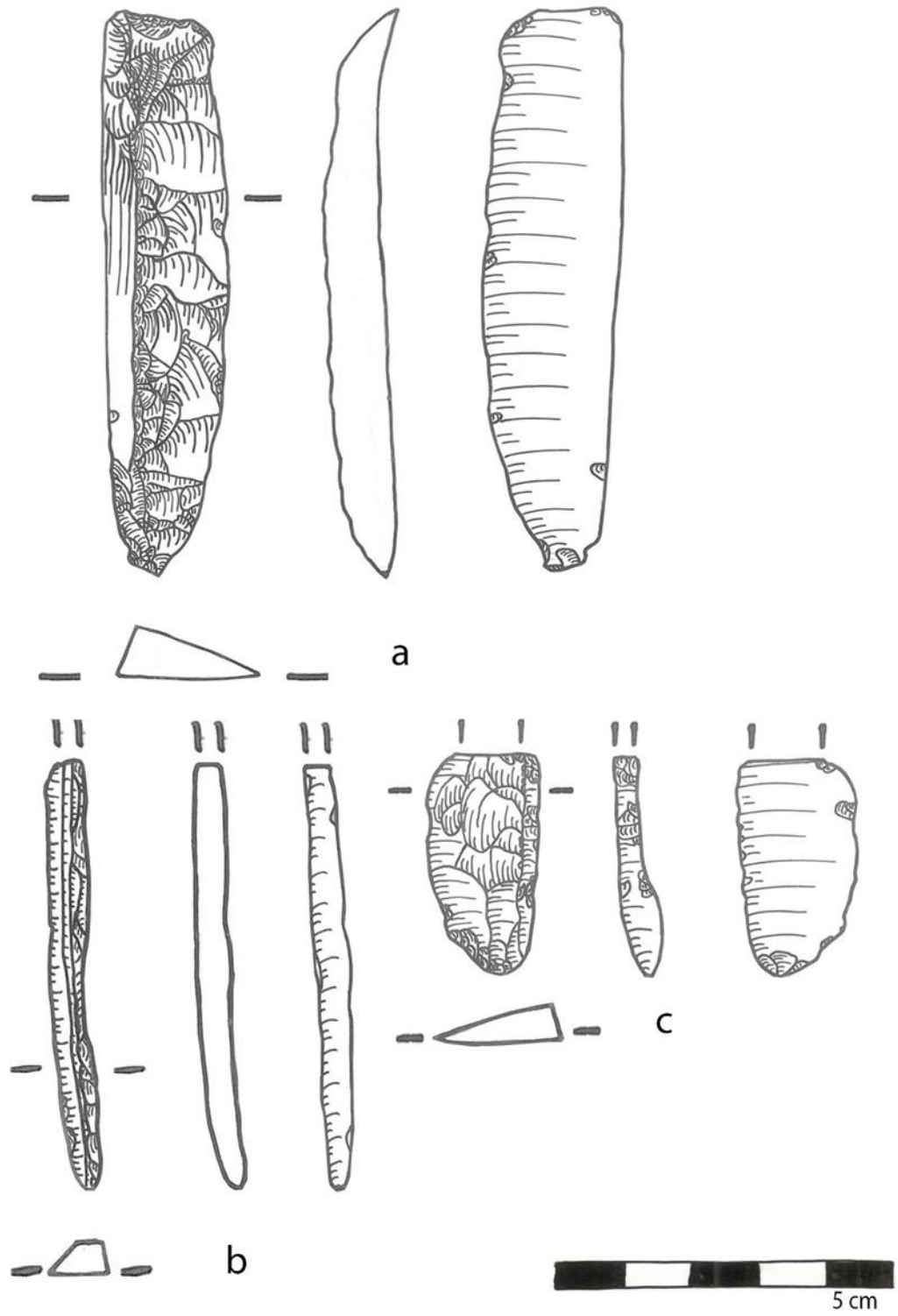
LEVHA 2

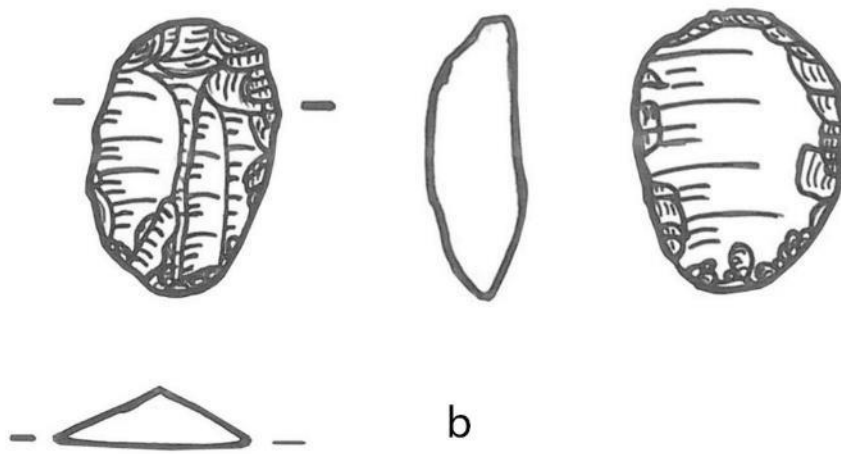
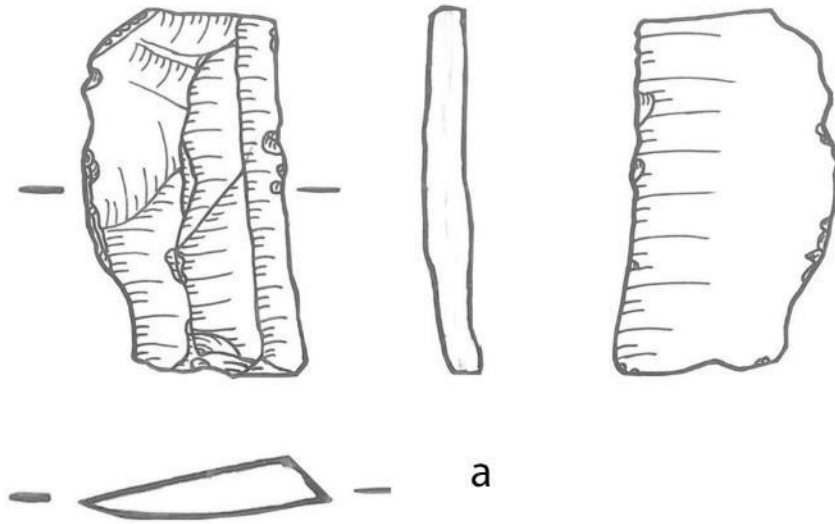
LEVHA 3

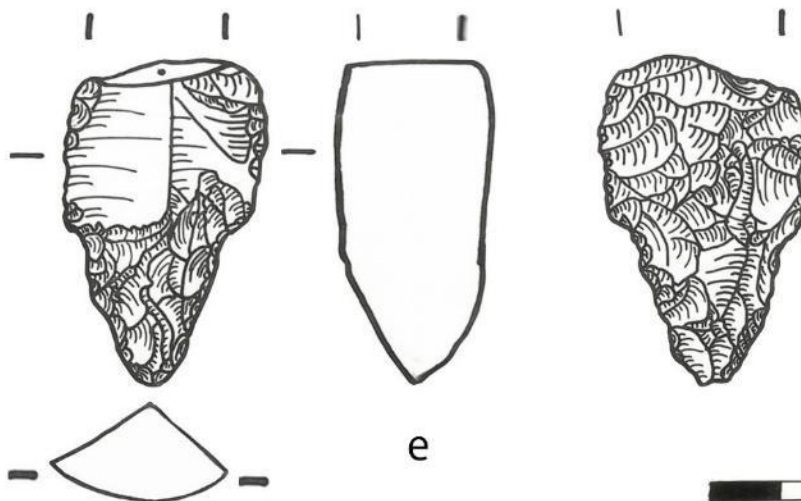
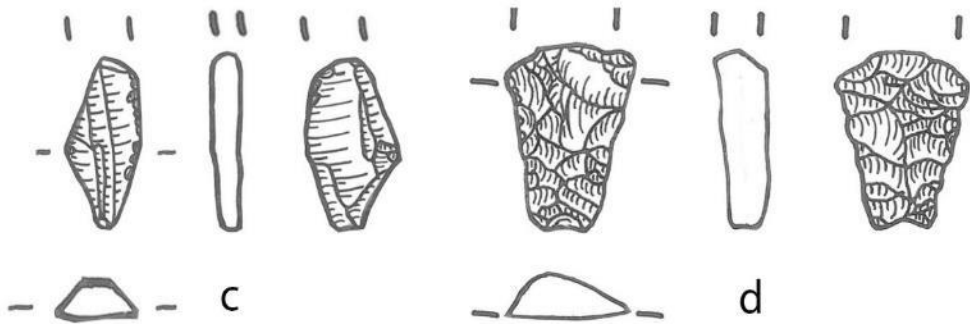
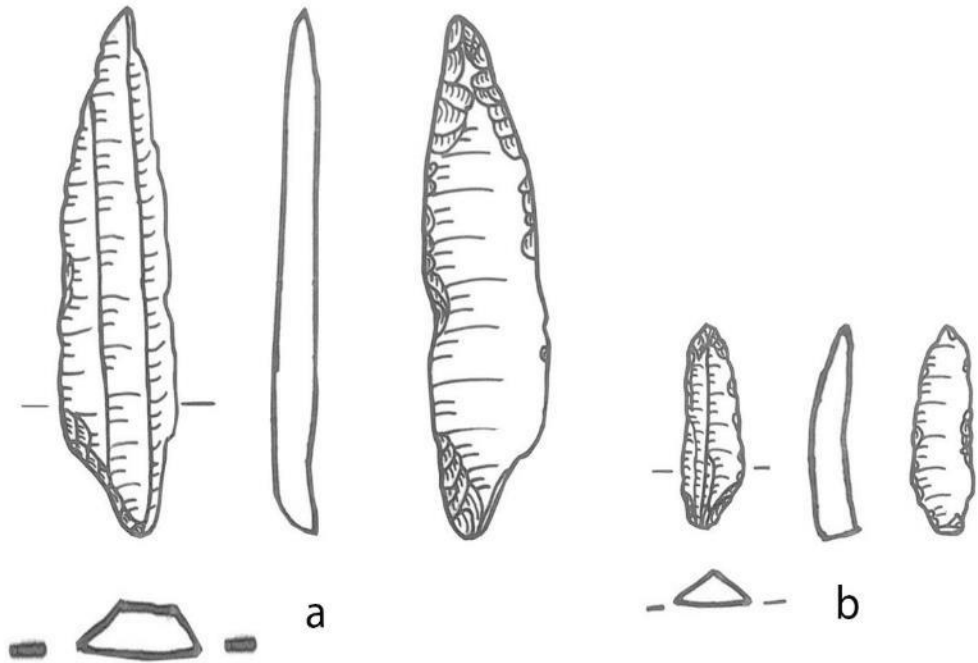
LEVHA 4

LEVHA 5

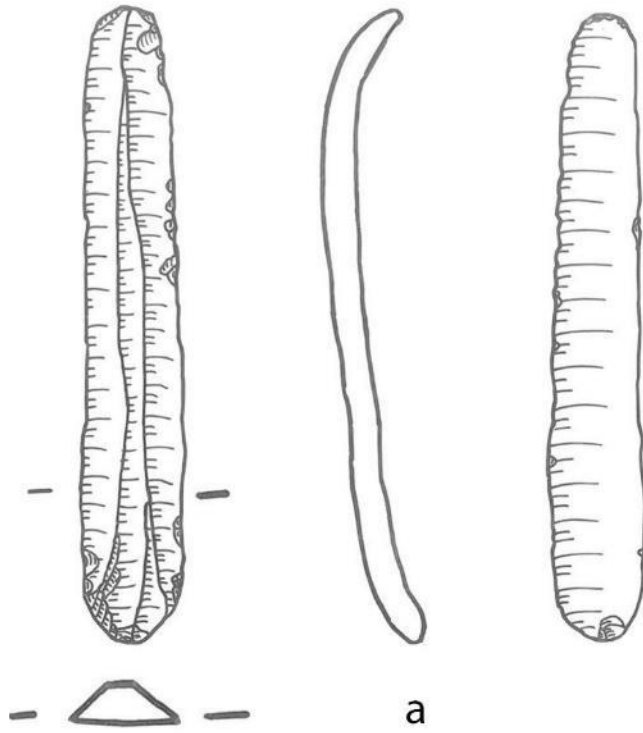

LEVHA 6

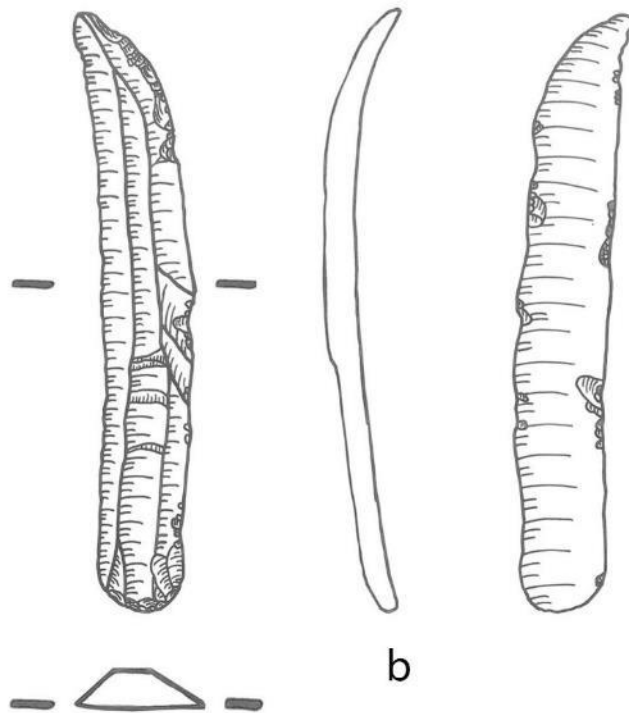

5 cm

LEVHA 7

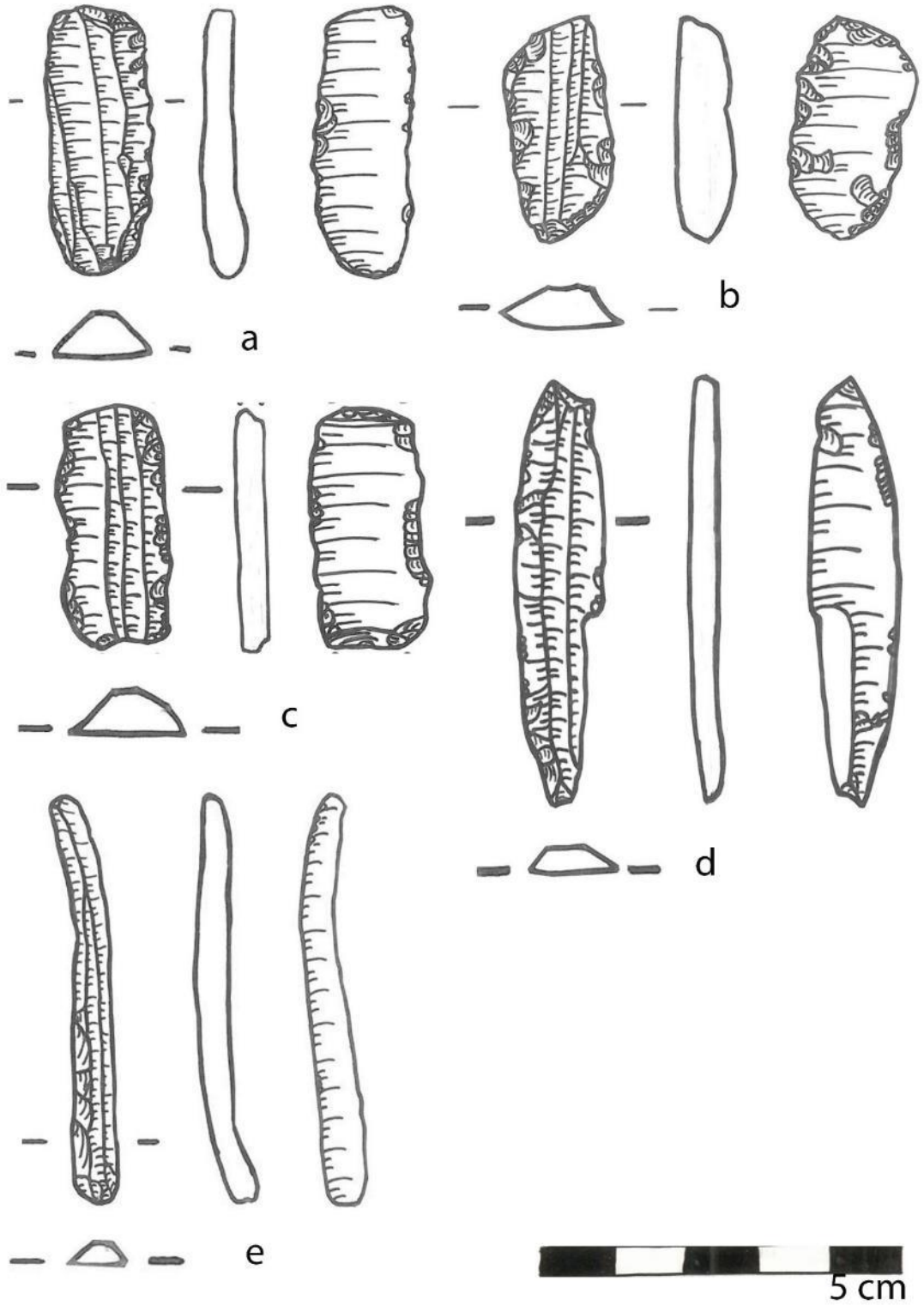
a

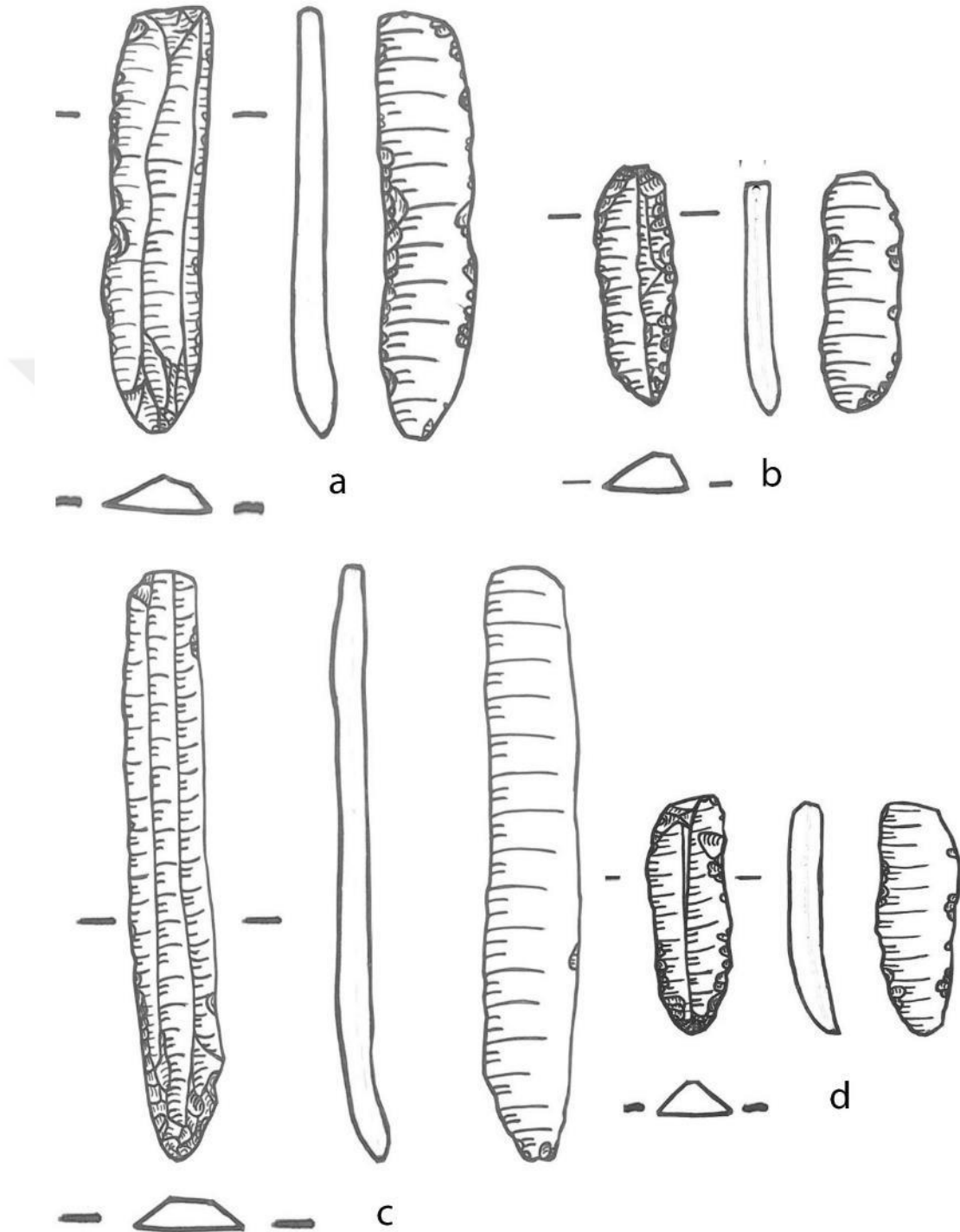

b

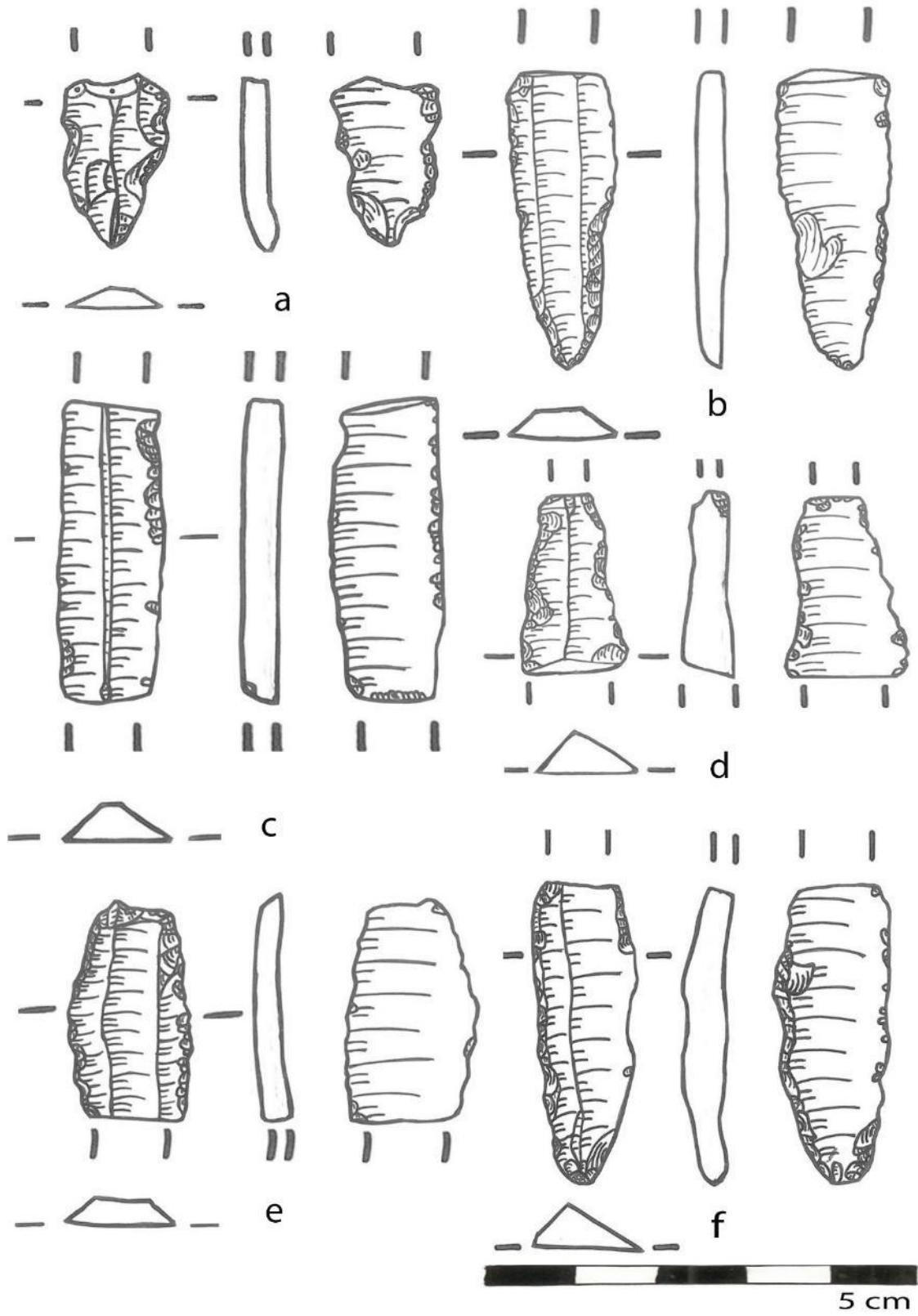

LEVHA 8

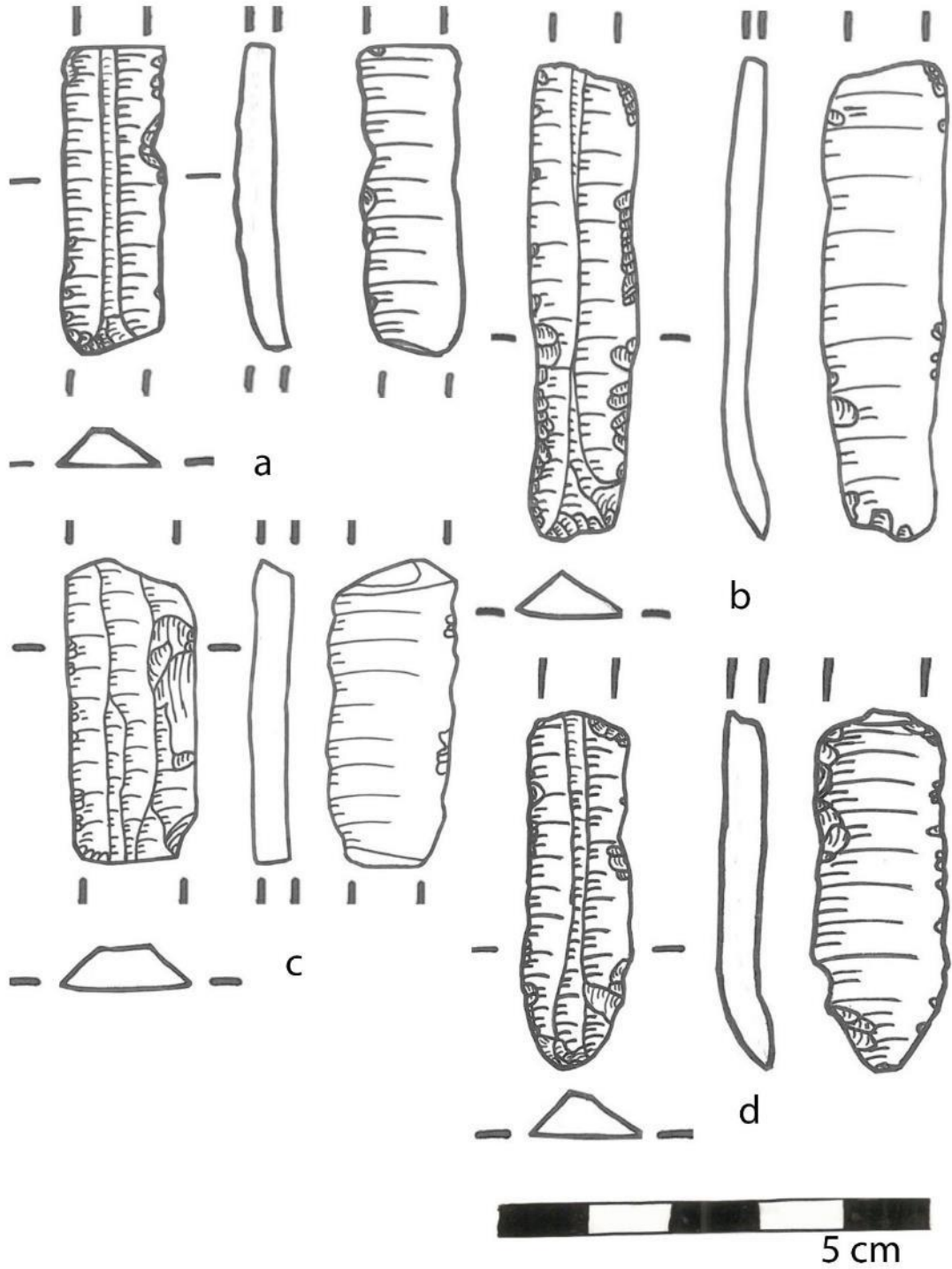

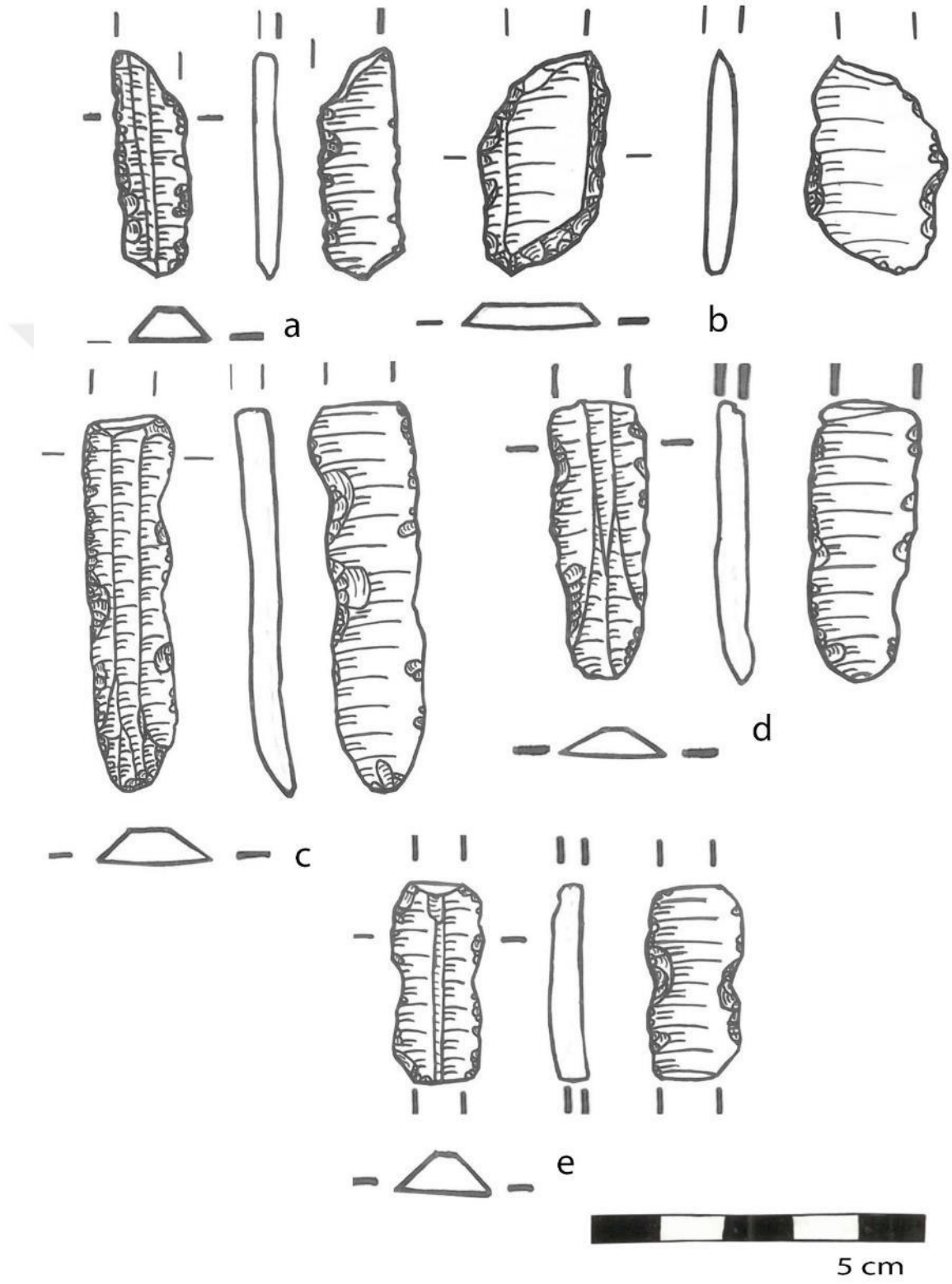

LEVHA 10

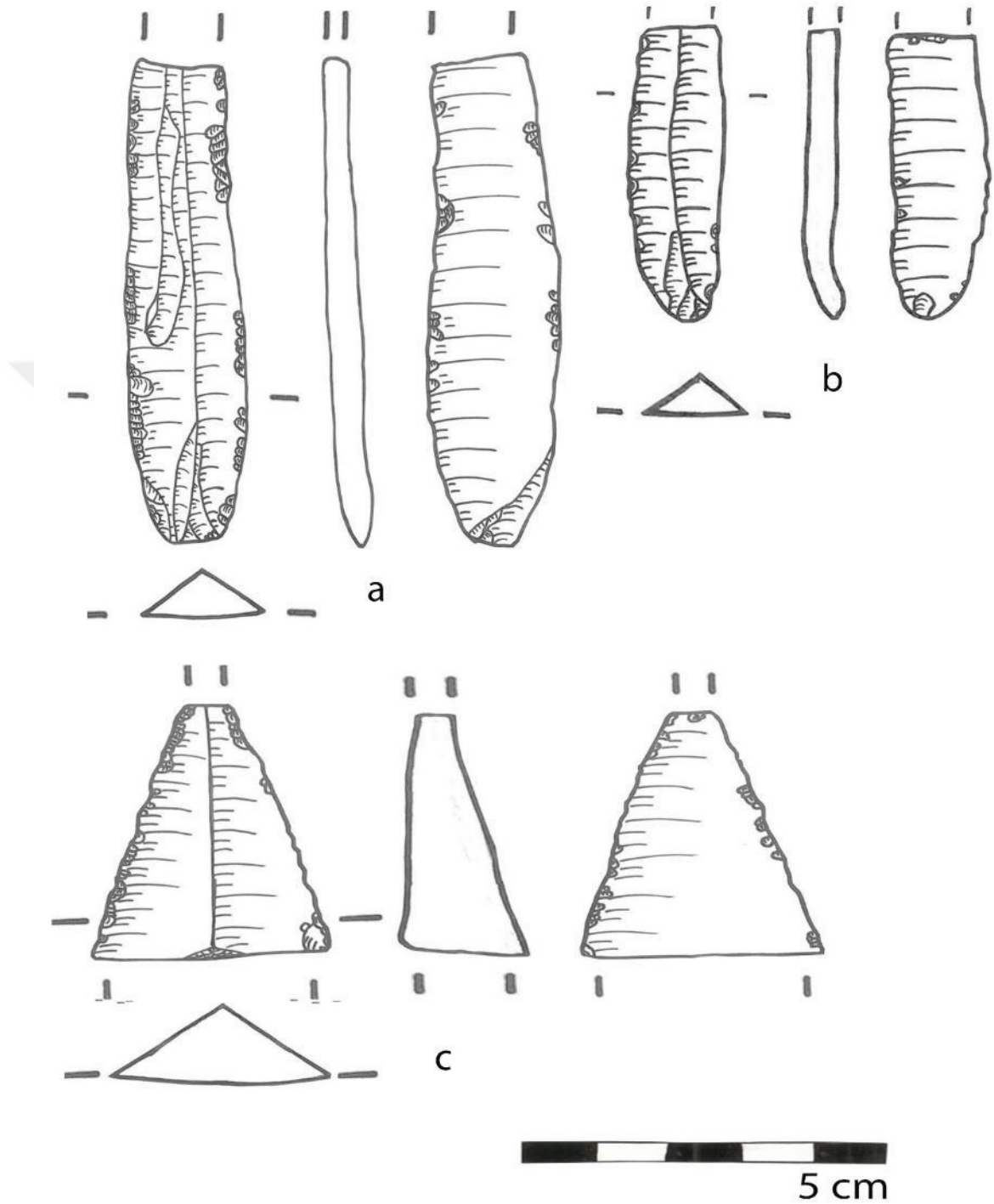

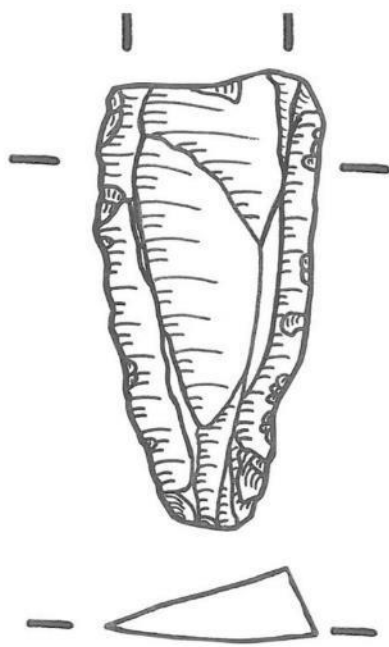
LEVHA 11

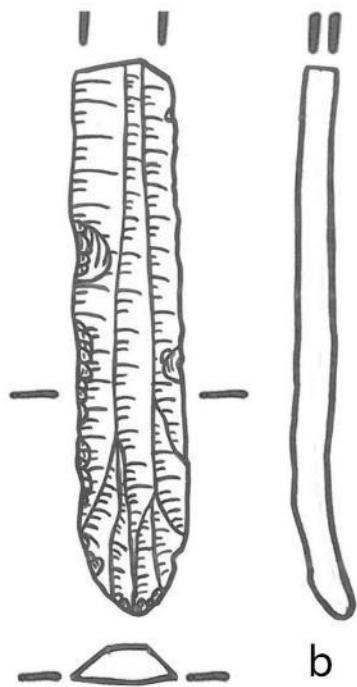
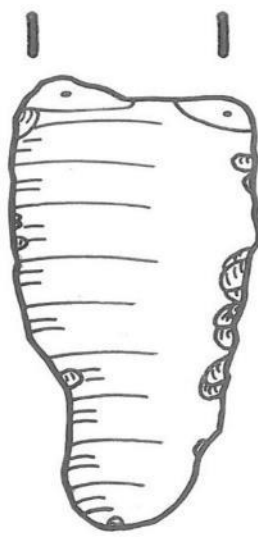

LEVHA 13

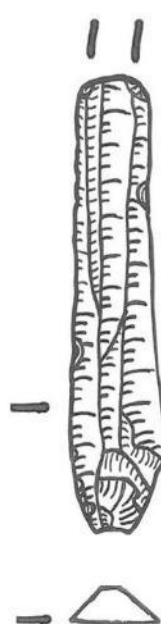

a

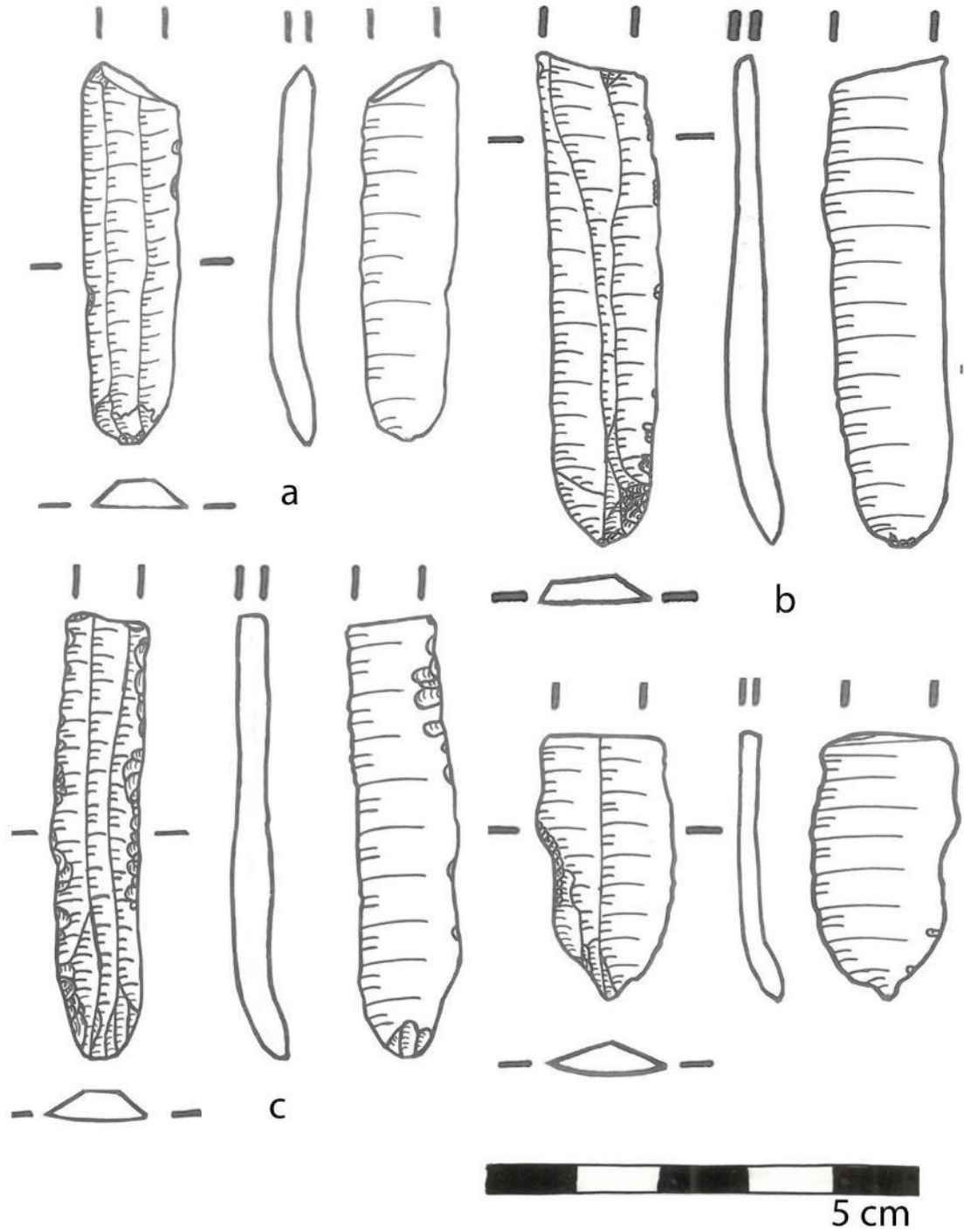
b

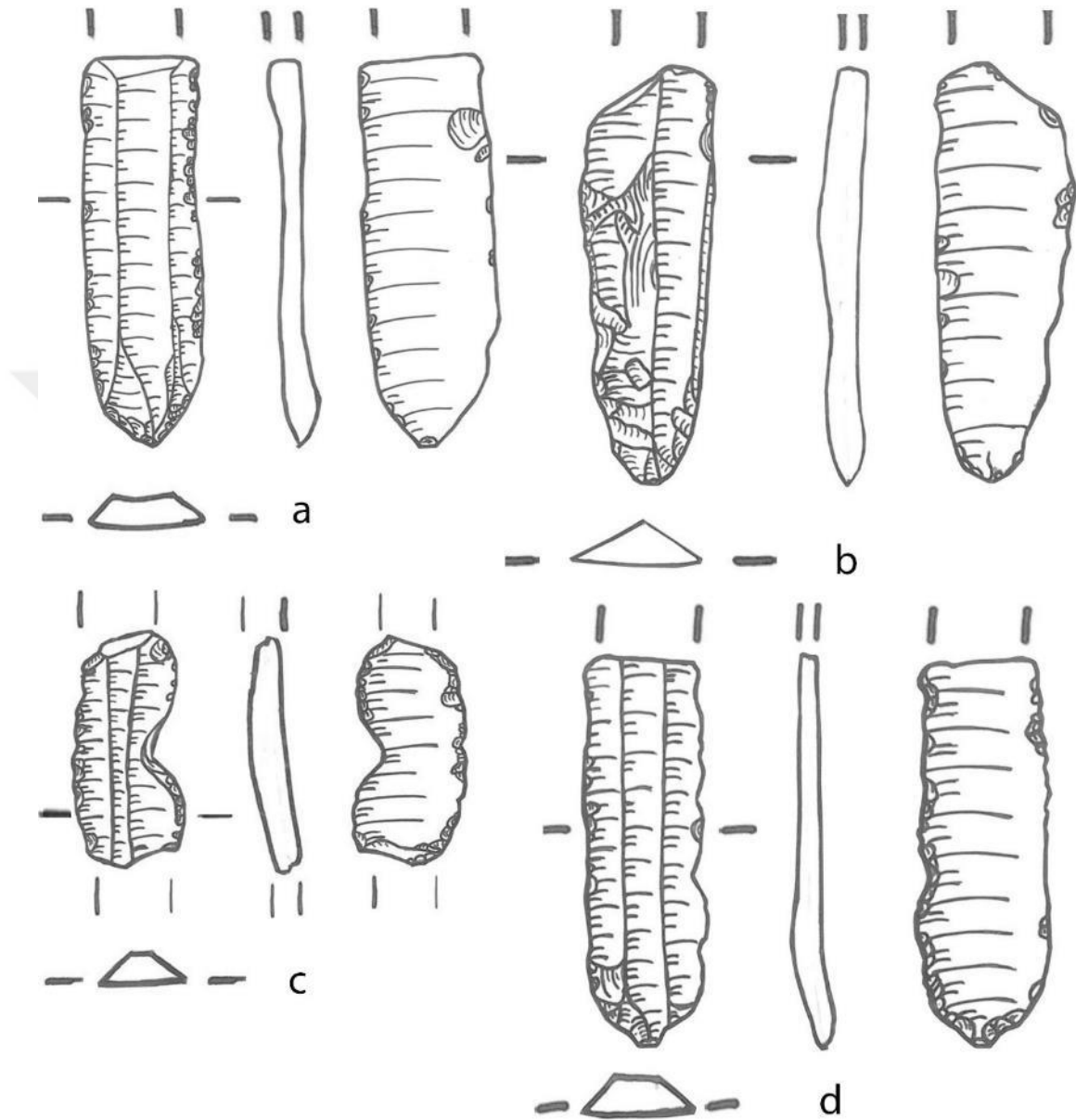

c

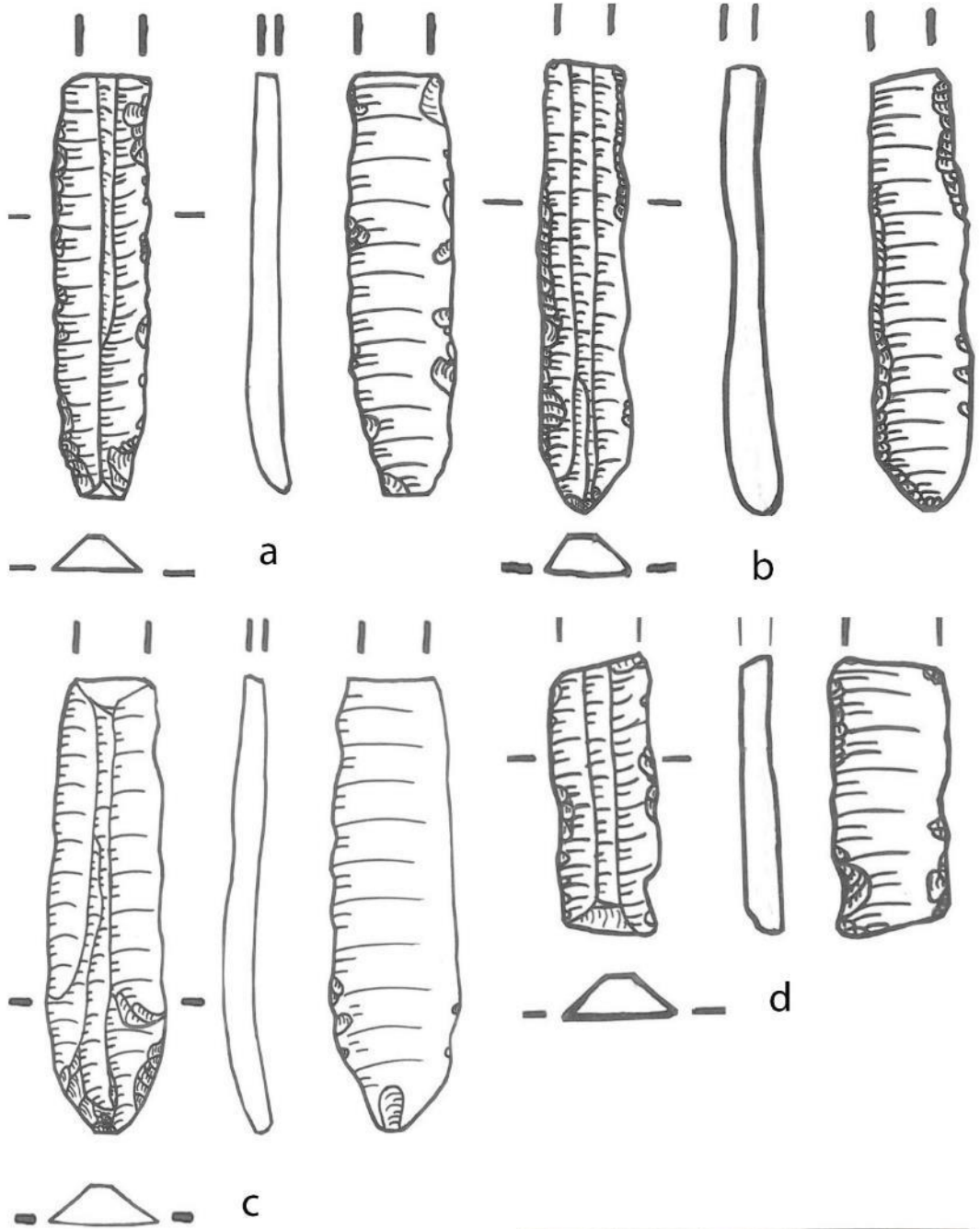

5 cm

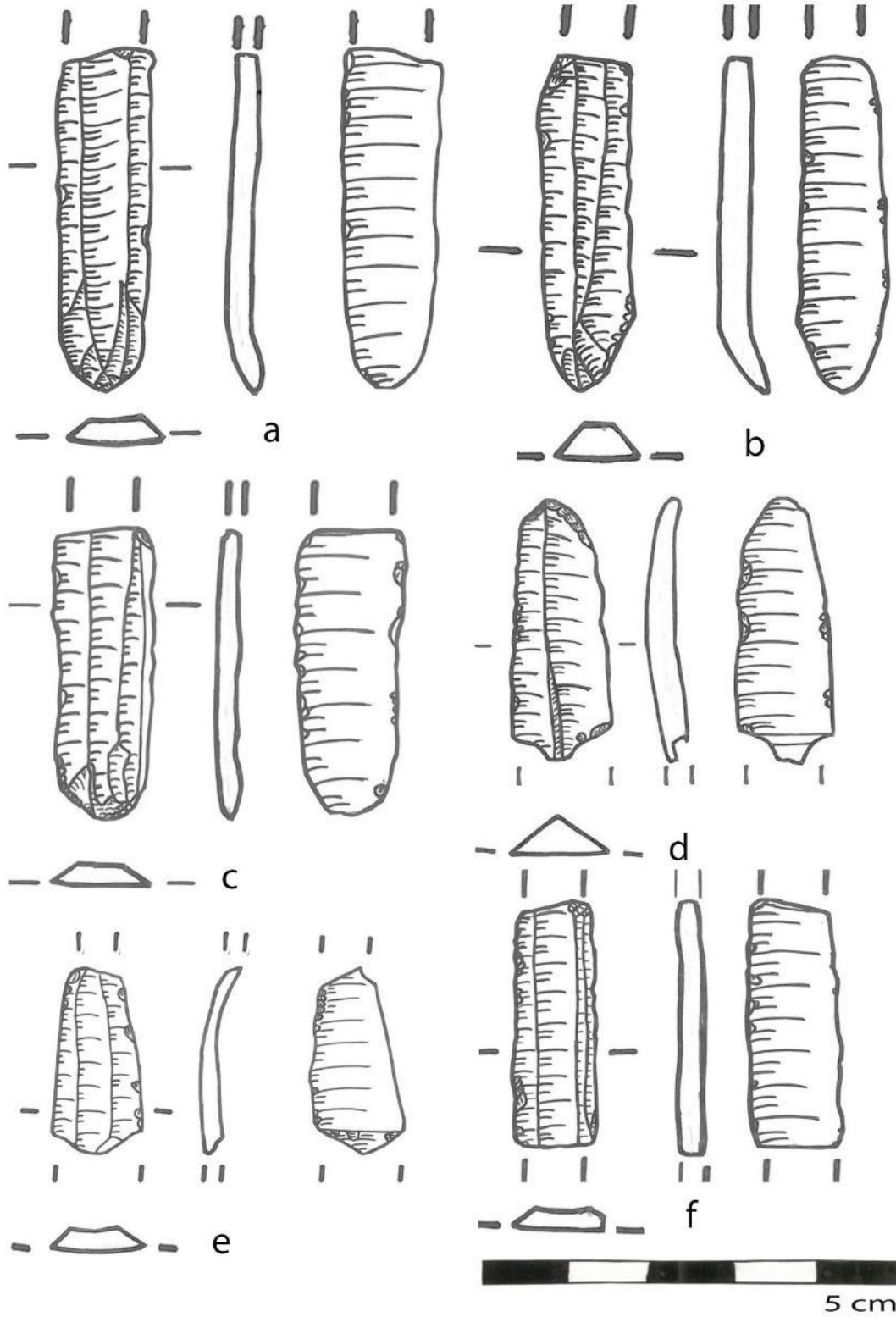

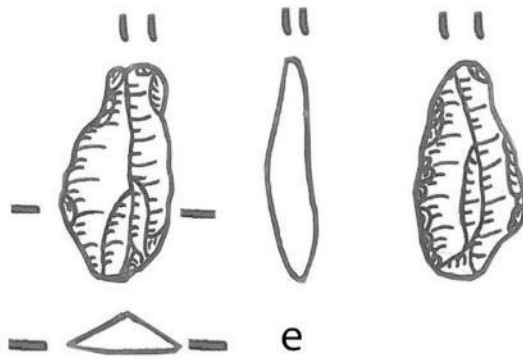
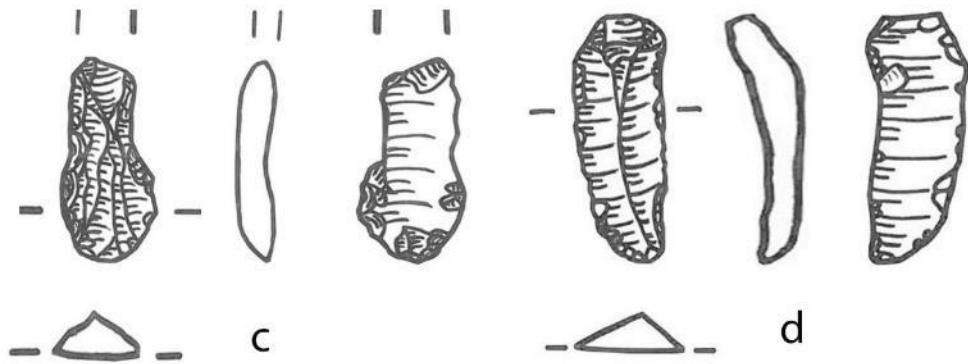
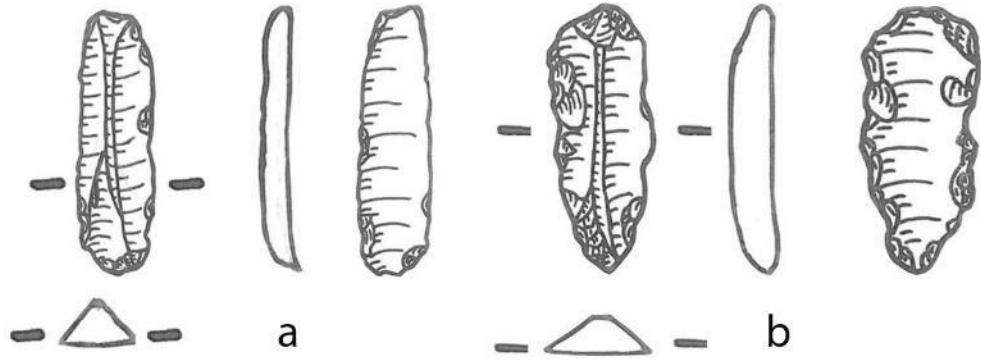

5 cm

5 cm

5 cm

